

STATE LIBRARY OF PENNSYLVANIA

3 0144 00379641 4

REFERENCE

COLLECTIONS

Digitized by the Internet Archive
in 2015

Skrifter udgivne af
Carnegie-Stiftelsen for international Fred
Afdelingen for Nationaløkonomi
og Historie

VERDENSKRIGENS ØKONOMISKE OG SOCIALE HISTORIE

PROFESSOR JAMES T. SHOTWELL
HOVEDREDAKTØR

S k a n d i n a v i s k S e r i e

REDAKTIONSKOMITÉ:

Professor HARALD WESTERGAARD, *Formand*

Professor ELI F. HECKSCHER

Professor JAMES T. SHOTWELL, *født Medlem*

En Plan over den hele Skriftrække findes i Slutningen af Bogen

DANMARK
UNDER
DEN STORE KRIG

EN ØKONOMISK OVERSIGT

AF

EINAR COHN

G. E. C. GADS FORLAG · KJØBENHAVN 1928

PRINTED IN DENMARK
COPYRIGHT BY YALE UNIVERSITY PRESS
NEW HAVEN 1928

Trykt hos Nielsen & Lydiche (Axel Simmelkær), København.

INDHOLD

	Side
HOVEDREDAKTORENS FORORD	IX
TRYKTE KILDER.....	XV
I. INDLEDNING.....	1
II. FRA KRIGENS UDBRUD TIL MARTS 1915.	
1. Den politiske Baggrund	4
Folkeretsregler. Neutralitetserklæringen. Den indrepolitiske Stil-	
ling. Udførselsforbudene. Overenskomsten af Januar 1915.	
2. Statens Bistand til og Indgreb i Erhvervslivet.....	12
Stemningen ved Krigens Udbrud. Søkrigsforsikringen. Kulind-	
førselen. Prisreguleringens Iværksættelse. Korn og Foderstoffer.	
Brød og Mel. Spiritus og Øl. Kød, Konserver og Svinefedt. Heste-	
udførselen. Huder og Lædervarer.	
3. De store Erhvervsgrene	26
Landbruget. Industrien. Skibsfarten.	
4. Pengevæsen og Priser.....	31
Børsen. Banker og Sparekasser. Guldsuspensionen. Ændring i	
Seddeldækningsreglerne. Valutakurserne. Betalingsbalancen. Kre-	
ditudvidelsen. Prisniveauet.	
III. FRA MARTS 1915 TIL FEBRUAR 1917.	
1. Folkeretsforhold og Handelspolitik.....	46
Order in council af 11. Marts 1915. Garanti mod Genudførsel.	
Handelsoverenskomst med Tyskland. Handelsoverenskomst med	
England. Londondeklarationens Endeligt.	
2. Staten og Hjemmemarkedet	52
Indledende Bemærkninger. Brødkorn. Mel og Brød. Foderstoffer.	
Svineproduktion. Kødordning. Smørproduktion. Hestendførsel. Æg-	
udførsel. Fiskeordning. Andre Levnedsmidler. Huder og Læder.	
3. De store Erhvervsgrene samt Brændselstilførslerne	71
Landbruget. Industrien. Brændselsforsyningen. Skibsfarten.	
4. Priser, Dyrtidshjælp og Boliglovgivning	83
Dyrtidshjælp. Boligforhold.	

231402

Carregie ande... for international peace

5. Pengevæsen	Side 86
Bersforhold. Betalingsbalancen overfor Udlandet. Valutakurser. Kreditudvidelsen. Disagioen. Guldspærringen. Seddelcirkulationen.	
 IV. FRA FEBRUAR 1917 TIL VAABENSTILSTANDEN.	
1. Handelspolitiken under Blokaen	95
Den tyske Note af 31. Januar 1917. Den skandinaviske Protest- note. De handelspolitiske Hovedspørgsmaal. Forhandlinger med England. Forhandlinger med Tyskland. Skibsfartsoverenskom- sterne med England og Tyskland. Forhandlinger om Handels- overenskomsterne. Vareudvekslingen med Centralmagterne. Den interskandinaviske Vareudveksling. Overenskomsten med U. S. A. af 18. September 1918. Skibsfarten.	
2. Staten og Hjemmemarkedet	113
Vareomsætningen med Udlandet. Korn og Foderstoffer. Brød- rationering. Spiritus og Øl. Udvalget af 4. April 1917. Kornloven 1917. Brød, Mel og Gryn. Øl og Spiritus. Korn til Norge. Kartofler. Kornloven 1918. Brød, Mel og Gryn. Øl og Spiritus. Kartofler. Foderkorn og -kager. Den dyriske Produktion. Flæske- og Kød- rationering. Smørrationering. Mælk og Ost. Teknisk Fedt. Sukker- rationering. Huder, Læder og Skotøj. Uldordning. Heste- og Æg- udførsel. Fiskeordning. Kolonialvarer. Kul og Koks. Brænde og Tørv. Brændselolie. Tran, Carbid, Tællelys og Tjære. Benzin.	
3. De store Erhvervsgrene	157
Landbruget (herunder Kunstgødning og Frø). Industrien. Skibs- farten (S. 110).	
4. Priser, Dyrtidshjælp og Boliglovgivning	168
Priser og Prisregulering. Dyrtidslovgivning. Arbejdsløsheden. Boligforhold. Huslejeregulering. Fremme af Boligbyggeriet. Hus- vilde. Bygningsmaterialer.	
5. Pengeforholdene	191
Børsen. Betalingsbalancen overfor Udlandet. Valutakurser. Kredit- udvidelsen.	
 V. EFTERKRIGSAARENE.	
1. Forholdet til Udlandet	196
Den økonomiske Stilling ved Vaabenstilstands-Afslutningen. Afvik- ling af Handelsoverenskomsterne. Afvikling af Skibsfartsoverens- komsterne.	
2. Staten og Hjemmemarkedet	205
Kornloven 1919. Majs og Foderkager. Kornloven 1920. Brødratio- nering. Øl og Spiritus. Flæskerationering. Smørrationering. Ud- førsel af Flæsk og Smør. Mælk og Ost. Talg og teknisk Fedt. Sukkerationering. Honning og Sirup. Huder, Læder og Skotøj. Fiskeriet. Kul og Koks. Brænde. Tørv.	

	Side
3. De store Erhvervsgrene	233
Landbruget. Industrien. Skibsfarten (S. 202).	
4. Priser og Dyrtidshjælp	234
Prisbevægelsen. Alm. prisregulerende Bestemmelser. Dyrtidslov- givning. Arbejdsløshedsunderstøttelse.	
5. Pengeforholdene	242
Borsen. Valutakurserne. Kreditmængde og Betalingsbalance. Va- luta-Fællesraadet af 1919. Lovforslaget af 1920 om Importbe- grænsning. Valutakommissionen 1920. Valutakonferencen 1923. Valutaplanen 1924. Nationalbankens Kreditindskrækning 1924. Valutaraadet 1924. Valutaloven 1924. Genoptagelsen af Guld- indløseligheden.	

VI. AFSLUTNING.

1. Mænd og Politik	259
Kongens Budskab. Forhandlingerne 5. August 1914. Korndebatten 1915. Salget af de vestindiske Øer. Overenskomsten om „Kontrol- ministrene“ 1916. Overenskomsten sprænges 1917. Valg 1918. Mi- nisterkrisen 1919. Ministeriet Zahles Fald 1920. Ministerierne efter 1920.	
2. Statsadministrationen og Erhvervslivet	271
Loven om Prisregulering og Udførsel. Nævn og Udvalg. Maksi- malpriser. Rationeringen.	
3. Landbrugets og Industriens Produktion	275
Landbrugets Repræsentation. Landbrugets Produktion. Statens Køb af Korn. Industriens Produktion.	
4. Industrien og Arbejderne	283
Arbejdsløn og -overenskomster. 8 Timers Arbejdsdagen. Arbej- dernes Andel i Ledelsen.	
5. Sociale Forhold	289
Indtægtsfordelingen. De offentlige Understøttelser.	
6. De offentlige Finanser	291
De „civile Krigsformaal“. Overordentlige Statsskatter. Kommuner- nes overordentlige Skatter. Samtlige Skatteindtægter. De enkelte Finansaars Balance.	
7. Pengevæsen og Priser	305
Nationalbankens Udlaan. Seddelmængden. Samtlige Bankers Udlaan. Valutakurserne. Købekraftspariteten. Handelsbalancen. Aktie- og Obligationskurser. Slutningsord.	

EMNELISTE	317
-----------------	-----

GRUNDTRÆK AF PLANEN FOR VERDENSKRIGENS OKO- NOMISKE OG SOCIALE HISTORIE	321
--	-----

HOVEDREDAKTØRENS FORORD

I Efteraaret 1914, da det videnskabelige Studium af Krigens Indvirkning paa Livet i vore Dage paa een Gang blev fort over fra Teori til Historie, besluttede „The Carnegie Endowment for International Peace's“ Afdeling for Økonomi og Historie at omlægge sit Arbejdsprogram med Henblik paa de nye og ændrede Problemer, Krigen frembod. Den Plan, som forelaa den Gang, skrev sig fra en Konference af Socialøkonomer i Bern 1911 og var blevet lagt med Tanke paa de den Gang foreliggende Kendsgerninger; den var netop blevet gennemført saa vidt, at den viste Værdien af sit Arbejde, men af flere Grunde kunde den nu ikke længere følges. Efter Forslag fra Lederen af Afdelingen blev der derfor udarbejdet en ny Plan for Virksomheden. Planen gik ud paa at prove paa at maale Krigens økonomiske Omkostninger og de Forskydninger, den førte med sig i Civilisationens Fremgang, alt ved en historisk Oversigt. Grundtanken var den, at hvis en saadan „Verdenskrigens sociale og økonomiske Historie“ blev skrevet af dommekraftige Mænd med et uhildet Sindelag, vilde den paa Grund af sin videnskabelige Sanddruhed komme til at fremskaffe Data, som kunde tjene til at forme en sund offentlig Mening og saaledes bidrage væsentligt til Fremme af de Formaal, der falder inden for Rammerne for en Institution for international Fred.

Eftersom Krigen gik sin Gang og frigjorde mangeartede og sammensatte Kræfter i det nationale Liv, ikke blot til Fremme af Ødelæggelsens omfattende Proces, men tillige Kræfter med nye skabende Evner, voksede Nødvendigheden af en Plan for en saadan Undersøgelse og af Planens Udforelse i Overensstemmelse med Historieforskningens Aand. Hele denne nye økonomiske Virksomhed, som under almindelige, normale Fredsforhold vilde have været en Vinding for Verdenssamfundet, og hele den forbavsende Evne de krigsforende Folk viste til at holde ud under langvarige

og stadigt voksende Tab, medens de i det Ydre endog syntes at fremvise Tegn paa en ny Velstand, alt dette gjorde det nødvendigt paany at gennemprøve hele Krigsøkonomiens Omraade. Der blev saaledes lagt en dobbelt Forpligtelse paa Fondets Afdeling for Økonomi og Historie. Den maatte koncentrere sit Arbejde om de Problemer, som var opstaaet paa denne Maade, og studere dem i Sammenhæng; den maatte med andre Ord undersøge dem ved Hjælp af den historiske Videnskabs Forskningsmetoder. Ligesom Krigen var een eneste Begivenhed, selv om den naaede Jordens mest afsides Kroge gennem en Række Begivenheder, der tilsyneladende ikke havde ret meget med hinanden at gøre, saaledes maatte Planen for Studiet af den lægges saaledes, at den paa een Gang spændte over alt og dog kan ændres efter den Grænse, som blev sat af de tilgængelige Kendsgerninger.

Saalænge Krigen stod paa, viste det sig imidlertid umuligt paa nogen omfattende og autoritativ Maade at faa bragt en saadan Plan om et rent objektivt og videnskabeligt Studium af dens økonomiske Problemer til Udførelse. Enkeltstudier og Oversigter over enkelte Afsnit voldte det ingen Vanskeligheder at udarbejde, og de blev ogsaa udarbejdet under Ledelse af Afdelingen, men af ret naturlige Aarsager lod en almindelig historisk Oversigt sig ikke udarbejde. For det første var alle paalidelige Oplysninger om de krigsførende Magters Resourcer af direkte Betydning for Krigens Førelse, og derfor blev alle de Data fra det økonomiske Liv, som i Fredstid ligger aabne for Undersøgelse, saavidt muligt holdt tilbage fra Offentligheden. Yderligere stødte man paa den Vanskelighed, at der af Statsmagten i de krigsførende Lande var blevet lagt Beslag paa de Videnskabsmænds Arbejdskraft, der var kompetente til at behandle de økonomiske Kendsgerninger, og saaledes var Videnskabsmændene forhindret i at give sig af med dette Forskerarbejde. Planen om Krigens Historie blev derfor udsat, indtil Forholdene vilde gøre det muligt ikke blot at faa Adgang til de betydningsfulde Dokumenter i de paagældende Lande, men ogsaa at sikre sig Medarbejderskab fra Socialøkonomer, Historikere og Forretningsmænd, hvis samlede Arbejde ikke kunde blive misforstaaet hverken m. H. t. Formaal eller m. H. t. Indhold.

Efter Krigens Ophor optog Carnegiefondet imidlertid den oprindelige Plan, og man fandt, at den lod sig tillæmpe efter Situationen blot ved nogle mindre Modifikationer. Arbejdet blev begyndt i Sommeren og Efteraaret 1919. Forst blev der i Paris holdt en foreløbig Konference af Afdelingens raadgivende social-

økonomiske Udvalg, som dog indskrænkede sig til at udarbejde en Plan for kortere, foreløbige Oversigter over enkelte Særomraader. Senere blev den rent foreløbige Karakter af disse Studier yderligere understreget ved den Kendsgerning, at de særlig var blevet rettet mod de Problemer, som det den Gang var en tvingende Nødvendighed for Europa at faa lost, og det blev derfor anset for det rigtigste ikke at behandle dem som nogen Del af den almindelige Fremstilling, men udelukkende tillægge dem Værd for selve Genopbygningsperioden. Det var saaledes tydeligt, at denne Konference ikke a priori kunde fremlægge en almindelig Plan, og at der trængtes til en ny, mere specialiseret, videnskabelig Organisation end den da bestaaende, en Organisation, som i første Række maatte opbygges paa national Grund og mindre med Tanke paa det rent internationale Samarbejde. Saalænge de historiske Data for hvert enkelt Land ikke var fuldt ud kendt — og de dannede en saa godt som uigennemtrængelig Labyrint —, var det ikke muligt at naa frem til en sammenlignende Undersøgelse. Derfor blev den tidligere europæiske Undersøgelseskomité opløst, og det blev besluttet at erstatte den med Redaktionskomitéer i de større Lande og særlige Udgivere i de mindre, og give disse Komitéer og Udgivere Lejlighed til helt at samle sig om deres eget Lands økonomiske og sociale Krigshistorie.

I ethvert Land, hvor Arbejdet blev sat i Gang, var det første Skridt, Hovedredaktoren tog, at faa udnævnt og sammensat disse Udgivere og Komitéer. Og hvis der kræves en Retfærdiggørelse af Stiftelsens Plan, turde det være tilstrækkeligt at pege paa Listen over den Række fremtrædende Mænd fra Videnskaben og det offentlige Liv, som har paataget sig Ansvaret ved at være Udgivere. Den Opgave, disse Mænd har sat sig, er paa ingen Maade let, idet den indeslutter Tillem্পningen af den almindelige Plan efter de forskellige Behov og Arbejdsmetoder i de enkelte Lande, og de Resultater, som er blevet opnaaet, maa først og fremmest tilskrives det opofrende og alvorlige Samarbejde mellem dem, som i hvert enkelt Land har haft Ansvaret.

Efter at Redaktionskomitéerne var blevet dannet, kunde der kun være ringe Tvivl om det næste Skridt paa Vejen. Uden Dokumentation ingen Historie. De vigtigste nationale og lokale Kilder til Krigens Historie maatte derfor opspores og gøres tilgængelige, saa vidt det var foreneligt med Statsinteresserne. Men et slikt Arkivarbejde vilde være meget omfattende, og det kan siges at tilkomme Staten og de andre Ejere af de historiske Dokumenter

og ikke den Historiker eller Socialøkonom, som ønsker at gøre Brug af dem. Det er en Forpligtelse, der følger med Ejendomsretten, og alle den Slags Dokumenter er offentlig Ejendom. Medarbejderne inden for denne Del af Krigshistorien, som hver paa sit Omraade har foretaget Forskninger, har derfor kun kunnet undersøge det foreliggende Stof og meddele deres Resultater i Haandbøger; muligvis har de dog ogsaa ved at opfordre til Sammenligninger af Arbejdsmetoderne bidraget til at sprede Kendskab om de mest praktiske Fremgangsmaader. Dette blev saaledes Udgangspunktet for det egentlige Arbejde i de enkelte Lande, skønt særlige Monografier ikke er blevet offentliggjort i alle Tilfælde.

I nogen Tid saa det næsten ud, som om Mulighederne for en Udforskning af Krigens økonomiske Historie skulde blive udtømt allerede paa dette første Stadium af Undersøgelserne, som i Virkeligheden ikke naaede længere end til en rent ydre Behandling af Arkivstoffet. Og dersom Planen var blevet indskrænket til Forskning paa Grundlag af officielle Dokumenter, havde der ikke været synderligt mere at gøre, for hvis et Dokument en Gang er blevet stemplet som „hemmeligt“, findes der faa offentlige Tjenestemænd, der har Mod til at bryde Seglene. Store Mængder af Kildemateriale, der var ubetinget nødvendigt for Historikeren, var saaledes unddraget ham, skønt en Offentliggørelse i de fleste Tilfælde havde været ganske uskadelig. Da Krigsforholdene saaledes hindrede Forskningen, og saa ud til at ville gøre det i uoverskuelig Fremtid, var det paakrævet at finde paa en anden Udvej.

Lykkeligvis var et saadant andet Alternativ til Stede i Form af Erindringer, udførligt bilagte med Dokumenter, skrevet af dem, som havde spillet en Rolle i Ledelsen af det økonomiske Liv under Krigen, eller som i Egenskab af Iagttagere paa nært Hold var i Stand til at berette ud fra førstehaands eller i det mindste andenhaands Kendskab til den økonomiske Historie under de forskellige Faser af Verdenskrigen og til dennes Virkninger paa Samfundet. Derfor blev der planlagt en Serie af beskrivende eller historiske Monografier, som for den største Parts Vedkommende bestod i uofficielle, men alligevel autoritative Redegørelser, som bedst kan kendetegnes som en Mellemting mellem Memoirer og Blaa-Bøger. Disse Monografier udgør Hoveddelen af Værket, som det hidtil er planlagt. De er ikke begrænsede til en Samling af samtidige Krigstidsstudier; for Krigens økonomiske Historie maa behandle en længere Periode end blot Kamptiden. Den maa ogsaa

omfatte „Deflationsperioden“, i hvert Fald i en saadan Udstrækning, at det kan blive muligt at sikre sig en bedre Maalestok for de af Krigen forvoldte økonomiske Forskydninger end den, en rent samtidig Vurdering kan give.

Med denne Udvidelse af Planen fik Opgaverne et nyt Indhold for Udgiverne. Planen for Monografierne maatte nemlig lægges mere med Tanke paa de Medarbejdere, som kunde skaffes, end paa det Kildemateriale, som stod til Raadighed, thi Forfatterne havde selv Raadighed over Materialet. Dette førte igen til et nyt Standpunkt over for de to Idealer, Historikerne altid stræber imod: Nøjagtighed og Objektivitet. Det blev nemlig umuligt ud fra rent logiske Grundsætninger at trække snævre Grænser for hver enkelt Forfatter; det vilde hindre ham i at yde sit Bedste. Det blev derfor ikke til at undgaa, at Kendsgerningerne i forskellige Dele af Værket blev gentaget og vil blive det, og i forskellige Formuleringer, fordi de bliver set under forskellige Synsvinkler. Det kunde heller ikke undgaas, at der blev medtaget Afsnit, som strængt taget ikke falder inden for den historiske Videnskab. Absolut Objektivitet kan heller ikke ventes paa alle Punkter. Her og der vil der under Trykket af Meningsstrid og Ønsker om Selvforsvar komme partiske Synsmaader frem. Men i mange Tilfælde er disse Synsmaader selv en integrerende Del af Historien; de danner samtidige Vurderinger af Kendsgerningerne, der er lige saa vigtige som Kendsgerningerne selv. Dertil kommer, at Værket i sin Helhed vil indeholde sine egne Korrektiver, og skulde disse i enkelte Tilfælde savnes, vil andre Arbejder nok sørge for at bringe dem.

Foruden denne monografiske Behandling af Kildematerialet er der allerede under Forberedelse et Antal Studier af Specialister, som har faaet til Opgave at behandle rent tekniske Spørgsmaal eller Særproblemer af historisk eller statistisk Art. Ogsaa disse Monografier vil mere eller mindre have Karakteren af Originalmateriale, idet de indeholder historiske Data saa nær ved Kilden, at de vil kunne verificeres paa en Maade, som senere vilde være umulig. De udgør samtidigt et Led i den konstruktive Proces, som bringer Historien over fra Analyse til Syntese. Men denne Proces er langvarig og vanskelig, og Arbejdet med den er kun lige netop begyndt. For at bruge en Vending, som i dette Tilfælde er særlig træffende, vil man, under en historisk Undersøgelse som denne paa det første Trin, kun opnaa at „rense Bomulden“. Senere maa man væve Historiens Monster af de sammen-

filtrerede Traade; men til dette skabende og opbyggende Arbejde behøves andre Planer og en anden Organisation.

Ved et Arbejde som dette, der er Resultatet af et saa kompliceret og afvekslende Samarbejde, er det kun muligt paa en meget generel Maade at angive, i hvilken Grad Ansvar for Indholdet af de enkelte Monografier maa fordeles mellem Udgiverne og Forfatterne. Hovedredaktøren er ansvarlig for Planen i dens Helhed og dens Gennemførelse, men Ordningen af de detaillerede Undersøgelserprogrammer skyldes for det meste de forskellige Redaktionskomitéer og Detailudgivere, som ogsaa i Manuskript har læst de Fremstillinger, der er blevet udarbejdet under deres Ledelse. Deres Billigelse heraf paalægger dem imidlertid ikke noget Ansvar for de Meninger og Konklusioner, en Forfatter fremsætter. Som andre Udgivere staar de inde for Arbejdets videnskabelige Værdi og for Berettigelsen af dets Plads i Serien; men det staar naturligvis frit for hver Forfatter at yde Bidraget paa sin egen Maade. Ligeledes betyder Offentliggørelsen af Monografien ikke, at Stiftelsen overtager noget Ansvar for de Konklusioner, den indeholder. Stiftelsen har kun Ansvar overfor Videnskaben selv — og det Ansvar gaar ud paa ikke at undertrykke, men tværtimod at redde og bevare de forskellige afvigende Fremstillinger og Synsmaader i den Udstrækning, hvori de har Betydning for en Forstaaelse af Krigen i dens Helhed.

J. T. SHOTWELL.

TRYKTE KILDER

- Rigsdagstidende, Lovtidende og Ministerialtidende 1914—26.
Statsregnskaberne 1913/14—1925/26.
Aarbog for Rigsdagssamlingen 1913/14—1925/26.
Den overordentlige Kommissions Beretninger I—XVI („Hvidbøgerne“).
Udenrigsministeriet: Danmarks handelspolitiske Forhold nr. m. I—XII („Graa-bøgerne“).
Beretning fra Miltærkommissionen af 1919.
Det statistiske Departements Publikationer.
Ernæringsraadets Beretninger 1917/18—1920/21.
Dansk Industrierbetning 1915—18. Kjøbenhavn 1921.
Grosserer-Societetets Komité's aarlige Handelsberetninger.
Fragtnævnets Beretning. Kjøbenhavn 1921.
Statens Kulfordelings-Udvalg: Kulforholdene i Danmark 1914—20. Kjøbenhavn 1921.
Nationalbankens Aarsberetninger.
Beretning fra Valutakommissionen 1920.
— - Valutakonferencen 1923.
— - Valutaraadet 1924.
C. Ussing: Nationalbanken 1914—24, Kjøbenhavn 1926.
Axel Nielsen: Bankpolitik I, Kjøbenhavn 1923.
K. Riis-Hansen: Den danske Krone siden 1914. Hages Haandbog i Handelsvidenskab. 5te Udg., Kjøbenhavn 1926.
Ove Rode: I Krigens Vendetegn, Kjøbenhavn 1921.
H. Green: Krigen og Kurserne, Kjøbenhavn 1919.
Alex. Foss: I Krigsaarene 1914—19. Kjøbenhavn 1920.
Nationaløkonomisk Tidsskrift 1915—27.
Dagspressen, navnlig Børsen, Berlingske Tidende, Politiken og Nationaltidende. Uge- og Fagblade, f. Eks. Finanztidende, Tidsskrift for Industri, Ugeskrift for Landmænd, Andelsbladet, Arbejdsgiveren, Arbejderen m. fl.
Einar Cohn: Økonomiske Tilstande 1914/15. Kjøbenhavn 1915.
De svenska Statsmakterna och Krigstidens folkhushållning. Stockholm 1914—20.
Sveriges ekonomiska och sociala historia, udg. af Eli F. Heckscher. I—II. Stockholm 1926.

I. INDLEDNING.

Danmarks økonomiske Historie under Den store Krig er i første Række knyttet til de udenrigspolitiske Begivenheder. Farligt beliggende, som Landet var, midt imellem de to krigsførende Magtgrupper, maatte den økonomiske Udvikling og de Indgreb i denne, som Statsmagten iværksatte efterhaanden som Krigen skred frem, alt overvejende være bestemt af, paa den ene Side de økonomiske Betingelser, som de krigsførende Magter fandt det stemmende med deres Interesser at byde os, paa den anden Side Hensynet til, at den ligelige Neutralitet, der fra alle Sider i Folket ansaas for den eneste mulige Politik, strengt gennemførtes ogsaa i økonomisk Henseende. Og dette saa meget mere som vor Stilling ikke blot militært men ogsaa økonomisk var saare udsat, fordi dansk Erhvervsliv mere end de fleste andre Landes er afhængigt af, at Indførsel af Raa- og Hjælpestoffer til Landbrug og Industri og den til Betaling heraf fornødne Udførsel af forædlede Landbrugsprodukter i videst muligt Omfang opretholdes.

Den efterfølgende Oversigt over de økonomiske Forhold her i Landet i Krigsaarene og i de nærmeste Aar derefter er derfor opbygget over de folkeretlige Ændringer og over de udenrigspolitiske Krav og Overenskomster, som Udviklingen førte med sig. Kun paa den Maade har det syntes mig muligt at fremstille Begivenhederne i deres rette Sammenhæng; og man maa ikke lade sig vildlede af, at mange af de Ting, der iværksattes, i det ydre eller i den Motivering, man gav dem for at undgaa offentlig Diskussion om Formaal eller Betimelighed, fremtraadte som alene havende Hensyn til de indre Forhold her i Landet. I sin Helhed eller gennem et Forbindelsesled var de næsten altid knyttet sammen med de udenrigspolitiske Foreteelser.

I Overensstemmelse med dette Synspunkt er Fremstillingen delt i 6 Hovedafsnit, hvoraf Indledningen er det første; 2det Hovedafsnit omhandler Tiden fra Krigens Udbrud til Skærnelsen af den

økonomiske Krig mod Centralmagterne gennem den engelske Order in council of 11. Marts 1915; det næste Hovedafsnit gaar til 1. Februar 1917, Dagen for den tyske Nordso-Blokades Ikrafttræden; 4de Afsnit omhandler Tiden til Vaabenstilstanden, og 5te Afsnit Efterkrigsaarene, som Regel indtil Konjunkturuomslaget i 1920, der danner et naturligt Skel, saa meget mere som Afviklingen af Krigstidens Statsadministration paa en Række Omraader var afsluttet ved Udgangen af Aaret 1920. Endelig indeholder 6te Hovedafsnit forskellige Oversigter og Tabeller, som det vilde være af liden Værdi at meddele stykkevis i de foregaaende Hovedafsnit, og desuden en mere almindelig økonomisk Beskrivelse, hvortil er knyttet forskellige Betragtninger paa Grundlag af de Erfaringer, Forf. gjorde under sit Arbejde ved Levnedsmiddelrationeringen under Krigen. Det kan ikke være andet, end at baade Beskrivelsen, Betragtningerne og den iøvrigt i største Træk givne Oversigt over Krigsaarenes Indrepolitik maa faa et vist personligt Præg, som jeg dog har bestræbt mig for at trænge tilbage det mest mulige. Forhaabentlig er det lykkedes, og jeg har i alt Fald ment at burde gøre Forsøget, fordi en saadan Oversigt over de politiske Strømninger og en Redegørelse for nogle af de væsentligste Stemninger synes mig nødvendig til at fuldstændiggøre det Billede af Krigsaarenes Økonomi, som er tegnet i de foregaaende Hovedafsnit. I det hele har det været Hensigten i 6te Hovedafsnit at give Oplysninger, der fuldstændiggør, ikke gentager hvad der findes tidligere i Bogen.

Imidlertid, det er kun efter mange Overvejelser og under store Betænkkeligheder, at jeg af de anførte Grunde har ment at burde inddele Bogen saaledes. Og Aarsagen til mine Betænkkeligheder er naturligvis den, at saalænge den diplomatiske Historie ikke foreligger tilgængelig, vil det altid kunne befrygtes, at den Viden, man — selv fra en Mængde Kilder — forskaffer sig, kan vise sig at være ufuldstændig, og man mangler i alle Tilfælde den Støtte, som en gennemført Dokumentation kan give. Det er dog naturligvis mit Haab, at jeg har faaet det væsentligste med, og det har under alle Omstændigheder været en stor Hjælp for mig, at Udenrigsministeriet har givet mig Adgang til at gøre mig bekendt med Rækken af de under Krigen udgivne „Graabøger“, indeholdende de af Udenrigsministeren til Rigsdagen afgivne fortrolige Redegørelser med dertil hørende Aktstykker om Danmarks handelspolitiske Forhold.

I Overensstemmelse med Planen for det Værk, hvoraf nærvæ-

rende Skrift er en Del, har jeg iøvrigt bestræbt mig for at meddele saa mange Oplysninger som muligt, selv om der naturligvis ikke har kunnet gives en egentlig haandbogsmæssig Fremstilling paa den Plads, der har været til min Raadighed. Saaledes har jeg ment at kunne udelade talmæssige Oversigter, der i let tilgængelig Form findes i den officielle Statistiks Publikationer, og kun anføre saadanne Tabeller, der syntes nødvendige som Led i Beskrivelsen. Denne omfatter, som Følge af det Synspunkt der er lagt til Grund, navnlig de økonomiske og forsyningsmæssige Forhold samt Pengeforholdene, medens de offentlige Finanser og de sociale Forhold kun er behandlet i store Træk.

Jeg har som Regel ikke citeret i Fremstillingen for ikke at tynde den, og desuden fordi mine „Økonomiske Oversigter“ i Nationaløkonomisk Tidsskrift indeholder fuldstændige Citatangivelser. Hvad jeg ud over de der anførte Kilder har brugt, er Beretninger og Redegørelser fra Krigstidens Kommissioner og Nævn, der dels var fortrolige, og til hvilke jeg, da jeg skrev de økonomiske Oversigter, derfor ikke mente at kunne henvise, dels er fremkommet senere. Dette sidste gælder ogsaa forskellige officielle statistiske Publikationer, og da navnlig Tabelværket om Vareomsætningen med Udlandet 1914—18. Endvidere er anvendt de af Grosserer-Societetets Komité udgivne aarlige „Handelsberetninger“ og de af Industriraadet udgivne „Industriberetninger“, navnlig Oversigtsberetningen for 1915—18. Der tilkommer naturligvis disse Beretninger saa meget større Betydning, som de to store Sammenslutninger af henholdsvis Groshandlerne og de ledende Industrimænd igennem de Overenskomster, de sluttede med de kæmpende Magtgrupper om Vareudvekslingen m. v., havde en afgørende Indflydelse paa Landets økonomiske Politik under Krigen. Endvidere har jeg haft megen Nytte af den svenske „Statsmakterna og krigstidens folkushållning“ og den af Carnegie-Fonden udgivne: Sveriges ekonomiska och sociala historia under världskriget. Endelig har ogsaa C. Ussings: Nationalbanken 1914—24 været af største Værdi for mig.

S. XV er meddelt en Oversigt over de vigtigste trykte Kilder og S. 317 en Emneliste.

II. FRA KRIGENS UDBRUD TIL MARTS 1915.

1. Den politiske Baggrund.

*Folkerets-
regler*

London-Deklarationen af 1909 var ganske vist kun blevet ratificeret af U. S. A., men den var blevet underskrevet af Repræsentanter for dette Land og for Frankrig, Italien, Japan, Holland, Rusland, Spanien, Storbritannien, Tyskland og Østrig-Ungarn, og den Konference af disse Magter, der vedtog den, var kommet sammen paa Englands Opfordring. Det var derfor at vente, at denne Søkrigsrettens Grundlov vilde blive gældende Ret i Den store Krig; de Kontrabandefortegnelser, som Storbritannien udsendte den 4. August 1914 ved Krigsudbrudet, var da ogsaa i nær Tilslutning til London-Deklarationens Skema. Men allerede Order in council of 20. August, hvori den engelske Regering udtalte sin principielle Tilslutning til London-Deklarationen, indeholdt ikke uvæsentlige Modifikationer til Deklarationen, hvoraf den vigtigste var den, der gjorde det første Brud i Princippet om Forskellen mellem absolut og betinget Kontrabande ved at bestemme, at betinget Kontrabande skulde kunne beslaglægges, naar Godset havde fjendtlig Destination, selv om det skulde losses i mellemliggende neutral Havn. Dette var stridende imod London-Deklarationens § 35, der udtrykkelig siger, at betinget Kontrabande kun kan beslaglægges paa Skib, der er under Vejs til fjendtlig eller af Fjenden besat Territorium eller til hans bevæbnede Styrker, og som ikke skal udlosse Godset i mellemliggende neutral Havn. Herved udvidedes Teorien om „Rejsens Enhed“, der gjaldt for den absolutte Kontrabande og som gik ud paa, at naar disse Varer bevisligt havde fjendtlig Destination, kunde de opbringes, uanset om de sendtes direkte eller skulde omlades eller føres landværts.

Samtidig med den saaledes paabegyndte Udviskning af For-

skellen i Behandling af absolut og betinget Kontrabande gik nu en Overførsel af fri Varer til betinget Kontrabande og af denne til absolut. Saaledes overførte England den 21. September forskellige Varer fra „Frilisten“ til betinget Kontrabande, deriblandt uberedte Huder og Skind, Jernmalm og Gummi; den 29. Oktober førtes de fleste af disse Varer sammen med Motorkoretojer, Benzin m. v. over til Listen over absolut Kontrabande, medens Listen over betinget Kontrabande samtidig udvidedes. Sidstnævnte Dag udfærdigedes en ny Order in council, hvorefter betinget Kontrabande tiltrods for London-Deklarationens § 35 kunde beslaglægges ombord paa et til neutral Havn bestemt Fartøj, hvis Godset var konsigneret til Ordre, eller hvis Skibspapirerne ikke udviste, hvem der var Modtageren, eller de viste, at denne befandt sig paa et Fjenden tilhørende eller af ham besat Omraade. Endvidere skulde det paahvile Modtageren at bevise Lastens ikke-fjendtlige Bestemmelse, hvorved London-Deklarationens Regel om Skibspapirernes fulde Beviskraft ophævedes. Desuden fastsattes det, at forsaavidt den engelske Regering blev klar over, at en fjendtlig Stat fik Fornødenheder til sine væbnede Styrker fra eller gennem et neutralt Land, der i saa Fald virkede som en fjendtlig „base of supplies“, kunde den beslutte, at Fartøjer til paagældende Land, der førte betinget Kontrabande, uanset London-Deklarationens § 35 kunde beslaglægges.

Hertil kom, at for yderligere at lette og befæste Englands Kontrol over den neutrale Søfart udstedte det britiske Admiraltet den 2. November en Kundgørelse, som under Henvisning til den tyske Mineudlægning erklærede, at hele Nordsøen maatte betragtes som Militæromraade og saaledes som meget farlig for Handelsfartøjer, der henvistes til ikke at gaa Nord om Skotland, men langs Englands Østkyst og gennem Kanalen. Det var nærmest denne Kundgørelse, der gav Stodet til den under 13. November afgivne interskandinaviske Protestnote, hvorom mere nedenfor.

Saaledes var — med forskellige Udvidelser af Kontrabandelisterne — i store Træk Stillingen for Englands Vedkommende, indtil Order in council of 11. Marts 1915 søgte at spærre Tyskland fra al Tilførsel og derigennem blev Grundlaget for de allieredes Udsultningskrig mod Centralmagterne.

Fra Tysklands Side foretoges forskellige Udvidelser af Kontrabandelisterne, og ligesom Tilfældet var fra engelsk Side kom man snart ind paa at føre de neutrale Skibe til Havn for der at foretage Visitation, medens denne ifølge gældende Regler

skulde udføres paa det aabne Hav. Men det var dog først den tyske Admiralstabs Kundgørelse af 4. Februar 1915, der bragte en gennemgribende Forandring i Tysklands Stilling til den gældende Folkeret, idet denne Kundgørelse (under Henviisning til det britiske Admiralitets Kundgørelse af 2. November om Nordsøen som militært Omraade) erklærede Farvandene omkring England og Irland, indbefattet den engelske Kanal, for Krigsomraade, i hvilket ethvert fjendtligt Handelsfartøj efter 18. Februar vilde blive ødelagt, og det laa i Anvendelsen af U-baadene til dette Formaal, at det ikke altid vilde være muligt at afvende de Færer, der herigennem truede Besætning og Passagerer. Videre siger Kundgørelsen, at „ogsaa neutrale Fartøjer, der færdes paa Krigsomraadet, er udsatte for Fare, da det paa Grund af de Misbrug af neutralt Flag, som er forekommet efter den engelske Regerings Foranstaltning, samt paa Grund af Søkrigens Tilfældigheder ikke altid kan undgaas, at Angreb, som var tænkt rettede mod fjendtligt Skib, ogsaa kommer til at ramme neutralt Fartøj“. Den saaledes etablerede U-baadsblokade var stridende imod Folkeretten, idet den muliggjorde Sænkning af ethvert Skib, der førte fjendtligt Flag, og dermed krigerske Foranstaltninger mod Non-Kombattanter, medens Parisdeklarationen af 1856 bestemmer, at neutralt Gods, med Undtagelse af Krigskontrabande, ikke kan beslaglægges (og end mindre sænkes) under fjendtligt Flag, naar der da ikke er Tale om Blokadebrud. Men en Blokade skal for at være folkeretlig bindende være effektiv, d. v. s. opretholdes af en tilstrækkelig Styrke til virksomt at forhindre Adgangen til Fjendens Kyst. Saadan Blokade af de allieredes Kyster var der ikke Tale om fra Tysklands Side og kun delvis den modsatte Vej. Fra begge Sider brødes der saaledes med denne Grundregel i Søkrigsretten. Men England greb Kundgørelsen af 4. Februar som en Anledning til at modgaa den tyske U-baadsblokade gennem sin den 11. Marts etablerede Afstandsblokade, og baade Tyskland og England foretog straks ved Krigens Udbrud Mineudlægninger, uden at give de søfarende fornødent Varsel, baade langs Fjendens Kyster og paa det aabne Hav i et Omfang som ikke under nogen tidligere Krig.

Det maatte da meget snart blive klart for de neutrale Magter, at den folkeretlige Beskyttelse, som Neutraliteten kunde yde dem, var af ringe Værdi; nogle af dem fastholdt længe deres Protest imod de stadige og stadig stærkere Krænkelser af Folkeretten og maatte dog efter at have haft saare vanske-

lige Kaar opgive Protesten, da Amerika gik ind i Krigen, medens andre, og maaske her i første Række Danmark, ved en stadig Forhandlingspolitik paa den ene Side søgte at skaffe Landet de efter Omstændighederne taaleligst mulige Kaar, paa den anden søgte og opnaaede at tilvejebringe en modus vivendi med begge de krigsførende Magtgrupper.

Hovedlinjen i Danmarks udenrigspolitiske Holdning fastsloges allerede den 1. August 1914 igennem et „Kongeligt Budskab“, *Neutralitets-erklæringen*, der skal gengives i sin Helhed:

Under de alvorlige Forhold, som er fremkommet for Vort Fædreland ved de sidste Dages skæbnesvangre Begivenheder, føler Vi Trang til at udtale følgende overfor Vort Folk:

Ingensinde paakaldtes stærkere end nu Ansvarsfølelsen baade hos den enkelte og hos Nationen i dens Helhed.

Vort Land staar i venskabeligt Forhold til alle Nationer. Vi tør nære tryk Forventning om, at den strenge og til alle Sider ensartede Neutralitet, som altid har været hævdet som Vort Lands Udenrigspolitik, og som ogsaa nu uvægerligt vil blive fulgt, vil blive agtet af alle.

Men naar dette er Regeringens og alle ansvarlige og besindige Mænds fælles Opfattelse, saa maa Vi ogsaa stole paa, at ingen ved utidig Stemningsytring, ved ubesindig Demonstration eller paa lignende Vis gør Brud paa den Værdighed og Ro, der er saa afgørende for at skabe Tillid til Vort Fædrelands Holdning. Enhver har nu sit Ansvar og sin Pligt. Vi føler os overbeviste om, at Stundens Alvor vil præge alle danske Mænds og Kvinders Handlinger.

Gud bevare Vort Fædreland.

Christian R.

Zahle.

Samtidig afgav Regeringen i begge Rigsdagens Ting en Erklæring, hvori det hedder:

„Ministeriet, der er kaldet til sin ansvarsfulde Plads med en bestemt Opgave i vor indre Politik, ved sig i dette Øjeblik, da en truende Verdenskrise har fyldt alle Sind med Bekymring, i Overensstemmelse med Rigsdagen, naar den erklærer, at Danmarks eneste Politik under de allerede indtraadte Forhold og under enhver Eventualitet, som kan indtræde, er Iagttagelse af den strengeste Neutralitet, ligelig til alle Sider.“

*Den indre-
politiske
Stilling*

Regeringen gentager her, og med endnu stærkere Udtryk, det kongelige Budskabs Neutralitetserklæring, og peger desuden paa sit Forhold til den indre Politik. Dette maatte det være naturligt at gøre, fordi Ministeriet Zahle, der var kommet til Magten den 21. Juni 1913 og var udgaaet af Partiet: Det radikale Venstre, var en Mindretalsregering, hvis Parti kun omfattede en Fjerdedel af Folketingets 114 Medlemmer; men efter Valget i Maj 1913 havde dette Parti sammen med det dem politisk nærstaaende Socialdemokrati faaet Flertal i Folketinget, hvorfor den siddende Venstre-Regering ikke ønskede at fortsætte Ledelsen af den under Forhandling værende Revision af Grundloven. Da Socialdemokratiet ikke ønskede at overtage Regeringsmagten, overtoges denne af Det radikale Venstre, idet det forudsattes fra alle Sider, at det skulde være denne Regerings Opgave at føre Grundlovsrevisionen igennem og derefter udskrive de nye Valg, men iøvrigt ikke rejse større politiske eller økonomiske Spørgsmaal. Da Krigen brød ud, var Grundlovsrevisionen ikke tilendebragt, men Folketinget ønskede ikke noget Regeringsskifte saalidt som et Samlingsministerium, og Ministeriet Zahle fortsatte derfor som Regering; Partigrupperingen i Folketinget var: Det radikale Venstre 31, (incl. 4, der kun var i Valggruppe med Partiet); Socialdemokratiet 32; Venstre 41; Højre 8; ialt 112 (2 Rigsdagsmænd af Venstre var afgaaet ved Døden).

Den politiske Stilling var iøvrigt den, at Det radikale Venstre og dets parlamentariske Støtteparti havde sine Vælgere mellem Husmænd, Tjenestemænd og Arbejdere, medens af de to Oppositionspartier Venstre hørte hjemme mellem Gaardmændene, og Højre dels mellem det større Landbrug, dels mellem Byernes Industridrivende og Handlende; med den Omtrentlighed, der altid præger et saadant Forsøg paa at trække en Delingslinje, kan det derfor siges, at Regeringspartierne nærmest repræsenterede Forbrugernes og Arbejdernes Interesser, Oppositionspartierne Produktionens og Handelens. Det var dog først, efterhaanden som Krigen skred frem og nødvendiggjorde Statens Indgreb i det økonomiske Liv, at denne politiske Indstilling fik Betydning for den indre Politik; i den ydre Politik derimod fik Regeringens og Socialdemokratiets historisk-politiske Modsætning navnlig overfor Højre den Betydning, at Regeringen fra udenparlamentariske Kredse mistænktes for Sympati for Tyskland eller i hvert Fald havde meget vanskeligt ved at vinde Forstaaelse

for, at Neutraliteten nødvendiggjorde en ensartet Behandling af Vestmagter og Centralmagter, hvilket navnlig kom frem i Spørgsmaalet om Udførsel af Varer her fra Landet til de to Grupper.

Det var jo ingenlunde i Strid med Folkeretten, at en neutral Stats Borgere solgte Varer, selv Kontrabandeverer, til en krigsførende Magt, og i den Lov af 2. August 1914, hvorved det forbydes fra dansk Territorium at støtte krigsførende Magter, forbydes det da ogsaa kun at forsyne deres Krigsskibe med Proviant og Brændsel. De Forbud mod Udførsel af Varer, der udstedtes i Henhold til Loven af 6. August, var derfor begrundede i Hensynet til at værne Landets Beholdninger af de paagældende Varer. Men det viste sig meget hurtigt — f. Eks. ved det engelske Forbud mod Udførsel af Kul til Danmark —, at Betingelsen for at faa Varer tilført eller for at faa Skibe, der laa i engelske Havne eller kom ind til disse, frigivne, var en Forsikring om, at de paagældende Varer ikke blev genudført; og overfor Tyskland maatte Dispensation fra de talrige tyske Udførselsforbud købes ved, at der herfra tillodes Udførsel af Varer, som Tyskland trængte til. Da imidlertid, som foran nævnt, Principet om Rejsens Enhed var udvidet til ogsaa at gælde den betingede Kontrabande, kom man naturligt for at værne Skibsfarten mod Vanskeligheder snart ind paa, at der principielt ikke gaves Dispensation fra Udførselsforbud for Kontrabandeverer, og da England midt i Oktober 1914 tog Skridt til at standse Transiten af Kontrabandeverer over de neutrale Lande til Tyskland, erklærede den danske Regering sig villig til at afgive Forsikring om, at Krigskontrabande, der tilførtes Landet, ikke skulde blive genudført. Kravet om en lignende Garanti for Ikke-Krigskontrabande maatte derimod afvises, da Udførselen af saadanne Varer maatte kunne finde Sted til andre neutrale og følgelig ogsaa til Centralmagterne, hvis man ikke allerede derigennem vilde foretage en mod dem uvenskabelig Handling. England anerkendte Betragtningen, men for at indsnævre dens Virkning udvidedes, som tidligere nævnt, Kontrandelisterne stadig.

Naar England lagde et saa stærkt Pres paa de smaa neutrale Lande, der grænsede op til Tyskland, for at forhindre Transiten over dem, var Grunden ogsaa den, at det ad denne indirekte Vej var lettere at hindre den amerikanske Udførsel til Tyskland, end det var direkte at opnaa det ved Forhandling med Amerika, som stod stærkt paa den folkeretlige Tilladelighed af en saadan Han-

Udførselsforbudene

del. At ogsaa de nordiske Lande i den foran nævnte Fællesnote af 13. November fremhævede den lange Række Krænkelser af Folkeretten: Mineudlægninger i rum Sø, Indskrænkningen af Havenes Frihed ved at paalægge neutrale Skibe bestemte Færdselsveje og Anlob af bestemte Havne, Forandringerne i Kontrabande-Reglerne, Hævdelse af Principet om Rejsens Enhed, Visitationerne og Opbringningerne var naturligvis af mindre Betydning til at opnaa en Bedring i disse Forhold, men havde sin største Værdi som et Vidnesbyrd overfor Verden om de tre skandinaviske Landes Samhørighed. Det samme er Tilfældet med det Møde mellem de tre skandinaviske Konger, der afholdtes i Malmø den 18. og 19. December, til hvilket Kong Gustav havde indbudt, som han udtalte det, „i Bevidstheden om Ansvar et overfor Samtid og Efterverden, at ikke noget skulde blive undladt, som kunde tjene til fælles Gavn for de tre Folk.“

Overenskomsten af Januar 1915

Imidlertid mente England ikke at kunne falde til Ro med den i Oktober Maaned vedtagne Ordning, men meddelte i Begyndelsen af December, at det i Overensstemmelse med Order in council af 29. Oktober havde under Overvejelse at ville betragte Danmark som „a german base of supplies“; endvidere var der fremsat Ønske om, at der her i Landet, som Tilfældet havde været i Holland, dannedes et Selskab som under Regeringens Garanti skulde staa som Modtagere af de tilførte Kontrabandeverer til Hjemmebrug. En saadan Ordning vilde den danske Regering ikke indgaa paa, og det lykkedes derefter ved særlige Forhandlinger i London under 9. Januar 1915 at naa til en Overenskomst. Hovedvanskeligheden maatte naturligvis være den, at Danmark ikke kunde imødekomme de allieredes Ønsker om at indskrænke eller hindre Landbrugsudførslen til Tyskland og heller ikke afstaa fra den normale Import af Landbrugsprodukter og andre Varer, hvorved den ligeledes normale Udførsel til de andre skandinaviske Lande og til Centralmagterne af saadanne Varer herfra Landet frigjordes. Thi samtidig foregik der en langt større Udførsel til England af tilsvarende Varer med Tysklands stiltiende Billigelse, saaledes som det senere viste sig, da tyske Krigsskibe opbragte, men de tyske Myndigheder derefter hurtigt frigav to af Eksportbaadene. Paa den anden Side maatte Tyskland være klar over, at hvis det forhindrede Udførselen af danske Landbrugsprodukter til England, havde England overhovedet ikke mere nogen Interesse i Tilførslen af Foderstoffer til Danmark, og en Føringelse

af det danske Landbrugs Produktion vilde da med det samme borttage Mulighederne for Udførselen af disse Varer sydpaa.

Ved Overenskomsten af 9. Januar 1915 tilsikredes det England, at Udførselsforbudene skulde blive opretholdte, at Dispensationer ikke skulde blive givne, fordi Tilførslerne var rigelige, og der derfor ikke for Danmark forelaa nogen økonomisk Nødvendighed for at tilbageholde Varen, at Udførselsforbudene ogsaa skulde omfatte Legeringer og Halvfabrikata for derved at forhindre Omgaaelser m. v. Det var stadig Varer som Kobber og Gummi, der særligt interesserede England, men hertil var nu ogsaa kommet Svinefedt, der i betydelige Mængder fra Amerika tilførtes Tyskland, og for hvilket der ikke hidtil havde været Udførselsforbud her i Landet. Et saadant udstedtes den 10. Januar 1915, idet Forudsætningen dog var den, at Dispensation fra Udførselsforbudet kun skulde kunne gives for dansk Fedt. De Tilsagn, England til Gengæld afgav om ikke at forulempe Skibsfarten til danske Havne, var imidlertid behæftede med adskillige Forbehold, og navnlig forbeholdt de allierede sig at behandle som mistænkelige alle Ladninger bestemt til danske Havne af Varer paa Kontrabandelisterne, forsaavidt Varerne ikke var udførselsforbudte i Danmark, og endvidere at tilbageholde Varer til Danmark, for hvis paatænkte fjendtlige Destination de allierede havde absolut Bevis. Dette var Oprindelsen til „Sorte-Listerne“, idet man fra de allieredes Side aabenbart betragtede et blacklisted Firma eo ipso som „fjendtlig Destination“.

Denne Overenskomst af Januar 1915, der kun omfattede Kontrabandearer i Transit over Danmark, og som var det yderste den danske Regering vilde strække sig til, fordi en Udvidelse af lignende Principer til Ikke-Kontrabandearer ansaaes for uholdbar overfor den anden krigsførende Part, saaledes som allerede nævnt, forblev i sin Helhed gældende ogsaa efter Order in council af 11. Marts 1915, men de allieredes stadige Drøftelse af, hvorvidt de tilførte Mængder var rimelige, hvorvidt de Dispensationer, der blev givne fra Udførselsforbudene, var berettigede i de foreliggende Forhold o. s. v., førte til, at der savnedes en yderligere Garanti, og man kom derfor ind paa Handels-Overenskomsterne.

Endnu skal det nævnes, at den tyske Erklæring af 4. Februar 1915 vakte meget stor Ængstelse for vor Landbrugseksport til England, og gav Anledning til, at de skandinaviske Lande optog fælles Forhandlinger om en eventuel Konvojering af Skibene over Nordsøen. En saadan Foranstaltning viste sig imidlertid uigen-

nemførlig, men efter at de danske Handelsskibe var blevne „krigsmaalede“, d. v. s. forsynede med Landets Navn og store Nationalitetsmærker (Flag), malede paa Siderne og oplyste om Natten under Sejladsen over Nordsøen, foregik Sejladsen, aabenbart paa Grund af den tyske Marines Paapasselighed, om end ikke helt saa dog nogenlunde, uden at der fandt Torpederinger af Skibene Sted.

2. Statens Bistand til og Indgreb i Erhvervslivet.

*Stemningen
ved Krigens
Udbrud*

Samtidig med Udsendelsen af det forannævnte Kongelige Budskab og Afgivelse af Neutralitetserklæringer overfor de Magter, der havde erklæret hinanden Krig, forelagde Regeringen den 1. August om Eftermiddagen for Rigsdagen forskellige Lovforslag, der færdigbehandlede samme Aften af begge Rigsdagens Ting og erholdt kongelig Stadfæstelse Søndag den 2. August. Disse Love vedrørte dels Neutralitetsforanstaltninger, dels forskellige Foranstaltninger af statsfinansiell og bankmæssig Natur, som senere nærmere skal omtales. Men det er betegnende for Danmarks Forhold og for den Vægt, der ifølge disse maatte ligge paa Englands Stilling, at først efter den engelske Krigserklæring til Tyskland forelagdes der den 6. August for Rigsdagen Lovforslag om Bemyndigelse for Regeringen til at udstede Udførselsforbud og til at træffe Regulering af Priserne paa Levnedsmidler og Varer (Love af henholdsvis 6. og 7. August). Thi med Englands Krigserklæring den 4. om Aftenen maatte det være klart, at Danmarks politiske Stilling i bedste Fald var overmaade meget vanskeliggjort og den økonomiske Stilling fuldkommen uvis. Saalænge der endnu var noget Haab om, at England vilde holde sig udenfor Krigen, saalænge klyngede man sig i mange Kredse til denne Mulighed. Ikke blot kom vi jo i det Øjeblik, England gik ind i Krigen, til at ligge midt imellem to krigsførende Stormagter og saa at sige midt i Krigsomraadet med alle de uhyre Vanskeligheder, dette kunde betyde for Bevarelsen af vor Neutralitet; men økonomisk set betød det, at vore Tilførsler og den Udførsel, hvoraf Landet levede, maatte synes truede paa det alvorligste.

I nogle Betragtninger i Dagbladet „Børsen“ for 6. August kommer denne Stemning meget klart til Orde, naar det hedder: „Fra det Øjeblik, da Indholdet af Lord Greys Tale og Englands Krigserklæring til Tyskland blev bekendt, har Luften i endnu højere Grad end før været ladet med ængstelig Uro. En Spænding blev udløst; Spørgsmaalet om Englands Holdning er afgjort

— men kun for at afløses af en endnu stærkere: Hvad betyder dette for os? Det er klart, at det har været et almindeligt Haab for Befolkningen, at England skulde holde sig udenfor; da dette Haab, der er vokset op af en næsten instinktmæssig Følelse af, at Englands Deltagelse vilde gøre Situationen mere kritisk, er bristet, synes der at have bredt sig en vis Modloshed hos Befolkningen — i eet Ord kan Stemningen karakteriseres som forpint.“ Hertil bidrog det ogsaa, at der den 5. August om Aftenen foretoges Indkaldelser af betydelige Militærstyrker ud over de Sikringsstyrker, der var indkaldt i de foregaaende Dage, og at der udsendtes Meddelelse om, at Regeringen havde minespærret de danske Vandveje til Østersøen, som det hed i den officielle Meddelelse: „for saa vidt muligt at undgaa, at Krigsoperationer udstrækkes til danske Farvande, og for at kunne opretholde Forbindelsen mellem de danske Landsdele“. Men dette betød ogsaa, at man spærrede England ude fra Østersøen, uvis om, hvorledes England vilde stille sig til et saadant Skridt. Og paa den anden Side: Hvis Danmark ikke selv gjorde det, maatte man frygte for, at Tyskland maaske mente sig tvunget til at gaa op i de danske Farvande og foretage en saadan Minespærring.

Da det imidlertid i Lobet af nogle Dage viste sig, at Danmark ikke umiddelbart vilde blive draget ind i Krigen, begyndte man som under et Uvejr saa at sige at stikke Hovedet uden for Døren for at se, om der ikke skulde være en Lysning. Man begyndte at forhandle med Sømændene, hvoraf nogle, der navnlig var beskæftigede paa Kulskibene, havde været i Strejke siden 21. Juli, og ligesom de, der var beskæftigede paa Eksportskibene, nægtede at gaa ud uden et betydeligt Løntillæg og Forsikring af deres Liv. Men da det viste sig, at forskellige Dampere slap uskadt hjem fra England, og da en Genoptagelse af Sejladsen maatte være ganske nødvendig, lykkedes det at naa til Enighed, og allerede den 9. August om Aftenen afgik den første Eksportbaad fra Esbjerg til England, indehavende fuld Ladning af Landbrugsprodukter. Da Forsøget gik godt, genoptoges Farten efterhaanden i normalt Omfang, og Strejken paa Kulskibene bragtes til Ophør den 14. August.

Men Sejladsen i Nordsoen var dog saare farefuld — Danmark fik sin første Erfaring herfor, da det mere end 5000 Brutto Tons store Skib „Maryland“ den 21. August løb paa en Mine og sank — og en Ordning af Søforsikringen blev derfor en af de første Op-gaver, Staten tog op. Den i Henhold til den fornævnte Lov af

*Søkrigsfor-
sikringen*

7. August nedsatte „Overordentlige Kommission“ havde paa Grund af de Prisforhøjelser paa Kul, som herværende Indehavere af Kulagre kunde iværksætte, efter at England og Tyskland ved Krigsudbruddet havde udstedt Udførselsforbud, optaget Forhandlinger med Kulimportørerne dels om Prisnedsættelse dels om Genoptagelse af Tilførslerne, og Kommissionen udsendte den 11. August Meddelelse om, at fire danske Soforsikringsselskaber var indgaaede paa at tegne Forsikring mod Krigsfaren i Kulfarten mellem den nordlige Del af Øst-England og Øst-Skotland og danske Havne, saaledes at Forsikringsselskaberne selv løb $\frac{1}{4}$ af denne Risiko, Staten $\frac{3}{4}$; foruden Kulfarten kunde denne Forsikring ogsaa omfatte andre Varer og Ruter, som f. Eks. Salt fra Spanien eller England, men derimod ikke Korn og Foderstoffer særlig fra oversøiske Havne. En Forsikring af disse Ladninger var inidlertid naturligvis paatrængende nødvendig, og ved Bkg. 4. September 1914 traf Indenrigsministeriet den Ordning, at Staten mod passende Præmie, indtil en endelig Ordning kunde træffes, overtog en saadan Forsikring. Den endelige Ordning blev truffet ved Lov 10. September om danske Skibes Forsikring mod Krigsfare og Lov 24. September om Forsikring af Varer mod Krigsfare til Søs, idet der dannedes to Instituter med Støtte af Staten og under Medvirkning af danske Forsikringsselskaber. Samtlige registreringspligtige danske Skibe skulde indtræde i Forsikringsinstituttet for Skibe, og Præmien skulde nærmere fastsættes og det eventuelle Overskud resp. Underskud udlignes paa de forsikrede Skibe i Forhold til de erlagte Præmier, dog saaledes at 35 pCt. af det eventuelle Underskud skulde udredes af Staten og 15 pCt. af Forsikringsselskaberne indenfor nærmere fastsatte Grænser. I Institutet for Vareforsikringen var foruden Staten og Forsikringsselskaberne indtraadt et Konsortium, dannet med Overtagelse af nævnte Forsikring for Øje. Den af Institutet overtagne Risiko m. v. skulde bæres af Staten med 35 pCt., af Forsikringsselskaberne med 20 pCt. og med 45 pCt. af Konsortiet.

Gennem disse Foranstaltninger var der forsaavidt skabt en Basis for Opretholdelsen af Sejladsen, og de Vanskeligheder, der senere opstod med Søfolkene, lykkedes det ogsaa at bringe ud af Verden. Disse Vanskeligheder stammede fra, at Søfolkene i December 1914 erklærede, at de ikke, da Overenskomsten i August sluttedes, havde tænkt sig, at Krigen skulde vare saa længe ved, og at de følgelig ikke stadig kunde nøjes med de Lønbetingelser, de i August var indgaaede paa. Disse Betingelser forbedredes

da i Januar 1915 efter stedfundne Forhandlinger, og paany den 24. Februar, efter at Søfolkene i nogle Dage efter 18. Februar havde nægtet at gaa ud af Frygt for Folgerne af den tyske Admiralstabs Kundgørelse af 4. Februar.

Efter at der saaledes gennem Sokrigsforsikringen var skaffet en Ordning til Veje, kom Kulindforselen atter i Gænge, og den Mindreindforsel, der havde været i August Maaned 1914 i Sammenligning med 1913, opvejedes ved en lige saa stor Merindførsel i September. En Fordring fra England om en Garanti paa det 3-dobbelte af Ladningernes Værdi for, at disse fortes til det angivne Bestemmelsessted, frafaldtes allerede den 20. August, men den danske Regering maatte dog for at opnaa Ophævelse af Forbudet mod Udførsel af Kul til Danmark afgive Erklæring om, at Kul indført her til Landet ikke vilde blive genudført. Udførselen af her i Landet værende Kul og Koks var blevet forbudt ved det første almindelige Udførselsforbud af 6. August. Tilførslerne var derefter normale Aaret ud; nogen Stigning var der i Priserne, men Prisstigningen tog først Fart henimod Slutningen af Februar 1915, da de farefulde Besejlingsforhold paa Nordsoen vanskeliggjorde Tilførslerne. Der blev derfor iværksat en Undersøgelse over Omfanget af tilstedeværende Beholdninger, men da denne gav et forholdsvis tilfredsstillende Resultat, fandtes der ikke Anledning for det offentlige til at foretage sig videre indenfor det Tidsafsnit, der her behandles.

Kulindførselen

Medens Tilvejebringelsen af de fornødne Kulmængder og en efter Omstændighederne rimelig Regulering af Prisstigningen saaledes lod sig gennemføre uden store Vanskeligheder, navnlig naturligvis fordi der ikke inden for Landets Grænser fandtes Producenter af Brændsel, hvis Interesser i større Grad berørtes, mødte de Foranstaltninger, Regeringen iværksatte til Sikring af de fornødne Mængder Korn og navnlig til Regulering af Prisen paa Kornet, megen Modstand fra Landbrugets Side, hvilket dog ikke maa forstaaes saaledes, at Landbruget paa noget Punkt søgte at undrage sig de Bestemmelser, som Regeringen traf; tværtimod kan det vistnok antages, at faa Steder i Verden vistes der fra Landbruget en saadan Forstaaelse og en saadan redebon Hjælpsomhed overfor Forsyning af Byernes Befolkning med Levnedsmidler som her i Landet. Men det udelukker naturligvis ikke, at der ad politisk og anden Vej søgtes Lempelser i de Konsekvenser, som de foretagne Statsindgreb i den tilvante Landbrugsøkonomi medførte,

*Prisreguleringens
Iværksættelse*

og at navnlig Fastsættelsen af Priserne paa de Varer, Staten krævede afstaaet, voldte store Vanskeligheder.

Den politiske Modsætning, som foran er antydnet, mellem Regeringspartierne og det i Opposition værende Landbovenstre havde sin Del heri, og det lykkedes ogsaa Landbruget i stigende Grad at faa sin Vilje og, efterhaanden som Krigsaarene gik, mere og mere at faa Verdensmarkedets Priser for sine Varer; at Spørgsmaalet til at begynde med gav Anledning til saa stærke Divergenser laa i, at ingen ventede den lange Krig, at Foranstaltningerne og da navnlig Maksimalprisfastsættelserne derfor fra Regeringens Side betragtedes som Overgangsforanstaltninger, fra hvilke man snart kunde vende tilbage til normale Forhold, og som derfor skulde muliggøre, at man saa lidt som muligt fjernede sig fra disse normale Forhold. Men Producenterne, der mente at have Ret til at udnytte den Konjunktur, som var opstaaet, havde naturligvis vanskeligt ved at anerkende en saadan Betragtning. Dertil kom, at Regeringen anvendte den almindelige Bemyndigelse, Loven af 7. August 1914 om Regulering af Prisen paa Levnedsmidler og Varer gav den — *midlertidig* Lov kaldes den i selve Lovens Overskrift — til at ordne disse Spørgsmaal, men senere forelagde og fik vedtaget særlige „Kornlove“. Og næsten fra Krigens første Dag og i stigende Grad drejede den politiske Debat sig om Anvendelsen af denne Lov, der bestod af een Paragraf paa 6 Linier:

„Indenrigsministeren bemyndiges til indtil videre at træffe Foranstaltninger til Regulering af Prisen paa Levnedsmidler og Varer, derunder mod fuld Erstatning at lade Staten overtage saadanne Levnedsmidler og Varer, som det er af Betydning for Samfundet at have Raadighed over.

Købesummen for Varer, som Staten maatte overtage, fastsættes af Kommissioner, hvis Virksomhedsomraade og Sammensætning bestemmes ved kgl. Anordning.“

Korn og Foderstoffer Til nærmere Belysning af de her fremsatte almindelige Bemærkninger skal der nu kort redegøres for de Foranstaltninger vedrørende Kornet, Foderstofferne og Brødet, der i det her behandlede Tidsafsnit blev iværksat, og for Forhandlingerne herom.

De Vanskeligheder for Sejladsen over Nordsøen, der foran er omtalt, Udførselsforbudene rundt om i Landene, Englands Standsning af de for Danmark bestemte Ladninger og Forlisene efter Minesprængninger medførte en overmaade stærk Nedgang i Tilførslerne her til Landet af Korn og Foderstoffer i de første Månedes efter Krigens Udbrud. Medens der saaledes tilsammen af

disse Varer i 1913 var indført 1567 Mill. kg, gik Indførselen for 1914 ned til 1136 Mill. kg, men i de første Maaneder af 1915 indhentes en stor Del af det manglende, og for Aaret som Helhed kom Tallet op paa 1771 Mill. kg. Samtidig med denne Mindreindførsel paa over 400 Mill. kg, svarende til Halvdelen af den normale Import i Perioden, steg Priserne stærkt overalt, og Forsøg paa at erstatte den sædvanlige Indførsel fra Tyskland og Rusland med amerikanske Varer besværliggjordes ved de amerikanske Eksportørers Krav om kontant Betaling for Indladningen (hvorom mere under Bemærkningerne om Pengeforholdene) og ved Transportvanskelighederne. Hertil kom, at Udbyttet af Høsten 1914 blev meget ringe, saaledes som det fremgaar af nedenstaaende Oversigt, der desuden giver Oplysning om, hvorledes Forbruget af Rug og Hvede antages at fordele sig:

	Tons	<i>Forbruget af Rug og Hvede</i>		<i>Høstudbyttet</i>	
		Til Befolk- ningen	Til Kreatu- rerne	1914	1913
Hvede		206 000	75 000	157 000	182 000
Rug		225 000	400 000	285 000	434 000
Tilsammen....		431 000	475 000	442 000	616 000

Selv en saa ringe Høst som i 1914 vilde altsaa i Nodsfald have kunnet dække vort Brødkornforbrug, og der maatte da paa anden Vis have været gjort Udvej for Kreaturerne. Dette, at Landets Avl i første Række maatte være til Disposition for Landets Befolkning, var da ogsaa et grundlæggende Synspunkt for de Foranstaltninger, der blev truffet til at sikre Kornet som Brødkorn, for at „kunne give Befolkningen i hvert Fald eet Næringsmiddel til overkommelig Pris“. Men da saa godt som al indenlandsk Rug og megen Hvede normalt anvendes til Kreaturfoder, maatte selvfølgelig en Fordring om, at Landbruget skulde afstaa dette Foderkorn til Befolkningen, føles som et stærkt Indgreb i dets tilvante Dispositioner. Dertil kom, at mange Landbrugere nærrede Betænkelighed ved at bringe Kornet paa Markedet, saa længe Tilførslerne udefra var saa vanskelige og saa kostbare. Og denne Dobbeltthed i Kornets Anvendelse, det at det er baade Menneskers og Dyrs Fode, traadte endelig frem i al sin Skarphed, da Kornprisernes Stigning forte Brødpriserne op i en Højde, der medførte Fastsættelse af Maksimalpris paa det indenlandske Korn. Staten kom nemlig derved til at staa over for den Vanskelighed, at den tvang mangt et Landbrug til at afgive det Korn, der skulde have været anvendt til Kreaturføde, til en Pris, for hvilken

andet Foder ikke kunde faas; den søgte da at hjælpe her ved at købe Majs, som kunde gives i Erstatning for den Rug, der maatte afleveres.

Ved det almindelige Udførselsforbud den 6. August blev Udførsel her fra Landet af Foderstoffer, Korn, Kartofler, Mel og Gryn forbudt, og under 20. August foreslog Den overordentlige Kommission Opkøb af 10 000 til 20 000 Tons Hvede i U. S. A., især for at Hovedstaden ved Landets mulige Afspærring fra Omverdenen ikke skulde staa uden Korn. Den 27. August 1914 opfordredes Landmændene til at fremskynde Tærskningen, for at der kunde blive bragt dansk Brødkorn paa Markedet i tilstrækkelige Mængder, og samtidig stilledes Anvendelse af Maksimalpriser i Udsigt, hvis det ringe Tilbud af Korn yderligere skulde forhoje Prisen. Samme Dag indstillede Kommissionen, at „Staten uden Ophold sikrer sig et saadant Kvantum Hvede, som maa anses for tilstrækkeligt til at holde Hovedstadens Forsyning med Brød i normal Gænge“, hvorefter Indenrigsministeriet 28. August udstedte Bekendtgørelse om, at Staten overtog mod fuld Erstatning de i Hovedstaden værende Hvedebeholdninger, der den 1. September overdroges Københavns Kommune. Prisen fastsattes til 16,15 Kr. pr. 100 kg (128—130 Pd. holl.) for dansk Hvede og 19,25—21,60 Kr. for amerikansk Hvede. Den hele Ekspropriation drejede sig om 11 000 Tons.

For endvidere at bidrage til at der fandt tilstrækkelig Tilførsel Sted af fremmede Foderstoffer til Opretholdelse af den for Landets Økonomi saa betydningsfulde Husdyrproduktion maatte det blive Regeringens Opgave i England at søge frigivet Foderstoffer i fornødent Omfang. Paa Landbrugsministerens Initiativ oprettedes der ved et Møde i Ministeriet i Januar 1915 et Fællesudvalg, der skulde fordele de i England frigivne Foderstoffer med Halvdelen til de private Importører og Halvdelen til Andelsudvalget, og saaledes at de kom Forbrugerne Landet over i Hænde til ensartet, lavest mulig Pris.

Det var i Vintermaanederne Oktober—Januar i det hele lykkedes at faa frigivet omkring 125 000 Tons af det i England tilbageholdte Majs og andre Foderstoffer. Senere blev Tilførslerne fra Amerika saa rigelige, at det ovennævnte Fællesudvalg i Slutningen af April kunde opløse sig, da Importen nu foregik ad privat Vej. Men foruden ad privat Vej var der ogsaa af Staten indkøbt betydelige Kvanta Majs, dels til Ombytning med Rug, dels til direkte Salg. I Forbindelse hermed udsendte Indenrigs-

ministeriet i Februar 1915 — i Lighed med, hvad der havde fundet Sted for den fremmede Rug — Bekendtgørelse om, at Kontrakter m. m. vedrørende udenlandsk Byg, Majs og Bomuldsfrøkager skulde indsendes til Ministeriet. De ifølge disse Kontrakter købte Partier maatte, indtil anden Bestemmelse blev truffet, ikke sælges til Udlandet, ej heller maatte Leveringen opsættes. Ved disse forskellige Foranstaltninger lykkedes det at hjemføre store Mængder af Majs og saa store Mængder af Bomuldsfrøkager, at Ophoret af Importen af de russiske Solsikkekager i væsentlig Grad blev opvejet, jfr. nedenstaaende Tal:

Indførsel af:	1913 Mill. kg	1914 Mill. kg	1915 Mill. kg
Hvede, Rug, { 1. Halvaar	189	213	165
Byg, Havre { 2. —	222	103	78
Tilsammen...	411	316	243
Majs { 1. Halvaar	219	155	434
{ 2. —	186	91	259
Tilsammen...	405	246	693
Oliekager { 1. Halvaar	298	289	393
{ 2. —	295	154	190
Tilsammen...	593	443	583

Af Majs indførtes der saaledes ligesaa meget fra Januar til Juli 1915 som i hele Aaret 1913, af Oliekager to Trediedele. Og disse store Tilførsler bidrog til, at den Afslapning i Priserne paa disse Varer, der i Februar—Marts indtraadte paa Verdensmarkedet, blev ikke saa lidt mere udpræget her i Landet end andetsteds.

Næsten umiddelbart efter Krigens Udbrud begyndte Overvejelserne om Fastsættelse af Maksimalpris paa Brødkorn, dels indenfor Kommissionen, dels ved Forhandlinger mellem denne, Indenrigsministeriet og de store Landbrugsorganisationer. Et Mode med sidstnævnte den 22. September og 23. September bragte vel ingen Maksimalpris, da „Flertallet i alt Fald f. T. fandt det utilraadeligt at foretage et saadant Skridt“, men Indenrigsministeren udstedte den 25. September efter Forslag fra denne Forsamling Bekendtgørelse om, at det fremtidig var forbudt til Fodring at anvende aftærsket Rug og Hvede, herfra dog undtaget saadan Smaasæd og Frarensning, som ikke egnede sig til Brødkorn. Endvidere blev det i samme Bekendtgørelse forbudt at anvende inden-

landsk Rug og Hvede til Spiritusfabrikation, men der kunde opnaas Dispensation til at anvende indenlandsk Rug til Brød-Gær. Men da Priserne stadig steg, trængte Spørgsmaalet om gennem en Maksimalpris at standse denne Stigning stadig stærkere paa, og i December forlangte Indenrigsministeriet Indsendelse af Kontrakter m. m. vedrørende den fremmede Rug med Paabud om at føre den her til Landet, samtidig med at der udstedtes en Bkg. om, at Staten i Præstø, Ringkøbing og Vejle Amter overtog ca. 500 Tdr. tærsket dansk Rug i hvert Amt, hvilke Beholdninger skulde vurderes af en dertil nedsat særlig Kommission. Man vilde ad disse Veje skaffe sig Kendskab til saavel den udenlandske som den danske Rugs Pris paa det paagældende Tidspunkt. Den 23. December afgav denne Kommission Indstilling til Indenrigsministeriet angaaende Prisen paa de 1500 Tdr. Rug, der af 6 af de 7 Medlemmer, Kommissionen bestod af, sættes til 18½ Kr. pr. 100 kg (118 Pd. holl.), medens det 7de Medlem, Venstres Ordfører i disse Spørgsmaal, Folketingsmand P. Th. Nielsen mente, at Prisen ikke kunde sættes til under 21 Kr. Støttende sig til Kommissionens Vurdering fastsatte Indenrigsministeren 31. December 1914 en Maksimalpris paa dansk Rug til 19½ Kr.¹⁾ pr. 100 kg (118 Pd. holl.) og iøvrigt varierende efter den hollandske Vægt. Ved Bkg. af 28. Januar 1915 fastsattes Maksimalpris paa dansk Hvede til 21½ Kr. pr. 100 kg (128 Pd. holl.) og paa Hvedeklid, fremstillede her i Landet, til 17 Kr. pr. 100 kg, hvilken Pris ogsaa senere fastsattes for Rugklid.

Ved Fastsættelsen af disse Maksimalpriser naaede man som nævnt til den centrale Vanskelighed i hele Brødkornsspørgsmaalet, og der fulgte da ogsaa en langvarig Diskussion, som i Januar 1915 endte i en Forespørgsel i Folketinget til Indenrigsministeren angaaende Landets Forsyning med Brødkorn. Vurderingskommissionens Flertal havde hævdet, at den ekstraordinære Situation ikke kunde berettigge til at anse de ved svigtende Tilførsler o. lign. fremkaldte overordentlige Priser paa Kornet som normgivende for „fuld Erstatning“, idet en saadan i det hele maatte være fyldestgjort, naar Produktionsomkostninger m. v. var dækkede. Og dette saa meget mere, som der var solgt amerikansk Brødkorn til en

¹⁾ Det kunde heraf se ud, som Indenrigsministeriet ved Fastsættelsen af Maksimalprisen gik imellem de to Indstillinger, medens faktisk Flertallet blev fulgt, idet Forskellen skyldes Hensynet til, at Flertalsindstillingens Pris var en Produktionspris, medens den endeligt fastsatte Pris tillige var en Handelspris.

lavere Pris end den, der paa Grund af, at den indenlandske Rug ogsaa efterspurgtes til Foder, var betalt for dansk Rug. Indenrigsministeren præciserede under Forespørgslen i Folketinget dette Standpunkt, idet han udtalte: „Den Dag Landboforeningerne sagde: Rug er ikke mere Foderstof her i Landet, blev det juridiske Grundlag for at kræve andet Foderstof som Erstatning for Rug fjernet. Det, der er fuld Erstatning for Rug, er et Beløb, for hvilket man kan skaffe tilsvarende Brødkorn, ikke Foderstof“. Venstres Ordfører anførte herimod, at paa Grund af den danske Rugs ringe Kvalitet i 1914 og dermed følgende lave hollandske Vægt vilde mange Landbrugere maaske kun opnaa en Pris af 17 Kr. pr. 100 kg for den Rug, som ifølge den gældende Maksimalpris skulde sælges til Brødkorn, medens de, hvis de til Erstatning for Rugen skulde købe Majs — altsaa andet Foderkorn — maatte betale denne med 20½ à 21 Kr., om den da overhovedet var til at faa. Medens Indenrigsministeren principielt, i Tilslutning til Vurderingskommissionen, havde taget Afstand fra denne Betragtningss Berettigelse, maatte det imidlertid indrømmes, at praktisk kunde der for mange smaa Landbrug, der i det hele var anlagt paa at opfodre deres egen Avl, opstaa ikke ringe Vanskeligheder. Ministeren stillede da ogsaa under Brødkornsdebatten i Folketinget i Udsigt, at de Egne af Landet, særlig Jylland, der, da de var udelukkende rugproducerende, havde været ugunstigt stillede især ved Fodringsforbudet (mindre ved Maksimalprisen), skulde blive hjulpe ved at faa Majs i Stedet for den Rug, de skulde aflevere. I Henhold hertil udsendte Indenrigsministeriet i Februar 1915 Meddelelse om, at de af Staten i England indkøbte Partier Majs vilde „blive anvendt ved Ombytning med Rug i de Egne af Landet, hvor Rugen udgør den væsentligste Avl, og hvor Forbudet mod Opfodring derfor har foraarsaget særlige Vanskeligheder“. Denne Ombytning lettede desuden Fremskaffelse af indenlandsk Rug. Indenrigsministeriet havde nemlig i Januar anmodet Amtmændene om indenfor Amtets Omraade for Statens Regning at foretage Indkob af dansk Rug til en Pris indenfor Maksimalprisen, „da det maa anses for ønskeligt til de sidste, vanskelige Maaneder af Hostaaret 1914—15 at have en Reservebeholdning af indenlandsk Rug“. Hvis de ønskede Mængder ikke kunde erhverves ad frivillig Vej, vilde det blive taget under Overvejelse at foranledige Ekspropriation af de fornødne Beholdninger. Samtidig anmodedes Amtmændene om at foranledige, at den til Mølleres og Bageres regelmæssige Virksomhed fornødne Rug kom

paa Markedet, enten ad frivillig Vej eller ved Ekspropriation (18½ Kr. pr. 100 kg, 118 Pd. holl.). Men ligesom Bestemmelsen om Ombytningen med Majs medførte, at Amternes Indkøb naaede en Størrelse, der efter Omstændigheder ansaas og ogsaa viste sig tilstrækkelig (i alt ca. 10 000 Tons), kom Handel til Maksimalpris hurtig i Gang, og kun nogle ganske faa Ekspropriationer fandt Sted.

Hermed var Striden om dette saa betydningsfulde Spørgsmaal bragt til Afslutning.

*Brød
og Mel*

Imidlertid var Hojestepriisen paa det danske Brødkorn jo ikke noget Formaal i sig selv, men skulde tjene til Regulering af Priisen paa Brød. Hertil sigtede yderligere de Indkøb af Rug og Hvede, Staten havde foretaget, og ved en Overenskomst mellem Indenrigsministeriet, Hovedstadens Kommuner og Rugbrødsfabrikantforeningen fastsattes der fra 8. Februar til 1. September 1915 (senere yderligere forlænget) en uforanderlig Rugbrødspris i disse Kommuner paa 93 Øre for 4 kg Rugbrød. Staten havde i Henhold hertil afgivet Rug af sin Beholdning til en moderat Gennemsnitspris, idet Kommunerne garanterede, naar endelig Opgørelse af Statens samlede Salg af Brødkorn forelaa, at ville godtgøre Staten et eventuelt Tab paa den beregnede Gennemsnitspris af indtil 2 Kr. pr. Td. Denne Ordning udvidedes til andre Kommuner, og Indenrigsministeriet opfordrede i øvrigt Amtmændene til, hvis det skulde gøres nødvendigt, at fastsætte Maksimalpriser paa Rugmel og Rugbrød. Dette blev ingensteds bragt i Anvendelse. — Endelig skal det endnu i denne Sammenhæng nævnes, at for at hindre Bagerne i at forhøje Brødprisen gennem en Forringelse af Brodenes Vægt bemyndigede Indenrigsministeriet i September 1914 Byernes Øvrigheder til at paabyde, at større Brod (over 350 g) skulde sælges i bestemt Vægtstørrelse. I December udvidedes denne Bemyndigelse til ogsaa at gælde Landkommunerne. Og for at udnytte Kornet det mest mulige, bestemtes det ved Bkg. af 8. Marts 1915, at 100 kg Rug ikke maatte sigtes finere ud, end at der blev 64 kg Mel tjenligt til Brød deraf. Det tilsvarende Tal for Hveden fastsattes til 68 kg.

*Spiritus
og Øl*

For at det danske Korn udelukkende kunde blive anvendt som Brødkorn, var det, som nævnt, 25. September blevet forbudt at anvende indenlandsk Rug og Hvede i Spiritusfabrikationen. I Februar 1915 forbød Indenrigsministeriet, at der i det hele taget maatte anvendes Rug, Hvede, Boghvede, Kartofler samt indenlandsk Byg til Fremstilling af Spiritus m. v. (Gær undtaget). I sin Indstil-

ling i denne Sag fremhævede Den overordentlige Kommission, at den af Hensyn til denne betydelige Industri ikke kunde anbefale, at der udstedtes Forbud mod til Spiritusfabrikationen at benytte saadanne Foderstoffer som f. Eks. Byg og Majs, der kun i forholdsvis ringe Omfang anvendes her i Landet til Menneskeføde. Desuden var Affaldsproduktet: Bærmefoder et værdifuldt Foderstof, hvoraf der udvandt 190 Mill. l om Aaret eller Bærmefoder til 25 000 Koer. — I Marts 1915 forbød Indenrigsministeriet Bryggerierne til Brug ved Fremstilling af skattepligtigt Øl at anvende indenlandsk Byg (ud over, hvad de allerede havde paa Lager), men Virksomheden kunde altsaa drives videre ved Hjælp af fremmede Raastoffer.

Som Helhed kan det siges, at der ikke i dette Krigens første Halvaar var nogen udpræget Vanskelighed for Tilførslerne af Korn og Foderstoffer, naar bortses fra Standsningerne i de engelske Havne umiddelbart efter Krigens Udbrud. Efterspørgslen fra Centralmagterne var ikke særlig stærk, der var straks udstedt Udførselsforbud her i Landet, hvilket beroligede de allierede, og Priserne begyndte som nævnt allerede i Februar 1915 at synke paa Majs og Oliekager. Herved støttedes Anvendelsen af vor egen Rug og Hvede til Brødkorn, idet de importerede Foderstoffers Pris gik under Priserne paa det egentlige Brødkorn, og det blev derfor fordelagtigere at sælge dette og anvende indkøbte Foderstoffer i Stedet.

Anderledes laa Forholdet derimod med Kod og Svinefedt. Af disse Varer gik en ikke ubetydelig Transit over Danmark fra Amerika til Tyskland, og da England ikke kunde forhindre den amerikanske Udførsel, søgte det at vanskeliggøre den danske Indførsel og Genudførsel af disse Varer. Samtidig foregik der en forøget Udførsel af Hornkvæg, Kod og Konserves af dansk Oprindelse praktisk taget alt sydpaa. Dette var imidlertid til de sædvanlige Afsætningsmarkeder, og Krav fra de allieredes Side om, at den danske Regering skulde gribe regulerende ind overfor denne Udførsel, maatte derfor tilbagevises. Ved den fornævnte Overenskomst af 9. Januar 1915 erklærede de allierede sig da ogsaa indforstaaede med, at vi ikke kunde lægge den normale Kødudførsel sydpaa nogen Hindring i Vejen; til Gengæld udstedtes der den 10. Januar 1915 Forbud mod Udførsel her fra Landet af Svinefedt, dog saaledes at der blev givet Dispensation fra Udførselsforbudet for en Del af den danske Produktion. Samtidig fastsattes (5. Februar) Maksimalpris paa Fedtet her i Lan-

*Kod.
Konserves og
Svinefedt*

det, og Foranstaltningen fremtraadte saaledes som foranlediget af Hensyn til Hjemmemarkedets Forsyning med den paagældende Vare til rimelig Pris. Dette var jo i det hele det af den danske Regerings hævdede Princip: at Udførselsforbud kun kunde udstedes for at sikre Hjemmemarkedet dets Forsyning, men at vi ikke for at hjælpe de allierede til at hindre Tilførsel til Centralmagterne af Varer, som de ikke selv var i Stand til at standse, kunde udstede Forbud mod Udførsel her fra Landet. Der foregik da ogsaa en betydelig Udførsel til Tyskland af forskellige Varer, saaledes at Stigningen i Udførselsmængderne i Forbindelse med Prisstigningerne bragte det samlede Værdibeløb for Udførselen af danske Varer til Tyskland op fra 159 Mill. Kr. i 1913 til 275 Mill. Kr. i 1914, medens Tallet for England steg fra 398 til 419 Mill. Kr.

*Heste-
udførsel*

Den allervæsentligste Del af denne Udførselsstigning sydpaa skyldtes Hestene, hvoraf der i 1913 udførtes 28 000 Stkr., men i 1914 96 000 Stkr. Udførselen i de første Maaneder af Krigen var saa betydelig, at den vakte Uro, da den ogsaa omfattede unge Heste. Foranlediget ved en Henvendelse fra Landboforeningerne udstedte Regeringen i September 1914 Forbud mod Udførsel af Føl og Plage. Imidlertid steg Priserne saa stærkt, at den stadig store Udførsel gav Landmændene en overordentlig høj Ekstra-indtægt, og de Betæneligheder, der fremsattes med Hensyn til, at Udførselen skulde være uforsvarlig stor, tilbagevistes nu fra Landbrugets Side; da der blev Tale om at udstede et almindeligt Udførselsforbud for Heste, rettede Landboforeningerne indtrængende Henvendelse til Regeringen om saa vidt muligt at undlade et saadant Udførselsforbud, da „man nærer den sikre Overbevisning, at danske Landmænd ikke vil sælge flere Heste, end at Jordens fremtidige gode Drift er sikret“. Der udstedtes dog den 23. November 1914 et almindeligt Udførselsforbud for Heste, og selv om det naturligvis kunde siges, at Udførselen havde været saa betydelig, at Forbudet nu fremkom af Hensyn til det danske Landbrugs fornødne Forsyning med Trækkraft, laa det dog i Sagens Natur, at denne store Tilførsel af Heste til Centralmagterne maatte synes de allierede lidet tiltalende; nogen direkte Indflydelse herpaa kunde de ganske vist ikke udøve, da der ikke fandt nogen oversøisk Tilførsel Sted af Betydning her til Landet, saa at de ikke ved at standse denne — Hestene var absolut Kontrabande — kunde øve nogen Tvang. Men der var jo mange andre Varer, hvis Tilførsel ahang af Englands velvillige Behandling. Foruden

dette Forhold kunde dog ogsaa en anden Betragtning virke ind. Det var nemlig saadan, at Tyskland som Betingelse for Frigivelse til Udførsel af Varer, for hvilke Tyskland havde udstedt Udførselsforbud, krævede, at der herfra ydedes Kompensation, og selv om Tyskland i vidt Omfang betragtede den fri Udførsel af Landbrugsprodukter som Kompensation, kunde det dog i givet Fald være af Betydning, at der var Varer, der paa denne Maade kunde handles med. Dette blev da ogsaa Tilfældet med Hestene, da der i Efteraaret i 1915 og siden dispenseredes fra Udførselsforbudet, bl. a. til Gengæld for Frigivelse af nødvendige industrielle Raa-stoffer fra Tyskland.

Medens vi med Hensyn til Udførselen af Kvæg, Kod, Kon-serves og Heste forsaavidt stod frit, som vi ikke havde Brug for Tilførsel af disse Dyr og Varer ude fra, laa Forholdet vanskeligere med Hensyn til Udførselen af Huder, Læder og Læder-varer. Her var den danske Industri afhængig af Tilførselen af Garvestoffer og af svære oversøiske Huder til Fremstilling af Underlæder, og dette Forhold i Forbindelse med en betydelig Prisstigning, fremkaldt af stærk Efterspørgsel baade i Indlandet og ikke mindst fra Centralmagternes Militærmyndigheder, gjorde det paakrævet, at der blev truffet regulerende Foranstaltninger overfor denne Udførsel. Baade nu og senere under Krigen stødte Reguleringer overfor disse Varer paa store Vanskeligheder, fordi Foranstaltninger, der begrænsede Udførsel af Huderne, medførte en Nedgang i deres Pris til Skade for Landbruget og til Gavn for Garveindustrien, og en Regulering af de garvede Skind skadede Garverierne og gavnede Skomagere og Sadelmagere. Det viste sig da ogsaa, at da der i Oktober 1914 var udstedt Udførselsforbud mod Faare- og Lammeskind samt mod raa Kvæg-huder og sværvægtige Fedeskind, gik disses Priser ned med 10 à 15 pCt., medens Prisstigningen fortsattes for de ikke eksportforbudte Huder. Udførselen af disse fortsattes sammen med en stor Udførsel af Læder, der bragte dettes Pris op, til stor Utilfredshed for Skotøjsindustrien. En Række Forhandlinger forte da sluttelig til, at der i December 1914 udstedtes Forbud mod Udførsel af alle beredte Huder og Skind samt af Læder. De nævnte Udførselsforbud havde dog ikke formaaet at standse Prisstigningen for Læder, og Skotøjshandlerne ønskede derfor Udførselsforbud for færdigt Skotøj, hvorefter der i 1913 udførtes 10 200 kg, men i 1914: 107 500 og i 1915 endog 510 000 kg. Skotøjsfabrikanterne erklærede sig dog fuldt leveringsdygtige, men vedtog at

*Huder og
Lædervarer*

underkaste sig Kontrol med, at der ikke eksporteredes mere end det Kvantum Fodtojs, der fremkom ved Fabrikernes øgede Beskæftigelsesgrad; og i Februar 1915 udstedtes Forbud mod Udførsel af Svinehuder og alle ikke fuldt forarbejdede Lædervarer. Men Prisstigningen fortsattes, og Skomager- og Sadelmagerlavene ansøgte om Maksimalpris paa Huder og Læder, og mod Slutningen af Marts 1915 motiverede Skotojsfabrikanterne en ny Prisstigning ved Henvisning til Udførselen af Sadelmagerarbejde, der i 1913 havde andraget 16 900 kg, i 1914 51 700 kg og i 1915 638 300 kg. Dette gav Anledning til et heftigt Modsvar fra Sadelmagerne, der kunde henvise til, at Hudeprisen paa Standardvaren, den ferske danske Kohud med Horn, der i Juli 1914 havde været 57 Øre pr. kg og i August 48 Øre, i Marts 1915 var naaet op i 85 Øre, men hertil kom Stigningen paa Garvestoffer og andre Raa- og Hjælpestoffer, den store Efterspørgsel, Pengenes forringede Værdi o. s. v., og vilde man ikke gennem et Udførselsforbud for al Slags Læder og Arbejder heraf spærre af for den økonomiske Fordel, Udførselen medførte, maatte man naturligvis alene af den Grund tage en større eller mindre Prisstigning; til Gengæld fik man i hvert Fald en stærkt forøget Beskæftigelse i disse Industrier, et stort Gode under den betydelige Arbejdsløshed, der ellers herskede. Overfor dette Alternativ erklærede Regeringen, at det var endnu vigtigere at beskærme Landet mod Arbejdsløshed end mod Dyr-tid, en Betragtning, der utvivlsomt bundede dybt i de øjeblikkelige Forhold, og som det vel er værd at minde om, til Forstaaelse af baade Erhvervs- og Pengepolitik Krigsaarene igennem.

3. De store Erhvervsgrene.

Landbruget De i det foregaaende omtalte Varer vedrører for de flestes Vedkommende Landbruget, og den givne Fremstilling af Ind- og Udførselsforholdene og den indenlandske Prisregulering skulde folgelig give et Bidrag til Beskrivelsen af Landbrugets Forhold i disse første Krigsmaaneder. I Almindelighed kan det vistnok siges, at Landbruget nod ikke ringe Fordel af de Stigninger i Priserne og den Efterspørgsel, der var paa dets Produkter, selv om naturligvis Priserne ogsaa steg paa de indførte Foderstoffer m. v. Men Tilførselsvanskelighederne var endnu ikke af en saadan Art, at de til Landbrugsbedriftens fulde Opretholdelse nødvendige Raa- og Hjælpestoffer manglede; dog krævedes der som

omtalt adskillige Omlægninger i Bedrifterne baade paa Grund af de ændrede Tilforselsforhold og de indenlandske Indgreb og Reguleringer. Værdien af Landbrugsudforselen var for 1914 ca. 120 Mill. Kr. større end for 1913; Stigningen for de tilførte Foder- og Gødningstoffer lader sig ikke opgøre, da en stor Del af dem først frigaves fra den engelske Beslaglæggelse ind i 1915, men tager man Aarene 1914 og 1915 under eet, udgjorde Udforselen af Landbrugsvarerne gennemsnitlig ca. 720 Mill. Kr. mod ca. 530 Mill. i 1913, medens Indforselen af Foderstoffer og Gødningstoffer m. v. udgjorde ca. 220 Mill. Kr. i 1914—15 og ca. 160 Mill. Kr. i 1913. Overskudet skulde herefter være steget fra ca. 370 til ca. 500 Mill. Kr. Nu indeholder disse Tal naturligvis højst et Fingerpeg om Landbrugets Tilstand i disse Maaneder, men da Stigningen i dem som omtalt fremkom ved en forøget Udforselsmængde mere end ved Prisforskydning, giver de dog Udtryk for den forøgede Afsætnings Omfang. Iovrigt var det denne forøgede Landbrugsudførsel, der medførte de første Forskydninger i Betalingsbalancen overfor Udlandet og derigennem virkede ind paa det hjemlige Pengemarked og paa Bevægelserne i Kronens Værdi, saaledes som det nærmere skal omtales nedenfor.

Medens det er vanskeligt at give talmæssige Udtryk for Landbrugets Forhold, indeholder Arbejdsløshedsprocenterne Oplysning om en meget betydende Side af Industriens Tilstand. Krigens Udbrud, der i første Række føltes som en Trusel mod Landbrugets Udførsel, medførte for Industriens Vedkommende Fare for Tilførslerne af Raa- og Hjælpestoffer og da navnlig af Kul, og tiltrods for at Industriraadet under Indtryk heraf i en Udtalelse af 5. August 1914 havde opfordret sine Medlemmer til „at holde det størst mulige Antal Arbejdere og Funktionærer længst muligt beskæftiget, selv om dette kun kunde gennemfores med Ofre fra Virksomhedernes Side“, var dog Arbejdsløshedsprocenten i de egentlige Industrifag ved Udgangen af August 1914 gaaet op til 9,6 mod 3,8 Aaret før. Dette var dog ogsaa Kulminationen, thi Procenten viser herefter jævn Nedgang, medens derimod Arbejdsløsheden i Byggefagene og blandt Arbejdsmændene viser en stadig Stigning ud over Vinteren 1914—15. Dette hang sammen med, at Byggeriet, særlig i København, lige indtil Foraaret 1915 laa fuldstændig stille, bl. a. fordi Bankerne var uvillige til at binde deres Midler, og fordi Kreditforeningsobligationernes lave Kurs medførte betydelige Tab ved Salget, medens som tidligere omtalt Kultilførslerne snart igen kom i Gang og sammen med Tilførsler

Industrien

af industrielle Raastoffer muliggjorde Opretholdelsen af den øvrige industrielle Virksomhed.

Forholdene for Industrien vanskeliggjordes iøvrigt i høj Grad derved, at de fleste Raastoffer var Krigskontrabande, og skønt der efterhaanden udstedtes Udførselsforbud her i Landet for disse Varer, var det dog hyppigt meget vanskeligt at opnaa Dispensation fra de krigsførende Landes Udførselsforbud. Dels havde de i mange Tilfælde selv Brug for Raastofferne, dels blev der, efterhaanden som den økonomiske Krig tilspidsedes, stillet strengere og strengere Fordringer om Garanti for, at Varerne hverken direkte eller indirekte kom fjendtlige Stater til Gode. Det, at normale Tilførselskilder stoppede, virkede hyppigt forvirrende og foraarsagede, at det kunde se ud, som om der indførtes meget mere end sædvanlig af denne eller hin Vare, fordi man fra det Land, hvor Varen overhovedet kunde faaes, var nødt til at dække ogsaa det Forbrug, der tidligere dækkedes ved Indførsel fra en Række Lande. I denne Sammenhæng var det af Betydning, at den Del af vor Indførsel, der normalt gik over Hamborg og andre store nordtyske Havnebyer, nu maatte erstattes ved direkte Import. Men hertil kom, at der paa mange Punkter fandt Forskydninger Sted imellem Indførselen af Raastoffer, Halvfabrikata og færdige Varer. Det er jo givet, at hvis den fornødne Tilførsel af et Halvfabrikat eller en færdig Vare standser, vil man, hvis det er muligt, søge at forarbejde Varen her i Landet, og derfor vil Indførselen af Raastoffet til denne Vare maaske stige. Saaledes gik f. Eks. i det første Krigsaar Indførselen af Halvfabrikatet Zinkplader ned, medens Indførselen af Raastoffet Zink steg. Indførselen af Uld gik op, af Uldgarn ned. Indførselen af Bomuldsgarn og ublegede Metervarer af Bomuld forøgedes, paa den anden Side formindskedes Indførselen af Raabomuld. Indførselen af Sesamfrø blev mer end fordoblet, medens der næsten ingen Sesamolie indførtes. Af raa Kautschuk indførtes i 1914—15 dobbelt saa meget som sædvanlig, til Gengæld gik Indførselen af Galoscher, Dæk, Slinger etc. stærkt tilbage. Iøvrigt lykkedes det i Løbet af det første Krigsaar i det hele og store at faa de normale Mængder til Landet af de forskellige Raastoffer og Halvfabrikata. Derimod undergik Udførselen ret store Forskydninger. Der var en betydelig Opgang for Læder- og Tekstilindustrierne, medens Udførselen af Oliekager, af Ammoniak, af Cement og Kaolin, af Maskiner o. s. v. gik ret stærkt ned. Hertil medvirkede naturligvis dels Udførselsforbudene, men dels indkom ogsaa forskellige fær-

dige Varer, saasom Maskiner, Glas o. l. i mindre Mængder end sædvanligt, saaledes at dette Underskud paa Hjemmemarkedet maatte dækkes ved den danske Industris Produkter. Endvidere hæmnede de Betingelser, der fra de krigsførende Magters Side stilledes for Frigivelse af Raastoffer o. l. med Hensyn til, at disse Varer ikke maatte komme fjendtlige Magter til Gode, naturligvis i mange Tilfælde Eksporten. Som Helhed viser derfor Udførselen af Industriprodukter, trods den tidligere omtalte Stigning for Lædervarerne og trods den almindelige Prisstigning, ogsaa kun en Opgang fra 61 Mill. Kr. i 1913 til 66 Mill. i 1914, medens Indførselen af Raastoffer var omtrent den samme i Værdi i 1913 og 1914; af Halvfabrikater gik Indførselen ned fra 94 til 86, af færdige Industriprodukter fra 172 til 161 Mill. Kr. I Udførselstallene er Konserves og Skibe, der viser en Opgang paa tilsammen ca. 12 Mill. Kr., ikke medregnede.

Naar det saaledes nogenlunde lykkedes at opretholde Tilførslerne til Industrien i Krigens første Tid, skyldtes det i ikke ringe Grad det Arbejde, Industriraadet fra første Færd iværksatte. Allerede i December 1914 paabegyndte Raadet Indsamling af Oplysninger om de tilstedeværende Importvanskeligheder, og i Januar 1915 afholdtes et stort Mode, hvor foruden Industriens Mænd baade Udenrigsministeren og Indenrigsministeren deltog i Drøftelsen af de Skridt, der maatte være at tage til Afhjælpning af Vanskelighederne. Det frengik af disse Forhandlinger, at selv om den svindende Konkurrence fra de krigsførende Lande paa forskellige Punkter bragte Lettelser for Industrien, forvoldte det paa den anden Side store Besværligheder, at der allerede nu herskede Mangel paa saa vigtige Stoffer som f. Eks. Kobber, Bly, Gummi og Kemikalier. Navnlig Kobber og Gummi var Varer, som de allierede i høj Grad frygtede skulde gaa videre til Centralmagterne, og den hele Forhandling maatte naturligvis i første Række gaa ud paa at finde saadanne Former for Garanti mod Genudførsel af Varer, der angaves at tilføres Landet til Hjemmeforbrug, at de allierede folte sig trygge for Overholdelsen af de i saa Henseende indgaaede Forpligtelser. Da Udenrigsministeren ansaa det for lidet hensigtsmæssigt, at Staten stod som Importør, og ogsaa fraraadede Oprettelsen af en egentlig Importorganisation, forte de videre Forhandlinger til, at Industriraadet bestemte sig til ikke selv at ville være Varemodtager, men blot tilbyde den engelske Regering sin Garanti med Hensyn til Medlemmernes Overholdelse af indgaaede Forpligtelser. Om den nærmere Ordning heraf op-

toges der Forhandlinger i London, der førte til en Overenskomst af 18. Februar 1915. Man var paa dette Tidspunkt fra Industri-raadets Side betænkelig ved at udstrække Ordningen til flere Vare-grupper end højst nødvendigt, og det blev derfor nærmere præciseret, hvilke Varer Ordningen skulde omfatte. Desuden betønedes Raadet overfor sine Medlemmer, at dets Garanti kun var at be-
tragte som en Nødhjælp i de Tilfælde, hvor det for de enkelte Varemødtagere ellers ikke vilde være muligt at øpnåa License for Udførsel til Danmark. Hermed var Spiren imidlertid lagt til de senere Handelsoverenskomster.

Skibsfarten Foran er omtalt de Foranstaltninger, der iværksattes til Ordning af Soførsikringen for Skibe og Varer, og de Forhandlinger, der fremkaldtes mellem Rederne og Sofolkene af de særlige Forhold, som den farefulde Sejlads medførte. Her skal det endnu anføres, at ganske vist begyndte Fragtraterne at stige henimød Slutningen af Aaret 1914, men i dette Aar var Stigningen dog ikke stor nok til at ophæve den Nedgang i Skibsfartsindtægterne, der var foranlediget af Standsninger i den nærmeste Tid efter Krigens Udbrud, og den danske Handelsflaades Bruttoindtægt ved Fragtfart paa Udlandet blev derfor for Aaret 1914 kun 102 Mill. Kr. mod 119 Mill. Kr. for 1913. Men i 1915 steg Fragterne saa stærkt, at Bruttofragten for Aaret blev 234 Mill. Kr., og ihvørvel Indsejlingen af saa store Beløb ogsaa for Samfundet som Helhed var af stor Betydning, saa havde paa den anden Side de høje Fragtsatser deres Skyggeside ved at fordyre de Varer, især Korn, der skulde bringes til og forbruges her i Landet. Spørgsmaalet om Fastsættelse af Maksimalfragter dukkede derfor op, og efter at have omtalt Sagen under Korndebatten i Folketinget i Januar foranledigede Indenrigsministeren, for at søge Vanskelighederne løst, en interskandinavisk Rederkonference afholdt, der aabnedes den 10. Februar 1915 i Gøteborg. Konferencen sluttede dog uden positivt Resultat, idet Aarsagerne til Fragtstigningen, som fremstillet i den Betænkning, Konferencen udsendte, laa i et Misforhold mellem Tilbud af og Efterspørgsel efter Tonnage ved, at den tysk-østerrigske Tonnage var unddraget Markedet, i Forbindelse med Førsinkelser, Opbringelser m. v. Herimod mente Konferencen ikke at nogen — tvangsmæssig eller frivillig — Foranstaltning kunde hjælpe. I øvrigt naaede Fragterne i det hele deres højeste Punkt i Februar 1915. Hertil bidrog for en Del Tysklands Bløkkadeerklæring og Englands samtidige Erklæring om, at Benyttelse af neutralt Flag var en tilladelig Krigslist, idet disse Erklæringer

i Forbindelse med den Omstændighed, at de fornødne Forsyninger af Korn og Foderstoffer i det hele nu var fremkomne, i nogen Grad forringede Trafiken til de neutrale Lande.

4. Pengevæsen og Priser.

Paa dette Tidspunkt — Februar-Marts 1915 — vendte ogsaa den nedadgaaende Bevægelse, der siden Krigens Udbrud havde været i den danske Krones ydre Værdi, idet Valutakurserne paa £ og \$ tog til at falde. Dette Omslag var fremkaldt af, at Tilførslerne af Foderstoffer og Korn, som foran nævnt, i det hele var blevet saa rigelige, at Efterspørgslen efter fremmed Valuta til denne den betydeligste Del af vor Import nu næsten helt hørte op, saa meget mere som Priserne paa disse Varer begyndte at falde, idet den ved Bombardementet af Dardanellerne fremkaldte Forventning om, at Passagen til Sortehavet skulde blive fri, medførte en Mathed i Verdensmarkedets Priser. Men ogsaa paa det hjemlige Marked indtraadte en stor Mathed i Priserne. Prisen paa Soyakager, der i første Uge af Februar var 24,00 Kr., sank i 3die Uge af Marts til 19,00 Kr., Bomuldsfrokager fra 21,75 til 18,00, Byg fra 27,75 til 24,00, Rug fra 28,00 til 27,50 o. s. v. Aarsagen hertil var naturligvis dels Prisfaldet ude, men dette Fald forstærkedes derved, at de meget store Ladninger, som man under Nervøsiteten i Efteraaret 1914 havde bestræbt sig for at skaffe, nu ankom sammen med de forsinkede Ladninger, og der opstod derfor en fuldstændig Overfyldning af alle Lagre.

Men samtidig bragte de stigende Fragtindtægter og det ringe Indførselsoverskud saa store Beløb af fremmed Valuta paa det danske Marked, at der, efter at de første Krigsmaaneders ekstraordinære Krav om fremmede Betalingsmidler var tilfredsstillet, indtraadte en Nedgang i deres Pris.

Disse ekstraordinære Krav om fremmede Betalingsmidler, der opstod straks ved Krigens Udbrud, var typiske Følger af den Sprængning af de normale Forbindelseslinier, som Krigen førte med sig, og som maaske traadte skarpest og i hvert Fald mest synligt frem paa Pengemarkedets forskellige Afdelinger, fordi Forretningerne her er mere koncentreret (om Børs og Banker og da navnlig Seddelbank), end Tilfældet er for den almindelige Varehandel, der virker mere spredt og mindre synligt for Offentligheden. Men en Beskrivelse af Pengemarkeds-Forholdene er og-

saa af særlig Værdi for Kendskabet til Krigens økonomiske Virkninger paa Grund af Pengenes centrale Betydning i det økonomiske Liv.

Børsen

Kjøbenhavns Børs havde i Modsætning til Verdensbørserne holdt sig ret upaavirket af den storpolitiske Svingen mellem Haab om Fred og Frygt for Krig efter Serajevo-Mordet. Dette laa bl. a. i, at de Papirer, der navnlig foraarsagede Børsuroen, havde Tilknytning til Stater eller Erhvervsforetagender i Øst- og Sydøsteuropa, og saadanne Papirer omsattes ikke paa Kjøbenhavns Børs. Og desuden var der maaske meget faa, der her i Landet regnede med, at denne Balkan-Uro skulde føre til en Stormagtskrig. Selv om Børsen, da Krigen brød ud, rystedes overmaade stærkt, kan det siges, at til egentlig Panik kom det ingensinde her, saaledes som Tilfældet havde været paa de store fremmede Børser. Men Uroen var dog saa stærk i de sidste Juli-Dage, Kursfaldene saa store, at der var Grund til at nære alvorlig Frygt for, at Uroen skulde vokse yderligere og medføre en Deroute i vore Obligationer og Aktier, der kunde blive skæbnesvanger baade for vore Pengeinstituter og for Erhvervslivet. Handelsministeren tog da den 29. Juli Initiativet til en Forhandling dels med Kursnoteringsudvalgets Formand, dels med Repræsentanter for Hovedbankerne for at drøfte mulige Forholdsregler mod den truende Fare; man mente foreløbig at kunne indskrænke sig til at forbyde Kursnoteringsdeltagerne at medvirke ved Baisseforretninger. Samtidig enedes de fem kjøbenhavnske Hovedbanker om at frafalde Krav om Indbetaling paa Laan paa Børspapirer, saalænge Kursværdien af de haandpantsatte Papirer ikke gik under Laanebeløbet. Da imidlertid Krigen og Krisen bredte sig, lukkedes Børsen midlertidigt den 1. og endelig den 3. August, idet Kursnoteringsudvalget sidstnævnte Dag opslog Meddelelse om, at „den officielle Notering af Obligationer og Aktier paa Kjøbenhavns Børs finder indtil videre ikke Sted“. Begrundelsen for Børslukningen synes væsentligst at have været den, at de store Pengeinstituter frygtede for en for stærk Tilbagestrømning af Værdipapirerne fra Udlandet — især Tyskland — og dermed et Tryk paa Kursniveauet til Skade for deres Fondsbeholdninger. Men efter at Børsforretningerne de første Maaneder havde ligget ganske stille, kom der efterhaanden atter noget Liv paa Børsen, Meddelelser om Kurser fremkom i Dagbladene hen paa Efteraaret, og Børslukningen kom væsentligst til at betyde, at Kursnoteringsdeltagerne ikke maatte medvirke ved Baisseforretninger; Gros-

serer-Societetets Komité indskrænkede yderligere dette Forbud den 15. April 1915 til alene at gælde Obligationer og Bankaktier. Iøvrigt viste Borsen, efterhaanden som Industrien igen kom i Gang, og især efter at de høje Fragtsatser havde medført en stærk Hausse i Dampskibspapirer, ingen Trang til Baissen. Mange Papirer stod i Foraarsmaanederne 1915 langt over Niveauet fra Juli 1914 for Krigens Udbrud.

Medens det saaledes havde været muligt at afværge en Børs-panik, hvorunder Papirerne i Nervositet kastes paa Markedet og dette yderligere demoraliseres, maatte man over for en tilsvarende Uro for Bank- og Sparekassemidler anvende en noget blidere Fremgangsmaade. Det var naturligvis praktisk ugorligt at skelne mellem saadanne Uddrag, der kunde betegnes som legitime, Uddrag der af forretningsmæssige og andre Grunde ogsaa vilde være blevet gjort under normale Forhold, og saadanne, der var af ren panisk Art. Man kunde derfor ikke standse Pengeinstituternes Udbetalinger, men vel forhale dem, en hyppigt brugt Fremgangsmaade i kritiske Øjeblikke. Det var da ogsaa dette, man gjorde, idet Loven af 2. August 1914 om Udbetaling af Indlaan og Sparekassemidler bemyndigede Handelsministeren til at fastsætte, at der indtil videre som Regel ikke kunde fordres udbetalt mere end 300 Kr. om Ugen paa Kontrabog eller Indlaansbevis. Uroen synes at have været særlig udpræget i København, vel baade fordi slige Stemninger trives bedst, hvor mange Mennesker bor sammen, men ogsaa fordi der hos Byens Befolkning til alt andet kom Frygten for Kjobenhavns Skæbne, hvis Danmark inddroges i Krigen og dette skulde medføre, at Krigsbegivenhederne samlede sig om dette Landets vigtigste strategiske Punkt og eneste Fæstning af Betydning. Det viste sig, at der i August Maaned i kjobenhavnske Sparekasser og Banker uddroges næsten 14 Mill. Kr. mere end der indsattes, i Provinsbyerne godt 6 og paa Landet knap 4 Mill. Kr.; ialt ca. 24 Mill. Kr., medens der i Lobet af Maanederne September 1914—Januar 1915 indsattes 28 Mill. Kr. mere, end der uddroges.

Foruden igennem dette Uddrag af de i Sparekasser og Banker indestaaende Penge gav den i Befolkningen herskende urolige Stemning sig Udslag i en Bortgemning af Sølv-Skillemønten saaledes, at der var Dage i Begyndelsen af August, hvor man fra Butik til Butik ikke kunde faa vekslet en 10 Kr. Seddel. De store Besværigheder, som dette foraarsagede i den daglige Om sætning, søgtes afhjulpen ved, at Nationalbanken ved Lov 15. Au-

*Banker og
Sparekasser*

gust 1914 bemyndigedes til at udstede 1- og 2 Kr. Sedler (den mindste Seddel var hidtil paa 5 Kr.), saalænge Loven af 2. August 1914 om Nationalbankens Fritagelse for at indløse sine Sedler med Guld og Forbudet af 6. August mod Udførsel af ædle Metaller var i Kraft. Der blev kun udstedt 1 Kr. Sedler og for 9 $\frac{1}{4}$ Mill. Kr. Men Sølvet vendte efterhaanden tilbage i Omsætningen, og ved Udgangen af Nationalbankaaret 19 $\frac{14}{15}$ (31. Juli 1915) cirkulerede der kun for 900 000 Kr. 1 Kr. Sedler.

Guldsuspensionen

Af alle Uro-Stemningens Virkninger paa Pengemarkedet blev dog de, der medførte Ophævelsen af Banksedlernes Indløsning med Guld, de skæbnesvangreste. I Løbet af nogle Dage omkring 31. Juli stormede Folk til Nationalbanken for at faa omvekslet Sedler med Guld i saa stort Omfang, at Banken mistede for ca. 5 Mill. Kr. Guld. Baade af denne Grund og fordi Bankens Guldbeholdning ikke var særlig stor, idet der overfor et Seddelomløb paa 156 Mill. ult. Juli forefandtes en Metalfond paa 78 Mill. Kr. der saaledes kun lige kunde opfylde den af Loven krævede Dækning for Halvdelen af Sedlerne, ansaa Banken det for nødvendigt at erholde Fritagelse for Forpligtelsen til at indløse Sedlerne med Guld. Men desuden maatte under de usikre Forhold ogsaa Hensynet til at have Guldet i Behold til Brug ved Betalinger til Udlandet spille ind, og den ønskede Fritagelse var dels i Overensstemmelse med, hvad der skete andetsteds, dels var Sindene overalt indstillede paa, at en Krig som den, der stod for Døren, ikke kunde vare længe, og end mindre tænkte man sig, at man her stod ved Begyndelsen til en ny Pengeforvirringens Tid, der efterhaanden i Voldsomhed naaede op imod de af læg og lærd halvvejs glemte tilsvarende Tilstande 100 Aar før, og som først bragtes endelig til Ophør den 1. Januar 1927, da Sedlernes Indløsning med Guld til den gamle Guldparitet genoptoges.

Ændring i Seddeldækningsreglerne

De stærke Krav, der stilledes til Banken, medførte imidlertid, at 50 pCt.s Dækningen ikke kunde opretholdes, og Banken søgte derfor og fik ved kgl. Resolution af 30. September 1914 forskellige Lettelser i 1907-Lovens Seddeldækningsregler, saaledes at Gulddækningen nedsattes til 40 pCt. samtidig med, at det tillodes at henregne forskellige Værdier til „Metalfonden“, der hidtil ikke havde kunnet medregnes til denne. Ved Midten af September var Seddelomløbet steget til 202 Mill. Kr., medens Metalfonden var 74 Mill. Kr. Der var saaledes udgivet 54 Mill. Kr. i Sedler „for meget“. Banken bemærker i sin Indstilling af 24. September 1914 om Ændringer i Seddeldækningsreglerne, at Aarsagerne hertil

og til, at dette Misforhold meget vel kan stige i den følgende Tid, er for Metalfondens Vedkommende Umuligheden af at skaffe Guld og for Sedlernes Vedkommende især Afspærringen fra den udenlandske Kredit, der bringer Laansøgerne i sidste Instans til Nationalbanken. Hertil kom dog ogsaa for en stor Del den Betydning, Hengemningen af Solvet havde, idet dette jo maatte erstattes af Sedler. Og en Seddelhengemning fandt ogsaa Sted.

Men i den nævnte Indstilling anfører Banken, at selv om det forøgede Begær om Laan hos Nationalbanken er opstaaet som Folge af den stedfindende Krise, har denne Udvikling dog „sine meget gode Sider“, idet man derved opnaar „at formindske Gældsforholdet til Udlandet, vort Næringslivs Afhængighed af udenlandsk Kredit“. Denne Betragtning fører til, at Banken anser det for hensigtsmæssigt, at de Lettelser i Seddeldækningsreglerne, som den anmoder om at faa indført ved kgl. Res., og som ifølge den gældende Lov kun kunde have Gyldighed i 2 Aar, gennem en Lovændring fik varig Gyldighed. Denne Henstilling accepterede Regeringen og forelagde den 17. November 1914 Forslag til Lov om Ændring i Nationalbankens Octroi, der blev til Lov 31. Marts 1915. Den væsentligste Ændring overfor 1907-Loven var den, at „Metalfonden“ kun skulde udgøre $33\frac{1}{3}$ pCt. mod tidligere 50 pCt. af den cirkulerende Seddelmængde. Ganske vist kunde $\frac{2}{5}$ af Metalfonden efter Loven af 1907 bestaa af Netto-Tilgodehavender i Sveriges Rigsbank, Norges Bank og Deutsche Reichsbank, men da saadanne Tilgodehavender paa Grund af den anspændte udenlandske Betalingsbalance sjældent var tilstede i større Omfang, betød Bestemmelsen praktisk taget, at der maatte forefindes Guld for de 50 pCt. Nu nedsattes denne Brøk altsaa fra $\frac{1}{2}$ til $\frac{1}{3}$, idet dog Tilgodehavenderne i de tre fremmede Seddelbanker ikke fremtidig kunde henregnes til Metalfonden. Desuden kunde der efter den nye Lov finde en Overskridelse af Seddeludstedelsen Sted; Banken skulde dog, naar Seddelmængden var mere end det dobbelte af Metalfonden, beregnet efter Reglerne i 1907-Loven, svare en Afgift til Staten paa $1\frac{1}{3}$ pCt. under Bankens Diskonto, medens en saadan Overskridelse efter 1907-Loven efter en Maanedes Forløb skulde være bragt ud af Verden, medmindre der — paa Grund af særlige Kriseforhold — ved kgl. Res. var givet Banken Lempelser i Dækningsreglerne, saaledes som det fandt Sted ved den fornævnte Res. af 30. September 1914. Loven af 1915 havde Gyldighed til 1. Januar 1920.

Man havde saaledes fra Lovgivningsmagtens Side i ikke ringe

Grad imødekommet Bankens Ønske om gennem en Ændring i Dækningsreglerne at muliggøre den en udvidet Kreditydelse; medens dette kunde være velbegrundet under Uroen og Forvirringen i Krigens allerførste Tid, er det paaafaldende, at man under disse Forhold, kun syv Aar efter Octroiens Fornyelse i 1907, gaar til en dog ret langvarig Ændring i de Regler, der var tænkt gældende til 1938. Begrundelsen synes i første Række at have været den, at de gældende Dækningsregler var ret stramme, strammere end f. Eks. for Deutsche Reichsbank, og at det derfor ansaas for ubetænkeligt at mildne dem. Hertil kom, at det havde vist sig ugorligt at opretholde Dækningsbestemmelserne overfor de Krav, som Krigsudbrudet havde medført til Banken, og at det maatte indrommes, at naar den forøgede Udlaansvirksomhed, der fulgte af, at disse Krav var blevet imødekommet, skulde afvikles, maatte dette nødvendigvis finde Sted over en noget længere Aarrække, hvis man ikke vilde hidføre netop den Krise, som Udlaansvirksomheden havde afbødet. At Statens Laanetrang ogsaa spillede ind er utvivlsomt. Regeringsforslaget havde saaledes en Bestemmelse om, at der udover de Sedler, som kunde udstedes efter de almindelige Dækningsregler, kunde udstedes et Beløb svarende til $\frac{1}{10}$ af den saaledes udstedte Seddelmængde, funderede paa danske Statsobligationer. Denne Bestemmelse blev dog ikke optaget i Loven. Men iøvrigt mødtes Bankens Ønske om at være en mere aktiv Kreditgiver end tidligere med Erhvervslivets Ønske om at faa Erstatning for den Kredit, som Udlandet tidligere havde givet, et Ønske, der ikke mindst næredes af Arbejderpartiet paa Grund af den Standsning og store Arbejdsløshed, de første Krigsmaaneder havde ført med sig. Spørger man, hvorledes man da tænkte sig, at denne udvidede Kreditgivning kunde forenes med Opretholdelsen af Pengeværdien, indeholdes intet herom i Nationalbankens førnævnte Indstilling af 24. September 1914. Den vanskelige Situation, Banken var i, dens Ønske om en mere aktiv Virksomhed som Kreditgiver og den almen gængse Forestilling om, at Krigen umuligt kunde vare længe, har vel tilsammen skudt dette Spørgsmaal i Baggrunden. At Erindringen om, hvad der var hændet under tilsvarende Forhold 100 Aar tidligere, var i Nationalbank-Direktionens Minde, ved jeg, og andet vilde ogsaa være utænkeligt, naar to Mænd saa kyndige i disse historiske Begivenheder som Marcus Rubin og Carl Ussing var Direktører i Banken. Men det synes som om Banken baade nu og siden ansaa den gamle Octrois højtide-

lige Ord om, at „Bankens første Bestemmelse er og skal være: at virke frem til at befæste et sikkert Pengevæsen i Landet“, for mindre betydningsfulde end Octroiens tredje Bestemmelse: ved Udlaan „og ved Diskontering at fremme Penge-Omlobet, til Lettelse for Produktion, Handel og Omsætninger“. Dette er saa meget mere bemærkelsesværdigt, som den tredje Bestemmelse dog i 1818 kunde siges at have haft en naturlig Begrundelse i den Omstændighed, at Nationalbanken da var Landets eneste Bank, men 100 Aar senere stod der jo et stort privat Bankvæsen ved dens Side. Og det kan være rimeligt at tilføje, at Banken ikke hos Lovgivningsmagten fandt Støtte for denne Gliden i Vurderingen af dens Hovedopgave; i den meget vægtige Tale, hvormed N. Neergaard den 1. December 1914 indledede Folketingets Forhandlinger om de foreslaaede Ændringer i Bankens Octroi, understregedes 1818-Octroiens første Bestemmelse stærkt og gentagende.

Saalænge Krigen varede, kom disse Forhold nu ikke til at faa nogen Betydning, fordi Bankens Udlaansvirksomhed — naar bortses fra Laanene til Udlandet — forblev praktisk talt den samme som ved Krigens Udbrud. Men i Efterkrigsaarene medvirkede utvivlsomt Bankens stærke Følelse af dens Pligt overfor „Produktion, Handel og Omsætninger“ til, at der fortes en Pengepolitik, der i hvert Fald blev saare ulykkelig for Opretholdelsen af Kronens Værdi.

Straks efter Krigsudbrudet gav imidlertid Centralmagternes stærke Begær efter Varer en Tilstømning af Betalingsmidler og Guld, der ret snart overflødiggjorde Udlaanene til Indlandet og vel ogsaa bidrog til, at de i Lov af 20. August 1914 indeholdte Bestemmelser om Betalingshenstand ikke fik større praktisk Betydning overfor Udlandets Krav, saalidt som for de indenlandske. Heller ikke dette var til at forudse, da Loven udstedtes. Tværtimod maatte den Stigning i de fremmede Valutaers Kurs, der fulgte straks efter Ophævelsen af Guldindløsningen, og Forbudet mod Udførsel af Guld og Solv i Forbindelse med Udlandets Krav om Udligning af dets Tilgodehavender, vække de største Betænkeligheder. Men Udviklingen formede sig helt anderledes end ventet.

*Valuta-
kurserne*

Ganske vist vedblev Stigningen i Valutaernes Kurs hele Efteraaret igennem, idet der dog straks indtraadte en kendelig Svagheit for Rmk., østrigske Kr. og Rubler. Næsten fra Krigens første Dag begyndte saaledes den haabløse Kamp for at holde

de tre sidstnævnte Valutaer i Kurs, som det navnlig for Reichsmarkens Vedkommende kostede Danmark meget store Summer at deltage i. Som Forholdene laa i Efteraaret 1914 var dog de ulige Tilstande for Central- og Vestmagternes Valutaer over for den danske Krone kun Udtryk for, at den danske Krone var faldet mindre i Værdi overfor £ og \$ paa det internationale Valutamarked end Reichsmarken og den østrigske Krone. Thi selv om Omsætningen mellem Centralmagterne og Danmark var af ikke ringe Betydning i Krigens Begyndelse, var dette selvfølgelig ikke nok til at præge Centralmagtvalutaernes Værdi. Til Belysning af Spørgsmaalet om Ændringerne i den danske Krones Værdi er dette Forhold saaledes uden Betydning. Saa meget større Betydning fik Forskydningen derved, at Centralmagterne for at afstive deres synkende Valuta i stigende Omfang betalte den Import, de fik fra de neutrale Lande, og som ovenfor nærmere er omtalt for Danmarks Vedkommende, med Guld, hvorved Danmark fik et legalt Grundlag for hele den Seddelpolitik, som Landet førte i Krigsaarene og Aarene derefter.

Den Bestyrtelse, som det vakte, at £ og \$ straks efter Krigens Udbrud gav sig til at stige, medførte, at der snart optoges Forhandlinger mellem Bankerne, Regeringen og Den overordentlige Kommission om dette Forhold, idet man navnlig fra Kornimportørernes Side gjorde gældende, at Mangelen paa disponible \$ medførte en Forringelse af Tilførslerne af Korn og Foderstoffer, fordi disse i Amerika nu kun kunde købes kontant. Regeringen ønskede dog, sandsynligvis især fordi den mente at have anden og mere tvingende Brug for sin Kredit, ikke at træffe videregaaende Foranstaltninger, og Kommissionen meddelte under 27. August, at der efter Forhandling med de københavnske Hovedbanker „ikke for Tiden findes Anledning til Frygt for, at der ikke skulde have tilstrækkeligt Forraad af fremmed Valuta til Dækning af den i de nærmeste Maaneder fornødne Indførsel af Korn og Foderstoffer fra Udlandet, navnlig fra Amerika“. Regeringen havde dog forskaffet sig en Dollarkredit svarende til 4 Mill. Kr. til Hjælp til Betaling af de Kornvarer, Staten indførte, og en £-Kredit paa 84000 £ til Brug for Rentebetalinger paa Statsgælden.

Overfor de store Forskydninger paa Betalingsbalancen, som fandt Sted i disse Krigens første Maaneder, var de nævnte Beløb uden Betydning, og Kronens faldende internationale Værdi lod sig da heller ikke standse ved Optagelsen af disse Kreditter og

end mindre ved de Diskontoforhøjelser, der fandt Sted, da Satsen den 1. August hævedes fra 5 til 6 og den 4. fra 6 til 7 for dog allerede den 11. at blive nedsat til 6 og den 6. Januar 1915 til $5\frac{1}{2}$ pCt. Nu som senere maatte det vise sig, at Diskontoændringerne kræver en lille Margin at virke paa for overhovedet at faa nogen Betydning. Overfor de store Bevægelser paa Kapitalmarkedet eller i Priserne faar en Diskontoændring af normalt Omfang en næppe paaaviselig Indflydelse, og de Fantasisatser, som man i Efterkrigsaarene f. Eks. kom op paa i Tyskland, fik det heller ikke, fordi Betingelsen naturligvis er, at de øvrige Faktorer, der er eller sættes i Virksomhed, ikke er saa stærke, at de ganske ophæver Diskontoforandringens Virkninger.

Den Mangel paa fremmed Valuta, navnlig £ og holl. Fl., der opstod, tilskrives dels, at Landet havde store Finansskredditter at afvikle, navnlig overfor London og Paris, dels at der baade fra svensk og indirekte fra tysk Side var stærk Efterspørgsel paa vort Valutamarked efter Sterling og Francs, og at tyske Firmaer direkte efterspurgte £ og holl. Fl., fordi baade de Tilførsler, de maatte have over Kobenhavn, og de Tilførsler, de fik sydfra, ikke eller kun i ringe Grad kunde betales med tysk, men maatte betales med engelsk Valuta. Købet af denne Valuta her i Landet var en af Aarsagerne til, at vi fik saa store Fordringer paa Tyskland, fordi den naturligvis betaltes med Mark.

Hvad angaar det første Forhold, Finansskredditterne, har disse utvivlsomt spillet en Rolle, om end ikke nogen betydelig, og herfra stammende Vanskeligheder kan kun have været af forbigaaende Natur. Det er usikkert, hvor store Beløb det drejede sig om. Foreliggende Skon herover afviger stærkt fra hinanden, men hvis man anslaa Bankernes Veksel- og Rembursgæld til ca. 50 Mill. Kr. og danske Firmaers Gæld direkte til Udlandet til mindst at have udgjort ca. 20 Mill. Kr., kommer man formentlig det rette nogenlunde nær. Selv om nu en mindre eller større Del af disse korte Penge krævedes regulerede ved Krigens Udbrud, og selv om Beløbet har været større end de 20 Mill. Kr., har det dog ikke været uoverkommeligt, saa meget mere som nogle skod sig ind under Moratoriet for udenlandsk Gæld, andre fik Udsættelse med Betalingen ved forskellige Former for Laan; Tilbagebetalingen af disse Finansskredditter har derfor kun været en Aarsag mellem flere til Stramheden paa Valutamarkedet. Allerede mod Slutningen af August kan det jo, som anført, siges af Den overordentlige Kommission i dens Meddelelse af 27. August

1914, at der ikke var nogen egentlig Mangel paa Valuta. Men straks ved Krigens Begyndelse har dels Sammenbruddet af den internationale Arbitrage, der navnlig fremkaldte den her i Markedet opstaaede Efterspørgsel efter Sterling, dels Indkaldelsen af de korte Krediter, baade fra tysk, engelsk og fransk Side, i Forbindelse med en naturlig Nervøsitet og Tilbageholdenhed hos Indehavere af saadan Valuta tilsammen fremkaldt Stigningen i Valutakurserne.

*Betalings-
balancen*

Men selv om disse Forhold kan give en tilfredsstillende Forklaring paa Stigningen i de fremmede Valutaers Kurs i den allerførste Tid efter Krigens Udbrud, kan de ikke have været af afgørende Virkning Efteraaret og Vinteren igennem, da Kursstigningen stadig fortsatte sig. Undersøger man nemlig Betalingsbalancen i Tiden fra Krigsudbrudet til Nytaar 1915, viser der sig en Tilgang af Betalingsmidler, som under normale Forhold maatte have umuliggjort den Stigning i Vestvalutaernes Kurs, der kulminerede den 26. Februar 1915 med en Sterlingkurs paa 19,50 og den 1. Marts med en Dollarkurs paa 413,00; Pariserfrancs 78,50, medens Mark samtidig var 83,90. Merindførselen i Aaret 1913 havde nemlig udgjort 140 Mill. Kr., medens der i 1914 var et Udførselsoverskud paa 70 Mill. Kr. Den sidste Halvdel af 1914 havde altsaa givet en Fremgang i Handelsbalancen overfor Udlandet paa mere end 200 Mill. Kr., idet Indførselen gik ned med 60 Mill. Kr. og Udførselen steg med 146 Mill. Kr. Samtidig var dog Indtægterne af Skibsfarten formindsket med 17 Mill. Kr. paa Grund af Standsningerne ved Krigens Udbrud, men ialt var der i disse Maaneder et ekstraordinært Beløb paa ca. 190 Mill. Kr. i fremmede Betalingsmidler til Stede. Beløbet skyldtes for største Delens Vedkommende Udførselen af Heste og Hornkvæg til Tyskland, desuden den begyndende Udførsel af Konserves til dette Land samt Udførselen af Lædervarer og Skotøj, saaledes som foran omtalt; ogsaa Udførselen af Flæsk til England steg, og for samtlige disse Varer var Priserne stigende, men af Fremgangen paa de 206 Mill. Kr. faldt næsten 190 Mill. Kr. paa Omsætningen med Tyskland. Nu var det dog saaledes, at Betalingen af disse 190 Mill. Kr. fandt Sted paa usædvanlig Maade, idet over 100 Mill. dækkedes ved Tilbagesendelse af danske Værdipapirer fra Udlandet; iøvrigt betaltes der med Deviser og Guld, og Kapitalflugten fra de krigsførende Lande kan med Sikkerhed antages at have medført, at der i Virkeligheden var et større Beløb til Raa-dighed end de ca. 190 Mill. Kr., saaledes at en Del af de Varer,

der indførtes i 1915, allerede nu blev betalt. Der var derfor saa mange fremmede Betalingsmidler til Stede, at de private Bankers Tilgodehavender i Udlandet steg med 30 Mill. Kr. og Nationalbankens (inkl. Tilvæksten i dens Guldbeholdning) med 50 Mill. Kr. Bankerne havde saaledes ved Aarets Udgang meget store disponible Krav paa Udlandet, og Stigningen i de fremmede Valutaers Kurs kan da ikke være foraarsaget ved Mangel paa fremmede Deviser, men andre særlige Forhold maa have gjort sig gældende.

I det Øjeblik Guldindløsningen er suspenderet og Valutaen saaledes er blevet fri, vil dens Pris som enhver anden Vares bestemmes af Udbud og Efterspørgsel. Men naar de fremmede Valutaers Kurs her i Markedet fortsat maatte gaa op i Pris for at tilvejebringe Ligevægt mellem Udbud og Begær — det skal blot i forbigaaende bemærkes, at Bankerne utvivlsomt forstærkede Bevægelsen ved (som sædvanligt) i et opadgaaende Marked at samle Beholdninger, som de atter reducerede hen paa Sommeren 1915, da Kurserne gik ned — saa maa Betingelsen for, at dette kunde finde Sted paa den ene Side være et begrænset Udbud, paa den anden Side Købernes stigende Vilje og Evne til at betale. Som Forholdene laa, maatte Udbudet trods det store Overskud paa den udenlandske Vareomsætning dog i nogen Grad være begrænset, fordi kun en mindre Del af Beløbet fremkom som disponibel Valuta, medens Størstedelen bestod af vore egne i Udlandet paa dette Tidspunkt uafsættelige Værdipapirer, desuden af Guld, som kun i ringe Grad reeksporteredes, og endelig fordi Bankerne blev liggende med en Del af de fremmede Betalingsmidler.

*Kredit-
udvidelsen*

Det maa da undersoges, om der var en stigende Evne til at betale, d. v. s. om Købekraften angivet i danske Kroner var voksende. Til nærmere Belysning heraf meddeles nedenstaaende Uddrag af Nationalbankens Maanedsbalancer.

Som det vil ses, er fra ultimo Juli til ultimo August Udlaan (og Seddelcirkulation) steget med henved 40 Mill. Kr. Uddrag af Banker og Sparekasser i Løbet af August kan anslaaes til at have udgjort ca. Halvdelen heraf, altsaa omkring 20 Mill. Kr., og medens en Del af dette Beløb kan antages at være fremkommet som Folge af Hengemning af Sølv, hvorefter der ved Krigsudbruddet har cirkuleret ca. 20 Mill. Kr., hvortil kommer de af Nationalbanken i Løbet af August udleverede 3½ Mill. Kr. Skillemonter, bliver det dog næppe for meget at regne med, at Købekraften her i Landet ved denne Nationalbankens forøgede Udlaansvirk-

Uddrag af Nationalbankens Maanedsbalancer 19¹⁴/15.

Mill. Kr.	31/7	31/8	30/9	31/10	30/11	31/12	31/1	27/2
Laan paa Børspapirer	10.6	19.5	18.7	17.3	16.7	13.8	13.0	12.1
Veksler paa Indlandet	59.4	85.7	74.8	80.5	64.9	63.4	47.9	44.8
Forskellige Debitorer	3.5	3.9	3.4	4.4	4.1	7.1	4.4	18.1
Tilsammen...	73.5	109.1	96.9	102.2	85.7	84.3	65.3	75.0
Tilgodehavender i Udlandet ..	14.1	28.3	44.9	50.9	47.1	37.0	32.4	31.3
Seddelcirkulation	156.5	194.2	211.3	224.2	211.1	206.7	194.0	199.3
Guld i Mønt og Metal	73.8	68.9	69.0	69.0	78.0	91.4	104.5	104.9

somhed i Løbet af August er blevet udvidet med 20 à 30 Mill. Kr., idet utvivlsomt ogsaa en Del af Sedlerne blev gemt hen. Denne Kreditudvidelse maa i det væsentlige skyldes Nationalbankens Bistand til Afvikling af den korte Gæld til Udlandet, thi Bankerne forøgede ikke selv deres Udlaan i de tre første Maaneder. Endvidere kan Udlandet ved Belaaning af Papirer her o. l. have skaffet sig danske Kroner til de Kob af £ og \$, som forud er nævnt, selv om disse Deviser selvfølgelig ogsaa har kunnet købes og er købt for andre fremmede Betalingsmidler. Desuden trak Staten paa sine Tilgodehavender i de private Banker og tvang derved disse til forøget Rediskontering hos Nationalbanken. Statens direkte Tilgodehavende i Nationalbanken androg ved Krigens Udbrud kun 3,4 Mill. Kr.

Det synes herefter at kunne antages, at Nationalbankens Kreditudvidelse i de første Krigsmaaneder bidrog til Stigningen i de fremmede Valutakurser, saa meget mere som de Penge, der stilledes til Raadighed, utvivlsomt i ikke ringe Grad rettede sig mod Udlandets Varer for at sikre sig de truede Tilforsler heraf.

Men foruden at være medvirkende Aarsag til Kronefaldet i Krigens allerførste Maaneder, havde Nationalbankens Kreditudvidelse en anden og lige saa betydningsfuld Virkning, nemlig den at lægge Grunden til de private Bankers i November 1914 begyndte Kreditudvidelse ved at sikre Bankerne, at de uden at være afhængige af Nationalbanken altid havde tilstrækkelig mange Banknoter til at imodekomme Kravene om rede Penge under den stigende Udlaansvirksomhed.

Dette vil nu vise sig, naar man betragter Perioden August 1914—Februar 1915, da de fremmede Valutaers Kurs var stigende og kulminerede, under eet, idet Nationalbankens Seddelcirkulation paa Grund af Stigningen i Tilgodehavender i Udlandet og i Guld-

beholdningen forøgedes med ca. 45 Mill. Kr., medens de private Bankers Udlaan steg med ca. 30 Mill. Kr. Da Indsættelser og Udtræk i Sparekasserne for Perioden under eet ret nær dækker hinanden, og da Forholdene iøvrigt ved Periodens Udløb atter var ved at falde i Ro (Nationalbankens Udlaan ultimo Juli og ultimo Februar var af samme Omfang), er det at forvente, at denne 75 Mill. store Forøgelse af Købekraften genfindes som Indlaan i Bankerne. Dette viser sig ogsaa at være Tilfældet, naar man sammenligner Beløbet for de samlede Indlaan i de tre private Hovedbanker ved Udgangen af Juli 1914 og Februar 1915.

Idet der naturligtvis maa tages Forbehold i Anledning af, at fuldstændig Samtidighed ikke kan ventes, og at der paa Grund af manglende maanedlig Bankstatistik kun opereres med de 3 private Hovedbanker, er Forholdene dog utvetydigt belyst gennem disse Tal, idet Indlaanene steg med ca. 68 Mill. Kr. i disse 3 Banker og der samtidig var en Stigning i Posten „Forskellige Kreditorer“ paa Nationalbankens Balance paa 7 Mill. Kr., tilsammen 75 Mill. Kr., svarende til Stigningen i Seddeleirkulationen + Stigningen i de 3 Bankers Udlaan. De private Banker har altsaa faaet Raadighed over Seddelforøgelsen.

Udviklingen paa vort Penge- og Valutamarked i Krigens første Maaneder kan da kortelig karakteriseres saaledes: Sammenbrudet af de normale Betalingsformer nødvendiggjorde Nationalbankens Bistand i August, hvis ikke en fuldstændig Betalingskrise skulde være opstaaet. Samtidig og senere kom Tilvejebringelsen af de nødvendige Midler til Statshusholdningens Forelse og efterhaanden Betalingen for Landbrugseksporten til Tyskland, som det laa uden for Mulighedernes Grænse at sige nej til under de Former, hvori det var Tyskland muligt at betale. Herved forøgedes Omsætningsmidlerne her i Landet, idet de tyske Mark, vi modtog, som paa vist omsattes til danske Kroner. En Del af dem ombyttedes efter Nationalbankens Ønske med Guld for at afgive det fornødne Grundlag for Seddeludstedelsen og efter Tysklands Ønske for at hindre, at Markkursen faldt ved, at disse Deviser blev udbudt. Men dette var for saa vidt kun en formel Ændring, idet baade Deviser og Gullet nødvendigvis maatte ombyttes i danske Kroner i det Omfang, hvori de hidrørte fra danske Eksportører, der naturligvis ønskede Kroner. Herved fremkaldtes Forøgelsen i Nationalbankens Seddeludstedelse, og denne Forøgelse finder Sted forud for Stigningen i de private Bankers Udlaan. Sedlerne gaar til de private Banker, hvis Likviditet derved sikres, saaledes at

de er i Stand til at forøge deres Udlaan uden at behøve at befrygte ikke at kunne imødekomme deres Kunders Krav om at faa den Del af Udlaanene, der maatte ønskes, udbetalt i Banksedler. Dette betyder, at de private Banker kommer i Uafhængighedsforhold til Nationalbanken, der med Rette betvivler Diskontoforhøjelsens Virkning overfor denne Situation, hvor de private Banker „svømmer i Penge“. Kreditudvidelsen er saa at sige sat i System, og i den af den stigende Vareknaphed eller Forventning om Vareknaphed fremkaldte Prisstigning er der en naturlig Spore til en fortsat Krediteksansion.

Prisniveauet

Det er saaledes de paa de foregaaende Sider skildrede politiske og økonomiske Forhold overfor Udlandet, der er en væsentlig Aarsag til Forringelsen af den danske Kronens ydre Værdi i dette Krigens første Halvaar. Ligesaa vel som det var af afgørende Betydning at kunne opretholde Landbrugsudførselen til England, og det følgelig var nødvendigt at sikre sig Foderstoffer til Husdyrbruget, ligesaa betydningsfuldt var det, at Neutraliteten ikke her ved led Skaar, men at Centralmagterne ogsaa fik alt, hvad det under Hensyn til de politiske og forsyningsmæssige Forhold var muligt at sælge dem. Men under denne Samhandel gik ikke blot de fremmede Valutakurser i Vejret, ogsaa de stigende Priser i de krigsførende Lande, snart forstærket af Fragttraternes Forøgelse, bragte Stigning i vort Prisniveau udover det, der skyldtes Faldet i Kronens ydre Værdi. Thi Prisen paa de Varer, vi købte i Udlandet, og paa dem, vi solgte, kom naturligvis til at bestemme Priserne her i Landet i det hele taget. Vi fik saa at sige de krigsførende Landes Prisstigning overført til os ved Smitte. Det viste sig da ogsaa, at det danske Engrospristal i Januar 1915 var steget med ca. 30 pCt., medens Economists kun var steget med ca. 20 pCt., svarende til at Kronens ydre Værdi var faldet med ca. 10 pCt.

Denne Opgang i Engrospriserne virker tilbage paa Detailpriserne, der, trods Den overordentlige Kommissions Aftaler om frivillig Regulering for en Række Varer (Sukker, Salt, Kul og Koks m. v.) og trods Maksimalpriserne for Korn, i Februar 1915 viser en Stigning for Fødevarer i et Arbejderbudget paa ca. 20 pCt. og for Brændsel paa ca. 30 pCt.

Stigningen i det danske Prisniveau fortsattes nu Krigsaarene igennem, men omkring Begyndelsen af Marts standsede Opgangen i de fremmede Valutakurser, og en Tilbagegang begyndte, der førte Kronens ydre Værdi op over den gamle Guldparitet, og

der blev den gennem den egentlige Krigsperiode. Det er allerede anført, at Aarsagerne til Vendingen i Februar-Marts 1915 formentlig er at søge i, at Importbegæret navnlig for Korn og Foderstoffer foreløbig var tilfredsstillet, og at den øvrige Import svandt ind samtidig med, at Eksporten opretholdtes i ret uforandret Omfang og Fragtindtægterne var stigende. Men en Aarsag blandt de andre var det utvivlsomt ogsaa, at Meddelelsen om den kommende engelske Order in council of 11. Marts 1915 bidrog til at indskrænke Begæret efter fremmed Valuta, fordi man frygtede, at Tilførselsmulighederne nu yderligere skulde blive indskrænket. Foruden at virke direkte paa vor Omsætning med Udlandet indvirkede denne skelsættende engelske Folkerets-Ændring saaledes indirekte paa vort Valutamarked og medvirkede endog til at hidføre en Vending der, og ogsaa af den Grund er det faldet naturligt at lade nærværende Afsnit af denne Fremstilling omfatte Tiden fra Krigens Udbrud til Udgangen af Februar Maaned 1915.

III. FRA MARTS 1915 TIL FEBRUAR 1917.

1. Folkeretsforhold og Handelspolitik.

*Order in
council af 11.
Marts 1915*

Eftersom den tyske Regering har udstedt visse Forordninger, som, under Krænkelse af Krigs-Sædvanerne, tilsigter at erklære Vandene omkring de forenede Kongeriger for Krigsomraade, i hvilke alle britiske og allierede Skibe vil blive ødelagt uden Hensyn til Passagerers og Mandskabers Liv, og i hvilke neutrale Skibe vil blive udsat for lignende Farer paa Grund af Søkrigsførelsens usikre Forhold;

og eftersom de neutrale i et Memorandum, der ledsagede de nævnte Forordninger, er advarede imod at betro Mandskaber, Passagerer eller Gods til britiske eller allierede Skibe;

og eftersom saadanne Forsøg fra Fjendens Side giver Hans Majestæt en uomtvistelig Ret til Modforanstaltninger;

og eftersom Hans Majestæt derfor har bestemt at iværksætte yderligere Foranstaltninger for at forhindre Varer af hvad Art nævnes kan fra at naa frem til eller forlade Tyskland, selv om saadanne Foranstaltninger vil blive ført ud i Livet uden Fare for neutrale Skibe eller for neutrales eller Non-Kombattanters Liv og under streng Hensyntagen til Menneskelighedens Fordringer;

og eftersom Hans Majestæts allierede er enig med ham i de nedenfor omhandlede Forholdsregler til videre Indsnævring af Tysklands Vareomsætning:

har det behaget Hans Majestæt, i Forbindelse med og efter Raad af Hans Privy Council, at forordne — — —.

Dette er Motiveringen for den engelske Kabinetsordre af 11. Marts 1915, der tilstræbte at afspærre Centralmagterne fra al Tilførsel af Varer, selv saadanne, der hverken var absolut eller betinget Kontrabande. Der etableredes herved en saakaldt „Distanceblokade“, der dog ikke effektivt kunde gennemføres ved

en egentlig krigsmæssig Afspærring af de Kyster, den gjaldt, men lagde Hindringer i Vejen for Færdselen paa det aabne Hav og for Adgangen til neutrale Havne. Paa den anden Side drog de allierede ikke den Konsekvens af Blokadeerklæringen, at de betragtede Blokadebrydere for god Prise, men erklærede, at beslaglagt Gods, der ikke var Krigskontrabande, skulde erstattes eller udleveres Ejeren, forsaavidt det da ikke mistænktes for at være til fjendtlig Destination.

Men Oprettelsen af „Sortelisterne“ var allerede begyndt, og et Firma, der af en eller anden Grund var blevet sortlistet, betragtedes paa Forhaand som mistænkt. Det viste sig da ogsaa snart, at Overenskomsten af 9. Januar 1915 ikke, som man fra dansk Side havde haft Grund til at vente, hindrede, at Varer, der utvivlsomt var bestemt til dansk Forbrug, krævedes udlossede, naar Skibene var beordrede ind til engelsk Havn, og det samme gjaldt endog i enkelte Tilfælde i Strid med Januar-Overenskomsten Varer, der var udførselsforbudte her i Landet. De Forbehold, England havde taget i Overenskomsten med Hensyn til Varer af utvivlsom fjendtlig Destination, bragtes saaledes nu i Anvendelse, og overfor Indsigelserne herimod foresloges en Udvidelse af Overenskomsten til at gælde ogsaa Ikke-Kontrabandearer, saaledes at Danmark skulde udstede Udførselsforbud ogsaa for disse. Dette vilde den danske Regering ikke gaa ind paa ud fra det tidligere anførte Synspunkt, hvorefter Neutralitetsforpligtelsen ansaas for at kræve, at Udførselsforbud for Ikke-Kontrabandearer alene udstedtes, naar den forsvarlige Forsyning af Hjemmemarkedet krævede det. Det maatte derfor blive de enkelte Importørers Sag at give tilfredsstillende Garantier mod Reeksport, og hvis dette af de allierede ikke ansaas for tilstrækkeligt, maatte de store Erhvervsorganisationer træde til.

Dette blev nu ogsaa nødvendigt af den Grund, at naar Varerne solgtes fra Haand til Haand, forflygtigedes efterhaanden den afgivne Forpligtelse, og man fik derfor baade fra de krigsførendes og fra dansk Side en stigende Interesse i, at Garantierklæringerne afgaves med saa stor Betyggelse, at Tilførslerne derved lettedes det mest mulige. Derved kom man ind i Forhandlingerne om Handelsoverenskomsterne mellem de krigsførende paa den ene Side og Grosserer-Societetets Komité og Industriraadet paa den anden. At det blev disse private Institutioner og ikke den danske Regering, der sluttede Overenskomst med de allierede, laa i de allerede nævnte Forhold, men ogsaa deri, at den danske Regering

*Garanti
mod
Genudførsel*

ikke kunde forhandle paa Grundlag af Kabinettsordren af 11. Marts, som den ansaa for folkeretsstridig.

Men der var endnu een Grund til at udvide den Ordning, man allerede var kommet ind paa ved Overenskomsten af 18. Februar 1915 mellem den engelske Regering og Industriraadet, nemlig Hensynet til at modvirke de Tilbøjeligheder, begge de krigsførende Magtgrupper havde til at iværksætte en direkte Kontrol med det danske Erhvervsliv, f. Eks. ved at de fremmede Konsulater reviderede danske Varemødtageres Boger o. l., en Fremgangsmaade, som man naturligvis til det yderste vilde værgе sig imod.

*Handels-
overens-
komst med
Tyskland*

Spørgsmaalet om Afslutning af Handelsoverenskomster blev først aktuelt for Tysklands Vedkommende og netop som en Udvej til at undgaa den planlagte Kontrol fra tysk Side. Overenskomsten afsluttedes mellem Tyskland og Industriraadet den 24. August 1915; en lignende Overenskomst afsluttedes i September med Grosserer-Societetets Komité, og i November sluttede begge Organisationer Overenskomst med Østrig-Ungarn. Organisationerne overtog Garantien med Hensyn til Reeksport af de Varer, deres Medlemmer importerede, og Industriraadet fremhæver i sin Beretning om de Forhandlinger, der førte til disse Overenskomster, at naar de blev saa forholdsvis gunstige, som Tilfældet var, skyldtes det for en stor Del den herværende tyske Gesandts personligt velvillige Stilling overfor Danmark, der „naturligvis var bestemt ved Overbevisningen om, at Tyskland havde størst Interesse i, at Danmark forblev neutral“. Ligesaa meget betød det utvivlsomt, som det videre fremgaar af denne Beretning, at Tyskland ved at bøje sig for Industriraadets Krav om, at de fra Tyskland indførte Materialer skulde kunne anvendes i Varer, der udførtes til andre Lande end Norge og Sverige — hvad man fra tysk Side først ikke vilde høre Tale om — og endog i Varer, der udførtes til Ententen, muliggjorde det for Industriraadet under Henvisning hertil at aftvinge England lignende Indrømmelser, der jo saa til sin Tid kom Tyskland til Gode. Denne Betragtning fandt aabenbart Støtte hos den herværende Gesandtskab og hos det tyske Udenrigsministerium, men ikke hos Militærforvaltningen. Det hedder i Industriraadets Beretning: „Der har utvivlsomt allerede den Gang været en Modsætning til Stede mellem Gesandtskabet, støttet til Udenrigsministeriet, paa den ene Side, og Krigsministeriets Repræsentanter paa den anden Side; en Modsætning, der yderligere uddybedes, da i Slutningen af 1916 de tyske Militærmyndigheder, efter at Rumænien var gaaet med i

Krigen paa de allieredes Side, ønskede at besætte Danmark“. Disse Linjer giver en Forestilling om, i hvilken Grad vor Handelspolitik med dertil hørende Kreditpolitik og Laan til Udlandet var en Balancering paa en Knivsæg, hvor det mindste Fejltrin kunde faa skæbnesvangre Folger. Ingen Dom over Rigtigheden eller Urigtigheden af de Foranstaltninger, der iværksattes, fældet efter de Virkninger, disse Foranstaltninger senere fik f. Eks. for Prisniveau og Pengeforhold, har mindste Værdi, hvis ikke denne uhyre Farlighed i vor Stilling udadtil tages med i Betragtning.

Medens Handelsoverenskomsterne med Centralmagterne byggede paa Kompensationsprincippet — Varer for Varer — saaledes som Forholdet havde været det fra Krigens Begyndelse, opstilledes lignende Kompensationskrav ikke fra Ententeside.

Aarsagerne til Afslutningen af den dansk-engelske Handelstraktat var af lignende Art som til den tyske. En Mængde Varemodtagere havde maattet underkaste sig Forpligtelse til eventuelt at lade deres Bøger revidere af det britiske Konsulat, en Foranstaltning, der ansaaes for nationalt ydmygende, og som iøvrigt ikke afgav nogen effektiv Garanti. Det lykkedes da ogsaa ved en Overenskomst af 19. November 1915 at naa til en lignende Ordning som med Tyskland, saaledes at de to store Organisationer afgav Garantierklæringer for deres Medlemmers Forpligtelser, hvorved den fremmede Kontrol bortfaldt, og saaledes at Eksporten til Norge og Sverige og til Centralmagterne muliggjordes i det Omfang, Opretholdelsen af økonomisk Virksomhed her i Landet krævede det. Nogen Mængdebegrænsning for Importen vestfra fastsattes ikke i selve Overenskomsten, men Spørgsmaalet om saadanne „Rationstal“ var blevet rejst og drøftet under Forhandlingerne, og den engelske Regering ønskede og fik Forslag om saadanne Rationstal, en Foranstaltning, der ogsaa set fra et dansk Synspunkt havde sine Fordele, fordi man da vidste, hvad man havde at regne med, og ikke var udsat for, at de allierede, naar de fandt Indforselen af en eller anden Vare for stor, da standsede yderligere Import af den.

*Handels-
overenskomst
med
England*

Overenskomsten gav Danmark et Grundlag for Ind- og Udfor- sel, der nogenlunde gjorde det muligt at disponere, og gav Eng- land Sikkerhed for, at de Varer, der indførtes her til Landet, kun anvendtes indenfor de Grænser, Overenskomsten fastsatte. Men selv om en Del af Varerne kom oversøisk fra og derfor ikke havde nogen handelsmæssig Interesse for England, var der dog

ogsaa en stor Del af Indførselen her til Landet, der formidledes af engelske Handlende, og det var naturligvis ogsaa af Interesse for dem, at en Ordning blev truffet. Og dette Forhold blev af saa meget større Betydning, som der netop fra Amerikas Side søgtes tilvejebragt Ordninger med andre neutrale om en direkte Tilførsel af Varer til dem under amerikansk Kontrol, en Fremgangsmaade, som det vilde blive vanskeligt for England at hindre, og hvorved de allierede mistede baade Handelen og Kontrollen.

Imidlertid gav Handelsoverenskomsten Anledning til stærke Angreb paa den engelske Regering, der mentes i urimelig Grad at have begunstiget Danmark og derved indirekte Tyskland; disse Angreb støttedes her fra Landet ved tilsvarende Angreb paa den danske Regering for at give Udførselstilladelser for Varer til Tyskland, der var nødvendige som Kompensation, og som den engelske Overenskomst forudsatte kunde udføres. Der som her gjorde de indrepolitiske Modsætninger Forholdene endnu vanskeligere, end det havde været nødvendigt, og Angrebene paa den engelske Regering medførte nye besværlige Forhandlinger, der først i yderste Øjeblik synes at have muliggjort, at Overenskomsten i det hele blev opretholdt.

Ved en Skrivelse af 29. Febr. 1916 fra det engelske Foreign Office til de to danske Organisationer præciseredes nærmere de Aftaler, der under disse Forhandlinger var truffet, og en Del Rationstal fastsattes, men Listen over de rationerede Varer udvidedes efterhaanden, idet den engelske Regering fra Tid til anden stillede Forslag om nye Rationer. Men i Skrivelsen indeholdtes ogsaa et Forbehold, der ikke havde været omtalt i Overenskomsten, nemlig vedrørende Firmaer, der var blevet sortlistede, og hvem de allierede som Følge deraf afskar fra enhver Vareforsyning m. v. Sortlistningen gav Anledning til mange Besværligheder baade med England og Tyskland, ikke mindst fordi det hyppigt var vanskeligt at udfinde Grunden til, at et Firma var blevet sortlistet, og det derfor ogsaa var næsten umuligt igen at faa det slettet af Listen. Da det af Organisationerne i Marts 1916 i London oprettede Danish Trade Office kom i Virksomhed, lykkedes det i nogen Grad at faa en Forstaaelse med Hensyn til den allierede Sortlistning, og Behandlingen af Sortlistesagerne blev bragt ind i nogenlunde faste Baner. Med Tyskland naaedes en tilsvarende Ordning ikke, selv ikke efter at Bestemmelser til Sortlistningens Ophævelse var sat ind i de Kreditoverenskomster, man begyndte at afslutte i 1917.

Efter at der saaledes var truffet en Ordning for Tilførslerne af Varer her til Landet, og efter at den danske Stat ved Lov af 5. April 1916 om Straf for at handle i Strid med de overfor Grosserer-Societetets Komité og Industriraadet afgivne Erklæringer havde ydet sin Støtte til Overenskomsternes rette Gennemførelse, ophævede iøvrigt de krigsførende Magtgrupper efterhaanden de tilbageværende Rester af Folkeretsreglerne for de neutrales Rettigheder under en Krig.

I Lobet af Aaret 1915 var saavel paa de tyske som paa de britiske Kontrabandelister opført adskillige nye Varer, og yderligere Udvidelser fandt Sted i 1916, saa at praktisk taget alle Verdenshandelens Artikler af nogen Betydning blev erklæret for Kontrabande, f. Eks. endog saadanne Varer som Kaffe, The og Sydfrugter. Men ved Kabinetsordre af 30. Marts 1916 gik England videre og ophævede Forskellen mellem absolut og betinget Kontrabande samtidig med, at Reglerne om fjendtlig Destination skærpedes, saaledes at sortlistede Firmaer paa Forhaand ansaas for fjendtlig Destination og i hvert Fald havde Pligt til at bevise det modsatte, og saaledes at hverken Skib eller Ladning skulde være fritaget for Beslaglæggelse for Forsøg paa Blokadebrud alene af den Grund, at det f. T. var paa Vej til en ikke blokeret Havn. Som Begrundelse for disse Ændringer anførtes, at Adskillelsen mellem absolut og betinget Kontrabande ikke mere havde praktisk Betydning, hvorved England indirekte proklamerede den uindskrænkede Anvendelse af Teorien om den fortsatte Rejse, som man allerede i Praxis havde handlet efter siden Marts 1915. Imidlertid toges Skridtet fuldt ud, da de allierede den 7. Juli 1916 ophævede London-Deklarationen og i Stedet udfærdigede ny Regler, hvorefter fjendtlig Destination antoges at foreligge, forsaavidt Varemodtageren ikke havde bevist det modsatte, hvorved praktisk taget ethvert Vareparti kunde beslaglægges og henvises til Prisretten, og som fjendtlig Destination ansaaes i hvert Fald alle sortlistede Firmaer. Den 22. Juli 1916 optog Tyskland tilsvarende Bestemmelser i sin Prisforordning.

*London-
Deklara-
tionens
Endeligt*

Medens Handelskrigen saaledes stadig skærpedes, og England ved Bestemmelserne om Bunkring tiltvang sig Kontrol over Anvendelsen af neutral Tonnage, fortsattes den tyske U-Baadskrig i stigende Omfang, og Situationen blev yderligere skærpet ved, at Asquith i Slutningen af November 1916 maatte træde tilbage som Premierminister for Lloyd George, og ved at Wilsons Forsøg i December 1916 paa at mægle mellem de krigsførende mislykkedes.

Det maatte da være klart, at Krigen nu vilde tiltage i Voldsomhed, og dette skete ogsaa ved Centralmagternes Erklæring af 31. Januar 1917 om Iværksættelsen af den uindskrænkede U-baads-krig.

2. Staten og Hjemmemarkedet.

*Indledende
Bemærk-
ninger*

Gaar man nu over til at undersøge, hvilken Indflydelse de her beskrevne handelspolitiske Forhold fik paa Indførselen fra og Udførselen til Udlandet og derfra videre paa de økonomiske Forhold i Landet, kan indledningsvis anføres nedenstaaende Tal over Vægten af Ind- og Udførsel (Specialhandel):

	Indførsel Mill. kg	Udførsel Mill. kg
1913	7 603	1 348
1914	7 251	1 309
1915	7 865	1 133
1916	7 211	1 128
1917.....	4 113	749

Det vil altsaa ses, at i de to Aar, nærværende Afsnit omfatter, var Indførselen i jævn Nedgang fra de 7 603 Mill. kg. i 1913. Thi Stigningen i 1915 opvejer ikke Nedgangen i 1914 og skyldes iøvrigt, som ovenfor omtalt, at Varer, der var standsede i Efteraaret 1914, kom ind i de første Maaneder af 1915. Gennemsnitlig for de to Aar bliver Tallet 7 558 Mill. kg og synker derfra videre i 1916. For Udførselen er Nedgangen stærkere, men de udførte Mængder er til Gengæld omtrent lige store i 1915 og 1916. I Almindelighed kan det derfor siges, at paa den ene Side muliggjorde Handelsoverenskomsterne, at Indførselen her til Landet opretholdtes nogenlunde, og dette ikke mindst fordi det lykkedes at holde Foderstofimporten uden for Overenskomsterne og derved fri for de allieredes Forsøg paa ogsaa at faa fastsat Rationstal for disse Varer. Paa den anden Side medførte de stadig strengere Tilførselsbetingelser og den farefulde og dyre Sejlads, at Tilførslerne forringedes, ogsaa fordi den stigende Varemangel paa Verdensmarkedet gjorde det stadig vanskeligere at skaffe Dispensation fra de krigsførendes Udførselsforbud og jo ogsaa direkte foraarsagede, at der var færre Varer til Raadighed. Dette viser sig f. Eks. for Brødkorn, men dog ikke for Foderkorn og -kager, og det lykkedes derfor, trods Nedgangen i det hjemlige Høstudbytte, endnu i disse Aar nogenlunde at opretholde Udførselen af

Smør og Flæsk i uforandret Mængde, og Nedgangen i Udførselstallene i Oversigtstabellen foran skyldes saaledes ikke disse Varer, men især Korn, Sukker og Cement.

Saa betydningsfuldt, navnlig for Beskæftigelsesforholdene, det end derfor var, at Handelsoverenskomsterne muliggjorde Opretholdelsen af den industrielle Virksomhed i nogenlunde normalt Omfang — og hertil bidrog det ikke mindst, at Kultilførslerne, som det nedenfor nærmere skal blive omtalt, foregik næsten uforandret — var det dog af endnu større Betydning, at Tilførslerne af Foderstoffer i Forbindelse med en sparsommelig Anvendelse af Landets egen Høst muliggjorde den fornødne Forsyning af Landets Befolkning med Brødkorn samtidig med, at Udførselen af de forædlede Landbrugsprodukter kun mindskedes lidt.

I de to Aar, 1915 og 1916, blev det derfor, jævnsides med de stadige og stadig vanskeligere udenrigspolitiske Forhandlinger om Tilførselsforholdene, dels Hensynet til at opretholde vor Udførsel i samme Forhold som for Krigen til de to fjendtlige Magtgrupper, dels Bekæmpelsen af den stedfindende Prisstigning, der kom til at præge den indenlandske økonomiske Udvikling og de Foranstaltninger, der fra Statsmagtens Side som Følge heraf blev iværksat. Først fra Februar 1917 kommer for Alvor Forsyningsvanskelighederne til. Det skal nu være Opgaven paa de følgende Sider nærmere at belyse dette.

Indførselen af Korn og Foderstoffer og den samlede Værdi af *Brødkorn* Hosten omregnet til Kornenheder efter de forskellige Afgrøders Tørstofindhold (Foderværdi) fremgaar af nedenstaaende Oversigt:

	Merindførsel af Korn og Foderstoffer Mill. kg	Høstud- bytte i Kornenheder Mill. kg	Tilsammen Mill. kg
1913	1567	5670	7237
1914	1136	4772	5908
1915	1771	5343	7114
1916	1242	5229	6471

Landets Høst i 1914 var saaledes meget ringe, og Udbyttet naaede hverken for 1915 eller 1916 op i Højde med 1913. Hertil kom, at man først sent blev klar over, hvor lille Høsten i 1914 var, og dette forøgede naturligvis de Vanskeligheder, den uvante Situation frembød. Senere havde man mere Erfaring for, hvor Vanskelighederne laa, og bedre Tid til Overvejelserne.

Imidlertid naaede man, navnlig ved Hjælp af de rigelige Tilforsler i Foraaret 1915, saaledes som nærmere omtalt i forrige Hovedafsnit, igennem Kornaaret 1914/15, og den 15. Oktober 1915 afgav Den overordentlige Kommission til Indenrigsministeren en „Kornplan“ for Høstaaret 1915/16. Denne Plan gik ud paa, at der skulde paalignes Landbruget den til Befolkningens Forbrug fornødne Mængde Brødkorn, hvorefter Resten skulde kunne frigives til Opfodring. Der paalignedes (Indm. Cirk. 27. November 1915) hvert Amt sin Andel i Forsyningen bl. a. under Hensyn til Amtets samlede Kornhost, idet jo en rigelig Høst af egentligt Foderkorn (Byg og Havre) vilde gøre en forholdsvis større Baandlæggelse af Rug og Hvede mindre følelig. Amtsraadet skulde derefter foretage Fordelingen paa Kommunerne, der igen fordelte paa de enkelte Landbrugere. Naar disse paa betryggende Maade overfor Kommunalbestyrelsen havde godtgjort at have afhændet den dem paalignede Mængde Korn eller paa anden Maade udleveret det til Brug som Brødkorn, fik de Kommunalbestyrelsens Samtykke til at anvende Resten til Opfodring. For at der iøvrigt ikke skulde blive foregrebet noget med Hensyn til den endelige Ordning af Høstaarets Kornforhold, havde Indenrigsministeriet den 15. Juli 1915 udsendt Meddelelse om, at det maatte forventes, at der ikke vilde blive givet Dispensation fra Udførselsforbudet for nogen Del af Høsten 1915 — der havde nemlig vist sig en begyndende Spekulation i den kommende Høst (særlig Byg) i Forventning om Udførselstilladelse —, og samtidig forbødes det, at danske Kornvarer og Foderstoffer blev oplagrede her i Landet for udenlandsk Regning eller iøvrigt under saadanne Forhold, at Varen unddroges det indenlandske Forbrug. Endvidere fastsatte Indenrigsministeriet, at Maksimalpriser m. v. for indenlandsk Rug og Hvede af Høsten 1914 indtil videre ogsaa skulde gælde Høsten 1915. For dansk Rug og Hvede, der anvendtes til Saasæd, tilledes det dog at tage en højere Betaling end Maksimalprisen, da der til Fremstilling af Saasæd kræves særlige Omkostninger.

De for Høstaaret 1915/16 gældende Maksimalpriser fastsattes derefter ved Indenrigsministeriets Bekendtgørelse af 19. Oktober 1915 til 18½ Kr. pr. 100 kg Rug (120 Pd. holl.) og 19 Kr. pr. 100 kg Hvede (130 Pd. holl.) varierende med den hollandske Vægt, samt til 16 Kr. pr. 100 kg Klid af Rug eller Hvede. De for Aaret 1914/15 gældende Maksimalpriser var 19½ Kr. for Rug, 21½ Kr. for Hvede og 17 Kr. for Klid, og Nedgangen svarede nogenlunde til den da foreliggende Nedgang paa Verdensmarkedet.

Endvidere fastsattes i Tilslutning hertil ved Indenrigsministeriets Bekendtgørelse af 30. December 1915 Maksimalpris paa dansk Mel med 21 Kr. pr. 100 kg groft Rugmel af dansk Rug (af Hensyn til særlige lokale Forhold tillodes det Amtmændene eventuelt at fastsætte en lavere Maksimalpris) og til 26 Kr. pr. 100 kg Flormel af dansk Hvede. Disse Maksimalpriser skulde kun komme til Anvendelse paa Partier à 20 kg og derover, medens Amtmændene bemyndigedes til om fornødent at fastsætte Maksimalpriser for Salg i mindre Partier. For at lette Kontrollen med Maksimalpriserne paa Mel havde Indenrigsministeriet under 8. Marts 1915 paabudt, at Sække med Rugmel eller blandet Rug- og Hvedemel skulde være mærket med Oplysning om, hvor meget Korn der var anvendt til Fremstilling af Melet. I Lighed hermed paabodes det ved Indenrigsministeriets Bekendtgørelse af 28. April 1916, at Sække med Hvedemel skulde være mærkede med Angivelse af, hvormeget fremmed og hvormeget dansk Mel de indeholdt.

Foruden Prisspørgsmaalet maatte dog stadig Spørgsmaalet om de fornødne Forsyninger tages i Betragtning. Ganske vist gik man ved Kornplanen for 1915/16 som nævnt ud fra, at Hosten havde været saa rigelig, at der ogsaa kunde blive Korn tilovers til Opfodring. Men Indm. gentog dog i sin Bkg. af 27. November 1915 de tidligere Forbud mod Opfodring af Rug og Hvede, saaledes at kun 3 pCt. af Høsten 1915 paa hver Ejendom var undtaget fra Forbudet, forsaavidt disse 3 pCt. var af mindre god Kvalitet. Men da Korntællingen i Februar 1916 udviste, at de forhaandenværende Kornbeholdninger ikke var større, end at de i Forbindelse med de forventede Tilforsler kunde dække Forbruget indtil næste Host, ophævedes Kornligningen den 10. April 1916, og Forbudet mod Opfodring af Rug og Hvede sattes paany i Kraft i sit fulde Omfang, og Staten solgte desuden amerikansk Rug af sine Lagre, indtil den ny Host kunde komme frem.

For denne gjaldt de hidtidige Maksimalpriser, indtil der ved Indm. Bkg. af 17. og 21. Aug. 1916 fastsattes nye Maksimalpriser. Disse forøgedes for Hvede og Hvedemel med 2 Kr. pr. 100 kg for at imodekomme Landbrugets Krav om en forøget Betaling. Rugprisen sattes uforandret til 18½ Kr., og Rugmelprisen holdtes ogsaa uforandret, men til Gengæld ydede Staten en Godtgørelse af 3 Kr. pr. 100 kg Rug af Høst 1916, der af Landbrugerne solgtes til Kobmænd, Møllere eller Bagere for at anvendes som Brødkorn eller af Landbrugeren anvendtes som Brødkorn i egen Husholdning. Dette Tilskud udbetaltes gennem Amterne til

Kommunalbestyrelserne og af disse til Landbrugerne i Henhold til de af Kommunalbestyrelserne bekræftede Oplysninger om Landbrugerens Salg af Rug til Brodkorn. Under de ugunstige Hostforhold, der sinkede Fremkomsten af den ny Afgrøde, forhojedes dette Tilskud med 1 Kr. for at fremme Aftærskningen, ikke mindst fordi en forelobig Opgørelse af Kommunernes Skon over Høstudbyttet i Modstrid med Sommerens lyse Forhaabninger gav et saa lille Resultat, at man nærede Tvivl om, at der overhovedet var Brodkorn nok. Dette medførte dels de nedenfor anførte strengere Bestemmelser om Fodringsforbud, dels Forhandlinger om en Bygligning; men de 4 Kr. opretholdtes Hostaaret igennem, for saa vidt gorligt at løse det stadig vanskelige Spørgsmaal om Prisdifferencen mellem Brodkorn og Foderkorn. Ved det 4 Kr.s Tilskud blev Betalingen for 100 kg Rug nemlig 22½ Kr., medens Maksimalprisen paa Majs var 23½ Kr. Herved blev alt saa en Del af Prisforskellen mellem Brodkorn og Foderkorn ophævet. Den øvrige Del blev, da det navnlig var Svineproducenterne, der led Tabet, saaledes som det nærmere skal omtales nedenfor, udlignet igennem et Statstilskud til Svineproduktionen og desuden ved, at Lov af 26. Juni 1917 gav en ekstra Godtgørelse af 2 Kr. pr. Td. Hvede og Rug af Høst 1916 afleveret ud over 8 Tdr. pr. Td. Hrtk. og paa den anden Side paalagde Landbrugerne at udrede det samme Beløb for hver Td., de havde afleveret under nævnte Grænse.

Imidlertid var, som foran nævnt, Høstudbyttet i 1916 ret lille, dels paa Grund af det ugunstige Vejr i Indhøstningstiden, dels paa Grund af Nedgang i de besaaede Arealer; denne Nedgang var dog ikke saa stor, at de stedfindende Drøftelser om Indførelse af Saatvang førte til nogen saadan Foranstaltning. Men paa lignende Maade som i 1915 blev en Tilladelse til Opfodring af indtil 10 pCt. af Hosten, som var givet ved Indm. Bkg. af 17. Aug. 1916, tilbagekaldt den 2. November, saaledes at herefter kun Korn, der var uskikket til Brodkorn, maatte opfodres. Og Staten foretog stadig betydelige Indkøb af Korn fra Ud- og Indland, for at kunne træde til, hvis Forsyningen krævede det.

Mel og Brød Men desuden sogte man igennem Formalingsbestemmelser at øge Udnyttelsen af Kornet. Ved Bkg. af 23. Novbr. 1916 blev det saaledes forbudt at fremstille helsigtet Rugmel, medens halvsigtet ikke maatte udmales stærkere end til 80 pCt. Desuden paabødes nu Iblanding af 10 pCt. Bygmel i det halvsigtede Rugmel.

Samtlige disse Foranstaltninger: Maksimalpriser, Fodringsforbud,

Statens Indkøb af Korn og den stærkere Udnyttelse af dette havde alle samme Formaal: at forsyne Befolkningen med Brød til overkommelig Pris. Som omtalt S. 22 var Prisen paa Rugbrød i Hovedstaden og nogle andre Kommuner ved Overenskomst mellem Staten, de paagældende Kommuner og Rugbrødsfabrikanterne fastsat til 93 Øre pr. 4 kg. Denne Pris nedsattes i Overensstemmelse med Ændringen i Maksimalprisen paa Rug den 1. November 1915 til 89 Øre. Samtidig nedsatte Staten Prisen paa sin amerikanske Rug fra 21½ til 21 Kr. Det var herved en Forudsætning, at Rugbrødsfabrikanterne skulde kunne skaffe sig dansk Rug til Maksimalpris for ⅓ af Forbruget. Da dette viste sig umuligt, sattes Rugprisen yderligere ned til 20½ Kr. fra 1. December. Hvor der ikke bestod Aftale om Fastsættelse af Rugbrødsprisen, herunder at de paagældende Kommuner garanterede Staten et Beløb af indtil 2 Kr. pr. 100 kg Rug, forlangte Staten 23½ Kr. pr. 100 kg amerikansk Rug. Men da der i Juni 1916 fra forskellige Amtskommuner skete Henvendelse om Køb af Statens Rug, fordi de stedlige Beholdninger var ved at slippe op, fastsattes Prisen paa den Rug, der nu blev solgt, til 21 Kr., idet det beregnede Tab herved skulde afholdes af Fragtafgiften (jfr. S. 58 og 82).

Herved muliggjordes det at fastholde Prisen paa Rugbrødet, i Hovedstadens Kommuner ganske vist kun ved, at man overgangsvis blandede indtil 25 pCt. Byg i Rugbrødet og desuden ydede kommunalt Tilskud. Priserne paa Hvedebrød steg derimod stadig paa Grund af Prisstigningen baade paa indenlandsk og fremmed Hvede.

Hvad dernæst angaar Foderkornet, skal det anføres, at den *Foderstoffer* store Byghøst i 1915 medførte baade Ønske om, at Forbudet mod Anvendelse af dansk Byg i den hjemlige Spiritus- og Ølindustri (S. 23) maatte blive hævet, og at det samme maatte gælde Udførselsforbudet. De gældende Bestemmelser opretholdtes dog uforandret, men der blev givet visse Dispensationer imod, at de paagældende industrielle Virksomheder enten indførte tilsvarende Kvanta fremmed Korn eller afløste denne Forpligtelse med en Afgift, hvorefter Staten forøgede sit Kornindkøb i tilsvarende Omfang. Og paa samme Maade dispenseredes fra Udførselsforbudet for Malt. I 1916 var Byghøsten derimod væsentlig mindre; dette hindrede ganske vist ikke, at der stadig, baade af Hensyn til det bygsælgende Landbrug og til Opretholdelsen af Virksomheden i de paagældende industrielle Bedrifter, gaves Dispensation til Anvendelse af dansk Byg; men Priserne var stigende, og der fast-

sattes derfor ved Indm. Bkg. af 11. November 1916 Maksimalpris paa Byg til $24\frac{1}{2}$ Kr. pr. 100 kg, tiltrods for adskillige Betænkeligheder, navnlig gaaende ud paa, at Fastsættelsen af en Maksimalpris skulde hindre Bygget i at komme paa Markedet. Storre Vanskeligheder af denne Art opstod dog først efter Blokadens Ikrafttræden, og kort Tid efter Bygmaksimalprisen fastsattes samme Højestepris paa Blandsæd og Havre.

Ogsaa Kartoffelhosten var ringe i 1916, saa ringe, at der maatte næres Frygt for, at der ikke var tilstrækkelige Mængder til Menneskeføde, hvis Anvendelsen til Svinefoder ikke hindredes. Den Konkurrence mellem Mennesker og Dyr, der havde gjort Løsningen af Kornspørgsmaalet saa vanskelig i Krigens Begyndelse, skabte nu lignende Vanskeligheder med Kartofflerne. Paa en Tid, hvor vi stod med en lille Byghøst, og hvor der var betydelige Vanskeligheder for Majstilførselen, maatte man derfor, trods den overordentlige Betydning indadtil og udadtil Opretholdelsen af Svineproduktionen havde, gaa til Fodringsforbud for Kartoffler. Dette skete ved Indm. Bkg. af 13. Jan. 1917 samtidig med, at der fastsattes Maksimalpris. Imidlertid medførte den strenge Vinter saadanne Transportvanskeligheder og Vanskeligheder ved Gravning i Kartoffelkulerne, at der næsten ingen Kartoffler kom ind til Byerne.

Det er allerede nævnt, at Tilførslerne af fremmed Foderkorn og Oliekager opretholdtes saa godt som uforandret i disse Aar, for Kagernes Vedkommende endda snarest i foroget Omfang. Men til Gengæld blev naturligvis de stigende Priser og da ikke mindst den Virkning, de højere Tilførselsomkostninger for disse Varer fik, et Problem af stor Betydning. Som det nærmere skal omtales nedenfor, blev der ved Lov af 12. Maj 1916 under Hensyn til disse forhøjede Skibsfragter paalagt Skibsfarten en Afgift til Landets nødvendigste Tilførsler. Og paa Grund af Flæskestets Betydning for Ernæringsforholdene her i Landet blev det i første Række Prisen paa Svinefoderet Majs, man ved Hjælp af denne Afgift søgte at bringe ned for derigennem at holde Flæskeprisen nede.

For at Majsprisen ikke skulde blive forhøjet, mens Forhandlingerne om Lovforslaget stod paa, fastsattes ved Indm. Bkg. af 19. Febr. 1916 en foreløbig Maksimalpris paa Majs, og ved Bkg. 16. Marts 1916 en Pris paa $23\frac{1}{2}$ Kr., hvoraf Importorerne skulde have en Avance af 50 Øre pr. 100 kg; selv efter at Majsprisen i det frie Marked var steget væsentligt højere, fastholdtes Maksimal-

prisen, idet Staten af Skibsfartsbidraget dækkede Importorerne Forskellen mellem den højere Indkobspris og Maksimalprisen. For at forøge den til Foder disponible Mængde Majs blev det ved Indm. Bkg. af 1. September 1916 forbudt at anvende Majs til Fremstilling af Spiritus, medmindre Kornet var direkte indkøbt i Udlandet af den paagældende industrielle Virksomhed, og — som tidligere flere Gange sket — indkaldtes Kontrakterne vedrørende Majs (og Oliekager samt udenlandsk Byg) ved Indm. Bkg. af 17. November 1916, hvorefter de ifølge disse Papirer indkøbte Foderstoffer skulde fores til Danmark. Herved opnaaedes, at betydelige Kvantiteter kom Locomarkedet til Gode.

Disse Foranstaltninger overfor Foderkornet skulde dels muliggøre Opretholdelsen af Svineproduktionen, dels, som nævnt, bidrage til, at Flæsket kunde afsættes til Hjemmemarkedet billigst muligt, hvilket man under den stadige Pristigning paa alle Levnedsmidler lagde megen Vægt paa fra Regeringens Side. Men ogsaa af Hensyn til den udenlandske Vareomsætning var det af største Betydning, at Svineproduktionen opretholdtes, fordi den afgav en af vore vigtigste og en meget eftertragtet Udførselsvare, og endvidere var det magtpaaliggende, at de fremmede Markeder forsynedes i nogenlunde samme Omfang som før Krigen, og dette tiltrods for at Priserne i Centraleuropa snart steg betydeligt over Englandsprisen.

*Svine-
produktion*

I det første Halvaar af Krigen spillede nu dette sidste Forhold ikke ind. Priserne paa det tyske og det engelske Marked laa paa samme Niveau, saa at Udførselen syd- og vestpaa foregik i samme Forhold som før Krigen. Men i Begyndelsen af 1915 steg Flæskeprisen i Tyskland og laa i Marts 1915 paa 170 Kr. for 100 kg mod 154 Kr. i England. Denne stigende Pris medførte en betydelig forøget Udførsel sydpaa, og da dette indeholdt en Fare, fordi Forudsætningen for den uhindrede Tilførsel af Foderstoffer var, at England fik en rimelig Andel af Udførselen — og herved fordredez i dette som i andre lignende Forhold den samme Andel som før Krigen —, blev der i Marts 1915 truffet Foranstaltning til at centralisere Udførselen og tilvejebringe den paakrævede Fordeling af denne syd- og vestpaa. Dette fandt Sted paa den Maade, at der den 23. Marts 1915 mellem Regeringen og Svineslagterierne afsluttedes en Overenskomst, hvorefter Eneretten til Eksport af Flæsk overdroges de egentlige Svineslagterier, mod at disse afgav de til Hjemmemarkedets Forbrug nødvendige Mængder Flæsk og Svineaffald til en Pris, der skulde fastsættes af

Indenrigsministeriet med Bistand af et 3-Mands Udvalg. Prisen skulde beregnes i Forhold til Noteringen i England og „vil indtil videre, d. v. s. saa længe denne Pris skønnes at være en rimelig Pris for Indlandet, blive fulgt ved Ansættelsen af Maksimalprisen“. I Henhold til denne Overenskomst anvendtes den Landbrugsministeriet tilkommende Ret til at tillade Udførsel af slagtede Dyr her fra Landet — efter at Udførselen af levende Svin var forbudt den 9. Marts — til ved Bkg. af 25. Marts 1915 at paabyde, at Udførselen af slagtede Svin alene kunde finde Sted fra en Række nærmere angivne Eksportslagterier, samt at Kød og Slagteaffald af Svin af fremmed Oprindelse kun maatte udføres her fra Landet fra særlig dertil af Landbrugsministeriet autoriserede og kontrollerede Virksomheder. Samtidig forbød Indenrigsministeriet Nedslagting af synlig drægtige Soer (i Oktober ogsaa Grise) samt af Svin, der vejede under 65 kg levende Vægt. Den 27. Marts fastsattes der en Maksimalpris paa 146 Øre pr. kg slagtet Vægt. Denne Pris forhøjedes senere til 154 Øre, men for de enkelte Dele af Svinet i Detailsalg gjaldt ingen Maksimalpriser. For at gøre Engros-Maksimalprisen effektiv fastsattes derfor ved Indm. Bkg. af 21. Maj Maksimalpris i Detailsalget saavel paa Slagteaffaldet (Hjerter, Hoveder, Tunge, Lever o. s. v.) som paa de enkelte Dele af Flæskesiden. Disse Maksimalpriser betegnede en ret væsentlig Nedgang fra de da gældende frie Priser, men blev dog trods Landbrugets og Slagteriernes Modstand ved Indm. Bkg. af 26. August 1915 nedsat med 10 pCt. til 140 Øre, medens Prisen paa de enkelte Dele af Svinet og paa Affaldet blev reguleret i Overensstemmelse hermed. Priserne var nemlig stadig stigende paa de udenlandske Markeder, og en Nedsættelse af Prisen paa det Flæsk, der blev afgivet til Hjemmemarkedet, og som paa det Tidspunkt kun androg en forholdsvis ringe Del af den samlede Produktion, blev derfor mindre følelig. Men efterhaanden som Forskellen mellem Eksportprisen og Hjemmemarkedsprisen steg (Gennemsnits-eksportprisen for den udforte Bacon var i 1915: 158 Øre og i 1916: 179 Øre), des stærkere maatte naturligvis Landbrugets Krav om at faa Maksimalprisen forhøjet eller Dækning for Forskellen blive. De foran under Omtalen af Foderkornet trufne Bestemmelser om Tilskudet til Majsimporten og Maksimalprisen paa Byg sigtede til at imødekomme disse Krav, hvortil yderligere fra 1. September 1916 kom et direkte Tilskud til Svineproducenterne paa 10 Øre pr. kg for de første 5000 Svin, der ugentlig blev afgivet til Hjemmemarkedet, og 14 Øre pr. kg for det overskydende Antal.

For at drage Omsorg for, at Udførselen samtidig foregik paa rette Maade, blev der nedsat et Udvalg, som fastsatte en bestemt Procent af de ugentlige Slagtninger henholdsvis til Hjemmemarkedet, til England og til Tyskland. Som Følge af dette Indgreb gik af hele Aaret 1915's Udførsel de 75 pCt. til England og praktisk taget hele Resten til Tyskland. En Forskydning til Tysklands Fordel, der paa Grund af Juleslagtingerne fremkom i December 1916, opdagedes hurtigt paa ledende Sted i det danske Landbrug og blev ved Regeringens Indgriben atter bragt ud af Verden. Naar England i Foraaret 1916 paany rejste Spørgsmaalet om en Rationering af de tilførte Foderstoffer, var det derfor heller ikke særlig Fordelingen af Flæskeudførselen (saalidt som Udførselen af Smør og Æg, for hvilke Varer tilsvarende Ordning blev truffet), der var Aarsagen, men snarere Kødudførselen. Tværtimod var det muligt at dokumentere, at den Ordning, der var truffet for Flæsket, f. Eks. i den første Halvdel af 1916 havde medført et Tab for det danske Landbrug paa ca. 100 Mill. Kr., repræsenterende Forskellen mellem Tysklands-Pris og Englands-Pris paa de til England udførte Mængder. En saa ukøbmæssig Fordeling af Afsætningen kunde naturligvis kun forsvares ved Hensynet til det onskelige i at opretholde Tilførselen til England, og en Rationering af Foderstofferne vilde derfor ikke kunne føre andet med sig end en Formindskelse af Produktionen og en dermed følgende mindre Udførselsmængde. At Tyskland maatte have en rimelig Del af Produktionen laa deri, at dette Land var i Stand til at standse Udførselen til England, og derfor ikke kunde forsvare at undlade en saadan Standsning, hvis det ikke havde nogen Fordel af at lade det være. Det lykkedes derfor ogsaa danske Landbrugsdelegationer i Maj og September 1916 at overbevise England om det for baade England og Danmark fordelagtige i at lade Forholdene for Tilførselen af Landbrugsraastoffer være uændrede.

En Forudsætning herfor var det dog, at der blev truffet Foranstaltninger til at tilbageholde en Del af Kødet af Hornkvæg og Faar til Hjemmemarkedets Forbrug, baade for derigennem at formindske Udførselen til Centralmagterne og for at frigøre en Del af det hjemlige Forbrug af Flæsk, saaledes at der kunde afgives en større Del af Flæskeproduktionen til Eksport. Medens den samlede Vægt af udført Kød af levende og slagtede Dyr i 1913 udgjorde 53 Mill. kg, var Tallet for 1914: 64 Mill., for 1915: 92 Mill. og for 1916: 94 Mill. kg, og bortset fra, at der i 1916 gik

*Kød-
ordning*

noget Kød til Norge, fandt den øvrige Udførsel Sted sydpaa. For at søge at holde igen paa denne Udførsel, som de stadig stigende Priser gjorde meget tillokkende, og ogsaa for at afbøde mulige uheldige Virkninger af den for Opretholdelsen af vor Hornkvægbestand, udstedte Justitsministeriet den 18. Marts 1916 Forbud mod Udførsel af drægtige Køer og Kvier, hvorhos Udførselen af Køer og Kvier i det hele kun maatte foregaa over et Antal nærmere betegnede Byer, hvor Veterinærpolitiet kunde føre den fornødne Kontrol. Samme Dag udstedte Landbrugsministeriet Bekendtgørelse om, at de i Henhold til Bkg. af 9. Oktober 1915 meddelte Autorisationer til Udførsel af Kød og Slagteaffald indskrænkedes forsaavidt angik Slagtningen af Hornkvæg, saaledes at Udførsel af Kød m. v. af drægtige Køer og Kvier skulde være forbudt. Ihvorvel Udførselen af drægtige Dyr enkelte Uger var oppe paa 20 pCt. af de udførte Køer og Kvier, viste Kreaturtællingen i Februar 1916, at der indtil da ikke var sket nogen Skade, idet Antallet af Kalve og Kvier under 1 Aar var vokset noget, medens det især var Malkekøerne, der var gaaet ned i Antal. Men en vis Udrensning mellem disse kunde efter Omstændighederne være formaalstjenlig, og Udførselsforbudet maa ogsaa af den Grund betragtes som et Led i den kommende Ordnings Bestræbelser for at bringe Udførselen ned af Hensyn til Forholdene udadtil.

Da det ifølge Sagens Natur ikke kunde lade sig gøre at udstede et almindeligt Udførselsforbud, var det forbundet med store Vanskeligheder at faa truffet en Ordning, der muliggjorde det at forøge Forbruget her i Landet. Den Form, man efter langvarige Forhandlinger mellem Regeringen og Landbrugets Repræsentanter blev staaende ved, var følgende: I Henhold til Justitsministeriets og Landbrugsministeriets Bekendtgørelser af 7. Juli 1916 maatte Udførselen af Hornkvæg, Faar og Geder efter 10. Juli 1916 kun finde Sted, naar Dyrene var ledsaget af en Udførselsattest, udstedt af „Kodkontoret“. En saadan Attest erholdtes af Eksportørerne mod Indbetaling af en Udførselsafgift, der anvendtes til at udligne Prissvingningerne, saaledes at alle Producenterne kunde faa den samme Pris, samt til at styrke Efterspørgselen paa Hjemmemarkedet, idet de ved Udførselsafgifterne indvundne Beløb ydedes som Tilskud til Slagterne til det Kød, de solgte. Herved kunde Detailprisen paa Kød sættes saa lavt, at den kom til at svare til en Engros-Pris paa 1,70 Kr. pr. kg. Det var denne Pris, som Regeringen i sit Forslag til en Ordning havde ønsket fastsat som Maksimalpris i Forbindelse med en Forpligtelse for Landbruget

til at levere mindst 500 Kreaturer til Indlandet pr. Uge. Men fra Landbrugets Side foretrak man den Ordning, der blev truffet. Eksport-Afgiften var indtil 19. August 1916 7 Øre og Tilskudet til Hjemmeforbruget 30 Øre pr. kg levende Vægt. Men da Eksporten langt fra kunde dække dette Tilskud til Hjemmeforbruget, forøgedes Eksport-Afgiften til 10 Øre pr. kg levende Vægt og Tilskudet til 40 Øre pr. kg slagtet Vægt. Herved formindskedes i Virkeligheden Tilskudet til Hjemmeforbruget ret betydeligt, idet det, beregnet efter slagtet Vægt, skulde op paa 50 à 60 Øre for at svare til de 30 Øre pr. kg levende Vægt, der hidtil havde været betalt Slagterne. Men Forudsætningen: at Eksport-Afgift og Tilskud skulde dække hinanden havde ikke holdt Stik. Hertil bidrog dels, at der i Forventning om den ny Ordningens Ikrafttræden var blevet eksporteret meget stærkt, dels, at samtidig med Ordningen søgte de tyske Købere at trykke Prisen, hvorfor Landbrugerne holdt deres Dyr tilbage fra Udførsel, hvilket de saa meget lettere kunde gøre, som der paa Grund af den fugtige Sommer var Græs nok. Staten maatte derfor stille et Beløb af $\frac{1}{2}$ Mill. Kr. til Raadighed for Kodkontoret til Supplering af Tilskudet, og det tillodes at udføre Indvolde m. v. („Smaakrammet“), hvilken Eksport gav Slagterne en god Indtægt, som saa skulde anvendes til Nedsættelse af Hjemmeprisen paa Kød. Senere forhøjedes Tilskudet til 60 Øre, men begge Satser nedsattes fra 11. Februar 1917 henholdsvis til 9 og 30 Øre. Forandringerne i Tilskudene hang sammen med Prisbevægelserne for Kreaturerne, og Detailprisen gik efter Ordningens Ikrafttræden ca. 1 Kr. ned pr. kg og holdt sig derefter paa dette Niveau til Februar 1917. Men største Delen af dette Prisfald skyldtes Pristrykning fra det tyske Marked, idet Hjemmeslagtningerne dér, for at spare paa Foderet, forøgedes, hvorved Efterspørgselen her i Landet tog af. Udførselen gik da meget stærkt tilbage, og udgjorde i Maanederne Juli—September 1916 kun 4,7 Mill. kg, naar hele Udførselen af Dyr og Kød omregnes efter Kød vægt, medens det tilsvarende Tal for 1915 var 13,4 Mill. kg og for 1913 9,6 Mill. kg. Udførselen var saaledes gaaet ned til Halvdelen af det normale. Samtidig synes det indenlandske Kodforbrug efter en Beregning, der i Midten af Oktober 1916 blev foretaget af Statistisk Departement, i de første 13 Uger efter Kødordningens Ikrafttræden at være gaaet omkring 30 pCt. ned under, hvad der maatte antages at have været Normalforbruget før Krigen, aabenbart fordi Landbruget i det hele taget — hvad der kan ses af Oplysningerne

om Tilforslerne til Kreaturmarkederne — indskrænkede Udbudet af Slagtekvæg meget stærkt. Men den tilsigtede Begrænsning af Udførselen var dog blevet opnaaet, selv om Udførselen for Aaret 1916 som Helhed paa Grund af det store Antal Kreaturer, der eksporteredes i Aarets første Halvdel, blev ligesaa stor som i 1915. Senere gik Udførselen iovrigt mere og mere til Sverige og Norge som et Led i den interskandinaviske Vareudveksling.

Foruden Kodudførselen blev Udførselen af Kødkonserver („Gul-lasj“) af ikke ringe Betydning — en helt ny Industri, der sammen med Fremstillingen af Bouillontærninger bragte adskillige driftige Folk Indtægter, de aldrig havde drømt om. Denne Udførsel gik ogsaa sydpaa, men blev i Marts 1915 indskrænket til autoriserede Virksomheder, ogsaa fordi Kvaliteten hyppigt var meget ringe. I de sidste Krigsaar gik denne Virksomhed dog næsten i Staa, af Mangel paa adskillige Ingredienser og paa Blik til Emballage; men den naaede at give Folkevittigheden et Kendingsord for de „nye rige“, der havde tjent deres Penge uden al for generende Samvittighedsfuldhed.

*Smør-
produktion*

Paa lignende Maade som Tilfældet var ved Flæsket, medførte den i Lobet af 1915 stedfindende Forskydning mellem Priserne i England og Tyskland, at en stadig større Del af Smørudførselen gik syd paa. Af de Grunde, der foran er anført, kunde en saadan Udvikling ikke fortsat finde Sted, og da i Oktober 1915 Tysklands-Prisen var naaet op paa 402¹/₂ Kr. pr. 100 kg mod en engelsk Pris af 288¹/₂ Kr., blev der truffet en Ordning for Smørudførselen svarende til den, der i Marts blev truffet for Flæsket. Ved Justitsministeriets Bekendtgørelse af 11. Oktober 1915 blev det fastsat, at Udførselen her fra Landet af Smør, Fløde og sød Mælk fremtidig kun kunde ske gennem de af Landbrugsministeriet godkendte Eksportvirksomheder. Til at forestaa Fordelingen af Udførselen nedsattes et „Smøreksportudvalg“, og gennem Landbrugsministeriet autoriseredes ialt 57 Firmaer, hvis Ret til Eksport gjordes afhængig af, at de underkastede sig den Fordelingsplan over den samlede Smøreksport, som Udvalget til enhver Tid fastsatte.

Til Gengæld for at disse Ordninger blev truffet, hvorved England fik ca. 80 pCt. af Flæskeudførselen og ca. 60 pCt. af Smørudførselen, fik vi uhindret Tilførsel af Korn- og Foderstoffer saavel som af Raastoffer til Margarineproduktionen, der dog var rationerede i Henhold til Overenskomsten af 19. November 1915.

Hesteudførsel

Men for at holde Tyskland i nogen Grad skadesløs, og tillige for at kunne yde Kompensation for forskellige Raastoffer, navnlig Kemikalier, blev der i November 1915 givet Udførselstilladelse

for 10 000 Heste, og paany fra September 1916 for ca. 1500 Heste pr. Maaned, til Gengæld for hvilke vi fik forskellige Varer, men hvørved vi navnlig imødekom de tyske Militærmyndigheders Ønske og saaledes bidrog til at muliggøre det for den tyske Civilforvaltning at skaffe os den uhindrede Transport af Levnedsmidler til England.

I Begyndelsen af Aaret 1916 indtraf der for Æggene ganske de samme Prisforskydninger, som i 1915 var indtrufne for Flæsk og Smør, og i April var Tysklands-Prisen 215 Øre pr. kg mod 156 Øre i England. Ved Justitsministeriets Bkg. af 8. April 1916 blev der derfor truffet Foranstaltninger for at hindre den Merudførsel til Tyskland, som denne Prisforskel naturligt foranledigede. Fremgangsmaaden var den sædvanlige: Udførsel maatte kun finde Sted gennem autoriserede Virksomheder under et Eksportudvalgs Kontrol, og det lykkedes efterhaanden at bringe Englandsprøcenten op til 50, medens den umiddelbart før Ordningen traadte i Kraft havde været nede paa et Par Prøcent. Før Krigen gik dog næsten hele Udførselen til England.

Lignende Forhold som for de foran nævnte Landbrugsprodukter viste sig efterhaanden for Udførselen af Fisk. De stigende Priser og de vanskelige Transportforhold førkede i høj Grad Udførselen syd paa, og en Regulering blev derfor nødvendig baade af Hensyn til England, der var meget utilfreds med denne Udførsel, vistnok bl. a. fordi man mente, at der ekstraheredes Olie af Fisken til Brug ved Fremstilling af Eksplosivstoffer, og af Hensyn til Prisstigningen paa Hjemmemarkedet, der vakte megen Uro blandt Forbrugerne. Det kan saaledes anføres, at Priserne paa Sild i 1915 steg til det dobbelte af, hvad de havde været i 1913, og i 1916 til det 6-dobbelte, medens Prisen paa andre Fisk gik op til 2 à 3 Gange Forkrigsprisen. Det var dog først i 1916, at de handelspolitiske Hensyn gjorde en Regulering ønskelig, samtidig med at Prisstigningen blev særlig voldsom. Allerede i August, før Torskefangsten endnu var begyndt, købte Eksportører den ventede Fangst, og af den meget rigelige Sildefangst kom kun lidt Hjemmemarkedet til Gode. Ved Indm. Bek. af 21. September 1916 paabødes det, at al Sild fanget fra danske Baade skulde føres ind til dansk Kyst og sælges for højst 44 Øre pr. kg til Forhandlere, der maatte tage højst 60 Øre pr. kg af Forbrugerne. Samtidig forbød Justitsministeriet Udførsel af fersk Sild undtagen gennem de af Landbrugsministeriet autoriserede Virksomheder, der kontrolleredes af et „Fiskenævn“. Denne Ordning for Sildene

Ægudførsel

*Fiske-
ordning*

udvidedes i Oktober til, at al Fisk, fanget fra danske Fartøjer, skulde føres ind til dansk Kyst, medens Udførsel af al Slags Fisk blev forbudt, medmindre Udførselen gik gennem autoriserede Virksomheder; der fastsattes Maksimalpriser paa smaa og store Torsk og paa smaa Rødspætter, medens mellemstore Torsk og store Rødspætter — udprægede Luksusvarer — ikke inddroges under Maksimalprisfastsættelsen; thi Forudsætningen for denne var, at Fiskeren skulde sælge sin Fangst til Eksportøren til Dagens Pris (d. v. s. den Pris, der kunde opnaaes i det frie Marked), hvorefter Eksportøren ifølge til ham indgaaede Rekvisitioner fra Detailhandlere eller Forbrugere skulde sælge den rekvirerede Del af Fangsten videre til Maksimalpris. Forskellen mellem Indkobs- og Eksportprisen paa den ene Side, Maksimalprisen paa den anden skulde godtgøres Eksportøren af Statskassen, med Undtagelse af en Eksportafgift, indbetalt af Eksportørerne og udgørende højst $\frac{2}{5}$ af Prisforskellen og i hvert Fald ikke over 3 pCt. af Fiskeriets Værdi. Denne Afgift beløb sig til ca. 900 000 Kr. af de ca. 4,5 Mill. Kr., Tilskudet til Ordningen kostede i den Tid, den var i Kraft (indtil 13. Marts 1917). Imidlertid maatte det ligge i Sagens Natur, at det var vanskeligt at faa en saadan Ordning til at virke. Der fremkom kun ringe Mængder Fisk til Maksimalpris, medens Priserne paa de Sorter, der var holdt uden for Ordningen, steg stærkt. Endvidere forlangte Fiskerne meget høje Priser for at aflevere deres Fisk til de autoriserede Eksportører — og baade Kontrollen med Afleveringen og Fastsættelsen af, hvad der var Eksportprisen, lod sig næsten ikke foretage. Statskassen kom derved til at betale Forskellen mellem den høje Eksportpris og Maksimalprisen, og Ordningen blev derfor i November 1916 ændret derhen, at der fastsattes Maksimalpris paa al Fisk, og de gældende Maksimalpriser forhøjedes samtidig med, at Eksportafgiften blev sat op til 10 pCt., men dog snart efter nedsat til 5 pCt. Herved skulde Statskassens Tilskud bringes ned, hvilket skete ogsaa af den Grund, at man nu var kommet saa langt hen i den kolde Tid, at Storme og Is hindrede Fiskeriet, hvorved kun lidt Fisk kom frem. Desuden havde Fiskerne tjent saa meget, at de ikke behøvede at gaa ud i den barske Aarstid.

Den store Uro, der havde været omkring Ordningen, havde aabenbart bibragt England det — iøvrigt urigtige — Indtryk, at der ikke var naaet noget i Henseende til at forhindre Eksporten sydpaa. Af en Udførsel i hele Aaret 1916 paa 66 Mill. kg udfortes saaledes de 50 Mill. i Maanederne Januar—September inkl.

Men de allierede søgte direkte at bringe Fiskeriet til Ophør ved den 14. December 1916 at meddele, at de „indstillede Eksporten af Fiskeriartikler til Danmark“. Herved maatte forstaaes Petroleum til Motorerne, Fiskegarn m. v. Allerede nogle Dage tidligere havde Det danske Petroleums A/S som Betingelse for overhovedet at faa Petroleum til Landet efter Englands Ordre maattet standse Udlivering af Petroleum til Fiskernes Motorbaade, og samtidig forhindre Tyskland Udførselen af dansk Fisk til England. Men saa kom, som sagt, Vinteren og standsede Fiskerierne.

En lignende Ordning som for Kød og Fisk blev truffet for Udførselen af Ost, uden at Staten dog ydede noget direkte Tilskud til Fastholdelse af Prisen til Forbrugerne. Dette var derimod Tilfældet for Mælkens Vedkommende; Forholdet var naturligvis her, at baade Smorpris og Ostepris blev afgørende for Prisen paa Mælk, og saalænge der ikke fastsattes nogen Maksimalpris paa de to førstnævnte Varer, kunde der heller ikke sættes Højestepris paa Mælken. For at hjælpe de mindre bemidlede til at erholde Mælk til overkommelig Pris — dette gjaldt navnlig Børnene i de store Byer — ydedes der i Form af Rabatmærker direkte Tilskud til Indkøb af Mælk i Henhold til Loven af 22. December 1915 om kommunale Foranstaltninger i Anledning af Dyrtiden. Endvidere maatte Forsyningen med et andet meget vigtigt Næringsmiddel, nemlig Sukker i Krigens 2det Aar støttes ved Statsmagtens Indgriben. Da nemlig „De danske Sukkerfabrikker“, der praktisk taget fremstiller hele Landets Forbrug af Sukker, lige fra Krigens Udbrud og til Marts 1916 havde holdt Sukkerprisen fast i 36 Øre pr. kg, medens Priserne udenfor Landets Grænser laa væsentligt højere, kunde det befrygtes, at der skulde opstaa for stærk Eksport, og da samtidig i Eftersommeren 1915 Proveoptagningerne ved Sukkerfabrikkerne gav Udsigt til en væsentlig ringere Høst end normalt, udstedte Justitsministeriet den 2. September 1915 Forbud mod Udførsel af Sukker; Udførselen havde indtil da været lidt nedadgaaende fra den nærmeste Tid før Krigen, og endnu ind i 1916 kom der Sukker her til Landet fra Tyskland. Efter Udstedelsen af Udførselsforbudet fandt der praktisk talt ingen Udførsel Sted. For imidlertid yderligere at værne de hjemlige Beholdninger af Sukker blev det forbudt at anvende Sukker til Fodring og at udføre Sukkervarer m. v. Men Sukker-spørgsmaalet havde ogsaa en anden Side, der stod i nøje Forbindelse med de af Krigen fremkaldte Forskydninger i Priserne paa Landbrugets Produkter, idet de stærkt stigende Priser paa de

*Andre
Levneds-
midler*

øvrige Afgrøder maatte gøre det fordelagtigt at forlade Sukkerroedyrkningen til Fordel for disse andre Afgrøder. Den lave Sukkerpris, der var fastholdt af Hensyn til Forbrugerne, umuliggjorde nemlig, at der kunde ydes en forholdsvis ligesaa stor Betaling for Sukkerroer som for andre Afgrøder. Men en Indskrænkning af Roeararealet i Tider, hvor Landet var henvist til egen Produktion, maatte anses for meget betænkelig, og der sluttedes derfor med Regeringens Billigelse en Overenskomst mellem Roedyrkerne og „De danske Sukkerfabrikker“, hvorefter Sukkerfabrikkerne den 18. Marts 1916 forhøjede Engros-Prisen med 5 Øre pr. kg indtil 15. August 1916, da Forhøjelsen blev reduceret til 4 Øre (denne Ordning for at forhindre Spekulation i de forhaandenværende Lagre). Forhøjelsen skulde komme Sukkerroedyrkerne til gode under Forudsætning af, at mindst det hidtidige med „De danske Sukkerfabrikker“ kontraherede Areal tilsaaedes. Herom optoges Forhandling allerede i Oktober 1916 for Høsten 1917, og Bestræbelserne gik ud paa, at der ved at sikre Roedyrkerne en tilstrækkelig Betaling blev dyrket Roer i det til Landets Forsyning fornødne Omfang. Da man var klar over, at Høsten 1916 ikke kunde dække Forbruget, forhandlede der ud fra Forudsætningen om, at der skulde søges tilført Landet 20 Mill. kg Sukker, der sammen med det danske (billigere) Sukker skulde sælges til en Gennemsnitspris. Men da en Prisstigning ogsaa var nødvendig for at skaffe Dækning til den før nævnte Forøgelse af Betalingen til Roedyrkerne, ønskede Regeringen at stille et normalt Sukkerforbrug til Befolkningens Raadighed til uforandret Pris, medens Prisen paa det Sukker, der købtes herudover, samt paa det, der anvendtes af Bagere, Restauratører, Sukkervareindustrien m. fl., skulde holdes saa meget højere, at der fremkom den nødvendige højere Gennemsnitspris paa det hele Sukkerforbrug. Denne Ordning blev ved Indm. Bkg. af 13. December 1916 iværksat saaledes, at der udleveredes hver Person Mærker til Køb af 2 kg Sukker pr. Maaned til Forbrugerpris, medens alt andet Sukker kostede 18 Øre mere pr. kg. Denne Overpris tog Sukkerfabrikkerne for alt Sukker, der udleveredes fra deres Lagre, og Detailhandlerne fik af det herved indkomne Beløb godtgjort 18 Øre for hver 1 kg Mærke, de havde modtaget fra Forbrugerne ved Salg af Sukkeret. Ordningen var saaledes et Rabatsystem, der, da Blokadens traadte i Kraft, fra 9. Februar 1917 omdannedes til et egentlig Rationeringssystem ved, at der ikke kunde købes mere Sukker end Husholdningsmærkerne gav Ret til, medens Erhvervsvirk-

somhederne fik udleveret Mærker svarende til deres normale Forbrug med nogen Reduktion. Herved blev man i Stand til at komme igennem med Landets egen Sukkerproduktion uden supplerende Tilførsel udefra.

Medens Forholdene for de i det foregaaende omtalte Varer — naar bortses fra Sukker — var prægede af, at disse Varer i overvejende Grad alene angaar Landbruget og dettes Andelsvirksomheder (Mejerier og Slagterier), og der derfor ikke kunde opstaa Interessekonflikter mellem Producenterne af Raavarerne og de Industrier, der videreforarbejdede disse, kom et saadant Modsætningsforhold til at øve en stor Indflydelse paa Foranstaltningerne vedrørende de af Landbruget producerede Huder og de af Industrien forarbejdede Lædervarer. Det er allerede i det foregaaende Afsnit (S. 25) omtalt, hvorledes Prisstigningen fra første Færd bragte de modstridende Interesser i Konflikt, og en saadan Strid var staaende Krigsaarene igennem.

*Huder og
Læder*

Dette laa vel nok især deri, at Hudeproduktionen normalt var større, end Læderindustrien kunde aftage, og at dette ogsaa i vidt Omfang gjaldt under Krigen, dels fordi Tilførselen af fremmede Huder ikke var standset, dels fordi den stigende Udførsel af Kod (og Konserves) bragte Hudeproduktionen i Vejret. Udførselsforbudet for Huder maatte da medføre en Ophobning af Huder her i Markedet og en Trykning af Prisen, der kom ikke mindst den eksporterende Lædervareindustri til Gode paa det hudeproducerende Landbrugs Bekostning. For at søge dette Modsætningsforhold udlignet forbød Regeringen, som nævnt, i December 1914 Udførselen af Læder, efter at Udførselen af Huder var blevet forbudt. Imidlertid fortsattes Udførselen baade af Lædervarer, navnlig Sadelmagerarbejde, og af Skotoj i betydeligt Omfang samtidig med, at Priserne var stigende, for Skotojets Vedkommende i Løbet af 1915 med indtil 70 pCt. En Regulering af Eksporten saavel af Sadelmagerarbejde som af Fodtøj ved Hjælp af de paagældende Fags Organisationer forte ikke til det ønskede Resultat, idet det navnlig fra Skotojsfabrikanternes Side hævdedes, at store Partier Læder under Navn af Sadelmagerarbejde trods Udførselsforbudet for Læder stadig eksporteredes. Det blev derfor den 26. Marts 1915 af Justitsministeriet fastsat, at kun saadant Sadelmagerarbejde maatte udføres, hvor Arbejdslonnen skønnedes at udgøre over 30 pCt. af det anvendte Læders Værdi, og baade Udførselen af Sadelmagerarbejde og Fodtøj vilde kun blive tilladt, hvis det maatte anses for foreneligt med Hjemme-

markedets Tarv. Imidlertid fortsattes navnlig Eksporten af Sadelmagerarbejde i stort Omfang og ophorte først hen paa Efteraaret 1915, da der ikke mere i Landet fandtes klausulfrit Materiale, navnlig af de vestfra indførte Garvestoffer, der kunde muliggøre Fortsættelsen af denne Eksport sydpaa. Udførselen af Fodtøj fortsattes dog med ret betydelige Mængder i 1916, fordi der i Handelsoverenskomsten med England indeholdtes en Bestemmelse, hvorefter der kunde udføres en vis Mængde Fodtøj til Centralmagterne i Kompensationssøjemed, selv om der i det til Fodtøjet anvendte Læder var indgaaet klausulerede Garvestoffer, naar blot de anvendte Huder var af dansk Oprindelse. Iøvrigt indeholdt Overenskomsten særdeles gunstige Vilkaar med Hensyn til Tilførsel saavel af Huder som af Garvestoffer.

Imidlertid havde Udførselsforbudet for Huder medført, at der trods den stigende Udførsel var blevet oplagret saa store Mængder af Huder, at man hen paa Efteraaret 1915 havde en Beholdning af ca. 200 000 Stk. eller omkring $\frac{2}{3}$ af et Aars normale Nedslagtning. Det blev derfor paany nødvendigt at lukke op for Hudeeksporten, hvilket medførte langvarige og besværlige Forhandlinger, idet man fra Landbrugets Side krævede, at der skulde gives Udførselstilladelse af den løbende Produktion og ikke af de oplagrede Huder, der var købt til reducerede Priser, medens Industrien ønskede Udførselstilladelsen givet for de forhaandenværende Lagre. Dette blev gennemført saaledes, at der forbeholdtes den hjemlige Læderindustri et vist Kvantum af Beholdningen til en fastsat lav Pris, imod at Hudelagrenes Indehavere fik Tilladelse til at udføre de resterende ca. 130 000 Stk. Huder, der fordeltes nogenlunde ligeligt til Sverige, Centralmagterne, England og Amerika. Til Gengæld herfor paatog Læderindustrien sig til en nærmere fastsat Pris at levere det af Maksimalhuderne fabrikerede Læder til Skotøjsfabrikanterne, hvorefter disse indtil 1. Marts 1916 ligeledes paatog sig at levere Fodtøj til en bestemt fast Pris for de mest gængse Sorter Fodtøj, der var fremstillet af Maksimalælæderet.

Medens der i 1915 havde fundet en betydelig Udførsel Sted af Kød (og Konserves), og der derfor havde været en forholdsvis stor Nedslagtning af Kreaturer og et dertil svarende Udbud af Huder, foregik i 1916 og 1917 Eksporten i højere Grad end hidtil i Form af levende Kreaturer, hvorved Hudeproduktionen sank. Da Hudepriserne samtidig var stigende i Udlandet, gik de ogsaa opad her i Landet, og disse Priser overførtes paa de færdige Va-

rer, saaledes at f. Eks. Skotøjspriserne steg stærkt i Maj Maaned 1916, efter at den forannævnte Prisaftale for Fodtøj fremstillet af Maksimallæder var bortfaldet den 1. Marts. Der opstod derved Krav fra Hudeforbrugernes Side om, at Kreatur-Eksporten blev reduceret, saaledes at den væsentligste Del af denne foregik i Form af Kød, for at Huder, Talg m. v. kunde bevares for det danske Marked, idet det bl. a. hævdedes, at det Forbud mod Udførsel af drægtige Køer og Kvier, der var udstedt den 18. Marts 1916, havde medført, at Udførselen nu især bestod af Handyr, hvorved i højere Grad end hidtil de svære Huder gik ud af Landet. Først i Begyndelsen af 1917 gennemførtes dog Foranstaltninger i denne Retning, idet det i Januar bestemtes, at 15 pCt., senere 30 pCt., af det eksporterede Kvantum skulde udføres i Form af Kød. Noget forinden, nemlig den 17. November 1916, var det blevet forbudt at udføre Hestehuder, fordi man ønskede derigennem til Fremstilling af en saakaldt „Maksimalstøvle“ at skaffe Erstatning for de billige Chevreauskind, der tidligere var indført fra Udlandet. Maksimalstøvlen skulde træde i Stedet for det Brugsfodtøj, der i 1915—16 var fremstillet af Maksimallæderet, og der blev truffet Aftale mellem Regeringen og Skotøjsfabrikanterne om foreløbig at producere 60000 Par Maksimalstøvler. Disse kom dog først i Handelen i 1917 og fandt kun ringe Afsætning, saaledes at Forsøget ikke blev gentaget. Den forannævnte Bestemmelse om Slagtning her i Landet af en vis Del af Eksportkvæget medførte, at Udbudet af danske Huder blev større, hvorefter der atter indtraadte en betydelig Reduktion af Priserne, der omkring Nyt-aar 1917 havde været oppe paa omkring 240 Øre pr. kg for Kohuder, men efterhaanden gik ned til omkring 160 Øre. Hertil bidrog ogsaa, at der under 15. November 1916 var blevet gennemført skærpede Bestemmelser med Hensyn til de ikke udførselsforbudte Kalveskind, idet disse Skind nu kun maatte udfores over visse Byer samtidig med, at Tilsynet med at større Huder ikke blev nedskaaret til den eksporttilladte Vægtgrænse af 8 kg, skærpedes betydeligt.

3. De store Erhvervsgrene samt Brændselstilførslerne.

Der var, som det af det foregaaende vil fremgaa, efterhaanden *Landbruget* lagt adskillige Baand paa Landbrugets Virksomhed og frie Dispositionsret. Og det var naturligvis ogsaa saadan, at der mange Steder i Landbruget var en ikke ringe Utilfredshed, i første Række

med Maksimalpriserne paa Rugen og de Tab, der blev lidt ved Forskellen mellem Rug- og Majspris. Men desuden maatte Bestemmelserne om Fodringsforbud for Brødkorn og det deraf følgende stærke Indgreb i den tilvante Anvendelse af Afgrøderne føles irriterende, og den stedfindende Fordeling af Udførselen af Smor, Flæsk og Æg efter handelspolitiske og ikke efter økonomiske Principer maatte i hvert Fald kræve en ikke ringe Selvbeherskelse, saa meget mere som de dybereliggende politiske Aarsager kun sjældent kunde omtales og undertiden selv da betvivledes. Men selv om det vilde være urigtigt at lægge Skjul paa saadan Misnoje, og vel ogsaa Misnoje med Administrationen og dens Indgreb, og selv om Utilfredsheden havde sine Talsmænd, der ikke altid talte lavmælt, saa kommer man utvivlsomt det rigtige nærmere ved at karakterisere Landbrugets Stilling, navnlig til det indenlandske Ernæringsproblem, som præget af den største Hensynsfuldhed mod Byernes Befolkning. Netop ved Udlobet af det Tidsafsnit, der her behandles, fandt paany en Rigsdagsforhandling Sted om Landbrugets Forhold, fordi Indenrigsministeren den 23. Februar 1917 fremlagde Forslag til Lovhjemmel for Betaling af det fornævnte 4 Kr. Tilskud til Rugdyrkerne og for Tilskudet til Svineproducenterne. Forhandlingerne bærer Præget af den fuldeste Forstaaelse af Landbrugets Pligt til at yde sit rimelige Bidrag til Bybefolkningens Ernæring, naturligvis til saa rundelig Betaling som muligt. Men endelig var Landbruget jo ogsaa selv med til gennem Skatterne at yde Tilskud til sig selv bl. a. til Losning af den ikke lette Opgave: dyrt Korn, billigt Brød. Men saa fuldt anerkendte Landbruget sin Pligt til ikke at lade sig friste bort fra Avlen af Brødkorn til det mere fordelagtige Foderkorn, der gennem Smor og Flæsk kunde udnyttes til Priser, der laa over Brødkornspriserne, at den Lov, der vedtoges med Landbrugets fulde Tilslutning som Resultat af disse Forhandlinger: den fornævnte Lov af 26. Juni 1917, paa lagde den Landbruger, der ikke havde avlet et efter Omstændighederne nærmere fastsat Kvantum Brødkorn, Pligt til at erlægge 2 Kr. pr. Td. for hver Tønde, han saaledes manglede i at have opfyldt sin Samfundspligt.

Paa den anden Side maa det naturligvis fremhæves, at Landbruget trods Prisreguleringer og Restriktioner havde meget gode økonomiske Kaar. Noget nojagtigt talmæssigt Udtryk herfor lader sig ikke give. Det nærmeste, man kan komme det, er gennem Oplysningerne om Ansættelserne til Indkomstskat, der til dette Brug

er behæftede med megen Usikkerhed; anvender man Tallene for de samlede Indtægter henholdsvis i Byerne og i Landdistrikterne, faas følgende:

		Aaret 1913	Aaret 1914	Aaret 1915	Aaret 1916
Hovedstaden....	{ Indkomst Mill. Kr...	384	403	551	851
	{ Forholdstal.....	100	105	144	222
Provinsbyerne ..	{ Indkomst Mill. Kr...	210	224	277	386
	{ Forholdstal.....	100	107	132	184
Landdistrikterne	{ Indkomst Mill. Kr...	315	346	435	602
	{ Forholdstal.....	100	110	138	191
<hr/>					
Hele Landet....	{ Indkomst Mill. Kr...	909	973	1263	1839
	{ Forholdstal.....	100	107	139	202

Naturligvis findes der anden Virksomhed end Landbrug indenfor Landdistrikterne; naar alligevel disse Tal foretrækkes fremfor de foreliggende om Gennemsnitsindtægter i Erhverv, skyldes det den Omstændighed, at de formentlig i mindre Grad end de skatteansattes Gennemsnitsindtægt paavirkes af, at nye Grupper af Skatteydere rykker op over Skattegrænsen. Oversigten viser, at i 1914 er Landdistrikternes Stigning stærkere end Byernes, en naturlig Følge af den store Udførsel af Landbrugsprodukter sydpaa i Efteraarsmaanederne. Senere stiger Indtægterne stærkest for Byerhvervene, men som Forholdstallene viser, holder Landbruget meget godt Skridt, hvilket er saa meget mere bemærkelsesværdigt, som forskellige Forhold (Værdien af Naturalforbruget, Ansættelser efter visse Skemaer m. v.) bevirker, at Landbrugets Skatteansættelser bevæger sig ret tungt.

Undersøger man Prisstigningen paa Landbrugets Produkter i disse Aar, viser nedenstaaende Oversigt en Stigning til henimod

Noteringer i sidste Uge af:

	1913	1914	1915	1916
Bomuldsfrøkager Kr. pr. 100 kg. .	13.80	19.50	23.75	29.00
Majs — — — ..	10.80	21.20	21.00	23.50
Smør Øre pr. 1/2 kg.....	111	133	142	182
Æg — — 1 kg.....	160	200	250	280
Flæsk — — — ..	98	116	152	184

det dobbelte for de færdige Produkter. Og selv om Stigningen for de indførte Foderstoffer var mindst lige saa stor, saa opnaaedes der dog en stærkt forøget Betaling for de hjemmeavlede Foderstoffer samtidig med, at Prisen paa adskillige af de øvrige Varer, Landbruget skulde købe, samt Arbejdsløn, Renteudgifter og Skatter ikke var forøgede i samme Forhold. Men hertil kom, som alle-

rede omtalt, at Landbruget i disse Aar kunde holde sin Virksomhed oppe i næsten uforandret Omfang. Det var ikke blot Tilførslerne af Foderstoffer, det lykkedes at opretholde. Ogsaa Tilførselen af Frø, for hvilke de fremmede Produktionslande ikke selv kunde finde anden Anvendelse, foregik — med de sædvanlige Besværligheder naturligvis — men dog i tilstrækkelig Mængde. Det samme gjaldt i hvert Fald Kali- og Kvælstofgødningerne, medens Tilførslerne af Fosforsyregødning var i Nedgang. Priserne reguleredes ved Aftale mellem Regeringen og Producenterne, og den 20. November 1916 fastsattes Maksimalpris paa Chilesalpeter. Da Blokaden iværksattes den 1. Februar 1917, var imidlertid de til Anvendelse i Foraaret 1917 nødvendige Mængder Salpeter ikke kommet til Landet, og for at muliggøre en ligelig Fordelig af de tilstedeværende Mængder udstedtes der derfor den 2. Februar Forbud mod at udlevere noget som helst Chilesalpeter fra Lagre her i Landet.

Industrien Landbrugets store Afsætning til stadig stigende Priser igennem de to her behandlede Aar var naturligvis alene nok til at skaffe Betingelser for en forøget industriel Produktion. Men ogsaa Skibsfarten og Handelen havde gode Tider, og den hele forøgede Købeevne, der fra Omsætningen med Udlandet afsatte sig hos dem, der havde Varer at sælge, bidrog til, at Efterspørgselen efter Industrivarer og efterhaanden ogsaa efter Fabrikker, Villaer og andre Bygninger var i stærk Stigning. Denne Efterspørgsel mødtes af en formindsket Tilførsel af fremmede Industriprodukter, og den danske Industri havde da i 1915 og navnlig i 1916 saa gode Tider som aldrig før. Arbejdsløsheden, der som Gennemsnit af Aarene 1910—13 i de egentlige Industrifag havde udgjort: 5,2 pCt., var allerede i Slutningen af 1914 gaaet ned under det normale, og udgjorde for Aaret 1915: 3,5 pCt. og for 1916 endog kun 2,3 pCt., jfr. iøvrigt nedenstaaende Oversigt:

	Arbejdsløshedsprocenten i Aarene			
	1913	1914	1915	1916
Bygningsindustri.....	12.7	15.5	15.2	8.9
Arbejdsmænd.....	9.8	14.2	10.9	8.0
Fabrikfag m. m.....	4.1	5.2	3.5	2.3
Samtlige Fag.....	7.5	9.9	7.7	4.9

Produktionen var stigende, Interessen for Aktierne i Industriforetagenderne saa stor, at Kursniveauet for 1915 blev 118 og for 1916: 163, naar Juli 1914 sættes = 100. Og medens der nyemitteredes Aktier og Obligationer i Industriforetagender til et

Beløb af godt 2 Millioner Kr. i 1913, var det tilsvarende Tal for 1914: 4½ Mill. Kr., men godt 11 Mill. i 1915 og henvend 70 Mill. Kr. i 1916. Nu er disse Stigninger naturligvis i noget Omfang fremkaldt af Pengeforvirring og almindelig Prisstigning, men reelt betød det, at der blev stillet store Beløb til Industriens Raadighed til Indkøb af Raastoffer og Halvfabrikata fra Udlandet, saaledes at man ikke blot var i Stand til at tilfredsstille den ogede Efterspørgsel fra Ind- og Udland gennem en oget Produktion, men endda, da Afspærringen kom i 1917, havde ikke ringe Lagre at falde tilbage paa, saaledes at Virkningerne af Blokaden i mange Fag først viser sig i 1918. Det kan saaledes anføres, at en stor Del af de industrielle Varer viser større Importmængde for Aarene 1915 og 1916 end før Krigen, baade af Raastoffer og Halvfabrikata til Brug i den danske Industri og af færdige Produkter indenfor de tilsvarende Industrigrupper; dette var saaledes Tilfældet for flere af Tekstilfagene, i Papirindustrien m. fl. For andre Brancher forøgedes Raastofimporten, medens Indførselen af de færdige Varer aftog, f. Eks. i Olieindustrien, Uldspinderier, Gummiindustrien og tildels Jern- og Metalindustrien. For Udførselens Vedkommende viser Tallene, at fra og med 1915 udgjorde Udførselen af Industrivarer en betydelig større Del af den samlede Udførsel end tidligere, navnlig i de følgende Krigsaar, da Udførselen af de egentlige Landbrugsvarer var saa ringe. Stigningen i Udførselen skyldtes, som tidligere nævnt, særligt Fabrikater, tilvirket af Landbrugsvarer, som Konserves, Polser, Bouillonterninger m. v. (medens til Gengæld Udførselen af Sukker gik stærkt ned i 1915 og var saa godt som ophørt i de to følgende Aar). For de øvrige Industrivarer var Udførselen i 1915 meget stor, især af Maskiner og forskellige Jern- og Metalvarer og en Del Produkter, af hvilke der normalt ikke er Udførsel af Betydning, men hvoraf der fandt en ekstraordinær Krigsudførsel Sted, saasom Lædervarer (Fodtøj, Seletøj m. v.), Fedtsyrer og Sæbe. I 1916 forsvandt Hovedparten af denne ekstraordinære Krigsudførsel (for Sæbe udstedtes Udførselsforbud i Slutningen af Oktober 1915), og desuden var der Nedgang i Udførselen af forskellige Varer, som Cement og vegetabilske Olier, men Stigning for Maskiner m. fl. Varer.

Handelsoverenskomsterne havde saaledes i det store Hele muliggjort den danske Industri at udnytte de saare gunstige Betingelser, som den stigende Efterspørgsel hjemme og ude og det svigtende Tilbud fra tidligere Konkurrenter skabte. Hertil kom, at det og-

*Brændsels-
forsyningen*

saa lykkedes at vedligeholde Tilførslerne af Kul og Koks — Varer der ikke faldt ind under Overenskomsterne — saaledes, at der i 1915 og 1916 gsntl. indkom de samme Kvanta som i 1913, dog navnlig fordi Tilførslerne fra Tyskland var stigende og i 1917 endog naaede op til Halvdelen af den samlede Kul-Indførsel mod omkring en Ottendedel før Krigen, jfr. iøvrigt følgende Tal:

1000 t	Indførsel af Kul og Koks m. v.		
	Storbritannien	Tyskland	Alle Lande
1913	3153	363	3576
1914	3258	300	3623
1915	3284	602	3892
1916	2448	1245	3707
1917	865	1258	2127
1918	1101	1127	2230
1919	1845	372	2325
1920	1390	110	2723

Tallene lader sig ikke helt sammenligne, ferdi Tilførslerne fra Tyskland i højere Grad bestaar af Koks, end Tilfældet er med de engelske Tilførsler. Men Tallene viser dog, hvilken overordentlig Betydning Tyskland havde for vor Brændselsforsyning og da navnlig for Industriens Forsyning, fordi de hjemlige Brændselsstoffer (Træ og Tørv) kun vanskeligt lader sig anvende industrielt. Bestræbelserne maatte derfor i lige Grad rettes paa at sikre Landet saa stor en Del af den — iøvrigt nedadgaaende — engelske Produktion som paa at skaffe Erstatning fra Tyskland.

Det er foran (S. 15) anført, at en Undersøgelse i Slutningen af Februar 1915 viste efter Omstændighederne tilfredsstillende Beholdninger. Men da det i Begyndelsen af Maj syntes, som om England vilde forbyde Udførselen af Kul og Koks undtagen til Kolonierne og til Englands allierede, opstod der selvsagt en ikke ringe Nervositet. Ganske vist kunde der gives Tilladelse til Udførsel ogsaa til andre Lande ved særlig Licens for hver enkelt Ladning; men til at begynde med udstedtes disse Licenser meget uregelmæssigt, og det var vanskeligt at se, hvilke Principer der her handledes efter. Dette maatte i høj Grad forøge Usikkerheden, og Beholdningerne svandt mange Steder betydeligt ind. Man besluttede sig da til at sende en særlig Repræsentation til England for at forhandle med Coal Export Committee, og den 21. Juni kunde Udenrigsministeriet udsende Meddelelse om, at de stedfundne Forhandlinger havde ført til tilfredsstillende Resultat, idet der var lovet Danmark det til tidligere Aars Forbrug omtrent

svarende Kvantum, hvilke Mængder skulde søges og fordeles gennem et særligt dansk Kulbureau. Samtidig søgte man at drage vor hjemlige Brændselsproduktion stærkere frem, og Landbrugsministeriet udsendte derfor paa Foranledning af Den overordentlige Kommission i Maj 1915 en Henstilling om at forøge Tørveproduktionen saa stærkt som muligt. Desuden anmodede Direktoratet for Statsskovbruget ved en Cirkulæreskrivelse i Juni 1915 Skovriderne om at sørge for, at der blev hugget saa stærkt, Forholdene muliggjorde det. Disse Paabud og Henstillinger gentoges i April—Maj 1916 i det Øjemed, at de enkelte Kommunes Behov for Brændsel til Husholdningsbrug og til Mejerier m. m. saavidt muligt skulde kunne fyldestgøres af Kommunernes Produktion; da der opstod Spekulationskøb i Brænde, forbød Direktoratet for Statsskovbruget, at der inden 1. Septbr. 1916 maatte afholdes Auktioner, ligesom Brændet ikke maatte afhændes til Mellemhandlere men fortrinsvis til den nærmest boende Befolknings private Brug og til de nærmeste Kommuner til Brug for disses ubemidlede Beboere m. v. (Indenr. Cirk. 30. Juli 1915 og 17. Juni 1916). Ved Indenr. Bkg. 11. December 1916 fattsattes Maksimalpriser paa forskellige Arter dansk Brænde af Bog, Fyr og Gran, idet det dog tillodes Skovejerne til fri Pris at bortsælge ligesaa store Kvanta af de forskellige Effekter, som de havde afsat til Maksimalpris.

Imidlertid er den indenlandske Brændselsproduktion af forholdsvis mindre Betydning og lader sig ikke hurtigt forcere frem, og da de engelske Tilforsler i 1916 begyndte at svigte, vendte man sig derfor til Tyskland. Forholdet var iovrigt det, at ikke alene den nedadgaende Produktion i England, men ogsaa de særlige Bestemmelser f. Eks. om, at Kullene skulde forbeholdes til Krigsbrug for England og dets allierede, bragte de disponible Udforselsmængder ned. Saaledes fremkom der allerede i Efteraaret 1915 Meddelelse om, at England forlangte som Betingelse for at udlevere Bunkerkul, at det paagældende Skib tog Ladning med tilbage til England. Fra den 25. April 1916 skærpedes disse Betingelser derhen, at det efter nævnte Dag ikke tillodes at laste Kul i noget Skib (med Undtagelse af Rutebaade) til de tre skandinaviske Lande, medmindre Skibet allerede var sluttet med Returladning til England eller et af de allierede Lande eller havde Certifikat fra Board of Trade for, at Ladning ikke kunde skaffes. Denne Bestemmelse gik jo ud paa at tvinge den neutrale Skibsfart til at hjælpe at raade Bod paa den herskende Tonnagemangel.

Og det engelske Udenrigsministeriums Bekendtgørelse af 17. April 1916 om, at alle Kul af tysk Oprindelse, der befandt sig om Bord paa neutrale Skibe, enten det var som Ladning eller som Bunkerkul, var hjemfaldne til Beslaglæggelse, tilsigtede, om end den kun i ringe Grad blev bragt i Anvendelse, at støtte denne Bestemmelse. England tvang altsaa de nordiske Kulbaade til — hyppigt med store Vanskeligheder — at skaffe Returfragt; derved forlængedes Rejserne og der blev altsaa mindre Tonnage disponibel til Kultilforslen, saaledes at det navnlig mod Slutningen af 1916 snarest var denne Aarsag og i mindre Grad Vanskeligheden ved at opnaa Udforselstilladelse for Kullene i England, der bragte det indførte Kvantum ned. Det kan i denne Sammenhæng anføres, at da der under en Standsning i Januar 1917 af Kuleksporten fra England til Norge fremkom et betydeligt Udbud af norsk Tonnage, vilde man ikke give de norske Baade Tilladelse til at sejle Kul til Danmark, for derigennem at tvinge dem over i Sejlads for de allierede.

Under disse Forhold optoges der i Juli 1916 Forhandlinger med den tyske Regering, og i Oktober nedsattes „Fastlandskuludvalget“, der fik til Opgave at overtage og administrere en Beholdning paa 90 000 Tons tyske Brændselsstoffer, som den danske Regering havde besluttet at afkøbe det socialdemokratiske A/S Arbejdernes Fællesorganisations Brændselsforretning. I det hele bidrog den nære Forbindelse mellem danske og tyske Socialdemokrater til, at det lykkedes at opnaa saa store tyske Brændselstilførsler, som Tilfældet blev.

Blandt de Foranstaltninger, Staten iværksatte til Værn om de Beholdninger, det lykkedes at fremskaffe, skal anføres, at det 1. Oktober 1915 fastsattes, at der kun maatte udleveres Bunkerkul til saadanne fremmede Skibe, der kom til danske Havne for at losse og lade. Ved Indmin. Bkg. 30. Maj 1916 paabodes Sparsommelighed med Brændsels- og Belysningsmidler (Gas, Elektricitet m.v.), idet Illuminations- og Reklamebelysning indskrænkedes til kun at være tilladt i et vist Omfang. Da det for Gasværkerne blev stadig vanskeligere at skaffe de til Driften nødvendige særlige Gas-kul, oprettede Bykommunerne i Maj 1916 „Kommunernes Kulkontor“, der ved Samarbejde med „Fragtnævnet“ skulde forestaa Indkøb og Fordeling af Kul til Landets Kommuner. Samtidig (12. Maj 1916) vedtoges Loven om „Skibsfartens Bidrag til Landets nødvendigeste Tilførsler“, hvorefter Fragtnævnet paatog sig at transportere 30 000 Tons Husholdningskul pr. Maaned med en

Fragtreduktion af $66\frac{2}{3}\%$ og de til Kommunernes eget Brug til Gas- og Elektricitetsværker, til Skoler og Hospitaler o. s. v. fornødne Kul og desuden et vist maanedligt Kvantum til Statens Brug med en Fragtreduktion paa $33\frac{1}{3}\%$. Den hele Ordning kunde dog først træde i Kraft fra 1. Oktober 1916, fordi de engelske Myndigheder forlangte Oplysning 6 Uger før en Maanedes Begyndelse om, hvormeget der skulde importeres i den paagældende Maaned. Iøvrigt stillede i Efteraaret og de første Vintermaaneder Tonnageknapheden store Vanskeligheder i Vejen for Landets Forsyning med Kul og Koks, samtidig med at Fragtraternes Stigning bidrog deres til de stadig stigende Priser. Saaledes var Indforselsprisen for Kul i 1913 og 1914 omkring 19 Kr. pr. Ton, i 1915 henved 30 Kr. og i 1916 54 Kr.; i 1917 gik Prisen op til 127 Kr., men det var dog først Nordso-Blokadens Ikrafttræden, der ved yderligere at vanskeliggøre de engelske Tilførsler medførte en helt ny Situation.

I den Del af Krigsperioden, der behandles i dette Hovedafsnit, *Skibsfarten* viser Skibsfartsstatistiken en stærkt nedadgaaende Udnyttelse af den danske Flaade, samtidig med at Fragtudbyttet stiger overordentligt stærkt, jfr. nedenstaaende Tal, der ogsaa omfatter et Fragtindex beregnet paa Grundlag af de transporterede Mængder og de hjemsejlede Fragtbeløb saaledes, at Fragtindexets Tal angiver Forandringerne i den gennemsnitlige Fragtrate pr. transporteret Ton Gods. Paa Grund af de overmaade vekslende Forhold, som Skibsfarten havde i selve Krigsaarene, og paa Grund af Svingningerne i Pengeværdien kan Tallene kun give et omtrentligt Billede af Bevægelserne.

	Danske Skibes samlede Bestuvning i Farten mellem Danmark og Udlandet				Opsejlet Bruttofragt i udenrigs Fart ¹⁾	
	Indgaaet til Danmark		Udgaaet fra Danmark		Mill. Kr.	Fragt- index
	1000 R. T.	Opsejlet Brutto- fragt (Mill. Kr.)	1000 R. T.	Opsejlet Brutto- fragt (Mill. Kr.)		
1913.....	2421	23	942	9	119	100
1914.....	2294	32	883	12	102	104
1915.....	2670	105	927	14	234	284
1916.....	1931	143	721	15	395	495

¹⁾ D. v. s. Sejlads mellem Danmark og Udlandet, fra Udland til Udland og den i Tidsbefragtning indtjente Fragt omregnet til Bruttofragt.

Det vil saaledes ses, at baade ind- og udgaaet Bestuvning i 1916 (men ikke i 1915) viser meget lavere Tal end før Krigen. Samtidig viser ogsaa den fra Udland til Udland af danske Skibe befordrede Godsmængde en Nedgang, for hvilken nøjagtige Oplysninger ikke foreligger, men som jeg har søgt at beregne paa Grundlag af de indsejlede Fragtbeløb, og som formentlig tilnærmelsesvis kan angives ved Tallene:

	Befordret fra Udland til Udland 1000 Tons
1913.....	ca. 7800
1914.....	— 6000
1915.....	— 4100
1916.....	— 4800

Nedgangen i 1914 og Stigningen i 1915 i Trafiken mellem Udlandet og Danmark skyldtes naturligvis de tidligere omtalte Forhold vedrørende Standsningerne straks ved Krigens Udbrud og den store Import i Foraaret 1915. I 1916 begyndte Ødelæggelserne af Tonnagen ved Minesprængninger og Torpederinger at gøre sig gældende, uden at der dog endnu i disse Aar var Tale om en betydelig Reduktion af Tonnagen ved saadan Ødelæggelse. I 1914 ødelagdes ved Krigsforlis 6 Skibe med 6800 R.T. netto, i 1915 23 Skibe med 12700 R.T. og i 1916 57 Skibe med 37200 R.T., tilsammen 56700 R.T., ialt væsentligt Dampskibe, hvoraf Tonnagen ult. 1913 var 421500 R.T. og ult. 1916 412100 R.T., saaledes at langt den største Del af den ødelagte Tonnage var erstattet ved Nybygninger eller ved Køb fra Udlandet. Desuden havde den danske Handelsflaade i disse Aar en Tilgang i Sejlskibstonnage paa ca. 30000 R.T. og en lige saa stor Tilgang i Motortonnage, hvorved den samlede Tonnage ult. 1916 blev noget større end ved Udgangen af 1913. Først i 1917 og 1918 formindskedes Tonnagen stærkt. Nedgangen i den transporterede Mængde skyldtes derfor andre Aarsager, nemlig foruden de stigende Tilførselsvanskeligheder, fremkaldt af Varemanglen, det stadig større Beslag, der fra Ententens Side lagdes paa den neutrale Tonnage. I Foraaret 1916 begyndte saaledes de Krav om Returfragt eller Pligtrejser (duty voyages), som England i Kraft af sit Kulmonopol stillede til neutrale Skibe, der kom til engelsk Havn for at bunkre. Disse Pligtrejser var som Regel Kulfarter til Frankrig eller andet med England allieret Land til de af den engelske Regering fastsatte

Maksimalfragter, og saa meget ubehageligere, som de gik gennem Farvande, der gjordes højest usikre af de tyske U-Baade. Kravene skærpedes Tid efter anden, Pligtrejsernes Antal blev større og større. Henimod Slutningen af Aaret — da Isen kom — blev det stadig vanskeligere at skaffe Returlaster fra Nord- og Østersøen (f. Eks. Træ fra Østersøen eller Erts fra Narvik); der krævedes da Kompensationsrejser f. Eks. med Kul fra England til sydfransk Havn, saasom Bordeaux, og Returfragt til England med Erts fra Spanien. En saadan Dobbeltrejse krævedes eksempelvis udført for at faa Lov til at gøre een Kulrejse England-Danmark. For den længere Farts Vedkommende — f. Eks. med Korn fra Amerika til Danmark — gjaldt tilsvarende Hoveribetingelser; for at nogle af et Selskabs Skibe kunde gaa i en saadan Fart, krævedes der udført Pligtrejser af andre af Selskabets Skibe. Forholdene var saaledes meget vanskelige, selv om England endnu ikke havde paa-begyndt den egentlige Beslaglæggelse (Rekvisitionering) af danske Skibe, og man søgte derfor ved Udsendelse af en særlig Skibsfartsdelegation at søge Lettelser opnaaet. Samtidig tilstræbte man at forøge den til Raadighed for Landet værende Tonnage ved, at Indenrigsministeriet den 6. Januar 1917 forbød Bortfragtning af Skibe paa Tid (time-charter) uden efter dertil opnaaet Tilladelse, der gaves af Handelsministeriet efter Fragtnævnets Indstilling. Men Bestemmelsen stod ogsaa i Forbindelse med Forhandlingerne med England, der havde peget paa, at disse Skibe, der unddrog sig den engelske Kontrol ved at holde sig borte fra engelske Havne, kunde drages med ind i de samlede Overvejelser om Tonnagen. Men saa indtraadte der en hel ny Situation gennem Blokade-Erklæringen den 31. Januar 1917.

Det var saaledes mere de her omtalte Dispositioner over den danske Tonnage og i mindre Omfang Krigsforlisene, der foranledigede, at Handelsflaaden i udenrigsk Fart i disse Aar besørgede en Godsmængde, der for 1914—16 gennemsnitlig maaske kan anslaaes til at have udgjort ca. $\frac{3}{4}$ af den i 1913 transporterede Mængde. Derimod var den indsejlede Bruttofragt i Gennemsnit af disse Aar dobbelt saa stor som i 1913. Men i 1916 alene var den transporterede Mængde kun omkring Halvdelen af den i 1913 transporterede og Fragtbeløbet tre Gange saa stort, saaledes at Fragtindexet for 1916 naaede op til 495, eller til det 5dobbelte af Niveaueet i 1913.

Disse gode Kaar for Skibsfarten medførte ikke blot en stærk Stigning i Skibsselskabernes Aktier, men foranledigede ogsaa en

stor Forøgelse af selve Skibenes Værdi. Herved opstod der en Fristelse til at afhænde Skibene; men naar saadant Salg fandt Sted ud af Landet, maatte det anses for uheldigt, baade af Hensyn til at det maatte være af Betydning for det hele Samfund, at der var saa stor en Tonnage til Raadighed som muligt, og fordi en Indskrænkning i den danske Tonnage maatte betyde forringede Arbejdsmuligheder for danske Søfolk. Ved Bekendtgørelse af 6. Oktober 1915 forbød Indenrigsministeriet derfor Salget af danske Skibe til Udlandet, idet der dog blev givet Dispensationer fra Forbudet paa Betingelse af, at Salgssummen skulde baandlægges til Fornyelse af Materiellet saaledes, at den danske Tonnage i det hele ikke forringedes.

Men Statsmagten ansaa det ogsaa for rimeligt, at Skibsfarten, der havde oppebaaret ekstraordinært store Indtægter paa Grund af de høje Fragter, som betaltes af hele Samfundet gennem stærkt forøgede Priser paa en Række af de vigtigste Varer: Korn og Foderstoffer, Kul m. v., under en eller anden Form atter tilbagegav Samfundet en Del af disse Indtægter.

Hertil sigtede den tidligere nævnte Lov af 12. Maj 1916 om Skibsfartens Bidrag til Landets nødvendigste Tilførsler. Ifølge denne Lov skulde der af Skibsfarten i Aaret 1916 ydes Bidrag til Landets nødvendigste Tilførsler, dels i Tonnage, dels i et Staten tilfaldende Pengebeløb, der sattes til godt 11 Mill. Kr. for hele Aaret. Af dette Beløb afholdtes, som tidligere nævnt, Udgifterne ved en Stabilisering af Majspriserne, Tilskudet til Rugdyrkerne og Svineproducenterne m. v., medens den til Raadighed stillede Tonnage, som ligeledes nævnt, anvendtes til Hjemsejling af Kul og Koks til reduceret Fragt.

Den nærmere Udformning af Lovens Principer fandt, som ogsaa bestemt i Loven, Sted med Bistand af et „Fragtnævn“, hvis Formand udnævntes af Kongen og de 7 andre Medlemmer af Indenrigsministeren efter Indstilling af Dansk Dampskibsrederiforening. I denne Form blev Loven til gennem en lang Række af Forhandlinger mellem Regeringen, Lovgivningsmagten og Rederne.

Endnu i 1916 indskrænkede Fragtnævnet sig til at opkræve den paalignede Pengeafgift og fordele Tvangsrejserne med Kul og Koks, medens Rederne iøvrigt beholdt Dispositionsretten over deres Skibe. Men da Nordso-Blokaden traadte i Kraft, overtog Fragtnævnet Dispositionen over hele den danske Handelsflaade.

4. Priser, Dyrtidshjælp og Boliglovgivning.

I Løbet af 1915 og 1916 steg Detailpristallet til 116 og 136 og Engrospristallet til 127 og 178, beregnet for Juli Maaned i de paagældende Aar. Den Hjælp til de særlig ramte, som var ydet til „de ved Indkaldelserne vanskeligt stillede Familier“ og til „de ekstraordinært arbejdslose“ (Lovene af 7. August og 2. Oktober 1914) samt Tillægene til Enker, alderdomsunderstøttede m. fl. skønnedes ikke tilstrækkelige til i Længden at formindske det Tryk, som Prisstigningen udovede mange Steder blandt de mindre bemidlede. Desuden frembod Spørgsmaalet om Kommunerne Muligheder for at dække disse stadig stigende Udgifter Vanskeligheder. Ganske vist refunderede Statskassen $\frac{2}{3}$ af Hjælpen til de indkaldtes Familier og $\frac{1}{2}$ til de ekstraordinært arbejdslose, men iøvrigt var Stats-Tilskudet til Hjælpekasserne, gennem hvilke disse og forøvrigt ogsaa de i Henhold til den senere specielle Dyrtidslovgivning udbetalte Understøttelser fandt Sted, et fast aarligt Beløb paa 250 000 Kr., der fordeltes mellem Kommunerne, saaledes at de ad denne Vej gennemsnitligt før Krigen fik ca. $\frac{1}{3}$ af deres Hjælpekasseudgifter dækkede.

*Dyrtids-
hjælp*

Foruden at derfor Lov af 22. December 1915 om kommunale Foranstaltninger i Anledning af Dyrtiden gav Kommunerne Adgang til at træffe Foranstaltninger til at modvirke Dyrtidens Følger saavel ved direkte Pengehjælp som ved Forsyning med Naturalier uden Betaling eller til nedsat Pris til uformuende eller til mindre bemidlede Beboere i Kommunen, indførte Loven særlige Regler for Dækning af Udgifterne. Disse maatte ikke i Tiden indtil 1. Oktober 1916 overstige $8\frac{1}{2}$ Kr. pr. Indb. i Kommunen. Til Dækning heraf gaves der Kommunalbestyrelserne Adgang til Opkrævning af ekstraordinære Skatter gennem en ensartet Forhøjelse af de kommunale Skatter, medens Staten ydede sit Bidrag af Provenuet af Krigskonjunktur-Skatten. Statstilskudet til den Hjælp, der udenfor Dyrtidslovgivningen udbetaltes gennem Hjælpekasserne, ændredes samtidig fra det faste Beløb paa 250 000 Kr. til $\frac{1}{3}$ af de stedfundne Udgifter. Loven af 1915 forlængedes ved Lovene af 30. Oktober og 28. December 1916 til 31. Marts 1918, i det hele efter de samme Linier. Det skal dog fremhæves, at medens Loven af 1915 talte om Hjælp til „uformuende eller mindre bemidlede“ Beboere i Kommunen, hed det i Loven af December 1916 „de ved Dyrtiden vanskeligt stillede“

Beboere for at betegne, at Loven ikke blot tilsigtede at skaffe Hjælp til dem, der under normale Forhold kunde betegnes som mindre bemidlede, men ogsaa til dem, de overordentlige Forhold havde bragt i Trang. Afgørelsen af, om en Person kunde hjælpes efter Dyrtidsloven af 1915, laa hos Kommunalbestyrelserne, medens der efter Loven af 1916 af Indenrigsministeriet fastsattes bestemte Indtægtsgrænser (S. 172). De Foranstaltninger, der ifølge Loven af 1916 kunde træffes, var direkte eller indirekte Forsyning med Naturalier, Brændsel og de nødvendigste Beklædningsgenstande uden Betaling eller til nedsat Pris samt endvidere direkte Pengehjælp (Lovens § 1). Men foruden denne Hjælp til nogle af Kommunens Beboere gav Loven ogsaa Mulighed for at sikre alle Kommunens Beboere de vigtigste Livsfornødenheder eller særlige Arter af disse til en rimelig Pris (Lovens § 2). Statstilskudet ifølge § 1 var $\frac{2}{3}$, ifølge § 2: $\frac{1}{3}$ af samtlige Udgifter, medens der ifølge Loven af 1915 intet Statstilskud gaves til Foranstaltninger ifølge § 2, hvorfor saadanne Foranstaltninger kun i meget begrænset Omfang var blevet iværksat af Kommunerne. Maksimumsbeløbet for § 1-Udgifterne i Lovens Løbetid sattes til 15 Kr. pr. Indb. i Kommunen.

Dette Forsøg fra Statsmagtens Side paa at fremme en Udvikling henimod en for alle Borgere ensartet Reduktion af Prisstigningen, som viser sig i Forskellen mellem Bestemmelserne i Dyrtidslovene af 1915 og 1916, og som senere fortsattes saa langt, at Staten for ogsaa at ophæve Forskellen mellem de enkelte Kommuners herhenhørende Foranstaltninger direkte ydede mere og mere Dyrtidshjælp, tilsigtede naturligvis at borttage det Ubehag, der for de af Dyrtiden ramte kunde være forbundet med at modtage en offentlig Hjælp. Iøvrigt var hele dette Forhold i Sommeren 1915 Genstand for indgaaende Forhandlinger mellem Regeringen og Repræsentanter for Landbruget, der ønskede, at Maksimalpriserne skulde ophæves, mod at de vanskeligst stillede til Gengæld skulde have en særlig Understøttelse, til hvis Dækning de fornødne Midler skulde tilvejebringes efter de Linier, der blev lovfæstede i Dyrtidsloven; dog var der i Landbrugets (Th. Madsen-Mygdals) Forslag af August 1915 Tale om, at en forholdsvis stor Del af Udgifterne skulde paalignes Landbruget. Regeringen vilde imidlertid ikke forlade Maksimalprispolitikken, men som det nærmere er udviklet ovenfor, gik man dog Landbruget i Møde i stedse stigende Grad ved igennem særlige Tilskud at holde Landbruget delvis skadesløs for de Tab, det led ved, at Maksimalpriserne paa

dets Varer til indenlandsk Forbrug laa lavere end Eksportpriserne. Og ogsaa i denne Henseende gik Udviklingen under den følgende Del af Krigsperioden henimod en stadig kraftigere Udligning.

Det skal endnu paa dette Sted nævnes, at i det her behandlede *Boligforhold* Tidsrum blev endnu en Livsfornødenhed Genstand for Regulering, nemlig Huslejligheder. Vanskelighederne viste sig først i de større Byer, ikke mindst fordi de gunstige Erhvervsforhold trak Befolkningen ind til disse. I Marts 1916 udsendte saaledes Kjøbenhavns Grundejerforening en Meddelelse om, at „en Prisforhøjelse ogsaa for Huslejens Vedkommende er absolut nødvendig“. Naar Husejerne mente at kunne foretage en saadan almindelig Lejeforhøjelse, laa det i den forhaandenværende Boligmangel. Materialernes Kostbarhed og de vanskelige Belaaningsforhold, der havde hersket gennem flere Aar, havde ganske standset Byggeriet, som Bankerne tidligere havde bundet mange Penge i, der nu søgtes frigjort. Foranstaltningerne imod de af Bolignøden fremkaldte Vanskeligheder gik da dels ud paa at hindre Prisstigningen paa Huslejligheder, dels paa at modvirke den igennem offentlig Fremme af Boligbyggeriet. Men det lykkedes kun til en vis Grad, og navnlig de større Byer fik et „Husvilde“-Spørgsmaal, idet adskillige Familier, naturligvis særligt blandt de mindre bemidlede med mange Born, ikke kunde skaffe sig Tag over Hovedet men maatte hjælpes til Husly af Kommunerne, der trods Opførelse af midlertidige Boliger i Barakker o. l. overgangsvis maatte indkvartere de husvilde i offentlige Lokaler (Skoler, Brandstationer osv.).

En nærmere Redegørelse for de iværksatte Foranstaltninger m. v. vil blive givet i Sammenhæng i næste Hovedafsnit. Her skal det kun nævnes, at det ved Lov af 9. Juni 1916 fastsattes, at Kommunalbestyrelserne kunde nedsætte Huslejenævn til at overvaage, at Huslejen ikke forhøjedes urimeligt. For disse Nævn kunde Lejerne af Beboelseslejligheder over en vis angiven Værdi indanke Spørgsmaal om Forhøjelse af Huslejen, medens de Husejere, der ønskede at forhoje Lejen af mindre Lejligheder, skulde give Nævnet Meddelelse herom. Nævnet afgjorde i alle Tilfælde, om og i hvilket Omfang Forhøjelsen kunde finde Sted. For endvidere at fremme Byggeriet gav Lov 3. Juli 1916 Kommunerne Adgang til at indrømme Skattelempelser for nye Beboelsesejendomme. Ved Lovene af 22. December 1916 og af 23. Januar og 23. Februar 1917 udvidedes Bemyndigelsen til at gribe regulerende ind overfor Huslejefastsættelser m. v. i stadig stigende Omfang.

5. Pengevæsen.

Børsforhold

Stigningen i Priser og i Fragtsatser, de gode Beskæftigelsesforhold i Industrien, Landbrugets Realisation af Heste og Kvæg, de store Fortjenester ved Handel og Forsikringsvirksomhed, alt dette i Forbindelse med den stigende Vanskelighed ved at anbringe de indtjente Beløb i ny Forretningsvirksomhed („de husvilde Penge“) bevirkede en Stigning i Børsomsætning og Børskurser af et til Tider overmaade stort Omfang. Den stærke Stigning i Børsomsætningen med Værdipapirer bragte Tanken frem om en særlig Skat paa denne Omsætning, og ved Lov 20. December 1915 indførtes en særlig Stempelafgift ved Overdragelse af Aktier o. l. beløbende sig til 40 Øre for hver 200 Kr. af de overdragne Papirers samlede Værdi (ved Lov 19. August 1916 forhojet til 80 Øre). Udbyttet af Skatten var for Finansaaret 19¹⁶/₁₇ beregnet til 2 Mill. Kr., men der indkom 14½ Mill. Kr. Iøvrigt foreligger der ikke Oplysninger om Børsomsætningens Størrelse i 1914 og 1915 paa Grund af Børsens delvise Lukning i disse Aar, men i 1916 omsattes der ved den ordinære Notering paa Københavns Børs for 75 Mill. Kr. Obligationer og for godt 550 Mill. Kr. Aktier mod henholdsvis for ca. 20 og ca. 230 Mill. Kr. i 1913. Og det offentlige Udbud af nye Aktier og Obligationer, der for 1913 og 1914 er opgjort til henved 13 Mill., var for 1915: 26 Mill. og for 1916: ca. 105 Mill. Kr.

Blandt andet maa denne stærke Stigning i Emissionerne antages at have bidraget til, at den Opgang i Aktiekurserne, der havde kendetegnet Udviklingen igennem 1915 og 1916, omkring Oktober 1916 bragtes til Ophør, fordi Materialet, der udbødes, nu blev saa stort. Men den skærpede økonomiske Krig og de Vanskeligheder, denne medførte for alt Erhvervsliv, har vel ogsaa bidraget til at afmatte Stemningen. Hertil kom forskellige rent børstekniske Forhold („Skattesalg“ m. v.), idet Indhavere af Papirer, hvis Kurs var gaaet ned, af Hensyn til den Opgørelse over deres Indtægter i 1916, de ved Aarets Udgang skulde foretage til Brug for Skatteansættelsen, afhændede deres Papirer for at kunne afskrive det saaledes konstaterede Tab paa den skattepligtige Indtægt. Nærmere Oplysninger om Forskydningerne i Aktiekurserne findes iøvrigt i Tabellen i 6te Hovedafsnit.

For Obligationernes Vedkommende ligger Forholdet noget anderledes end for Aktier. Allerede de ovenfor anførte Tal for

Børsomsætningen viser, at der endnu i 1916 omsattes forholdsvis flere Obligationer end Aktier, naar der sammenlignes med 1913, og ogsaa i 1915 har Udbudet af Obligationer været betydeligt, fordi de i stort Omfang strømmede tilbage fra Udlandet. Herved fremkom der et Tryk paa Obligationsmarkedet og en Nedgang i Kurserne, og da samtidig Aktiemarkedet lagde Beslag paa det kapitalanbringende Publikums hele Interesse, ogedes dette Kursfald yderligere ret betydeligt. Siden holdt Tilbagestrømningen op, og mange af de indtjente Penge søgte varigere Anbringelse, saaledes at Obligationsskurserne ved Midten af Aaret 1916 var naaet op paa deres normale Niveau fra før Krigens Udbrud, ja maaske snarest derover. Saa faldt Kurserne paany.

Tilbagestrømningen af danske Værdipapirer fra Udlandet har dog ikke blot omfattet Obligationer, men ogsaa Aktier, men disse blev taget op med større Interesse end Obligationerne, hvorfor Virkningen paa Kurserne var mindre kendelig.

Denne Tilbagestrømning af Værdipapirer, der tog sin Begyndelse straks efter Krigens Udbrud, saaledes som omtalt i 2det Hovedafsnit, var dels en Følge af vor gunstige Handelsbalance og de store Fragtindtægter, dels beroede den paa Kapitalflugt m. v. fra de krigsførende Lande. I Aarene 1915 og 1916 oversteg saaledes Bruttoindtægten ved den udenlandske Fragtfart Merindførselen med ca. 550 Mill. Kr. Lægges hertil Indtægten ved Handels- og Forsikringsvirksomhed m. v. i Udlandet og Provenuet af de 25 Mill. \$, som Staten erholdt for de den 4. August 1916 til U. S. A. afstaaede dansk-vestindiske Øer, med ialt 400 Mill. Kr. og Beløbet for de krigsførende Landes Kapitalflugt m. v. (50 Mill. Kr.), faaes ialt 1000 Mill. Kr., hvoraf de 50 antages medgaaet til Betaling af Renter og Afdrag paa Gæld og de 200 til Udgift til Kul m. v. til Skibe i udenrigs Fart. Tilbage bliver ca. 750 Mill. Kr. Heraf kan ca. 500 Mill. antages at være anvendt til Tilbagekøb fra Udlandet af danske Værdipapirer eller Køb af fremmede Værdipapirer, ca. 50 Mill. er anvendt til egentlig Forøgelse af Bankernes Tilgodehavender i Udlandet, 130 Mill. genfindes som de i disse to Aar til udenlandske Banker ydede Laan, og de resterende 70 Mill. Kr. har altsaa kunnet anvendes til Køb af Værdipapirer eller Tilvejebringelse af andre Krav paa Udlandet uden om Bankerne eller til Betaling af forudbestilte Varer m. v.

Denne store Tilgang paa fremmede Betalingsmidler medførte, som nærmere omtalt i forrige Hovedafsnit, at Sterling- og Dollar-kursen fra Udgangen af Februar 1915 begyndte at gaa ned, og

*Betalings-
balancen
overfor
Udlandet*

*Valuta-
kurser*

omkring 1. September 1915 gik £ under den gamle Guldparitet, medens \$ først naaede ned hertil mod Slutningen af November 1915. Faldet foregik derefter jævnt indtil medio Maj 1916, da £ noteredes i 15,35 (Pari 18,16) og \$ i 3,30 (Pari 3,73), men derefter steg Kurserne igen, da der fra forskellig Side ventedes en snarlig Afslutning paa Krigen, eller i hvert Fald en Genaabning af Dardanellerne i Forbindelse med Rumæniens Indgriben, og man søgte derfor at sikre sig fremmed Valuta til Disposition i muligt forekommende Tilfælde. Disse Spekulationskøb hørte dog snart op, og £-Kursen naaede sit højeste ved Begyndelsen af September 1916 med 17,65 samtidig med at \$ noteredes i 3,72. I de følgende Maaneder holdt Kurserne sig ret uforandrede med nogle Svingninger op og ned men var dog nærmest nedadgaaende, og da Nordsøblokaden erklæredes den 1. Februar 1917, noteredes £ i Kjøbenhavn til 17,30 og \$ til 3,66.

*Kredit-
udvidelsen*

Naar de fremmede Valutakurser, trods den store Tilgang paa udenlandske Betalingsmidler, i disse Aar ikke sank mere end Tilfældet var, maa det, som nærmere omtalt i 2det Hovedafsnit, formentlig navnlig skyldes den Efterspørgsel, der iværksattes gennem den stedfindende Kreditudvidelse fra de danske Bankers Side. De af disse (bortset fra Nationalbanken) ydede samlede Udlaan beløb sig ved Udgangen af 1914 til ca. 900 Mill. Kr., men var ved Udgangen af 1916 naaet op til ca. 1600 Mill. Kr. og var alt-saa steget med ca. 75 pCt.

Der kan ikke være Tvivl om, at denne stærke Udvidelse af Købemidlernes Mængde var Hovedaarsagen til, at Priser og Valutakurser holdtes oppe, og at det kun var endnu ugunstigere Forhold for de ledende Vestvalutaer, der foranledigede, at Kronen steg over den gamle Guldparitet. Men i Sverige og overgangsviis i Norge laa £- og \$-Kurserne lavere end her, og da Montunionen med disse to Lande gennem Suspensionen af Guldindløsningen og ved Guldudforselsforbudet i Realiteten var sat ud af Kraft, opstod der en Underkurs paa danske Kroner („Disagio“) overfor Nabolanden Kroner. Til Belysning af dette Forhold skal følgende anføres.

„Disagioen“

I Henhold til en Overenskomst af 1905 mellem de tre skandinaviske Centralbanker opkrævede Nationalbanken et Gebyr for Anvisninger paa Norges Bank og Sveriges Riksbank. Dette Gebyr, der i Aarene 1910/11 udgjorde $\frac{1}{4}$ p. m., forhojedes derefter til $\frac{1}{2}$ p. m. og i 1912 til 1 p. m. Forhojelsen medførte en ikke ringe Stigning i Omfanget af Betalingsudligningen gennem Seddel-

forsendelse og Udførsel af Guldmont. Saaledes steg Beløbet af fra Sverige tilbagesendte danske Sedler efter den svenske Riksbanks Statistik fra 15 Mill. Kr. i 1910 til over 35 Mill. i 1914, medens i Løbet af disse Aar Tilbagesendelse af svenske Sedler herfra faktisk horte op. Forholdet maatte væsentligst udlignes ved, at den danske Nationalbank købte fremmed Valuta og overførte den til Sveriges Riksbank. I Mellemværendet med Norge var der derimod ingen Forskydninger; Udvekslingen af Sedler balancerede paa det nærmeste, og den Difference, der iøvrigt var i Norges Banks Favør, udlignedes dels ved Overforslor paa samme Maade som overfor Sverige, dels ved Guldsendinger, der i de nærmeste Aar for Krigen androg omkring 5 Mill. Kr. aarlig. Om det hele Forhold siger Nationalbanken i sin Beretning for 19^{13/14}: „Balancen mellem Danmark og Sverige og Danmark og Norge har stadig været i Danmarks Disfavor, saaledes at Banken gennem hele Bankaaret har maattet dække Sveriges Riksbanks og Norges Banks Krav hovedsagelig ved Overdragelse af udenlandsk Valuta. Til Norge har Banken desuden oversendt 4 Mill. Kr. i Guld. Nationalbanken vil bestræbe sig for — naar rolige Tilstande vender tilbage — noget at raade Bod paa Ulemperne ved dette Forhold, som ingenlunde ene hidrører fra Resultatet af det egentlige Handelssamkvem imellem Danmark, Sverige og Norge“. I det direkte Samkvem med Norge havde vi ikke Gæld, men et ret betydeligt Overskud, og Skævheden i Betalingsbalancen mellem Danmark og de to andre Lande skyldtes da naturligvis heller ikke Handelsbalancen med de respektive Lande, men den Maade, paa hvilken disse brugte Kjøbenhavn som finansiell Mellemstation. Det maa være hertil Nationalbanken sigter, naar den taler om, hvad den vil gøre, naar rolige Tilstande vender tilbage. Imidlertid lod disse jo vente paa sig, og da Krigen medførte en stigende Ulighed i de tre skandinaviske Kroners Værdi, antog Bestræbelserne for at holde den danske Krone paa Højde med de to andre først langt større Dimensioner end før og maatte siden opgives.

Det var navnlig Disagoen overfor den svenske Krone, der optog Sindene, dels fordi vor Indførsel fra Sverige var 4 à 5 Gange saa stor som fra Norge, dels fordi Forskellen mellem danske og svenske Kroner var meget større end mellem danske og norske. I Efteraarsmaanederne 1914 laa Sterlingkursen (svenske og norske Kroner noteredes ikke i Kjøbenhavn før fra og med 1. Oktober 1918) her snarest lavere end i de to andre Lande; det var da

*Guld-
spærringen*

naturligt, at disse sogte over Kjøbenhavn for at skaffe sig fremmed Valuta, og det ses da ogsaa, at Tilbagesendelsen af svenske Sedler, der i Nationalbankaaret 19^{13/14} udgjorde 359 Kr., i 19^{14/15} beløb sig til over 7½ Mill. Kr.; ogsaa i Tilbagesendelsen af norske Sedler var der nogen Stigning. Men efter Nytaar 1915 vendte Forholdet sig; nu laa Sterlingkursen stadig højest her, og Følgen var den ganske naturlige, at danske Sedler under Guldindløsningens Ophævelse i stigende Grad gik til Sverige og Norge til Udligning af Betalingsmellemværender med og til Indkøb af fremmed Valuta i de to Lande. I Bankaaret 19^{14/15} maatte Nationalbanken indløse for mere end 53 Mill. Kr. danske Sedler fra Sveriges Riksbank og for mere end 10 Mill. Kr. fra Norges Bank. Til Hjælp ved Udligningen af disse Mellemværender sendtes der i Bankaarets Løb for 13⅓ Mill. Kr. Guld til Sverige og for 17⅓ Mill. til Norge. Bevægelsen fortsattes i det følgende Bankaar med paa det nærmeste det samme Seddelbeløb, og der sendtes for 15 Mill. Kr. Guld til Norges Bank. Men i Mellemtiden havde Sverige nægtet at modtage Guldet. Forinden dette fandt Sted, havde den svenske Riksbank den 9. Oktober 1915 nedsat sin Sælgerkurs for dansk Valuta under Pari og desuden foretaget en Nedsættelse af Indkøbsprisen for danske Sedler. Den sidste Foranstaltning kunde iværksættes, fordi Sedler efter Møntkonventionen ikke er lovligt Betalingsmiddel udenfor eget Land, og havde vel i nogen Grad til Hensigt at hindre det svenske Seddelømløb i at blive fyldt med danske (og norske) Sedler; thi saalænge disse cirkulerede, betød de et til deres Paalydende svarende rentefrit Laan til det Land, hvorfra de var kommet. Dog, dette kunde naturligvis kun være af sekundær Betydning, og naar Sverige ved Lov af 8. Februar 1916 gik videre og ophævede Riksbankens Forpligtelse til at købe Guld til Montlovens Pris og privates fri Udmontningsret, var denne Holdning fra svensk Side mindre foreskrevet af Hensyn til Seddelpolitiken end til Varepolitiken, idet Sverige mente, at de ved Guldforførselserne fra de to andre Konventionslande og fra andre Lande tilvejebragte Tilgodehavender formindskede Sveriges i Forvejen knappe Vareforraad og drev dets Prisniveau i Vejret; men desuden var Hensigten med den trufne Ordning den at søge at tvinge især Vestmagterne til at give Varer og ikke Guld i Betaling for den svenske Eksport, idet Guldspærringen ved at gøre Eksportørernes Tratter vanskeligt anvendelige vilde bidrage til at sænke Kurserne paa de paagældende Importlandes Valuta.

Som det fremhæves i Nationalbankens Skrivelse af 1. Marts 1916 til den kgl. Bankkommissær, havde nu disse Synspunkter mindre Betydning for Danmark, idet der dels bestod et bedre Forhold mellem Vestmagterne og Danmark end mellem Vestmagterne og Sverige, og man desuden ikke her nærrede den samme Frygt for at faa for meget Guld, som man gjorde i Sverige. Paa den anden Side var der selvfølgelig heller ikke for Danmarks Vedkommende nogen Grund til at fastholde en legal Pris paa Guldet, der laa over, hvad man paa Grund af Faldet i de fremmede Valutakurser kunde købe det til i det fri Marked. Men Spørgsmaalet havde saaledes to Sider: Dels Hensynet til at spærre af for Guldindførselen, dels Seddelbankernes Ønske om ikke at give Montlovens, men kun det fri Markeds Pris for Guldet. Det første Hensyn var som nævnt det overvejende for Sveriges Vedkommende, og da et af de i Montunionen deltagende Lande ikke kunde nægte at modtage de andre to Landes Guldmont til Paalydende, og da Guldindførselsforbudet, saalænge Montunionen, som man nødigt vilde ophæve, bestod, saaledes ikke kunde holde Guldmonterne ude, suppleredes den Ordning, der var indført i Sverige ved Loven af 8. Februar, i Danmark ved Lov af 17. April og i Norge ved Lov af 15. April 1916, med en Overenskomst mellem de tre Centralbanker om ikke at tilsende hinanden Guldmont undtagen efter Aftale; endvidere skulde Gældsmellemværender, der maatte opstaa imellem dem, foreløbig ikke reguleres, men debiteres og belastes med en nærmere fastsat Forrentning. Sverige havde dermed fuldt ud skaffet sig Mulighed for at standse Guldtilstrømningen, men den svenske Riksbanks Guldbeholdning steg dog fra 160 Mill. Kr., da Loven vedtoges, til 184 Mill. Kr. ved Udgangen af 1916, og Riksbanken siger i sin Aarsberetning for 1916: „Fritagelsen for Forpligtelsen til at købe Guld i Barrer til den fastsatte Pris indeholdt imidlertid aabenbart ikke noget Forbud for Riksbanken mod i det hele taget at købe Guld, men Banken blev i Stand til selv at bestemme Prisen“. For Danmarks Vedkommende sagde Loven udtrykkelig, at det drejede sig om en Fritagelse for at købe Guldet til Montlovens Pris, og de kgl. Resolutioner, der nærmere udformede Tilladelsen, offentliggjordes alle med følgende Tilføjelse: „Hvilket herved bringes til almindeligt Kundskab, idet tilføjes, at Nationalbanken overfor Handelsministeriet har forpligtet sig til at købe Guld, der maatte blive den tilbudt, til en Pris, der fastsættes efter Regler approberede af den kgl. Bankkommissær“. Banken har da heller ikke tilbagevist noget Guld, der blev

den tilbudt, men har købt det med indtil 5 pCt.'s Afdrag, og den hele mærkelige Foranstaltning maa utvivlsomt betragtes som en Imødekommenhed overfor den svenske Riksbank og et Led i Bestræbelserne for at undgaa den skandinaviske Møntunions fuldkomne Tilintetgørelse.

Igennem de trufne Foranstaltninger var imidlertid Guldet sat ud af det interskandinaviske Betalingssamkvem, og de Sendinger, der fandt Sted, skete ikke efter valutamæssige Hensyn men under Hensyn til, hvad Sverige ønskede til Brug ved sin Seddeldækning. Og da den svenske Riksbank holdt sin Køberpris paa danske Sedler under Valutakursen, var der ogsaa spærret for Udligning gennem Seddeloversendelser. „Disagioen“ kunde nu frit udvikle sig i Overensstemmelse med de naturlige Kurser paa de tre Landes Mont, og de særlige Foranstaltninger, man iværksatte fra dansk Side, som f. Eks. den i August 1917 af de danske Banker vedtagne Forholdsregel om ikke at købe fremmed Valuta i Sverige og Norge og ikke sælge svensk og norsk Valuta til Udlandet, blev selvfølgelig uden Resultat og bortfaldt snart, paa samme Maade som Tilfældet var med Nationalbankens Salg af svensk Valuta til Underpris til en Kreds af Importører. Banken siger herom i Beretningen for 19^{17/18}: „Ogsaa en saadan Forholdsregel medfører jo en vis Vilkaarlighed, naar ikke den hele Importorkreds kan opnaa samme Vilkaar, og man har derfor ikke vedblivende kunnet praktisere den“.

Selv om „Disagioen“, fordi den var noget ukendt, vakte mest Forbavselse og Diskussion i Krigsaarene, var den dog dengang af langt mindre Omfang end siden hen (jfr. de i den svenske Riksbanks Aarbog indeholdte Oversigter over Køberkursen paa danske og norske Kroner), men blev efterhaanden forstaaet som en naturlig Følge af Papirkronernes ulige Værdi overfor Guldet.

*Seddel-
cirkulationen*

Denne ulige store Værdi maa i første Række skyldes den forskellige Pengepolitik, der førtes, og som i hvert Fald, naar der sammenlignes mellem Danmark og Sverige, foranledigede en væsentlig stærkere Kreditudvidelse her end der. Ved en saadan Sammenligning maa dog ogsaa tages Hensyn til den forskellige Mængde fremmede Betalingsmidler, som Betalingsbalancen overfor Udlandet bragte til Raadighed. En saadan Undersøgelse falder dog udenfor Rammerne for nærværende Arbejde, og jeg har ogsaa andetsteds (Nationaløkonomisk Tidsskrift 1926) indgaaende behandlet dette Spørgsmaal. Her skal der redegøres for de danske

Bankers, og da navnlig Nationalbankens Pengepolitik i Aarene 1915 og 1916.

Det er allerede foran nævnt, at de private Banker i Løbet af disse to Aar udvidede deres Udlaansbeløb med ca. 75 pCt. Samtidig forøgede Nationalbanken sin Seddelcirkulation, der ult. 1914 var 207 Mill. Kr., til 285 Mill. Kr. ult. December 1916 eller med henved 40 pCt. Som nedenstaaende Oversigt viser, skyldes denne forholdsvis ringe Stigning i Seddelomløbet aabenbart navnlig, at de private Banker havde forøget deres Kontokurant-Tilgodehavende i Nationalbanken med 50 Mill. Kr.

Uddrag af Nationalbankens Maanedsbalance.

<i>Mill. Kr.</i>	³¹ / ₁₂ 1914	³¹ / ₁₂ 1915	³¹ / ₁₂ 1916
Laan paa Børspapirer m. v.	16.8	17.0	19.9
Veksler paa Indlandet.	63.4	55.0	52.2
Danske Stats- og andre Obligationer	3.6	25.6	37.8
Tilgodehavender i Udlandet (herunder Veksler og fremmede Obligationer) ..	47.9	41.6	55.7
Forskellige Debitorer	7.1	23.3	76.7
Tilsammen...	138.8	162.5	242.3
Konto-Kurant i Passivsiden	11.9	15.5	60.9
Forskellige Kreditorer	6.4	7.8	28.5
Seddelcirkulation	206.6	220.5	284.9
Guld i Mønt og Metal	91.4	111.3	159.9

Iøvrigt viser Tallene, at Stigningen i Seddelcirkulationen skyldes Nationalbankens Indkøb af Statsobligationer, Ydelse af Laan til Udlandet (der opfores under „Forskellige Debitorer“) samt Guld Købene. Laanene til Indlandet er praktisk talt uforandrede i de to Aar, og de direkte Laan til Statskassen er i dette Tidsrum uden Betydning.

Stigningen i Seddelcirkulationen og dermed i de private Bankers Mulighed for uafhængigt af Nationalbanken at udvide deres Kredit skyldes derfor for største Delens Vedkommende Forholdet til Udlandet. Det første af de Laan, der blev ydet, ordnedes i December 1915, da der ydedes den tyske Rigsbank et Laan paa 30 Mill. Kr. samtidig med, at Nationalbanken købte for 15 Mill. Kr. Guld. I Løbet af 1916 ydedes der yderligere tyske Banker 40 Mill. Kr. og engelske og franske Banker tilsammen 60 Mill. Kr., og af samtlige 130 Mill. Kr. overtog Nationalbanken 62,5 Mill., de private Banker Resten. Naar man kom ind paa disse Kredit-

ydelser, var Grunden dels Utilbojeligheden til fortsat at tage de stadigt mindre værdifulde tyske Mark, dels Ønsket om til Gengæld at imødekomme Tysklands Anmodning om en Kredit, der kunde muliggøre de fortsatte Varekøb her i Landet, og som naturligvis ogsaa af Hensyn til Afstivningen af Markkursen af Tyskland ansaas for i høj Grad ønskelig. Nationalbanken, der rent bankmæssig maatte anse de Beløb, der her var Tale om, som overordentlig store og den hele Transaktion under de saare usikre Forhold for særdeles farlig, mente paa den anden Side, naar hensaaes til den vanskelige Stilling, hvori Landet befandt sig, ikke at kunne stille sig afvisende overfor dette Krav fra tysk Side. Dr. Ussing skriver (l. c. S. 70): „Under Forhandlingerne med England erklæredes det, at England ikke kunde paatage sig at holde vore Havne aabne, hvis Tyskland vilde holde dem blokerede. Esbjerg var allerede lukket; hvorlænge modstod Tyskland at gøre det samme ved vore Kattegats-, Østersøs- og Bælters Havne? Der behøvedes maaske kun et Paaskud, og var det ikke Paaskud nok, hvis Danmark nægtede Tyskland legitim Handel? Og var det ikke at nægte legitim Handel, hvis Danmark hverken vilde sælge Tyskland Varer for Mark eller laane Tyskland Kroner til at købe Varerne for? Danmark, som til Vestmagterne afgav baade Varer og Tonnage i rigeligt Maal“. For dog ikke heller paa dette Omraade at fravige Neutraliteten ydedes der, som nævnt, ogsaa Vestmagternes Banker lignende Laan.

At disse Krediter med allerstørste Sandsynlighed maatte medføre Prisstigning her i Landet, var Nationalbanken naturligvis ikke i Tvivl om, men Banken ansaa de nævnte udenrigspolitiske Hensyn for saa tungtvejende, at den mente at maatte se bort fra den Fare for det danske Pengevæsen, som Kreditydelsen indebar. Foreløbig holdt dog, som omtalt, den danske Krone sig over den gamle Guldparitet, og Nationalbanken erklærede sig fra 2. Marts 1916 rede til paany at indløse sine Sedler med Guld, medens Loven om Fritagelse herfor stadig fornyedes.

IV. FRA FEBRUAR 1917 TIL VAABEN-STILSTANDEN.

1. Handelspolitiken under Blokaden.

Efterat Præsident Wilsons „Fredsnote“ af 19. December 1916 i Begyndelsen af Januar 1917 var bleven afvist af de allierede, og disse tillige havde afvist Centralmagternes Forslag om Forhandlinger om Fred, maatte det være klart, at Krigen nu skulde føres under endnu mere forbitrede Former, og at det var de allieredes Hensigt at søge Tyskland knust. Under disse Forhold greb Tyskland til den uidskrænkede U-Baads Krig ved den 31. Januar 1917 at erklære, at i nærmere angivne Farvande omkring England, Frankrig og Italien vilde ethvert Skib, fjendtligt eller neutralt, med eller uden Kontrabandeverer, ja selv paa Vej fra neutral til neutral Havn „med ethvert til Raadighed staaende Middel“ blive forhindret i at sejle, hvilket praktisk talt vilde sige, at det uden Varsel vilde blive torpederet. Paa denne Maade tænkte man sig fra Centralmagternes Side at kunne udsulte England.

Som Svar paa denne nye Krænkelser af de neutrales Rettigheder afbrød De forenede Stater den 3. Februar den diplomatiske Forbindelse med Centralmagterne og foreslog de øvrige neutrale at gøre det samme. Hertil svarede den danske Regering den 6. Februar, at der saavel i formel som i reel Henseende var en saa stor Forskel mellem Danmarks og De forenede Staters Stilling, at ingen Jævnførelse var mulig, og at de tre skandinaviske Regeringer raadslog i Stockholm om deres Stilling paa et folkeretligt Grundlag til de nye tyske Bestemmelser. Som Resultat af denne Raadslagning afgav de tre skandinaviske Lande den 13. Februar enslydende Protestnoter til Centralmagterne i Anledning af Erklæringen af 31. Januar.

*Den tyske
Note af 31/1
1917*

*Den skandi-
naviske Pro-
testnote*

Dermed var det formelt-retlige Standpunkt hævdet, men længe forinden var de Overvejelser og Forhandlinger paabegyndt af og mellem Regeringen og Erhvervslivets ledende Mænd, hvorved man nu som før søgte at finde Udveje ud af de Vanskeligheder, Krigen bragte Landets økonomiske Liv. De to væsentligste Spørgsmaal, som her frembod sig, var dels Spørgsmaalet om, hvilke Muligheder der var for atter at faa Sejladsen over Nordsøen i Gang, dels Vanskelighederne med Hensyn til den Del af Landbrugsproduktionen, der efter de hidtil gældende Fordelingsregler tilkom England, men som man nu ikke kunde faa transporteret til dette Land.

*De handels-
politiske
Hovedspørgs-
maal*

Saaledes som omtalt i 3die Hovedafsnit havde de stigende Vanskeligheder for Skibsfarten givet Anledning til Forhandlinger med England, der dog nu var uden praktisk Betydning. Skibsfarten ophørte fuldkommen, Rederne turde ikke lade deres Skibe lobe ud, Krigsforsikringsinstitutterne ophørte at tegne Forsikring, og Søfolkene turde ikke udsætte sig for den Risiko, Erklæringen om den uindskrænkede U-baads Krig medførte. Men herved var Landet bragt i en meget vanskelig Stilling. Thi naar vi ikke længere kunde forsyne England med Fodevarer, havde England heller ingen Interesse i at tillade, at vi fortsat indførte Kul og end mindre Foderstoffer eller andre Varer fra oversøiske Lande. Det næste Skridt vilde da let blive, at vi tvungne af Omstændighederne maatte føre den Del af vor Landbrugsproduktion, der kunde opretholdes paa vore egne hjemmeavlede Afgrøder, til Tyskland. Men baade indebar en saadan Udvikling naturligvis politisk de største Farer, og økonomisk betød den, at ikke blot Landbrugets, men ogsaa Industriens Produktion vilde blive bragt til saa godt som fuldstændig Standsning.

Nu var Forholdet det, at den tyske Note af 31. Januar havde ladet Muligheden for Opretholdelse af de oversøiske Tilførsler bestaa, idet der udenfor Afspærringsomraadet var ladt en Vej aaben nord om Færoerne og ned langs Norges Vestkyst. En Betingelse for, at danske Skibe kunde benytte denne Søvej, var det dog, at England vilde frafalde sit Krav om, at Skibene skulde gaa ind til Kirkwall paa Orkney-Øerne til Visitation, og tillade, at en saadan — hvis den stadig skulde opretholdes — kunde finde Sted i oversøisk Havn.

*Forhand-
linger med
England*

Men det var jo ogsaa givet, at England til Gengæld for en saadan Ordning vilde forlange Tilførsel af Levnedsmidler, og der blev, for ikke at noget skulde være foregrebet, derfor straks efter Blokade-Erklæringen fra den danske Regerings Side truffet Be-

stemmelse om, at den hidtidige Fordeling af Landbrugseksporten syd- og vestpaa skulde opretholdes paa den Maade, at de til England bestemte Landbrugsvarer indtil videre oplagredes her i Landet.

De Forhandlinger, der derefter optoges med England, synes imidlertid at være forløbet ret trægt, maaske fordi England nødig vilde anerkende at være kommet i en Tvangssituation og i hvert Fald det længst mulige vilde hindre, at den neutrale Skibsfart paa Grund af de foreliggende Forhold skulde opnaa Lettelser fra den Ufrihed, som England med stigende Styrke holdt den i. Ved Order in council af 16. Februar havde England saaledes bestemt, at Skib paa Vej til Havn i et neutralt Land, hvorfra der var Adgang til Fjendens Territorium, skulde anses for at fore fjendtligt Gods, hvis det ikke søgte allieret Havn til Visitation, og der skulde herefter være tilstrækkelig Grund til at opbringe Skib og Last. Langt fra at lette Skibsfarten bidrog England saaledes til at vanskeliggøre den, og det meget vigtige Spørgsmaal om Visitation i ikke-engelsk Havn lykkedes det for Danmarks Vedkommende til en Begyndelse kun at faa lost for de største Dampskibsselskabers Vedkommende og paa Betingelse af, at hver Del af Ladningen var dækket af en af de britiske Myndigheder udstedt Tilladelse til Viderebefordring til Danmark — det saakaldte „Letter of assurance“ — eller ved Sejlads i modsat Retning af Oprindelsescertifikat m. v. Kontrollen skulde da finde Sted i Halifax eller Bermuda. Samtidig, d. v. s. omkring 10. Februar, meddelte den engelske Regering, at Skibe, der var afsejlet fra skandinavisk eller hollandsk Havn efter Udstedelse af Blokade-Erklæringen, og som ankom til engelsk Havn med Ladning af „godkendte Varer“, vilde faa Tilladelse til at laste Kulladninger tilbage, men kun til det Land, hvis Flag de forte. Denne sidste Bestemmelse skærpedes under 10. April derhen, at alle Skibe, der kom vestfra til England, kun maatte medføre Ladning til det Land, hvis Flag de førte, en Bestemmelse, der f. Eks. for Sverige og Danmark gjorde det meget vanskeligt at fremskaffe den for Tilførslerne nødvendige Tonnage.

Ved „godkendte Varer“ forstodes navnlig Levnedsmidler, Nitrater, Jern og Staal, Pitprops, Raamaterialer til Krigsammunition m. v. De Skibe, der ikke medførte fuld Ladning, skulde betragtes som ankommet i Ballast, og maatte for at faa Tilladelse til at indlade Kul foretage en Tvangsrejse til den biscayiske Bugt eller to Rejser til London eller fransk Kanalhavn. Iøvrigt tilbageholdt

England de Skibe, der laa i britiske Havne med Ladning til Danmark, indtil „tilsvarende Skibe“ ankom her fra Landet. Foruden alt andet var alene Bestemmelsen om „fuld Ladning“ højst uheldig, thi herved jævnstilledes en Ladning Landbrugsprodukter og en Ladning Kul, og denne i enhver Henseende urimelige Jævnstilling bragte Kultilforslerne ned til næsten intet.

*Forhandlin-
ger med
Tyskland*

Forhandlingerne med England var saaledes indtil videre praktisk talt resultatsløse. Overfor Tyskland kunde det nu som før hævdes, at Betingelsen for, at Tyskland i det hele kunde faa Tilforsler af Landbrugsprodukter herfra Landet, var den, at England ved selv at faa tilført sin Del af vor Landbrugsproduktion, var interesseret i at tillade de fortsatte Tilførsler af oversøiske Foderstoffer til os. Det var da ogsaa denne Betragtning, der laa bag ved den hidtidige Forstaaelse med Tyskland om den uhindrede Transport af vore Landbrugsprodukter til England; og forsaavidt Skibene ikke sejlede i den spærrede Zone, vilde Opretholdelsen af den nævnte Forstaaelse heller ikke være i Strid med de nye Tilstande. Men yderligere kunde man fra dansk Side stille Tyskland i Udsigt, at man fortsat vilde dispensere fra Hesteudforselsforbudet, og at man vilde imødekomme Tysklands Ønske om forøgede Laan hos danske Banker. Paa dette Grundlag syntes der at have været Mulighed for at naa til en Aftale om fri Sejlads for Skibene med danske Landbrugsprodukter gennem Farezonen til en nærmere angiven engelsk Havn; men da Sagen kom offentlig frem, veg den tyske Regering tilbage, og der opnaaedes i Juni Maaned efter indgaaende Forhandlinger kun fri Fart udenfor Farezonen; de danske Eksportbaade dirigeredes da over Bergen, hvor de fra de britiske Myndigheder fik Instruktion om, hvilke Veje de skulde sejle for at være beskyttet af de engelske Søstridskræfter.

Trods alle Vanskeligheder, og efter at der var truffet en Ordning med Krigsforsikringsinstitutterne, saaledes at de atter tegnede Forsikring, og efter at tillige Forholdet til Sømændene var bragt i Orden igennem Forhøjelse af Hyren og Forsikringerne, kom Skibsfarten lidt efter lidt i Gang igen. Da Meddelelser om Skibsfartsforhold, som nævnt, var fremkommet og endda i danske Blade, hvorved Mulighederne for en Ordning med Tyskland forspildtes, blev det ved Justitsmin. Bkg. af 6. Marts 1917 forbudt offentlig i Skrift eller Tale at omtale Bevægelser af Skibe paa Vej til eller fra Danmark eller af danske Skibe i Fart mellem fremmede Havne, samt hvilke Skibe, der befandt sig i, lossede eller ladede, afgik fra eller ankom til danske Havne. Undtaget fra Forbudet

var Gengivelse af Meddelelser af den her omhandlede Art fra danske Statsmyndigheder.

Imidlertid bestemte, som nævnt, England fra 10. April 1917, at hvert enkelt neutralt Land kun kunde faa Lov at bruge sine egne Skibe til at hjemfore Varer paa, og da samtidig Bestemmelserne om Tvangsrejserne strammedes og Rekvisitioneringen af danske Skibe tog Fart, afrejste en større Erhvervsdelegation i Juni til England for at forhandle om vore Tilførselsforhold m. v. Enkelte Medlemmer af Delegationen rejste derfra til Paris og Berlin. Delegationen havde Repræsentanter for Handel, Industri, Landbrug, Skibsfart og Bankvæsen og var saaledes et nøje Udtryk for det „Erhvervenes Fællesudvalg“, der var blevet dannet den 27. Februar 1917 for at sikre det nødvendige Samarbejde og Fællesvirke mellem de store Erhvervsgrene under Forhandlingerne med Udlandet.

Forhandlingerne om Skibsfarten synes at være forløbet lettest. Tvangsrejserne og Rekvisitioneringen kom saa at sige ind under faste Former igennem den Overenskomst, der under 20. Juni 1917 blev truffet mellem den engelske Regering og Fragtnævnet, hvorefter England tilsagde saa hurtig og god Inspektion i Halifax m. fl. Steder, som Omstændighederne kunde tillade, under Forudsætning af at Skibene kun medførte approberet Ladning; og desuden tilbød England 100 000 Tons Kul pr. Maaned. Til Gengæld maatte Danmark afgive i alt 200 000 Tons d. w. af sin Handelsflaade — d. v. s. ca. $\frac{1}{4}$ af den daværende søgaaende Handelsflaade —, idet de paa det Tidspunkt rekvisitionerede 60 000 Tons indgik i de 200 000 Tons. Den øvrige Del af Flaaden skulde derefter være fri paa Betingelse af, at den Del, der ikke anvendtes til Import til Danmark, skulde være til Disposition for de allieredes Interesser udenfor Farezonen. Denne Betingelse fik imidlertid en langt videregaaende Betydning end ventet, fordi Tilførslerne til Danmark svandt stærkt ind, navnlig paa Grund af Amerikas Indgriben efter at det i April havde erklæret Tyskland Krig.

*Skibsfarts-
Overenskom-
sterne med
England og
Tyskland*

Men forinden dette nærmere omtales, skal det nævnes, at samtidig med at der saaledes sluttedes en Skibsfartsoverenskomst med England, naaedes der ogsaa en Forstaaelse med Tyskland, hvorefter Farten paa Amerika blev fri, undtagen forsaavidt angik egentlig Krigskontrabande, jfr. S. 110. Desuden skulde Levnedsmidler af dansk Oprindelse inkl. Fisk af dansk Fangst, der direkte eller indirekte transporteredes til England paa danske Skibe, betragtes som frie

Varer, dog kun udenfor Farezonen. Til Gengæld skulde Tyskland som hidtil have Del i den danske Landbrugseksport, og der skulde fortsat dispenseres fra Hesteudførselsforbudet.

Forhandlinger om Handels-Overenskomsterne Imidlertid frembød de videre Forhandlinger med de allierede store Vanskeligheder. Efterhaanden som Krigen trak ud og Preset forøgedes, vandt de ultrære Standpunkter stærkere frem; ikke blot i Frankrig og efter Krigserklæringen ogsaa i Amerika, hvor Forstaaelsen af vore Forhold var meget ringe, men ogsaa i voksende Kredse i England kom Gang paa Gang Uviljen frem over vore uhindrede Tilførsler af Korn og Foderstoffer, der omsat i dyriske Produkter for en Del kom Tyskland til Gode. At disse Tilførsler og denne Eksport ogsaa betingede, at England kunde faa vort Flæsk og Smør, lod sig kun vanskeligt fremføre som Argument overfor de Angreb, der forøvrigt rettedes mod baade den engelske og tyske Regering for manglende Energi i Krigsførelsen, og som af indrepolitiske eller andre Grunde støttedes af Personer og Blade her i Landet, der derved i høj Grad forøgede vore handelspolitiske Vanskeligheder.

Det, der mødte Erhvervsdelegationen i London, var navnlig de allieredes Uvilje mod fortsat at tillade de i Handelsoverenskomsterne aftalte Rationer af Fedtstoffer tilført Danmark og Ønsket om at standse eller stærkt formindske den tidligere frie Tilførsel af Korn og Foderstoffer. Motiveringen herfor baade i London og Paris var den kendte om Tysklands Forsyning via Danmark; og Paavisningen af hvor ringe Mængder, det her i det hele drejede sig om, og af den politiske Nødvendighed for den stedfindende Udførsel, førte ikke til noget Resultat. I Juni kom den sidste Ladning Copra til Landet, medens forskellige Ladninger Frø til Oliepresning, der var undervejs, maatte sælges til de allierede. Med Hensyn til Foderstofferne skete der vel ikke nogen formel Forandring af de bestaaende Overenskomster. Men da Forhandlingerne mellem de danske Landbrugsdelegerede og de engelske Myndigheder dels om en Begrænsning af Landbrugseksporten til Tyskland dels om en Forhøjelse af de i England opnaaede Priser m. v. ikke førte til noget Resultat, nægtede England under Henvisning hertil i Begyndelsen af Juli at udstede letter of assurance for eller tillade Inspektion i Halifax af Skibe med Foderstoffer til Danmark, og Indførselen heraf svandt derfor ind til næsten intet.

Samtidig, den 9. Juli, kom det første amerikanske Udførselsforbud, bl. a. omfattende Korn og Foderstoffer. Og selv om det hævdedes, at Hensigten ikke var at forhindre, men at kontrollere

og fordele Udførselen, viste det sig snart, at det i Virkeligheden praktisk taget ikke var muligt at opnaa Dispensationer her til Landet fra Udførselsforbudene. Grundene hertil fremsatte De forenede Staters Regering under 24. Juli i et Memorandum til de neutrale, hvori de forklarede disse, at det var Staternes Opgave først at forsyne de allierede og derefter de neutrale, for saa vidt der kunde blive noget til overs. Staterne paalagde sig i den Anledning den strengeste Sparsommelighed med de til Raadighed værende Varer, og det samme maatte de neutrale gøre, hvis de vilde gøre sig Haab om at komme i Betragtning. Desuden vilde Staterne betragte Forsyning af Centralmagterne under den ene eller den anden Form som en Forringelse af de til de neutrales Raadighed værende Fødemidler, for hvilken der ikke kunde ventes Dækning igennem Indførsel fra U. S. A., og i Memorandumet fremsattes endvidere Ønske om en Række Tal til Belysning af Beholdninger i de neutrale Lande, indkøbte Mængder m. v.

Indtil videre gik Staterne imidlertid ud fra, at vi var i Stand til at forsørge os med de fornødne Fødevarer, og da man for enhver Pris vilde hindre, at amerikanske Foderemner anvendtes til Ernæring af Dyr, som udfortes til Tyskland, var det ikke muligt at opnaa Dispensation fra Udførselsforbudet selv for Skibe, der laa ladede. Det var stadig Udførselen af Kvæg og Heste, man kom tilbage til, og en Paavisning af, at Standsningen af Foderstofftilførslerne vilde nødvendiggøre en forøget Afsætning af Dyrene, havde ikke nogen Virkning. Henvisningen til at skaffe os Korn og Foderstoffer andre Steder var betydningsløs, fordi England som nævnt hindrede Tilførslerne.

Men ogsaa for andre Varer end Korn og Foderstoffer holdtes Udførselsforbudet i Kraft, endog for Petroleum, der indgik i Fiskeaftalen med England, hvilken Aftale Staterne dog ikke betragtede sig bundne af, da de ikke havde været med ved dens Indgaaelse. Da Staterne i September ogsaa begyndte at kræve Pligtrejser af danske Skibe for at yde dem Bunkerkul, sendtes der en Delegation til Amerika for at forhandle om dette Forhold og om Handelsforholdene i Almindelighed. Delegationen opnaaede imidlertid intet og maatte med uforrettet Sag vende tilbage. Fra Englands Side var, som det var naturligt, Handlemaaden parallel: Der blev i stedse mindre Omfang givet Udførselstilladelser fra selve England, og der blev lagt alle mulige Hindringer i Vejen for direkte Afskibninger fra andre Lande. Den 4. Oktober 1917 gjorde England Skridtet fuldt ud; al Eksport, undtagen Kuleksporten til

Danmark, blev standset, og Handelsoverenskomsten suspenderet, idet dog Forpligtelserne for Organisationerne blev bestaaende. Den Noteudveksling, navnlig om Foderstoftilførslerne, der fandt Sted i August 1917, førte ikke til noget, og det hele Spørgsmaal om Tilførslerne kunde aabenbart ikke nu loses, forinden en Handelsoverenskomst med De forenede Stater forelaa, men til en saadan naaede man først efter aarlange Forhandlinger den 18. September 1918.

Tilførslerne vestfra holdt derfor ganske op, og Landet blev tvunget til at søge de nødvendige Varer fremskaffet fra Centralmagterne og fra Sverige og Norge.

Vareudvekslingen med Centralmagterne

Som foran nævnt, fandt der i Juni 1917 foruden i London og Paris ogsaa Forhandlinger Sted i Berlin. Disse var for saa vidt af orienterende Art, som de først senere ved supplerende Forhandlinger i København for Landbrugets Vedkommende og i Berlin for Industriens førte til den første af de saakaldte „Kreditoverenskomster“, lobende fra 1. August til 30. November 1917. Allerede ved de første Forhandlinger i Juni havde man fra tysk Side stillet Krav om en vis Kredit for en Del af Eksporten fra Danmark til Tyskland for derigennem at støtte Markkursen. Krediten ydedes af danske Banker som en almindelig kommerciel Kredit paa den Maade, at for hver Gang, der var indgaaet Varer hertil for et Beløb af 8 Mill. Kr., skulde der afgives Guld for 3 Mill. Kr. og aabnes Tyskland en Kredit paa 4 Mill. Kr. Herved opnaaede man at fremtvinge den tyske Indførsel hertil, som navnlig for Brændsel og Salts Vedkommende var af afgørende Betydning for os, Saltet ikke mindst for Flæske- og Smørproduktionen. Ved senere Aftaler til denne Overenskomst naaede man til en ligelig Fordeling af Udførselen af Flæsk og Smør imellem de krigsførende Magtgrupper, saaledes at der tilførtes dem en lige stor Del af de til Udførsel disponible Mængder, medens man tidligere havde bestræbt sig for at udføre forholdsvis de samme Mængder som før Krigen. Denne Forøgelse af Udførselen sydpaa imodekom et stærkt Ønske fra tysk Side, og var naturlig nu, da Tilførslerne vestfra af Foderstoffer var standset. Iøvrigt sikrede Overenskomsten os $\frac{1}{2}$ Mill. Tons Brændsel indenfor Overenskomstens Løbetid, endvidere som nævnt Salt, desuden Jern og Skibsbygningsmaterialer, Kemikalier m. v., samt Lofte om Tilførsel af Petroleum, som dog ikke kunde overholdes. Tillige fastlagdes nu Priserne paa de udvekslede Varer, medens det tidligere havde været vanskeligt at værges sig mod vilkaarlige Prisforhøjelser. Værdien af de til Tyskland i de 4

Maaneder udførte Varer beregnedes til 150 Mill. Kr., medens Indførselen ansloges til 80 Mill. Kr. Af de differerende 70 Mill. Kr. skulde 30 Mill. dækkes ved Guldforsendelse, medens der for de 40 Mill. skulde gives Kredit. Den 2den Kreditoverenskomst, der løb fra 1. December 1917 til 31. Marts 1918, sluttedes i København. Medens Forhandlingerne om 1ste Overenskomst førtes særskilt for Landbrug og Industri, førtes de nu samlet, hvilket naturligvis var en Styrke, men ogsaa gjorde Forhandlingerne mere besværlige, navnlig paa Grund af det naturlige Ønske fra begge Sider om at faa Priserne paa de Varer, der skulde udveksles, sat saa højt som muligt. For Danmarks Vedkommende havde dette yderligere den Betydning, at de i Overenskomsten fastsatte Priser ogsaa var bestemmende for de svenske, norske og engelske Priser paa Landbrugsvarerne. Det var paany navnlig Kul, Salt, Jern og Skibsbygningsmaterialer, der skulde tilføres os, og den samlede Værdi af Indførselen beregnedes til 90 Mill. Kr., af Udførselen til 140 Mill. Kr. Af Differencen skulde 15 Mill. dækkes ved Guld, for Resten ydedes der Kredit af de danske Banker paa lignende Maade som i den tidligere Overenskomst; dog stod i denne Tyskland som eneste Debitor, nu kom ogsaa Østrig-Ungarn direkte med som Deltager i Overenskomsten. Medens der vil være Lejlighed til nedenfor under Omtalen af Pengevæsenet paany at vende tilbage til Spørgsmaalet om Ydelsen af disse Krediter, skal det endnu her anføres, at den statistiske Opgørelse over Importen, som Erhvervenes Fællesudvalg havde iværksat, nu ogsaa udvidedes til at omfatte Eksporten for at muliggøre Kontrol med, at Krediterne, som fastsat i Overenskomsterne, kun anvendtes til Køb af danske Varer, særlig Landbrugsvarer. Dette hang formentlig sammen med de Betænkeligheder, som Nationalbanken i sin Skrivelse til Regeringen af 13. November 1917 fremsatte med Hensyn til disse Krediters prisdrivende Virkninger her i Landet og den Anvendelse, der, hvis de til Raadighed stillede danske Kroner ikke brugtes her, kunde gøres af dem ved Indkøb i Sverige, hvorved den paa det Tidspunkt med saa store Bekymringer omfattede Underkurs paa danske Kroner overfor svenske yderligere vilde forøges. Men disse og andre Betænkeligheder kunde dog ikke hindre, at Nationalbanken mente at maatte bøje sig for Erhvervenes Ønske, om at Krediterne blev ydet. I en Skrivelse til Nationalbanken fra Erhvervenes Fællesudvalg hedder det saaledes: „Allerede fra Begyndelsen af nærværende Forhandlinger har man fra tysk Side gjort gældende, at en fornyet Overenskomst og

ganske særlig Udførselen af Kul og Salt fra Tyskland vil blive betinget af, at der for den nye Periode opnaaes en tilsvarende Ordning, dog saaledes at den hidtil stillede Sikkerhed i Guld helt bortfalder. I Henhold hertil er det nu ogsaa fra tysk og østrigsk Side gjort til Betingelse for Ratificeringen af Overenskomsten, at den her omhandlede Difference af 50 Mill. Kr., hvormed den danske Udførsel overstiger Tilførslen fra Centralmagterne, dækkes ved dansk Bankkredit paa lignende Vilkaar som hidtil. Under Forhandlingerne har man dog frafaldet Paastanden om ikke at ville stille Sikkerhed i Guld og tilbyder at yde denne for et Beløb indtil 15 Mill. Kr. Som Følge heraf er den samlede Overenskomst afhængig af, at der fra dansk Bankside for hver 9 Mill. Kr. fra Tyskland og Østrig-Ungarn importerede Varer ydes Kredit fra Bankerne til et Beløb af 5 Mill. Kr., hvoraf $1\frac{1}{2}$ Mill. Kr. dækkes ved Guld. Der maa efter alt det foreliggende gaas ud fra, at den tyske Regering ikke vil frafalde det her foreliggende Krav, som formentlig svarer til de Betingelser, paa hvilke tilsvarende Overenskomster er afsluttet med Holland, Sverige og Svejts, dog uden Gulddækning. Det maa saaledes antages, at en Nægtelse af at imødekomme de tyske Ønsker med Hensyn til Krediten vil bevirke, at Tilførslerne syd fra udebliver, medens det maa henstaa ganske usikkert, hvorledes Udførselsforholdene for danske Landbrugsprodukter da vil udvikle sig. Da det i begge Henseender er en økonomisk Nødvendighed for Landets Interesser, at denne Situation ikke indtræder, maa de Delegerede for Landbrug, Handel og Industri tilraade, at den krævede Kredit ydes“. Og som yderligere Udtryk for den politiske Nødvendighed heraf maa det ses, at den Forhandling mellem Regeringen og Nationalbanken, der fulgte efter Bankens fornævnte Skrivelse af 13. November, resulterede i, at Staten under 2. Maj 1918 garanterede de laangivende Banker for Tab paa de ydede Laan for et Beløb indtil 15 Mill. Kr.

Da den 2den Kreditoverenskomst udløb den 31. Marts 1918, fornyedes den for 4 Maaneder paa tilsvarende Vilkaar som de tidligere. De udvekslede Varemængder blev dog paa Grund af stigende Varemangel hos begge de kontraherende Parter stadig mindre, saaledes at Værdien, trods betydelige Prisstigninger, under 3die Overenskomst kun androg 100 Mill. Kr. for vor Udførsel sydpaa, medens Indførselen endnu havde en Værdi af 75 Mill. Kr.; af Differencen skulde $7\frac{1}{2}$ Mill. Kr. dækkes ved Guld og $17\frac{1}{2}$ Mill. ved Kredit. Endelig omfattede 4de Overenskomst Tiden til 30. November 1918; Udførselen var 90 Mill., Indførselen 75 Mill., og

Forskellen dækkedes med Guld for 4½ Mill. og Kredit for 10½ Mill. Kr. Saa kom Vaabenstilstanden, hvorved det blev Tyskland forbudt at slutte Overenskomster om Vareudveksling med neutrale Lande.

Spørgsmaalet om en Vareudveksling med Sverige og Norge rejstes allerede umiddelbart efter Blokadeerklæringen, idet de Landbrugsvarer, der indtil videre ikke kunde føres til England, maatte kunne komme til god Anvendelse navnlig i Sverige. Underhaandsforhandlinger førte til, at der efter svensk Initiativ afholdtes et Møde i Stockholm i Marts 1917, hvor Erhvervsrepræsentanter fra de tre nordiske Lande fremsatte Ønsker om de Varer, Landene særlig tiltrængte, og hvor man enedes om i videst muligt Omfang at yde hinanden Hjælp, selv om det skulde ske med Afsavn for den, der ydede Hjælpen, og selv om der ikke i Øjeblikket ydedes fuld Gengæld fra Modtageren efter de Kompensationsprinciper, der laa til Grund for Vareudvekslingen sydpaa. Udvekslingen med Sverige kom ret hurtigt i Gang, og der tilførtes Sverige betydelige Kvanta Smør og Flæsk, medens Danmark til Gengæld modtog en Række Raa- og Hjælpestoffer til Industrien. Paa det interskandinaviske Ministermøde i Maj 1917 enedes man om det ønskelige i, at det allerede indledede økonomiske Samarbejde og Vareudvekslingen mellem de tre skandinaviske Lande fortsattes som hidtil og yderligere udvikledes. Denne officielle Støtte forstærkedes i fremtrædende Grad ved, at det paa det i November følgende Kongemøde blev vedtaget at lade særlige Repræsentanter træde sammen for at udarbejde de til en mere intensiv Vareudveksling fornødne Forslag. Der nedsattes derefter i de tre Lande specielle Komiteer, og det lykkedes at faa den indbyrdes Omsætning mellem de tre Lande bragt betydeligt i Vejret. At der — alle gode Forsætter til trods — navnlig med Hensyn til Pris-spørgsmaalet opstod visse Gnidninger var vel uundgaaeligt; vanskeligst var Ordningen af Udvekslingen af dansk Korn med Norgesalpeter (dansk Lov af 7. Marts 1918), hvor man gensidig skruede Prisen i Vejret. Denne Byttehandel vil der senere være Lejlighed til i anden Sammenhæng at vende tilbage til. Imidlertid er det utvivlsomt, at de Foranstaltninger, der saaledes iværksattes til Fremme af den interskandinaviske Vareudveksling, foruden at være en Støtte for de tre Landes Samhørighedsfølelse, paa mange Omraader medførte betydningsfuld Hjælp.

Ganske vist fik baade Norge (den 30. April 1918) og Sverige (den 29. Maj 1918) en Handelsoverenskomst med U. S. A. Men

*Den inter-
skandinaviske
Vareudveks-
ling*

deres Interesse i Tilførselen af Levnedsmidler fra Danmark forringedes naturligvis ikke af den Grund, og Danmarks Interesse i Tilførselen fra de to Lande af industrielle Varer var usvækket. Forst den 18. September 1918 naaede Danmark, som nævnt, at faa afsluttet en tilsvarende Overenskomst; og den Bedring af Tilførselsforholdene, som man derefter ventede, udeblev endda næsten ganske. Og ikke nok hermed; men Amerika-Overenskomsterne vanskeliggjorde endda den interskandinaviske Vareudveksling, fordi der i dem indeholdtes en Bestemmelse, som for Danmarks Vedkommende gik ud paa, at Eksport her fra Landet til andre Lande ikke skulde kunne finde Sted, saafremt Eksporten direkte eller indirekte tjente til at frigøre Eksport til Tyskland eller dets allierede. Medens der tidligere dog kun havde været Tale om indførte Varer, gaves der nu Regler for Eksporten af Varer af indenlandsk Oprindelse. De herhenhørende Bestemmelser i den dansk-engelske Overenskomst af 19. November 1915 gik ud paa, at Organisationerne for færdige Varers Vedkommende kun maatte tillade Udførsel af en Række nærmere angivne Varer mod en af de svenske eller norske Myndigheder legaliseret Garantierklæring mod Reeksport. Og ganske vist begrænsedes Antallet af de Varer, der saaledes kunde udføres, ved de stadige Udvidelser af Kontrabandelisterne, idet Kontrabandeverer som Regel ikke maatte udfores, men det var dog først Amerika-Overenskomsten, der forbød Genudførsel af indførte, færdige Varer og for Udførselen af de indenlandske Varer fordrede Garantierklæringer, som de allierede endda krævede skulde viseres af dem. Da Viseringen i adskillige Tilfælde nægtedes, i andre først afgaves efter saa lang Ventetid, at al Forretningsvirksomhed derved umuliggjordes, afholdtes gentagne interskandinaviske Konferencer i de sidste Maaneder af 1918 for at drøfte de foreliggende Vanskeligheder, og man enedes om en fælles Protest overfor The allied blockade Committee i London. Men Vaabenstilstanden var nu indtraadt, og Baandene begyndte at slappes.

Overenskomsten med U. S. A. af 18. Septbr. 1918 Derved undgik man ogsaa i længere Tid at komme til at leve under Amerika-Overenskomsten af 18. September 1918. Thi ikke blot var de Krav, Overenskomsten indeholdt, om Afgivelse af dansk Tonnage og om Ufrihed i de handelsmæssige Dispositioner, meget store, men det syntes yderligere at skulle blive meget vanskeligt til Gengæld at opnaa de Tilførsler fra de allierede, som Overenskomsterne berettigede til. Sammen med Amerika-Overenskomsten var den dansk-engelske Overenskomst ganske vist paany traadt i

Kraft den 3. Oktober 1918; men den interallierede Administration, der nu var iværksat, fungerede med sin Allied blockade Committee i London og den af de respektive Landes Handelsattachéer bestaaende Interallied Committee i Kjøbenhavn saa tungt med Forespørgsler fra The War Trade Board i Washington til London og derfra til Kjøbenhavn, at selv om de allierede havde haft Vilje til at opfylde de Forpligtelser, Overenskomsterne paalagde dem, blev det i bedste Fald overmaade tidtagende at gøre det. Industriraadet udtaler i sin Beretning om Sveriges Overenskomst med Amerika, at efter at denne Overenskomst havde virket i 5 Maaneder, var der endnu ikke fra Amerika til Sverige importeret saa store Kvanta af de Varer, Amerika kunde yde, at den svenske Industri havde kunnet genoptage en blot tilnærmelsesvis normal Produktion. Det samme saa det ud til skulde blive Tilfældet for vort Vedkommende, om ikke Vaabentilstanden var kommen.

Overenskomsten faldt i 3 Dele, nemlig en Overenskomst mellem War Trade Board og Fragtnævnet om Aflevering af Tonnage, en Overenskomst med Industriraadet og Grosserer-Societetets Komité om Varetilforslerne og endelig en Overenskomst direkte med den danske Regering om Begrænsning af Udførselen sydpaa. Ved Tonnage-Overenskomsten maatte Danmark af Damp- og Motorskibe afstaa 265 000 Tons d. w. til Amerika, 200 000 Tons til England og havde herefter selv til Disposition ca. 325 000 Tons. Desuden afstodes ca. 46 000 Sejlskibstons. Der var nærmere Regler om Fordelingen af Tonnagen i og udenfor Farezonen, om Fragtraterne ($10\frac{3}{4}$ \$ for Farezone sejls, ellers $8\frac{1}{2}$ \$), om Assuranceforholdene m. v. Ved Overenskomsten med den danske Regering fastsattes Udførselen til Centralmagterne til bestemte Kvanta, saaledes 400 Tons Smør, Flæsk, Æg, Mælk og Ost til sammen pr. Uge i Vinterhalvaaret, 600 Tons i Sommerhalvaaret; dog skulde der først være udført 30 pCt. af det til Udførsel disponible Kvantum til Sverige og Norge, af Æg dog kun 25 pCt. Af Kvæg maatte udføres indtil 4000 Stk. pr. Uge fra Januar til Oktober, 6000 Stk. i November og December; 35 pCt. skulde udføres til Sverige og Norge. Paa lignende Maader gjaldt der Begrænsninger for Heste- og Fiskeudførselen, idet der højst maatte udføres 2500 Heste pr. Maaned og 25 000 Tons Fisk pr. Aar. Af alle øvrige Varer begrænsedes Udførselen til de Mængder, der var udført i 1917, og denne Udførsel skulde fordeles lige over Aarets Maaneder. Dog maatte Frugt, Metaller, forskellige Maskiner, Fjer, Tændstikker, Klude m. v. overhovedet ikke udføres.

Disse Mængder svarede for Heste og Hornkvægs Vedkommende nogenlunde til det, der var udført i 1917, men var for de øvrige Landbrugsvarens Vedkommende ikke lidet under Udførselsmængden i dette Aar. Men i 1918 havde Standsningen af Foderstofftilførslerne nedsat Landbrugets Produktion saa stærkt, at Udførselen til Tyskland for hele Aaret af Flæsk, Smør, Mælk, Ost og Æg tilsammen næppe kan anslaaes til 20 000 Tons, medens Overenskomsten tillod ca. 25 000 Tons.

Kravet om, at Udførselen til Centralmagterne skulde begrænses til bestemte Mængder, som man hidtil fra de allieredes Side forgæves havde søgt at tvinge igennem, var saaledes forsaavidt uden praktisk Betydning, som der ikke engang kunde tilvejebringes de tilladte Kvanta til Udførsel. Men disse var dog større end Mængderne i 1913, som man under Forhandlingerne fra de allieredes Side længe fastholdt som Maksimum. Forholdet var da dette, at det var Standsningen af Foderstofftilførslerne, ikke Overenskomsten, der bragte den danske Landbrugseksport til Ophør, og dette Maal søgte de allierede yderligere at opnaa ved Overenskomstens Bestemmelse om, at der til Gengæld for de 33 000 Tons Salpetergodning, som det var tilladt at tilføre Landet, skulde leveres 100 000 Tons Korn til Norge. Bestemmelser, der tilsigtede at forringe Dyrkningen af Kløver ved Indskrænkning i Frøtilførslen, havde det samme Formaal.

Til Gengæld for at have afleveret mere end Halvdelen af vor Tonnage og for at have forpligtet os til at aflevere saa meget Korn, at det — hvis Bestemmelsen ikke ved Krigens Ophør var blevet ophævet — synes ganske usikkert, hvorledes det vilde have været muligt at gennemføre Befolkningens Brødforsyning, fik vi det nævnte Kvantum Kunstgødning og Løfte om en Del andre Varer, i smaa Rationer ganske vist, men dog naturligvis af stor Betydning under de foreliggende Forhold. Særlig skal det nævnes, at Overenskomsten sikrede Tilførsel af Petroleum, hvoraf en Del kunde anvendes til Fiskeri paa Betingelse af, at Centralmagterne tilførte os et ligesaa stort Kvantum. Desuden kunde saavel Petroleum som Smøreolier anvendes i Mejerier og Slagterier paa samme Maade som efter den dansk-engelske Overenskomst, uanset at en Del af de i disse Virksomheder fremstillede Produkter udførtes sydpaa. Men dette var naturligvis en simpel Folge af, at Amerika havde tilladt Udførselen af visse Mængder Smør og Flæsk sydpaa. Iøvrigt maatte ingen af de indførte Varer anvendes ved Fremstilling af Varer, der skulde udføres sydpaa, og ej heller udføres

til andre neutrale, med mindre der fra disse afgaves Garanti imod, at dette direkte eller indirekte medførte Eksport til Centralmagterne. Disse Bestemmelser om Varernes indirekte Anvendelse, de saakaldte „Tillægsklausuler“, var noget for den dansk-amerikanske Overenskomst særligt og finder f. Eks. ogsaa Udtryk i Forbudet mod, at Bomuldsfabrikater og Kork anvendtes til Fiskeribrug. Alt dette medførte naturligvis en særlig vanskelig Kontrol, og for at muliggøre denne paalagde Justitsmin. Bkg. 12. November 1918 alle, der vilde eksportere, at henvende sig herom til Grosserer-Societetets Komité eller Industriraadet for der at erholde den fornødne Attest for, at de overenskomstmæssige Bestemmelser var iagttaget, før Udførselstilladelse kunde gives af Ministeriet.

Iøvrigt var Overenskomsten at forstaa saaledes, at de i den angivne Varemængde omfattede al den Indførsel, Danmark havde Ret til at foretage fra de allierede og neutrale Lande. Medens Varer uden for Rationslisterne i de tidligere Overenskomster var fri, kunde de under den dansk-amerikanske Overenskomst kun indføres efter særlig Bevilling. Overenskomstens Vareliste, der omfattede Varer til en samlet Vægt af ca. 350 000 Tons pr. Aar, indeholdt ikke Korn og Foderstoffer, for hvilke Indførselen saaledes fortsat var standset, og ej heller Brændsel, der indfortes fra England, og som England formentlig under Hensyn til de til denne Udførsel knyttede økonomiske Interesser var meget tilbojelig til at give Udførselstilladelse for. Regnes disse to Grupper til henholdsvis 1 600 000 Tons og 3 500 000 Tons for Aaret 1913, i hvilket Aar den samlede Indførsel udgjorde 7 600 000 Tons, har samtlige øvrige Varer i dette Aar altsaa haft en Vægt af 2 500 000 Tons; denne Mængde blev nu ved Overenskomsten begrænset til 350 000 Tons, hvortil maa lægges, hvad der af de tilsvarende Varer kunde faaes indført fra Centralmagterne. Gaar man ud fra, at disse næppe vilde være i Stand til at levere mere, end det de afgav i 1918, formentlig ca. 300 000 Tons, vilde Forholdet altsaa være det, at vor Indførsel af alle Varer, bortset fra Korn, Foderstoffer og Brændsel, taget under eet blev sat ned til ca. $\frac{1}{4}$ af det normale. Nu er dette Tal naturligvis ikke saaledes at forstaa, at Rationerne var $\frac{1}{4}$ af Normalindførselen. Mange Varer kunde overhovedet ikke indføres, af nogle var Rationerne mindre, af andre nær op mod det normale. Men som Helhed giver Tallet naturligvis Udtryk for den overordentlig vanskelige Situation, der vilde opstaa, selv om Overenskomsten førtes ud i Livet. At de Muligheder, den indeholdt, lovede en væsentlig Bedring i Til-

standene, er dog utvivlsomt, selv om det naturligvis var meget uheldigt, at Korn og Foderstofftilførslerne stadig var standsede. Endvidere betød Afgivelsen af vor Tonnage, at det kunde blive vanskeligt nok at hjemsejle de Varemængder, Overenskomsten tillod. Saa meget væsentligere var det, at den Tonnage, der var tilbage til Disposition, saa vidt gørligt skærmedes mod Nedskydning af de tyske Søstridskræfter, og en hertil sigtende Overenskomst var det lykkedes at faa i Stand med Tyskland i August—September 1918.

Tyskland havde nemlig allerede under 16. Juli 1917 gennem et Tillæg til sin Prise-Forordning bestemt, at neutrale Skibe, der i overvejende Grad var fjendtlige Undersaatters Ejendom, eller som var chartret af fjendtlig Regering eller sejlede i den fjendtlige Krigsførelses Interesse, skulde betragtes som fjendtligt Fartøj. Herved var saaledes den af Ententemagterne beslaglagte danske Tonnage udsat for Ødelæggelse, indtil den nævnte Overenskomst om de saakaldte „Geleitscheine“ blev bragt i Stand. Ifølge denne udstedte de tyske Myndigheder Lejdebrev for de Skibe, der tilførte Danmark Varer, og Overenskomsten var at betragte som en Del af den løbende Vareudvekslings-Overenskomst, idet Forudsætningen dog yderligere var, at der skulde træffes en Ordning med de allierede, saaledes som den blev truffet gennem den dansk-amerikanske Overenskomst, hvorved der blev sat en Begrænsning for den Tonnagemængde, de allierede lagde Beslag paa.

Skibsfarten De i det foregaaende omtalte Beslaglæggelser af dansk Tonnage, Varemangel eller direkte Standsning af Tilførslerne og Frygten for den farefulde Sejlads medførte en Nedgang i de søværts Tilførsler, der nærmere fremgaar af nedenstaaende Tal sammenholdt med de S. 79 anførte:

	Danske Skibes samlede Bestuvning i Farten mellem Danmark og Udlandet				Opsejlet Bruttofragt i udenrigs Fart	
	Indgaaet til Danmark		Udgaaet fra Danmark		Mill. Kr.	Fragt- index
	1000 R. T.	Opsejlet Brutto- fragt (Mill. Kr.)	1000 R. T.	Opsejlet Brutto- fragt (Mill. Kr.)		
1916	1931	143	721	15	395	495
1917	968	146	390	23	465	994
1918	920	122	197	7	563	1049
1919	1690	229	351	12	565	920
1920	1424	183	492	23	553	850

Det ses altsaa, at den ind- og udgaaende Bestuvning i 1917 gik ned til Halvdelen af, hvad den havde været i 1916, og i 1918 sank den udgaaende Tonnage paany til Halvdelen af 1917-Tallet

og var dermed nede paa $\frac{1}{5}$ af, hvad den havde været i 1913. Skibenes Overgang i Ententens Tjeneste viser sig i, at Transporten fra Udland til Udland ikke sank saa stærkt som i Farten mellem Danmark og Udlandet, saaledes som følgende Oversigt viser:

	Befordret fra Udland til Udland 1000 Tons
1916.....	ca. 4800
1917.....	— 3000
1918.....	— 3900
1919.....	— 3700
1920.....	— 4300

Den egentlige Skibsfartsstatistik opgøres for Aaret under eet, og der kan derfor ikke med Støtte i dens Oplysninger siges noget om, i hvilket Omfang Blokadeerklæringen bragte den danske Skibsfart til Standsning. Men nedenstaaende Tal over de maanedlige Krigsforlis i 1917 viser med Tydelighed, at danske Skibe et godt Stykke ind i 1917 laa hjemme i Havnene.

Ødelagte danske Skibe		
1917	Antal	R. T.
Januar.....	14	11 038
Februar.....	2	1 616
Marts.....	5	3 148
April.....	33	25 895
Maj.....	13	4 661
Juni.....	17	12 203
Juli.....	13	7 905
August.....	10	5 321
September.....	2	2 608
Oktober.....	8	7 163
November.....	4	2 339
December.....	5	3 483

Dette skyldtes ikke blot Frygten for Sejlads, men ogsaa den Omstændighed, at Krigsforsikringsinstitutterne suspenderede Forsikringerne og Søfolkene nægtede at gaa ud til de hidtidige Hyrer. Men efter at Krigsforsikringen atter var begyndt at virke, ganske vist til Præmier, der for en Rundrejse Danmark-England-Danmark, efterhaanden fra nogle faa Procent før Blokadens Ikrafttræden steg til 24 pCt. i Maj 1917, og efter at der var opnaaet Overenskomst med Sømændene imod en betydelig Forhøjelse af deres Forsikring mod Krigsforlis og af Hyren, kom Sejladsen atter i Gang. Men af disse forskellige Grunde og paa Grund af den stadig knappere Tonnage var Fragtraterne i uafbrudt Opgang, for Kul f. Eks. fra ca. 75 Kr. pr. Ton ved Blokadens Ikraft-

træden til ca. 225 Kr. i Juni 1917. Dette medførte en Regulering af Kulfragterne, saaledes som det skal blive omtalt nedenfor; samtidig medførte den forannævnte Overenskomst af 20. Juni 1917 mellem den engelske Regering og Fragtnævnet, hvorefter bl. a. Danmark maanedlig skulde aftage 100 000 Tons Kul i England, at Hjemsejlingen af samtlige Landets Kultilførsler centraliseredes hos Nævnet. Dette havde ved Lov af 1. Marts 1917 (ved Lov 15. Juni 1918 oprettedes en særlig Afdeling for Sejlskibe) faaet til Opgave at yde Regeringen Bistand ved Tilvejebringelse paa bedste og billigste Maade af Tonnage til Landets nødvendigste Tilførsler og ved Tilsyn med Fragtforholdene og Skibsfartens Udvikling, idet samtidig de tidligere Loves Paabud om, at Skibsfarten skulde yde kontante Tilskud, bortfaldt som Følge af de for Skibsfarten indtraadte meget vanskelige Forhold. Men til Gengæld foregik i den her behandlede Periode Kultilførslerne til en af Nævnet fastsat Maksimalfragt; Forskellen mellem denne og den Fragt, til hvilken Nævnet chartrede de til dets Raadighed krævede danske Skibe, udlignedes paa samtlige Rederier.

Ialt ødelagdes i 1917: 142 Skibe med 92 000 R. T. og i 1918: 36 Skibe med 23 500 R. T. Da der viste sig Tendenser til, at de Selskaber, der havde mistet Skibe, likviderede, hvorefter Aktionærerne delte de udbetalte Forsikringssummer imellem sig, og da dette under de talrige Forlis kunde medføre en varig Formindskelse af den danske Handelsflaade, blev det ved Lov 18. Maj 1917 paabudt, at de Erstatningsbeløb, der udbetaltes Rederne ved Totalforlis, enten skulde anvendes til Anskaffelse af nyt Skib eller baandlægges. I samme Retning skulde det i Indenrigsministeriets Bkg. af 16. Juni 1917 indeholdte Forbud virke, der gik ud paa, at det ikke uden Handelsministeriets Samtykke var tilladt at afhænde til Udlandet danske Skibe eller danske og fremmede Skibe under Bygning paa danske Værfter. Disse forskellige Bestemmelser samledes senere i Lov af 12. Marts 1918.

Fra en samlet Tonnage for Damp-, Motor- og Sejlskibe paa 595 000 R. T. netto ved Udgangen af 1916 gik Flaaden paa Grund af Krigsforlisene ned til 501 000 Tons ved Udgangen af 1917 og til 471 000 Tons ved Udgangen af 1918. Ultimo 1920 var man atter oppe paa 593 000 Tons. Flaaden var saaledes højst formindsket med $\frac{1}{5}$, og den Nedgang i den transporterede Mængde, der allerede havde været i 1915 og 1916, og som nu blev særlig udpræget i 1917, hidrørte altsaa kun for en mindre Dels Vedkommende fra Forringelse af Tonnage, men navnlig fra Stands-

ningen i Februar og Marts og den lange Tid, Sejladsen tog paa Grund af Omvejene uden om Spærrezonen, Opholdene i Havnene m. v. Samtidig steg Fragterne, saavel de frie som de af de allierede fastsatte Maksimalfragter saa meget, at Fragtindexet, der for 1916 beregnedes til 495, for 1917 naaede 994 og 1918 endog 1049. Til Trods for de overordentlig stærkt forøgede Udgifter, herunder især til Krigsforsikringspræmier, gav disse Fragter dog et betydeligt Overskud af Skibsfarten, navnlig i 1918, da Forsikringspræmierne var nedadgaaende, uden at Fragterne formindskedes tilsvarende, fordi saa mange Skibe gik i time-charter. Et Udtryk for dette betydelige Udbytte findes ogsaa i Rederiselskabernes Aktiekurser, for hvilke Indexallet i 1917 var 393 og i 1918 kulminerede med 425.

2. Staten og Hjemmemarkedet.

Den foran anførte Nedgang i den til og fra Landet ind- og udgaaende Tonnage genfindes naturligvis i Tallene for Vareomsætningen med Udlandet, der viser følgende Bevægelse:

Vareomsætningen med Udlandet

	Indførsel Mill. kg	Udførsel Mill. kg
1913	7603	1348
1916	7211	1128
1917	4113	749
1918	3780	557
1919	5248	561
1920	5605	1032

Denne Nedgang i Tilførslerne foraarsagede dels direkte Mangel paa en Række vigtige Forbrugsvarer og gjorde det indirekte ved at formindske den indenlandske Produktion. For at fordele de forhaandenværende Forsyninger ligeligt og for saa længe som muligt at skaffe et Overskud af Fødevarer til Eksport iværksattes en Række Regulerings- og Rationeringsforanstaltninger, der efterhaanden fik et betydeligt Omfang. Da Prisstigningen samtidig fortsatte, og en Prisregulering alene igennem Maksimalprisfastsættelse af forskellige Grunde ikke mere lod sig gennemføre, knyttedes der til Rationeringen saadanne Foranstaltninger, der enten gik ud paa at anvende Indtægter, der var tjent ved Salg til Udlandet, til at nedsætte Prisen paa den paagældende Vare i det indenlandske Forbrug, eller som nedsatte Indlandsprisen ved forskellige Former for Tilskud fra Stat eller Kommune, idet samtidig Maksimalpriser og en Række Bestemmelser om Avancebe-

grænsning, Forbud mod gentagne Salg af den samme Vare („Kædehandel“) m. v. var gældende. Tiltrods for at der paa denne Maade tilvejebragtes et Forsyningssystem, der, støttet af en særlig Dyrtdislovgivning, i Virkeligheden tilsikrede enhver Borger her i Landet Erhvervelsen af en tilstrækkelig Ration af de nødvendigste Goder, medførte dog den omfattende offentlige Administration og det stadig stigende Prisniveau en politisk og social Utilfredshed, der var voksende og ogedes ved Uroen ude i Verden, og som da Krigen sluttede, gav sig Udslag i stadig heftigere politiske Konflikter og i Arbejdsstridigheder af hidtil ukendt Art. Dette skulde nu nærmere fremgaa af, hvad der følger.

*Korn og
Foderstoffer*

Straks efter Udstedelsen af den tyske Blokade-Erklæring iværksattes der en Optælling af Beholdningerne af en Række vigtige Varer, for at man kunde have en Mulighed for at bedømme, hvor langt de forhaandenværende Beholdninger vilde række, hvis U-baadskrigen skulde medføre en Standsning af Sejladsen. For Korn og Foderstoffernes Vedkommende viste Tællingen, hvis Resultater forelaa i de første Dage af Marts Maaned, at der under en fortsat Afspærring kunde befrygtes at opstaa Forsyningsvanskeligheder mod Slutningen af Høstaaret, hvis ikke særlige Foranstaltninger blev iværksat. Ved en Række Bekendtgørelser, udstedte i Medfør af Loven af 7. August 1914, fastsatte Indenrigsministeriet derfor følgende Bestemmelser: den 7. Marts overtog Staten al fremmed Hvede her i Landet og paabød derefter alle Ejere af Hvede kun at afhænde dette til det under Indenrigsministeriet særligt oprettede „Kornkontor“; til dette Kontor skulde iøvrigt Oplysninger om samtlige Beholdninger afgives, og Møllerne henvises til Kontoret for at faa deres Behov af Hvede tilfredsstillet. Samtidig forberedtes Statens Overtagelse af alt Korn, idet det i Marts paalagdes Kommunalbestyrelserne hver for sit Vedkommende at udnævne en „Korntilsynsmand“, der kunde bistaa ved Kornets Overtagelse, Registrering m. v. I de første Dage af April overtog saa Staten alle hos Landbrugere henliggende Beholdninger af indenlandsk Korn, saaledes at disse ikke maatte flyttes uden Tilladelse fra Korntilsynsmanden, til hvem Indberetning om Beholdningerne skulde afgives.

Undtaget fra Overtagelsen var for Brødkornets Vedkommende 65 kg (Rug og Hvede tilsammen) pr. Person i saadanne Landbrugeres Husholdning, der ønskede imod denne Forbeholdsret at holdes udenfor den Fordeling af Brødkornet gennem Brødkortordningen, der samtidig blev iværksat. Prisen for det overtagne

Brødkorn var, som allerede nævnt S. 56, 4 Kr. pr. 100 kg over Maksimalprisen for Rug og desuden en ekstra Godtgørelse af 2 Kr. for Rug og Hvede til den, der havde afleveret ud over 8 Tdr. (à 100 kg) pr. Td. Hartkorn (jfr. om Hartkorn S. 120), medens til Gengæld de, der ikke havde leveret dette Kvantum til Brødkorn eller Saasæd, tilpligtedes at udrede 2 Kr. pr. Td. af det manglende, med mindre den paagældende Landbruger havde haft $\frac{1}{9}$ af sit til Brødkorn egnede Areal dyrket med Rug og/eller Hvede og derfor maatte anses for at være uden egen Skyld i ikke at have produceret den Mængde Brødkorn, det maatte anses for at være hans Pligt at skaffe til Veje. Anvendelse i egen Hus-holdning var dog at betragte som ligestillet med Aflevering til Korntilsynsmanden. Efter de indgaaede Beløb at regne udgjorde den „for lidt“ afleverede Mængde ca. 400 000 Tdr. for hele Landet.

For Foderkornets (Byg, Blandsæd, Havre) Vedkommende til-lodes det Landbrugeren at beholde det til Saasæd fornødne samt 200 kg Byg og Blandsæd pr. Svin over 4 Uger og, hvis han ikke havde Havre nok, den til Fodring af Hestene fornødne Blandsæd. Ligeledes tillodes det at tilbageholde det til Fodring af Fjerkræ fornødne Korn. Resten skulde afleveres til Maksimalpris ($24\frac{1}{2}$ Kr.) til Korntilsynsmanden, der skulde fordele det saaledes mod-tagne Korn mellem dem, der manglede. Hvad særlig angik det til Foraarssaaningen fornødne Sædekorn, bestemtes det, at hvis Korntilsynsmanden ikke kunde skaffe dette hos Landbrugerne eller hos Handlende, Brugsforeninger eller Møllere, kunde han af Sta-tens Beholdninger af Majs erholde udleveret, hvad der skulde brug-es til Tilbytning af de Beholdninger, Landbrugeren havde Ret til at beholde til Foder. Herigennem og ved Anvendelse af det hos Bryggerierne beslaglagte Byg lykkedes det at skaffe det for-nødne Sædekorn. For at forhindre, at den under 2. Februar 1917 meddelte Tilladelse til at tage højere Priser for Korn, der an-vendtes til Saasæd, skulde give Anledning til Misbrug, ophævedes Tilladelsen, naar det ikke gjaldt Korn, der særlig og under Kon-trol var avlet til dette Brug, og samtidig sattes samme Maksi-malpris paa udenlandsk som paa indenlandsk Byg, Havre og Blandsæd.

Denne Beslaglæggelse af Foderkornet var i ikke ringe Grad begrundet i, at man efter Resultaterne af Korntællingen i Februar mente det nødvendigt, af Hensyn til Forsyningen med Brød og Mel i Resten af Høstaaret, fortsat at iblande Bygmel i Rugmelet. Men Bygbeholdningerne var ikke store, og paa Grund af Blokade-

*Brød-
rationering*

Erklæringens Standsning af Majs-Tilforslerne stærkt efterspurgt; og selv om Bkg. af 13. Marts 1917 om Formaling af Rug og Hvede opretholdt Bestemmelserne fra Bkg. 23. November 1916 om Iblanding af 10 pCt. Byg i halvsigtet Rugmel samtidig med, at Bestemmelserne i Bkg. 8. Marts 1915 og 23. November 1916 om Udmalingsprocenterne yderligere skærpedes, ansaa man det dog ikke for forsvarligt at blive staaende ved disse Foranstaltninger til en stærkere Udnyttelse af det forhaandenværende Korn, men indførte fra 1. April 1917 en Mel- og Brødrationering, hvorefter Køb og Salg af Mel og Brød kun maatte finde Sted mod Aflevering af Brødmærker. Rationerne fastsattes til 8 kg Rugbrød og ca. 4 kg Hvedebrød eller det tilsvarende Kvantum Mel pr. Maaned til alle Personer uden Hensyn til Alder, og til haardtarbejdende gaves Tillægsrationer paa 4 kg. Rugbrød pr. Maaned. Efter kort Tids Forløb inddroges Wienerbrød o. l. under Rationeringen, saaledes at der af dette kunde købes det dobbelte af Brødmærkernes Paalydende, medens Salget af Kager var fri, og der til Fremstillingen heraf ydedes Bagerne en særlig Ration i Forhold til deres Forretningers Størrelse. Endvidere fik Restaurationer, industrielle Virksomheder m. v., der skulde anvende Mel, ligeledes Adgang til at købe en begrænset Mængde heraf. Det var paabudt Møllerne kun at aflevere Mel mod Afgivelse af Melkort, som Bagerne tilbyttede sig hos Centralledelsen af Ernæringskortadministrationen, det under Statistisk Departement oprettede „Fordelingskontor“, mod Aflevering af Brødmærker, eller som de og andre industrielle Virksomheder havde faaet tilsendt som deres Ration fra Fordelingskontoret. Herved var der forsaavidt Tvang paa Aflevering af Brødmærker, medens Kontrollen med at Møllerne ogsaa krævede Melkort, saalænge de kunde købe Kornet frit, naturligvis var svag, og Ordningen fuldstændiggjordes da ogsaa fra Begyndelsen af det nye Høstaar ved, at Staten opkøbte alt Brødkorn og forte det til „Statslagre“, hvorfra intet Korn udleveredes undtagen mod Aflevering af Melkortene.

Kort Tid efter Brødrationeringens Indførelse fastsattes Bestemmelser om Fremstilling af Mel, svarende til Brødmærkeordningen. Bestemmelserne fremkaldte Trusler fra Møllerne om at ville standse Salget af Hvedemel, i hvilken Anledning man fra Indenrigsministeriet udsendte Meddelelse om, at der forberedtes Lovforslag til Hindring af Obstruktion fra saadanne Erhvervsvirksomheder, som under de vanskelige Forhold var nødvendige for Befolkningens Ernæring. Der optoges dog Forhandling med Møllerne, og efter at disse havde faaet Mulighed for at gøre deres Anskuelser bedre

gældende gennem Oprettelsen af et „Møllernævn“ under Forsæde af et Medlem af Den overordentlige Kommission, faldt Sindene atter til Ro. Samtidig med de omstridte Formalingsbestemmelser fastsattes der Maksimalpris paa alt Mel, idet den tidligere gældende Maksimalpris alene paa dansk Mel havde medført, at de Handlende hævdede, at det fortrinsvis var udenlandsk Mel, de havde til Forhandling. Men efter at Staten havde overtaget alt fremmed Hvedemel, afgaves dette til Møllerne, der skulde blande det saakaldte Standard-Hvedemel af halvt dansk og halvt fremmed; ogsaa paa denne Blanding sattes der Maksimalpris (Indm. Bkg. 24. Maj 1917). Prisen var for groft Rugmel (udmalet til 97 %) 21 Kr., for halvsignet Rugmel (udmalet til 80 %) 27 Kr., for Standard-Hvedemel (udmalet til 75 %) 43 Kr. og for Blandingsmel (480 Vægtdele halvsignet Rugmel blandet med 600 Vægtdele Hvedemel) 34 Kr. 20 Øre, alt pr. 100 kg fra Møller eller Grossist. I al Rugmel skulde iblandes Klid, men Paabudet om Iblanding af Byg bortfaldt paa Grund af den stærke Trang for denne Kornsort til Svinefoder.

Ved disse Foranstaltninger gennemførtes Forsyningen med Brød og Foderkorn uden større Vanskeligheder indtil ny Høst, og det saa meget mere, som der endnu i disse Maaneder indgik ingenlunde ubetydelige Mængder Brødkorn, Majs og Foderkager til Landet, hvorved Forudsætningen om den fuldkomne Afspærring ikke kom til at gælde. Men desuden var der naturligvis rundt om Lagre at tære paa, og Brødrationeringen kunde ogsaa fores igennem af den Grund, at de fastsatte Rationer maatte siges at være rigelige. Om Normalforbrugets Størrelse havde man ganske vist kun en skønsmæssig Viden, støttet til Mølleri- og Forbrugsstatistikken, hvorefter man regnede med, at der aarlig forbruges ca. 80 kg Rug og ca. 72 kg Hvede pr. Individ. Rugbrødsrationen (inkl. Tillægsbrødkort) svarede til ca. 72 kg Rug, og selv om Hvedebrødsrationen med 13 Mærker pr. Maaned kun udgjorde henved 60 kg, har ogsaa dette formentlig været tilstrækkeligt, siden man i det følgende Hostaar kunde gaa ned til 6 Mærker pr. Maaned, uden at Befolkningen derfor kom til at lide egentlig Mangel paa Brød. Men desuden kan det sikkert antages, at Beregningerne af Normalforbruget viste for høje Tal. I det hele var Rationernes Rigelighed saavel for Brødets som for de øvrige rationerede Varers Vedkommende en af de afgørende Grunde til, at Rationeringen her i Landet kunde gennemføres saa planmæssigt, som det skete.

Til disse forskellige Foranstaltninger til den bedst mulige Udnyttelse af Kornet føjedes desuden Bestemmelser om Indskrænk-

*Spiritus
og Øl*

ninger i Kornes Anvendelse til Spiritus. Samtidig foretoges væsentlige Forhøjelser af Spiritusbeskatningen, og der indlededes hermed en Politik, som baade sigtede mod Besparelser i Raastofferne, saa længe Krigen stod paa, og under og efter denne mod en Begrænsning af Spiritusforbruget, som blev af meget betydeligt Omfang. Det lykkedes ved Opretholdelse af de høje Priser, som Skatteforøgelsen medførte, ad en forholdsvis lempelig Vej at fremtvinge store Fremskridt i Ædrueligheden, og den politiske Magt, som Afholdsbevægelsen repræsenterede, var af afgørende Betydning baade for Iværksættelsen og Opretholdelsen af disse Foranstaltninger.

Den 27. Februar 1917 standsede en indenrigsministeriel Bekendtgørelse al Handel med eller Udlevering af Spiritus (Whisky, Cognak, Likører, Brændevin o. l.), og der fandt en Optælling Sted af samtlige Lagre. Derefter blev det under 6. Marts forbudt at anvende enhver Art af Korn, Foderstoffer, Kartofler samt Brændselsstoffer ved Fremstilling af Spiritus i andet Øjemed end til teknisk Brug. Da man anslog Produktionen af teknisk Sprit til at udgøre ca. $\frac{1}{3}$ af Fabrikernes normale Produktion, bestemtes det, at ingen Fabrik maatte fremstille mere end, hvad der under regelmæssig fordelt Virksomhed svarede til $\frac{1}{3}$ af dens Produktion i 1916, hvorved det opnaaedes, at Fabrikernes Lagre af Raastoffer og Brændsel, der omkring 1. Marts var tilstrækkelige til normal Drift i ca. 3 Maaneder, kunde slaa til for den for Landet nødvendige Fremstilling af teknisk Sprit og af Gær i ca. 9 Maaneder. Ved Lov 17. Marts indførtes en Tillægsafgift paa al Spiritus lig med Detailprisen, og til Bestemmelse af denne nedsattes et „Spiritus-nævn“, hvis Indstilling dannede Grundlaget for de i Indm. Bkg. 23. Marts 1917 fastsatte Maksimalpriser paa de enkelte Arter af Spiritus. Samtidig hævedes Forbudet mod Handel med Spiritus.

Med Hensyn til Fremstillingen af Øl, ved hvilket et meget betydeligt Antal Personer var beskæftiget, og som man derfor alene af den Grund ikke kunde indskrænke saa stærkt, bestemte Indm. Bkg. af 3. April, at Bryggerierne til skattepligtigt Øl kun maatte anvende 80 % af det i det nærmest foregaaende Aar anvendte Brygningsmateriale og til skattefrit Øl højst den samme Mængde, hvorhos Bryggeriernes Beholdninger af Byg og af den Malt, der var bestemt til Eksport, blev beslaglagt. Bygget anvendtes til Saasød m. v., og Malten blev gennem „Byg- og Malt-nævnet“ fordelt til de Bryggerier, der manglede Malt.

*Udvalget
af 4. April
1917*

Imidlertid maatte det naturligvis i Foraaret 1917 befrygtes, at Forholdene vilde blive stadig vanskeligere, og det kom jo ogsaa

til at blive Tilfældet gennem Standsningen af Foderstoftilforslerne allerede i Begyndelsen af Juli Maaned. Indenrigsministeren nedsatte derfor under 4. April et sagkyndigt Udvalg, der fik til Op-gave at udarbejde en detailleret Beretning over, hvorledes Hosten 1917 burde anvendes under Forudsætning af, at Landet var afskaaret fra Tilforsel udefra af Levnedsmidler, Foderstoffer og Raa-stoffer til Fremstilling af Levnedsmidler. Udvalget skulde ved Ud-arbejdelsen af sit Forslag tage Hensyn saavel til Befolkningens direkte Ernæring som til Opretholdelse paa den nyttigste Maade af Landets Husdyrbestand. Den af Udvalget afgivne Betænkning kom til at danne Grundlaget for Kornloven af 3. Aug. 1917, og Udvalgets ledende Mænd gik over i det ved Loven oprettede „Ernæringsraad“.

Medens Bestemmelserne vedrørende Befolkningens Forsyning med Varer og de paa disse fastsatte Højestepriser hidtil var trufne i Medfør af den almindelige Bemyndigelse, Loven af 7. August 1914 gav Indenrigsministeren, blev de væsentlig videregaaende Foranstaltninger, der var nødvendige, efter at den hidtil dog forholdt sig frie Ud- og Indførsel var bragt til Ophør, trufne ved Lov. Ikke blot imodegik Regeringen herigennem den Misnoje, som fandtes overfor den udstrakte — om end fuldkommen lovmedholdelige — Anvendelse, der var gjort af Bemyndigelsen i Loven af 7. August, men desuden var det en Støtte for saa indgribende Foranstaltninger som dem, der f. Eks. skulde iværksættes ifølge Kornloven af 1917, at den samlede Lovgivningsmagt og ikke alene Regeringen og dens to Støttepartier stod bag ved de trufne Bestemmelser.

Kornloven af 1917 udformede og befæstede iøvrigt de Principer, der laa til Grund for de i Foraaret 1917 trufne Bestemmelser vedrørende Kornets Anvendelse. Loven tilpligtede Landbrugerne at afhænde al Rug og Hvede af Høst 1917 (undtagen det til Saasæd nødvendige og Frarensning) til Staten til en Pris af 26 Kr. pr. 100 kg og endvidere et nærmere fastsat Kvantum Vaarsæd til 23 Kr. pr. 100 kg; den Jordbruger, der havde afleveret 450 kg Rug og Hvede pr. 1000 Kr. Jordværdi, var dog fritaget for Aflevering af Byg og Havre (Blandsæd), medens disse Kornsorter i øvrigt skulde afleveres i saa stort Omfang, at Jordbrugerne i alt afgav 450 kg Korn pr. 1000 Kr. Jordværdi; dog havde han Ret til, forinden Afleveringen af Vaarkorn fandt Sted, at forbeholde sig til Anvendelse paa egen Ejendom indtil 450 kg Vaarsæd pr. 1000 Kr. Jordværdi. I denne Forbeholdsret gjaldt der dog visse Indskrænkninger for deres Vedkommende, der ikke havde besaaet $\frac{1}{10}$ af deres Agerjord med Rug og/eller Hvede. Den Del

*Kornloven
1917*

af Avlen, en Jordbruger ikke var pligtig at aflevere, havde han Ret til at disponere over til Anvendelse i sin Bedrift, men han maatte kun sælge til Staten, der i saa Fald betalte 2 Kr. Overpris pr. 100 kg for derigennem at søge at bringe sin samlede Kornbeholdning op paa 850 000 Tons.

De mest fremtrædende Forskelligheder mellem disse og de tidligere gældende Bestemmelser var dels dette, at Staten fratog Landbrugerne alt Brødkorn og folgelig bragte dem ind under Brødkortordningen paa lige Fod med Byernes Befolkning, medens de tidligere havde kunnet tilbageholde Brødkorn til Forbrug i egen Husholdning. Endvidere forlod man det gamle Boniteringsmaal Hartkornet som Udskrivningsgrundlag, fordi det paa Grund af sin Ælde ansaas for mindre egnet til dette Formaal, og gik over til at anvende den for første Gang foretagne almindelige Vurdering af Jorden, der nylig var tilendebragt. Endvidere sattes Priserne paa Brødkorn højere end paa Foderkorn, hvorved det tidligere stadig standende Stridsspørgsmaal i Anledning af, at Højestepriserne paa Brødkorn ikke tillod Indkob af lige saa store Mængder Foderkorn, bragtes ud af Verden; det var dette Misforhold, man igennem de foran omtalte Overpriser og Tilskud til Svineproducenterne i nogen Grad havde søgt at bøde paa. Men som Indenrigsministeriet allerede under 13. April 1917 havde meddelt, burde der for Høstaaret 1917/18 ansættes højere Priser paa Brødkorn end paa Foderkorn, fordi en fortsat Afspærring fra oversoiske Tilførsler kunde bringe Værdien af de hjemlige Foderstoffer saa meget i Vejret gennem deres Anvendelse i den dyriske Produktion, at denne Forskydning, selv med Maksimalpriser paa Foderkornet, kunde true den fornødne hjemlige Avl af Brødkorn. Endelig skal det nævnes, at Brødkortordningen nu gjordes fuldstændig derved, at intet Korn udleveredes fra Statslager undtagen mod Aflevering af Melkort med tilsvarende Paalydende.

For saa vidt var alt godt og vel, men saa indtraf der det store Uheld, at Hosten 1917 blev overmaade utilfredsstillende, fordi Høstarealet fra 1916 til 1917 var formindsket ca. 5 pCt; denne Tilbagegang ramte særlig Rug- og Hvedearealerne paa Grund af de for Markarbejdet i Efteraaret 1916 ugunstige Vejrforhold og paa Grund af, at en Del Hvedemarker tog Skade af Vinterfrosten og maatte omplojes. For Vaarsædens Vedkommende forringedes Høstudbyttet bl. a. derved, at man mange Steder ikke kunde lade Sæden staa til Modenhed, men maatte høste den grøn for at bøde paa den i den tørre Forsommer herskende Mangel paa Græs.

Udbyttet af Kornhøsten blev derfor endnu mindre end i 1914, og trods alle Anstrengelser lykkedes det ikke Ernæringsraadet, hvem Kornlovens Administration var overdraget, at bringe Statens Beholdninger stort op over 550 000 Tons eller ca. 300 000 Tons under det, man havde regnet med, da Kornloven vedtoges. Naar man dog naaede gennem Høstaaret 1917/18, skyldtes det den stærke Udmaling og Anvendelsen af Klid samt Tæring paa Beholdninger fra tidligere Tid. Endvidere nedsattes Franskbrødsrationen fra 1. Oktober 1917 fra 13 til 9 Mærker og fra Januar 1918 til 6 Mærker à 300 g Brød eller 240 g Mel pr. Maaned.

Imidlertid fastsattes ved tre Bekendtgørelser af 8. September 1917 de nærmere Regler for Fordelingen af Mel og Brød samt om *Brød, Mel og Gryn* Statslagere, Kornnævn og Brødkortordningen (efter de samme Linier som hidtil) og endvidere Regler om Tilvirkningen af og Priserne paa Mel. Herefter skulde der fremstilles groft Rugbrødsmel (24 kg Byg og 67 kg Rug udmalet til 97 % og iblandet 12 kg Klid) til en Højestpris fra Mølle af 21 Kr. pr. 100 kg, halvsgtet Rugbrødsmel (25 kg Byg og 75 kg Rug udmalet til 90 % og iblandet 10 kg Klid) til 22½ Kr. og Sigtebrødsmel (33 kg Byg og 100 kg Rug udmalet til 75 %) til 26 Kr. Endelig skulde Hveden udmales til 70 % og Prisen paa Hvedemel være 44 Kr. pr. 100 kg. For at muliggøre de nævnte Priser solgtes Rug og Byg fra Statslager til 18½ Kr. pr. 100 kg, medens Indkøbsprisen som foran nævnt var henholdsvis 26 og 23 Kr. Paa den anden Side var Statslagerprisen paa Hvede 27 Kr., hvorved et mindre Beløb indvandt til Dækning af den Udgift, Staten paa-drog sig ved at sælge Rug og Byg til Brødfremstilling under Indkøbspris. Resten skulde dækkes af Statskassen, og der skulde herigennem opnaaes, at Prisen paa Rugbrød trods de forhøjede Kornpriser kunde holdes uforandret. Da det senere paa Høstaaret viste sig, at der var indgaaet mere Rug og mindre Byg til Statslagrene end forventet, toges Bygget ved Indm. Bkg. 23. April 1918 ud af Rugbrødsmølet og erstattedes med Rug. Denne Foranstaltning var ogsaa paakrævet af Hensyn til Gryn fremstillingen, idet den daarlige Havrehøst havde gjort det umuligt at fremskaffe Havre i brugelig Kvalitet til Gryn, og Grynforbruget maatte derfor tilfredsstilles ved Byggryn. Fremstillingen af baade Havre- og Byggryn foregik under Ernæringsraadets Kontrol.

Ifølge Kornloven af 1917 „skal Bryggerier, Malterier og Brænderier ikke kunne købe eller anvende andet dansk Korn end det hos Staten indkøbte“, og dette maatte Bryggerierne kun anvende

Øl og Spiritus

til Fremstilling af skattefrit Øl, medens det dog tillodes dem at anvende de Maltbeholdninger, de laa inde med, til Tilvirkning af skattepligtigt Øl og i hele Aaret 1917 at indkøbe dansk Malt til skattefrit Øl. Det Kvantum Raastof, Bryggerierne fik tildelt fra Ernæringsraadet, udgjorde ca. $\frac{1}{4}$ af det normale, og selv om Produktionen herved og ved Anvendelse af de Beholdninger af fremmede Raastoffer, som Bryggerierne var i Besiddelse af, kunde holdes paa ca. Halvdelen af det normale, opstod der dog ved denne Produktions-Indskrænkning foruden Vanskeligheder for Bryggerierne og Forringelse af Øllets Kvalitet en Nedgang i Produktionen af de af Spritfabrikkerne ved Gærfremstilling anvendte Maltspirer. Herved formindskedes ogsaa Tilvirkningen af teknisk Sprit, idet det ved Forhandling mellem Ernæringsraadet og Spritfabrikkerne var blevet fastsat, at der ikke maatte fremstilles mere teknisk Sprit end den, der flød sammen med Gæren. Da det imidlertid var nødvendigt, at der fremkom Gær nok til Brodbagning, stillede Ernæringsraadet den nødvendige Mængde Korn og Klid til Raadighed, og Staten ydede et Tilskud til Gærprisen, for at den Forhøjelse, Fabrikationsreduktionen paa Spritfabrikkerne ellers vilde have gjort nødvendig, ikke skulde træde i Kraft og virke fordyrende paa Brodet.

Jævnside med disse Indskrænkninger gik Overvejelser om en fornyet Forhøjelse af Spiritusbeskatningen, og Indenrigsministeriet forbød den 6. Oktober 1917 enhver Udlevering af Sprit (Drikkesprit eller teknisk Sprit) fra Fabrikkerne, som det angaves i den officielle Meddelelse: for at kunne disponere over Sprit til Belysning. Der forefandtes hos Fabrikkerne 870 000 l à 100 pCt., som baade ønskedes til teknisk Brug og af Afholdsfolkene ønskedes unddragne det personlige Forbrug. Ved Lov 21. December 1917 forhøjedes Afgiftssatserne i Loven af 17. Marts 1917 f. Eks. med $7\frac{1}{2}$ Kr. pr. Flaske ($\frac{3}{4}$ l) af den dyreste Drikkebrændevin, paa hvilken der ved Indm. Bkg. 4. Januar 1918 fastsattes ny Maksimalpriser (11 Kr. pr. Flaske), og med tilsvarende Forøgelser paa de øvrige Sorter. Samtidig var der truffet en Ordning af Spiritusfremstillingen, hvorved Produktionen yderligere formindskedes, og hvorved det tillodes Spritfabrikkerne maanedlig at udlevere 100 000 Flasker Drikkesprit af det Lager, de laa inde med den 6. Oktober, og som androg 1 200 000 Flasker, svarende til 400 000 l à 100 pCt. eller lidt under Halvdelen af den hele Beholdning. Den formindskede Mængde teknisk Sprit blev derefter i Henhold til Indm. Bkg. af 11. Marts 1918 udrationeret.

Endelig skal som den sidste Form for Anvendelse af Kornet af Høsten 1917 nævnes det Bytte, der fandt Sted af dansk Korn mod Norgesalpeter. Ved Lov 7. Marts 1918 bemyndigedes Indenrigsministeren til for Statens Regning at indkøbe indtil 20 000 Tons Norgesalpeter til en Pris af 55 Kr. pr. hkg fob norsk Havn og sælge den til danske Landbrugere til en Pris af 35 Kr. Samtidig bemyndigedes Ministeren ved en anden Lov s. D. til at afhænde til Norge indtil 20 000 Tons Korn, at afkøbe Landbrugerne disse til 30 Kr. pr. hkg og, hvis det skulde blive nødvendigt, at nedsætte Rugbrødsrationen. Udvekslingen skete til 55 Kr. for Salpeter og 40 Kr. for Kornet, hvilket var Markedsprisen for Salpeter, medens dette for Krigen ligesom dansk Byg omsattes til ca. 15 Kr. Men af Hensyn til Konsekvenserne overfor udenlandske Kobere synes man ikke fra nogen af Siderne at have været tilbøjelig til at udveksle til en lavere Pris. De første 10 000 Tons Korn skulde leveres i Høstaaret 1917/18. For dette Korn betalte Staten Landbrugerne 30 Kr. pr. 100 kg eller gav dem Ret til Kob af Oliekager i Forhold til den Salgssum, der vilde være blevet betalt, hvis Kornet var købt kontant. Ernæringsraadet udbød Tegningen, og der indkom 3 572 Tons, hvoraf 1 402 Tons mod Oliekager, Resten mod Betaling. De øvrige 6 428 Tons leveredes fra Statslager, og det lykkedes at undgaa en Nedsættelse af Rugbrødsrationen.

*Korn
til Norge*

Umiddelbart før Begyndelsen af det Tidsrum, der behandles i nærværende Hovedafsnit, havde Indenrigsministeriet den 13. Januar 1917 forbudt Anvendelsen af Kartoffler til Foder. Det var kun med store Betænkeligheder, Regeringen iværksatte denne Foranstaltning, men Kartoffelhosten i 1916 havde været ringe, og da det samme gjaldt Byghosten, og da Majstilførslerne var saare usikre, kunde det befrygtes, at Kartofflerne skulde blive anvendt til Svinefoder i et saadant Omfang, at den til Menneskefode fornødne Mængde ikke skulde være til Stede ved Høstaarets Slutning. Paa den anden Side var man naturligvis betænkelig ved, forinden det maatte anses strengest nødvendigt, at berøve Svineproducenterne dette Fodermiddel. Da Forbudet var traadt i Kraft, paalagdes det Amtmændene med Opmærksomhed at følge dets Virkninger, dels med Hensyn til mulige Vanskeligheder for Svineproducenterne, dels vedrørende Landbrugernes Mulighed for at finde Afsætning for Kartofflerne, paa hvilke der desuden den 31. Januar sattes Maksimalpris af 8 Kr. pr. 100 kg. Men den lille Høst eller Landbrugernes Uvilje mod at sælge Kartofflerne eller de af den strenge Vinter foraarsagede Transportvanskeligheder og Vanske-

Kartofler

ligheder ved at grave i Kulerne medførte, at der næsten ingen Kartoffler kom ind til Byerne. Dette medførte naturligvis de største Vanskeligheder. Saaledes kunde Maksimalpriserne ikke holde Stand under Trykket af den store Efterspørgsel. Den Til-ladelse, der var til at tage højere Priser for Læggekartofler, med-førte, at alle Kartoffler blev „Læggekartofler“ for at komme til at nyde godt af de højere Priser. Da man derefter ophævede denne Overpris, gik Tilbudet af Læggekartofler saa meget tilbage, at det maatte befrygtes, at der ikke vilde komme tilstrækkelig mange frem til Anvendelse i det kommende Høstaar, og Overprisen genind-førtes samtidig med, at de gældende Maksimalpriser forhøjedes. Men heller ikke dette hjalp, og Indenrigsministeren bemyndigede derfor i Henhold til Lov 7. August 1914 Kjøbenhavns Magistrat til at foretage Ekspropriation af de til Hovedstadens Forsyning nødvendige Kartoffler. I det Omfang, Sælgerne havde Kartoffler, der var anvendelige til Menneskeføde, viste de sig villige til at sælge til den kommunale Embedsmand, der var sendt ud, men hvad der ad denne Vej skaffedes frem forslog ikke til stort mere end Hospitalers o. l. Forbrug, og Hovedstaden var derfor gennem Maaneder praktisk talt uden Kartoffler. For at undgaa en Gen-tagelse af dette uheldige Forhold, søgte Hovedstadskommunerne i April 1917 igennem kontraktmæssig Tegning af Kartoffler, der skulde leveres i Høstaaret 1917/18, at sikre Forsyningen i dette Aar.

Imidlertid blev Kartoffelhøsten i 1917 større end i 1916, men væsentlig under 1914 og 1915, og Forholdene var derfor stadig vanskelige. Fodringsforbudet opretholdtes, idet der dog ved Indm. Bkg. 3. August 1917 gaves en almindelig Dispensation til at op-fodre 10 pCt. af Avlen i Tiden indtil 1. Oktober 1917. Imidler-tid havde Indenrigsministeren med Bemyndigelse i Kornloven af 1917 paalagt Købstadkommunalbestyrelserne at sikre sig et Kvan-tum Kartoffler gennem Køb paa Oplagring eller i Kontrakt, sva-rende til 100 kg pr. Indb., den Mængde, man regnede med som det aarlige Forbrug. Da disse Opkøb m. v. foregik trevent, og da det paa den anden Side ikke var muligt at opretholde Fod-ringsforbudet for samtlige næsten 9 Mill. hkg, hvorefter Høsten be-stod, for at sikre de 3 Mill., der skulde anvendes til Menneske-føde, fastsattes Bestemmelser om, at Jordbrugere, der havde solgt 30 hkg pr. Td. Land Kartoffelareal, kunde opfodre Resten, og det tillodes i Kornligningen at frigøre sig for Levering af 1 hkg Rug med 4 hkg Kartoffler. Men Kommunerne udviste ikke den for-

nødne Interesse for at købe eller kontrahere om Kartofler, og da Ernæringsraadet frygtede for Vanskeligheder ved Gennemførelsen af Brødrationeringen og gerne vilde have en Reserve at falde tilbage paa, overtog Raadet Indkøb af Kartofler og blev ved Indm. Bkg. 18. Februar 1918 eneberettiget til at opkøbe Kartofler i Partier paa over 100 kg. Herved kunde der i nogen Grad hjælpes paa Mangelen, men dog ikke mere, end at der paany i Juni 1918 opstod en saadan Kartoffelmangel i Hovedstaden, at der deraf toges Anledning til syndikalistiske Gadedemonstrationer. Man begyndte nu at nærme sig den Tid omkring Krigens Ophor, hvor den stadig stigende Dyrtid og Urolighederne ude i Verden fremkaldte en ikke ringe Gæring ogsaa her i Landet. Overfor den øjeblikkelige Kartoffelmangel søgte man at hjælpe ved at foretage en Ekstrauddeling af Tillægsbrodkort til de Kommuner, hvor Kartoffelmangelen var størst.

Medens Kornordningen for Hostaaret 1917/18 først fastsattes ved Loven af 3. August 1917, var det et fra alle Sider almindeligt Ønske, at Landbruget saa tidligt som muligt skulde have Kendskab til den Ordning, der skulde træffes for 1918/19. Overvejelserne herom begyndte da allerede i Oktober 1917, og under 20. Marts 1918 stadfæstede Kongen Kornloven for 1918/19. Denne Lov fastsatte ligesom Loven af 1917 Jordværdien som Ligningsgrundlag, men medens der efter den foregaaende Lov skulde afleveres den samme Mængde Korn af smaa og store Ejendomme, fritog Loven af 1918 de første 3000 Kr. Jordværdi for Leveringspligt, det 4de Tusinde Kr. skulde levere 5½ hkg Korn eller 2 Svin a 70 kg; derefter skulde der for hver 1000 Kr. af Ejendommens Jordværdi leveres 5½ hkg Korn fra Ejendomme med imellem 4000 og 30 000 Kr. Jordværdi, 6½ hkg for Ejendomme i den følgende Gruppe op til 100 000 Kr. Jordværdi og 7 hkg for de største Ejendomme. For Dyrkning af Sukkerroer paa en nærmere angiven Del af Arealet og for Dyrkning af Cikorierodder, olieholdige Planter og Hor gav Loven Fradrag i det anførte Udskrivningskvantum, ligesom Salg af 4 hkg Kartofler ud over 20 hkg pr. Td. Land af Kartoffelarealet frigjorde 1 hkg Korn. I Modsætning til den foregaaende Lov gav Loven af 1918 ingen Forbeholdsret, eller denne havde i hvert Fald faaet en hel anden Form. Medens nemlig Loven af 1917 gav enhver Jordbruger Tilladelse til at forbeholde sig 450 kg Vaarkorn pr. 1000 Kr. Jordværdi, kendte 1918-Loven kun til Forbehold under Forudsætning af, at Jordbrugeren ikke kunde opfylde sin Leveringspligt. I saa

*Kornloven
1918*

Fald skulde han aflevere hele sin Avl ogsaa af Havre, Byg og Blandsæd, og kunde kun beholde en i Loven nærmere fastsat Mængde Saasæd og Hestefoder, og blev iøvrigt stillet under Kontrol af det kommunale Kornnævn. Forbeholdsretten ifølge Loven af 1917 havde dels medført, at de smaa Brug havde haft Vanskeligheder ved at komme igennem, idet det Kvantum Korn, de havde Ret til at forbeholde sig, navnlig da Staten ikke kunde komme dem til Hjælp, var utilstrækkeligt, og man gik derfor i 1918 over til helt at fritage de første 3000 Kr. Jordværdi for Leveringspligt. Men Forbeholdsretten havde ogsaa i Forbindelse med det ringe Udbytte af Høsten 1917 foranlediget, at der til Statslagrene var indgaaet et langt lavere Ligningskvantum end ventet, og at der var opstaaet mange Vanskeligheder for Administrationen paa Grund af den uensartede Maade, paa hvilken Forbeholdsretten praktiseredes Landet over.

Ligesom Lov 1917 paabød Loven af 1918 Aflevering af al Rug og Hvede (undtagen Saasæd og Frarensning), og herudover saa megen Vaarsæd, at det fornævnte ligningspligtige Kvantum pr. 1000 Kr. Jordværdi naaedes (herigennem regnede man, at der ialt skulde indkomme 765 000 Tons til Statens Lagre). Den Jordbruger, der i Rug og Hvede leverede mere end sit Kvantum, kunde ombytte det overskydende paa Statslager med Vaarkorn. Prisen paa Vintersæd fastsattes til 26 Kr., for Vaarsæd til 23 Kr. og for Boghvede (der af Hensyn til Gærindustrien inddroges under Ligningen) til 35 Kr. Desuden fastsatte Loven en Efterbetaling paa mindst 1 og højst 4 Kr. af hele det til Staten leverede eller solgte Kvantum for hver 100 000 hkg, der indgik ud over 7 Mill. hkg. Da der opstod Usikkerhed om, hvorvidt de 7 Mill. hkg var indgaaet, fastsatte Kornloven af 19. September 1919, at der for Høstaaret 1918/19 skulde finde en Efterbetaling Sted af 1 Kr. pr. 100 kg, selv om de nævnte 7 Mill. hkg ikke var naaet, og der udbetaltes saaledes en „Bonus“ paa 1 Kr. pr. 100 kg af hele Høsten 1918. Der indgik netto 6,8 Mill., hvortil kom, hvad der af Landbrugerne var solgt som Saasæd eller iøvrigt leveret mod Fradragsret, saaledes at det samlede afleverede Kvantum efter denne Beregning blev 7,3 Mill. hkg.

*Brød,
Mel og Gryn*

Medens man i forrige Høstaar kun havde tilstræbt Opretholdelsen af en uforandret Rugbrødspris, der dog paa Grund af Stigning i de øvrige Omkostninger (Arbejdsløn, Brændsel m. v.) var gaaet op til ca. 95 Øre pr. 4 kg, bemyndigede Kornloven af 1918 Indenrigsministeren til at afhænde Statens Brødkorn til en saadan

Pris, at et 4 kg Rugbrød kunde sælges 15 à 16 Øre billigere end hidtil, samtidig med at „Dyrtidsloven“ af 13. Juli 1918 gav Bemyndigelse til, at Prisen yderligere nedsattes med 10 Øre pr. 4 kg. For at opnaa dette fastsattes ved Indm. Bkg. af 27. August 1918 Prisen paa Rug og Byg fra Statslager til 6,35 Kr. pr. 100 kg, medens Hvedepriisen var 27½ Kr. Samtidig toges Bygget atter ind i Rugbrødsmelet, der derefter fremstilledes paa samme Maade som efter Bkg. af 8. September 1917. For groft Rugbrødsmel blev Højestepriisen 8,60 Kr., for halvsgtet: 10,85 og for Hvedemel: 44,00 Kr. pr. 100 kg. Senere paa Aaret viste det sig, at der kom flere Brød ud af en Sæk Mel end regnet med ved Fastsettelsen af disse Priser, og ved Indm. Bkg. 12. November forhøjedes Rug- og Bygpriisen derfor til 7,30 Kr. og Hvedepriisen til 27,75 Kr. og Melpriserne i Overensstemmelse hermed.

Ved Indm. Bkg. af 27. August 1918 fastsattes iovrigt de gældende Regler for Befolkningens Forsyning med Brød og Mel i alt væsentlig uforandret for Høstaaret 1918/19. Rugbrødsrationen var stadig 8 kg Rugbrød pr. Person pr. Maaned samt Tillægsbrødkort, og Fransnbrødsrationen forhøjedes i Oktober 1918 til 7 og i November til 8 Mærker à 300 g Brød eller 240 g Mel. Gryn fremstillingen foregik som hidtil under Ernæringsraadets Kontrol, og der maatte kun anvendes den Havre og Byg, som Ernæringsraadet stillede til Raadighed.

Ligesom i det foregaaende Høstaar kunde Bryggerier og Brænderier ifølge Kornloven af 1918 ikke købe dansk Korn hos andre end Staten. Man regnede med, at der ved det Kvantum, som udeliveredes Bryggerierne, skulde kunne opretholdes en Produktion, svarende til ca. 50 pCt. af det normale, og først i Juni 1919 muliggjorde nye Tilførsler ude fra en Forøgelse af Produktionen. For Spritfabrikernes Vedkommende fandt der en meget betydelig Nedgang Sted i Kornforbruget, dels paa Grund af at der anvendtes Rugklid og Melasse, dels fordi der fra 1. Oktober 1918 fandt en Koncentration Sted i Spiritus- og Gærindustrien, hvorved store Besparelser i Raastofforbruget opnaaedes. De Raastoffer, der stilledes til Fabrikernes Raadighed, maatte kun anvendes til Fremstilling af Gær og teknisk Sprit, men som hidtil tillodes Udlevering af Drikkesprit af Lagret pr. 6. Oktober 1917. Da det til Drikkesprit omdannede var opbrugt ved Udgangen af September 1918, tillodes det af de pr. 6. Oktober 1917 resterende 470 000 l at omdanne 300 000 Flasker til Udlevering i Oktober Kvartal 1918, 300 000 Flasker i Januar Kvartal 1919 og yder-

(O) og
Spiritus

ligere 130 000, 140 000 og 154 000 Flasker i hver af Maanederne April—Juni 1919 Hermed var Lagret fra 1917 opbrugt.

Kartofler Ogsaa Kartoffelforsyningen var i 1918/19, ligesom i det foregaaende Høstaar, reguleret gennem Kornloven, der bemyndigede Indenrigsministeren til at lade dyrke Kartoffler til Staten i Kontrakt; Prisen var fra 7 Kr. i September stigende til 10 Kr. i April; desuden betaltes en Godtgørelse af 50 Kr. pr. 10 hkg, der leveredes i Overensstemmelse med Kontrakten. Der tegnedes ca. 2,6 Mill. hkg, et mindre Kvantum end man havde ønsket; men dels synes de tilbudte Priser ikke at have været tilstrækkelig lokkende, dels kunde det Afdrag i Kornleveringspligten af 1 hkg Korn for hver 4 hkg Kartoffler, en Kartoffelavler afsatte ud over 20 hkg, ikke komme til Gyldighed for Kartoffler tegnede i Kontrakt med Staten eller Kommunerne. Imidlertid gav Kartoffelhosten i 1918 over 11 Mill. hkg; Forsyningen foregik derfor uden Vanskeligheder i Høstaaret 1918/19, og i Kornloven 1919 fandtes ingen Bestemmelser om Kartoffelforsyningen i det ny Høstaar.

*Foderkorn
og -kager*

Ved Blokadens Ikrafttræden forbød Indenrigsministeriet enhver Forbruger at forsyne sig med Byg, Blandsæd, Majs og Foderkager til mere end 14 Dages Forbrug. Samtidig foretoges en Optælling af de tilstedevarende Beholdninger, der viste tilfredsstillende Lagre af Foderkager, men Knaphed paa Majs. Saaledes som foran (S. 115) omtalt, overtog Staten derfor det hos Landbrugerne henliggende Foderkorn, der ikke var nødvendigt for Landbrugerens egen Bedrift, og senere de under Omtalen af Kornlovene anførte Mængder. Maksimalprisen paa det indenlandske Foderkorn, der i November 1916 var sat til 24½ Kr., fastsattes ved Kornlovene 1917 og 1918 til 23 Kr., idet Nedsættelsen motiveredes ved, at denne Pris var en rimelig Godtgørelse og paa den anden Side var en fast Pris, der af Staten betaltes for det af den overtagne Korn, og Fare for Prisnedgang var derfor udelukket. Ved Salg af Saasæd tillodes det dog at tage over Maksimalprisen og senere over Kornlovenes Pris. For Majsens Vedkommende holdtes den den 31. August 1916 fastsatte Højestepris af 23½ Kr. stadig i Kraft gennem Tilskud af Statskassen, senest bevilget i Loven af 26. Juni 1917, og der indførtes for Statens Regning under Administration af det i Marts 1916 nedsatte „Majsnævn“ ret betydelige Mængder, der bl. a. kom til god Nytte i Foraaret 1917 til Tilbytning af Saasæd, hvorved Staten kunde yde Hjælp til saadanne Landbrugere, der ikke paa anden Maade kunde skaffe sig Udsæd af Byg og Havre. Imidlertid standsede Amerikas Ind-

træden i Krigen yderligere Majstilforsler, og da de ret rigelige Beholdninger af Foderkager, der forefandtes ved Blokadens Ikrafttræden, efterhaanden heller ikke kunde fornyes, fastsatte Indenrigsministeriet ved Bkg. 26. Juli 1917 Maksimalpris, der for de forskellige Sorter laa omkring 37 Kr. Samtidig foretoges en Optælling af Beholdningerne, og da Resultatet af denne forelaa og viste, at der kun var 32 000 Tons tilbage hos Købmænd o. l. og 4000 Tons hos private eller ialt henved $\frac{1}{20}$ af det normale Forbrug, forbød Indenrigsministeriet de Handlende at udlevere Kagerne. Ernæringsraadet ønskede dette Udleveringsforbud opretholdt for at have en Beholdning at hjælpe Byernes Mælkeleverandorer med i Efteraarsmaanederne, medens Landbrugerne ønskede Kagerne fordelt. Dette skete ogsaa ved Indm. Bkg. af 20. November 1917, hvorefter det tillodes enhver Jordbruger gennem Køb af Kager at bringe sin Beholdning af Foderkager og -blandinger op til 25 kg pr. Ko. Da denne Udrationering var tilendebragt i Februar 1918, forefandtes der endnu 10 000 Tons, af hvilke Ernæringsraadet anvendte $\frac{1}{3}$ til Tilbytning af det Korn, der skulde sælges til Norge (S. 123), medens der foretoges en ny Udrationering af Resten. Efterhaanden blev Beholdningen paa denne Maade opbrugt, idet den sidste Rest solgtes i fri Handel, samtidig med at Maksimalpriserne stadig var sat i Vejret for at dække Lagertab, Rente m. v.

Medens det igennem de Foranstaltninger, der er omtalt paa de foregaaende Sider i alt væsentligt lykkedes at forsyne Befolkningen med de fornødne Mængder af Plantenæringsstoffer paa en saadan Maade, at der ikke var nogen, der led Nod, var Fedtstofforsyningen knappere, navnlig under Hensyn til hvad der sædvanemæssigt bruges her i Landet. Thi i og for sig var de Rationer, der fordeltes, i Forhold til andre Landes meget rigelige, og det var ernæringsmæssigt ogsaa af megen Betydning, at der kunde opretholdes en Sukkerration paa 2 kg pr. Person pr. Maaned gennem hele Krigsperioden. Men den daarlige Host i 1917 i Forbindelse med den midt i dette Aar indtrufne Standsning af Korn- og Foderstofftilforslerne, der bragte den samlede Indførsel af Foderkorn sammen med Hosten af Vaarkorn ned til 1228 Mill. kg i Høstaaret 1917/18 og 1651 Mill. kg i 1918/19 mod 2950 Mill. kg i 1914/15, medførte navnlig, at Flæskeproduktionen næsten fuldstændig hørte op. Antallet af Svin, der ved Krigens Udbrud var ca. $2\frac{1}{2}$ Mill. Stkr., udgjorde endnu, da Blokaden traadte i Kraft, henved 2 Mill., men derefter faldt Bestanden sta-

*Den dyriske
Produktion*

dig og stærkt og udgjorde i Begyndelsen af April 1918 kun godt 400 000 Stkr. Denne Nedgang maa utvivlsomt tilskrives Ernæringsraadets meget energiske Hævdelse af, at en saadan Reduktion var nødvendig, hvis ikke Svinene skulde sulte Menneskene ud, og at, naar Valget stod imellem Kornmangel og Fedtmangel, man da maatte vælge Fedtmangelen (Ernæringsraadets Beretning til Indenrigsministeren for Aaret 1917/18). Og i denne Forbindelse maatte det være det naturlige at slaa Svinene ned, dels fordi Opfedningen af disse kræver et uforholdsmæssigt stort Forbrug af Raamateriale, idet højst 18 pCt. af Foderets Næringsindhold gives tilbage i Form af Flæsk og Kød, men ogsaa fordi Svinene hurtigt kan reproducere, naar blot Avlsdyrene bevares, medens det er meget vanskeligere igen at tilvejebringe en Hornkvægbestand.

Den Rationering af Flæsk og Smør, der iværksattes fra 1. Jan. 1918, var da nødvendig for at faa en socialt forsvarlig Fordeling af de forhaandenværende Mængder af disse Varer, og ikke mindst for saa længe som muligt at bevare den størst mulige Mængde Flæsk og Smør til Eksport. Hertil kom et andet Forhold, nemlig dette, at De forenede Stater i sit Memorandum af 24. Juli 1917, som foran nævnt, bl. a. foreholdt de neutrale, at forinden disse igennem en omhyggelig gennemført Rationering havde sørget for at tilvejebringe de størst mulige Besparelser med deres egne Forsyninger, kunde de ikke vente Hjælp fra U. S. A., der under de foreliggende Forhold havde den største Brug for alt, hvad de kunde raade over, til sig selv eller deres allierede.

*Flæske-
og Kød-
rationering*

Ved Loven af 10. December 1917 indførtes da bl. a. en Rationering af Flæsket. Forinden denne nærmere omtales, skal det nævnes, at for at værne Svinebesætningerne mod en overilet Nedslagtning fastsatte Svineslagterierne ved Blokadens Ikrafttræden en Minimumsgrænse, der overgangsvis var helt oppe paa 95 kg, for de Svin, Slagterierne var villige til at modtage til Slagtning, hvilket dog ikke hindrede Leveringer, der naaede op til det samme som under Førkrigsforhold. Forholdene faldt dog i Løbet af Februar Maaned igen nogenlunde i Ro, og Slagterierne maatte, af Hensyn til Vanskelighederne for Svineproducenterne ved at skaffe Foder, i Løbet af Foraaret efterhaanden nedsætte Minimumsgrænsen. Under disse Forhold — paa den ene Side Foderstofmanglen, der pressede Slagtningerne i Vejret, paa den anden Side Udsigten til en stadig forringet Svineproduktion — kom man ind paa at foretage Nedsaltning af Svin; Hovedstadskommunerne gik i Spid-

sen, og Indenrigsministeriet opfordrede i Juli Maaned de øvrige Kommuner til at følge efter.

Samtidig søgte man gennem en stadig stigende Betaling at opmuntre Produktionen, eller i hvert Fald at imødekomme Landbrugets Krav om at faa en Pris for det Flæsk, der kunde fremstilles, som svarede til Stigningen i Kornpriserne. Modstridende Anskuelser og Strømninger gjorde sig her gældende, fordi overmaade betydningsfulde Talsmænd for Landbruget nærede store Betænkkeligheder ved den Forringelse af Svinebestanden, som Ernæringsraadet af al Magt søgte tilvejebragt, og de formaaede i hvert Fald at gennemtvinge, at Staten betalte Priser, som i og for sig set fra Producentens Synspunkt ikke var urimelige, men som dog maaske passede mindre godt til de samtidige Bestræbelser for at standse denne Produktion. Det er i forrige Hovedafsnit nævnt, at foruden Tilskudet til Svineproduktionen gennem den af Staten betalte Fastholdelse af Majsprisen, hvortil kom Maksimalprisen paa Byg, ydedes der siden Efteraaret 1916 et direkte Tilskud til Slagterierne paa 10 Øre pr. kg af de første 5000 Svin leverede til Hjemmemarkedet og 14 Øre for yderligere Leveringer. Disse Tilskud, der af Indenrigsministeren var fastsat efter Forhandling med Finansudvalgene, lovfæstedes ved Loven af 26. Juni 1917, men allerede ved Kornloven af 3. August 1917 forhojedes Tilskudet til 32,5 Øre pr. kg for alt Flæsk, leveret paa Hjemmemarkedet. Dette Tilskuds Størrelse fremkom derved, at man paa det paagældende Tidspunkt regnede med en Produktionspris for 1 kg Flæsk paa $7\frac{1}{2}$ Gange Prisen paa 1 kg Foder; med en Bygpris af 23 Øre, som fastsat i Kornloven, vilde Flæskeprisen altsaa blive 172,5 Øre pr. kg, men da Regeringen ansaa det for paakrævet at fastholde den gældende Flæskemaksimalpris af 140 Øre uforandret, maatte Tilskudet altsaa blive de nævnte 32,5 Øre. Og da Udførselen, der bragte væsentlig højere Priser hjem, standsede i Februar 1918, bødde Lovgivningsmagten paa det Tab, Slagterierne herved led, ved at forhoje Tilskudet til 52,5 Øre den 4. Februar, til 85 Øre den 14. Februar og til 90 Øre i Kornloven af 20. Marts 1918, hvilke 90 Øre iflg. Lovens Motiver var det Beløb, Svineproduktionen „for Øjeblikket maa antages at kræve“. Fra 5. Maj forhojedes Tilskudet yderligere med 8 Øre til Hjælp til Dækning af Slagteriernes Driftsudgifter, jfr. ogsaa Loven af 23. Juli 1918 om Befolkningens Forsyning med Oksekød.

Den Flæskeration, der indførtes ved Loven af 10. December 1917, udgjorde 280 g pr. Person pr. Uge (120 g „Rygflæsk“ og

160 g „Svinekød“). Denne Ration kan maaske anslaaes til at udgøre ca. Halvdelen af det daværende Forbrug, der dog var meget stort paa Grund af, at der var Maksimalpriser paa Flæsk, men delvis frie Priser paa Kød. Imidlertid var Nedgangen i Produktionen saa stærk, at denne Ration, tiltrods for at det ved Kommunernes Foranstaltning nedsaltede Flæsk inddroges under Rationeringen, ikke kunde opretholdes, og efter at Forbrugerne ikke havde været i Stand til at forskaffe sig det Flæsk, Mærkerne lod paa, nedsattes disses Paalydende saaledes, at Svinekødmærkets Paalydende gik ned til 120 g fra 1. Juni 1918 og Rygflæskmærkernes Gyldighed ophævedes. For dog at skaffe Befolkningen Erstatning for denne Rationsformindskelse indfortes ved Lov 23. Juli 1918 en Ændring i den hidtidige Kødordning gaaende ud paa, at Rygflæskmærkerne blev Rabatmærker for 200 g Kød, hvilket regnedes i Næringsværdi at svare til 160 g Flæsk; Rabattens Størrelse fastsattes saaledes, at Prisen paa de 200 g Kød blev den samme som for Flæsk, og det hidtidige Tilskud til Hjemmemarkedet bortfaldt, medens den Udførselsafgift af 7 Øre pr. kg, der havde været gældende siden April 1917, opretholdtes. Hvad der herudover krævedes til at udrede Rabatten, afholdtes af Statskassen. Ordningen gennemførtes iøvrigt paa den Maade, at der sattes Maksimalpris paa det Kød, der i Detailhandelen solgtes mod Mærker, medens Kødpriserne iøvrigt var fri. Imidlertid medførte det forøgede Forbrug af Oksekød, som Ordningen medførte ved at stimulere Forbrugernes Købekraft med Mærkernes Værdipaalydende, at Priserne paa levende Kreaturer steg, og at Slagterne dækkede sig for Salget af Kød til Maksimalpris mod Mærker ved at tage saa meget mere for det Kød, der solgtes uden Mærker. Indenrigsministeren fastsatte derfor i Oktober 1918 dels Maksimalpris paa Oksekød i hele og halve Kroppe, hvorved man haabede at støtte Detailmaksimalprisen, dels Maksimalpris paa alt Kød i Detailhandelen baade i og udenfor Rationeringen. Men en effektiv Gennemførelse af disse Højestepriser stødte paa de store Vanskeligheder, der skyldes Køds Uensartethed og forskellige Klassificering og de forskellige Maader, Kødet udskæres paa, medens lignende Vanskeligheder ikke fandtes for Flæsket.

Tiltrods for den vanskelige Administration af Kødordningen og Forbrugernes talrige Klager over Slagternes formentlige Omgaaelser af Bestemmelserne bragte Rabatsystemet dog Forbrugerne Erstatning for Flæsket til en Pris, der svarede til Flæskeprisen. Trods de Bestræbelser, der i 1917 og 1918 indtil Loven af 23.

Juli 1918 iværksattes igennem Tilskudene til Hjemmeslagtningen, der gentagne Gange ændredes efter de skiftende Priser for at bringe Udforselen ned, holdt denne sig dog endnu i 1917 paa samme Højde som i de to foregaaende Aar, d. v. s. paa over 90 Mill. kg Kod og Kreaturer. Tysklands Vanskeligheder ved at skaffe Betalingsmidler og vel ogsaa Nødvendigheden af at indskrænke Husdyrbestanden medførte imidlertid, at Udforselen i 1918 gik stærkt tilbage, samtidig med at den skandinaviske Vareudveksling beslaglagde betydelige Udforselsmængder. Og da man i Overenskomsten med Amerika maatte gaa ind paa bestemte Udforselsrationer, løstes endelig dette Kodudforselsspørgsmaal, der Krigsaarene igennem havde voldet saa store Vanskeligheder.

Men Hjemmeforbruget af Kod blev ogsaa stort i 1918, fordi Flæskeforsyningen i stigende Grad svigtede. Man opretholdt ganske vist i Efteraarsmaanederne et Mærkepaalydende af 120 g, men der var overgangsvis kun Dækning for 3 à 4 pCt. af de indleverede Mærker, og for at bode paa Flæskemangelen gik man endog i November 1918 til at uddele et Kvantum Sukker mod Aflevering af Svinekodmærker.

Hen paa Foraaret 1919 bedredes Flæskeforsyningen dog noget, og Kodloven ophævedes fra 15. Marts 1919, efter at der i Henhold til det udbetalte Rabatbeløb fra Juli 1918 til Marts 1919 kan antages at være ydet Rabat til Kob af ca. 80 Mill. kg Kod eller til næsten den samme Mængde, der som Kod eller Kreaturer var udført aarligt i 1916—18. Den forøgede Flæskeproduktion var blevet muliggjort ved den større Host i 1918 i Forbindelse med, at Kornloven 1918, i Modsætning til det foregaaende Aars Kornlov, søgte at fremme Svineproduktionen ved at tillade, at Leveringen af de 5½ hkg Korn for det 4de Tusinde Kr. Jordværdi kunde frigøres ved Salg af 2 Svin à 70 kg til et anerkendt Slagteri; samtidig bemyndigede Loven Indenrigsministeren til at garantere Producenterne 230 Øre pr. kg (Maksimalpris: 140 Øre + Statstilskud 90 Øre, jfr. ovenfor). Disse forskellige Forhold medførte en Stigning i Antallet af Svin op til 750 000 i September 1918. Naar det alligevel ikke var muligt bedre end Tilfældet blev at gennemføre Rationeringen, skyldtes det Hjemmeslagtningen, som man søgte at begrænse til de paagældende Husstandes eget Forbrug. Men Smughandelen kunde naturligvis vanskeligt rammes. Ved Lov 1. November 1918 søgte man yderligere at fremme Svineproduktionen gennem en ny Forhøjelse af Producentprisen op til 280 Øre pr. kg (10×28 Øre, hvilket var den Pris, Ernæ-

ringsraadet betalte for Korn ud over det leveringspligtige). En Betingelse for at opnaa denne Pris var det dog, at Producenterne kontraktmæssigt overfor Ernæringsraadet forpligtede sig til at levere Svinene til Slakteri; da ogsaa de til Frigorelse af det 4de Tusind Kr. Jordværdi bestemte Svin tegnedes i Kontrakt, samtidig med at Ernæringsraadet ydede Tilskud i Korn til de førstnævnte Kontraktsvin, lykkedes det i Foraaret 1919 efterhaanden at levere Flæsk til Mærkernes Paalydende op til 120 g pr. Uge. Ja, der var endog saa meget mere, at Spørgsmaal om Genoptagelse af Eksporten opstod. Dog turde man af Hensyn til de usikre Forsyningsforhold ikke tillade Udførsel, men Slakterierne fik i Begyndelsen af 1919 Ordre til at nedsalte det Flæsk, der ikke aftoges paa Mærkerne, og da Tilførslen til Slakterierne hen paa Foraaret atter gik ned, kunde Rationen opretholdes ved fersk og salt Flæsk tilsammen. Udførselen af Flæsk og Skinker, der i 1913 androg 123 Mill. kg, og som i 1917 gik ned til 82 Mill., sank i 1918 til 3 Mill. og i 1919 til endog noget under 1 Mill. kg.

*Smor-
rationering*

De allieredes Bestræbelser for at bringe den danske Udførsel af Fedtstoffer syd paa ned til det mindst mulige gav sig ikke blot Udslag igennem den Politik, der førtes med Hensyn til Tilførslerne af Korn og Foderstoffer, men ogsaa igennem Standsningen af Tilførsler til Margarineproduktionen. Normalt forbruger Danmark kun en ringe Del — maaske ca. en Sjettedel — af sin Smorproduktion, medens Resten udføres, og det store Fedtstofforbrug dækkes derfor i betydeligt Omfang gennem Margarine. Ved at hindre Produktionen heraf tvang de allierede os til selv at spise Smorret, og Udførselen af det gik derfor stærkt ned, fra 91 Mill. kg i 1913 til 61 Mill. kg i 1917 og 15 Mill. kg i 1918. I 1919 gik Tallet atter op til 37 Mill. kg, hvilket viser den karakteristiske Forskel imellem Smorproduktionen, der ret hurtigt bringes op, fordi Koerne i stort Omfang var blevet holdt i Live, og Flæskeproduktionen, der først efterhaanden igen kommer igang. Den Nedgang i Smorudførselen, som blev fremtvunget igennem Afspærringen for Margarineraastoffer, ramte ganske vist ogsaa England, men navnlig efter Amerikas Indtræden i Krigen synes England ikke længere at have lagt stor Vægt derpaa.

Ved Begyndelsen af 1917 standsede England Tilførslerne af animalske Margarineraastoffer, og Tilførsel af de vegetabiliske gik for sig med stadig stigende Vanskelighed, indtil ogsaa den standsede i Sommeren 1917. Bl. a. af Hensyn hertil standsedes nu al Udførsel af Svinefedt, af hvilket en stadig stigende Procentdel var

blevet forbeholdt Hjemmemarkedet, og allerede i Januar 1917 havde Landbrugsministeriet paabudt Eksportslagterierne at fjerne saa godt som al Talg af de Kreaturer, der udfortes, ligesom det var blevet bestemt, at 15 pCt. af de Kreaturer, der udfortes, skulde udfores i slagtet Stand, for at Hud og Talg af disse Dyr kunde forblive her i Landet (S. 71). Disse Foranstaltninger formaaede naturligvis kun i ringe Grad at opretholde en Margarineproduktion paa henved 60 Mill. kg om Aaret, hvilket var det da normale, og i Lobet af Efteraaret 1917 gik Margarineindustrien i Staa. Da Smorpriserne samtidig var stærkt stigende og Forbrugerne saaledes henvist til at kobe det dyre Smor, blev der allerede fra Oktober 1917 ved Forhandlinger mellem Indenrigsministeren og Finansudvalgene truffet en Ordning, hvorved Statskassen for at holde Smorprisen her i Landet nede gav Tilskud til Smorproduktionen, og fra 1. Januar 1918 indførte den fornævnte Lov af 10. December 1917 Smorrationer. Ifølge denne tildeltes der hver Person 250 g Smor pr. Uge, og der tildeltes Bagere, Restauratorer m. fl. en Ration beregnet efter deres normale Forbrug. Hertil vilde medgaa ialt ca. 40 Mill. kg pr. Aar, og Smorrationeringen maa derefter antages at have halveret det tidligere Forbrug af Margarine, Smor og Fedt ialt. Prisen paa Smorret sættes til 3,20 Kr. pr. kg i Butik, svarende til 2,89 Kr. ab Mejeri, idet Erhvervsvirksomhederne for at erholde Smormærker til den dem tildelte Ration maatte kobe disse til en saadan Pris, at de ved at betale de 3,20 Kr. + Smormærket naaede op til Eksportprisen. Forskellen mellem de 2,89 Kr. og 3,80 Kr. godtgjorde Statskassen straks Mejerierne igennem Smoreksportudvalget. Men herudover garanterede Staten at ville yde Mejerierne et Tilskud, hvis de ikke igennem Eksport kunde tage saa store Beløb hjem, at der for den hele Smorproduktion gennemsnitlig naaedes en Pris af 4,60 Kr. pr. kg; naaedes en saadan Pris, skulde Overskudet herudover fordeles mellem Staten (med $\frac{2}{5}$) og Mejerierne (med $\frac{3}{5}$). I den samlede Opgørelse indgik iovrigt Udførselsafgifter af Ost, Mælk og Fløde m. v. Fra 1. September 1918 nedsatte Dyrtidsloven af 13. Juli 1918 Smorprisen med 20 Øre til 3 Kr. og Mejeriernes Afleveringspris til 2,69 Kr., idet Staten betalte den forøgede Forskel imellem denne Pris og de 3,80 Kr. og 4,60 Kr. I den ny Lov af 1. November 1918 sænkedes Afleveringsprisen yderligere med 4 Øre, der gik til Forøgelse af Detailhandleravancen; Staten betalte derefter Forskellen mellem 2,65 Kr. og 3,80 Kr.; men Garantiprisen blev hævet til 5,50 Kr. For yderligere at fremme Produktionen

stillede Ernæringsraadet i Udsigt at yde Tilskud af Korn og Klid til Mælkeproducenterne i Forhold til den til Mejeri leverede Mælke-mængde, og der uddeltes ogsaa ret betydelige Kvanta. Men da Udleveringen, der forinden det blev klart, at man vilde blive fritaget for at fyldestgøre den i Amerika-Overenskomsten paatagne Forpligtelse til at levere 100 000 t Korn til Norge, væsentligst fandt Sted i Klid, og Møllerne ikke kunde fremstille de Mængder, der var Brug for, gik Mælke- (og Smør-) produktionen stærkt tilbage i de sidste Uger af 1918. Det lykkedes dog paa tilfredsstillende Maade at forsyne Hjemmemarkedet med det fastsatte Rationeringskvantum Smør, men Eksport kunde der ikke blive Tale om, bortset fra nogen Hjælp til Sverige, der blev ydet af et Reservelager paa 35 000 Dritler, som Staten havde forskaffet sig. I Februar 1919 kom der dog god Gænge i Korn- og Kliduddelingen, og da der nu ogsaa stilledes Import af Oliekager i Udsigt, var det ikke mere saa nødvendigt at spare paa Beholdningerne i de enkelte Landbrug. Mælkeproduktionen, der altsaa gennem den hele Periode havde været i Stand til at forsyne Befolkningen med de fastsatte Smorrationer og som Regel ogsaa til derudover at yde et Kvantum til Eksport, var saaledes ganske vist opretholdt i noget Omfang i Modsætning til Svineproduktionen, der helt standsede; men Antallet af Malkekoer, der før Krigens udgjorde 1 310 000 Stkr., gik dog ned til 1 024 000 i Juli 1918. Endnu stærkere faldt dog Mælkeydelsen, der gennemsnitlig i 1914 androg 2644 kg aarlig pr. Ko, men i 1917 var sunket til 2412 kg, i 1918 til 1834 og i 1919 endog til 1658 kg. Dyrene blev da i Virkeligheden sultede gennem Vinteren 1918/19, og først efterhaanden lykkedes det paany at bringe Mælkeydelsen i Vejret. Som et Udtryk for den Frygt, man i Landbokredse nærrede for denne den sidste Krigsvinter, kan det nævnes, at Repræsentanter for Partiet Venstre den 18. September 1918 i Folketinget indbragte Forslag til Lov om saadanne Ændringer i Kornlovens Afleveringsregler, at der tilstodes Jordbrugerne Ret til at disponere over en større Del af deres Avl til Foder. Men navnlig paa Grund af den Forpligtelse, Amerika-Overenskomsten paalagde til at aflevere 100 000 t Korn til Norge, kunde Regeringen ikke tiltræde de foreslaaede Ændringer, og Forslaget blev derfor ikke fremmet.

Mælk og Ost Den Nedgang i Mælkeproduktionen, der gav sig Udslag i den aftagende Smørproduktion, paavirkede naturligvis ogsaa direkte Mælkeforsyningen. Herved opstod der et alvorligt Problem, navnlig for de store Byer, og Hovedstadskommunerne traf da ogsaa

allerede i Efteraaret 1916 Aftaler med Mejeriorganisationerne om at drage Omsorg for, at Nedgangen i Leveringerne fra de sædvanlige Leverandorer skulde dækkes ved Mejeriorganisationernes Hjælp („Suppleringsmælk“) og om, at Priserne skulde følge Smørprisen. Tiltrods for disse Aftaler var Vanskelighederne dog stadig voksende, og ved Lov af 21. December 1917 om Befolkningens Forsyning med Mælk paalagdes det Mælkeleverandorerne at stille $\frac{2}{3}$ Liter Sodmælk daglig til Raadighed pr. Individ i ikke-mælkeproducerende Husstande. Loven fastsatte Prisen paa Mælk og ydede endvidere et Statstilskud paa 8 Mill. Kr. til Kommunerne til Nedbringelse af Mælkeprisen. Til Gennemførelse af Ordningen skulde der nedsættes kommunale Mælkeudvalg, der havde til Opgave at sørge for, at der tilfortes Kommunerne den fornødne Mælk eventuelt gennem Kontrakter med Mælkeleverandorerne. Hvis Udvalgene ikke paa egen Haand kunde fremskaffe den fornødne Mælk, skulde Henvendelse ske til De danske Mejeri-foreningers Fællesorganisation om Supplering af det manglende. Endvidere skulde Udvalgene sørge for Fordelingen af Mælken. Ved Lov af 1. November 1918 forlængedes denne Ordning for et Aar, dog med nogen Forhøjelse af Betalingen til Mælkeleverandorerne.

For Ostens Vedkommende var ved Justitsmin. Bkg. af 10. Marts 1917 Kravene om Fedtindholdet i den Ost, der tillodes udført, blevet strammede, saaledes at det blev de fedeste og dyreste Kvaliteter, der gik ud af Landet. Ved Bkg. af 24. November 1917 blev bl. a. Udførselen af Ost saavel som af Mælk forbudt undtagen igennem de af Landbrugsministeriet autoriserede Virksomheder, og der blev ved Udførselen opkrævet en Afgift svarende til Forskellen mellem den ved Loven af 10. December 1917 fastsatte Smørpris og Eksportprisen, saaledes at der ikke herigennem skulde fremkomme nogen Fristelse til at forcere Mælke- eller Osteudførselen og derved bringe Forstyrrelse i Smørordningen. De opkrævede Afgifter indgik i Smørordningen paa samme Maade som de ved Eksporten af Smør opnaaede Overpriser. Ogsaa denne Ordning forlængedes ved Loven af 1. November 1918.

Forinden Omtalen af Fedtstofferne sluttes, skal det endnu an- *Teknisk Fedt* føres, at det naturligvis ogsaa voldte store Vanskeligheder at tilfredsstille Kravene om de til teknisk Brug fornødne Fedtstoffer. Det er allerede nævnt, at man søgte at fremskaffe Talg til Margarineproduktionen. Da denne dog gik i Staa, blev Talgen anvendt dels til Fremstilling af Talglys (S. 155), dels i Sæbefabrikationen, der under de svigtende Raastoftilførsler kæmpede med

store Vanskeligheder. Der fastsattes ved Indm. Bkg. af 9. Februar og 14. Marts 1918 Regler for Fremstilling af Sæbe og Maksimalpriser paa denne; ved at Fedtstofindholdet i Sæben nedsattes betydeligt under det normale, lykkedes det at tilfredsstille Forbruget uden egentlig Rationering, naar bortses fra Barbersæbe til Barberstuerne. Desuden søgte man at fremme Dyrkningen af olieholdige Planter (S. 161), og Industriraadet arbejdede med Tilvejebringelse af Erstatningsstoffer for Smøreolier og foretog Fordeling af den Indførsel heraf, der fandt Sted i Henhold til Kreditoverenskomsterne med Centralmagterne.

*Sukker-
rationering*

For Sukkerforsyningen fik Blokadens Indtræden den umiddelbare Virkning, at Regeringen ikke turde regne med Tilførsel af Sukker inden ny Host og derfor allerede den 9. Februar 1917 omformede det tilstedeværende Rabatsystem til en egentlig Rationering, den første der blev iværksat her i Landet. De Sukkermærker til Køb af det billigere Husholdningssukker, der allerede var Forbrugerne i Hænde, gjordes til Rationeringsmærker, og der tilstilledes de sukkerforbrugende Erhvervsvirksomheder Mærker til Køb af et i Forhold til deres normale Forbrug noget begrænset Sukkerkvantum. Som allerede tidligere nævnt, opretholdtes Krigsaarene igennem uforandret en Sukkerration paa 2 kg pr. Indb. pr. Maaned, endda undertiden suppleret med „Syltesukker“ i Sommertiden. Medens Sukkerforbruget saavel i Husholdninger som i Erhvervsvirksomheder i 1916 androg ca. 138 Mill. kg, nedsattes det ved Rationeringen til ca. 100 Mill. kg for 1917 og til ca. 110 Mill. kg for 1918. Ordningen hvilede udgiftsmæssigt i sig selv, idet Prisen paa det til Erhvervsvirksomhederne uddelte Sukker var sat saa højt, at Husholdningssukkeret kunde sælges under Fremstillingsprisen. Da Eksporten var uden større Betydning, holdt den finansielle Plan, ganske vist mod Slutningen støttet af Importforbud for at hindre billigere fremmed Sukker i at mindske Afsætningen af dansk Sukker til Erhvervsvirksomhederne. Forholdet var saaledes forskelligt for Sukker og for andre Varer, paa hvilke Prisnedsættelsen til Husholdningsbrug dels betaltes af Staten, dels afbalanceredes gennem højere Priser paa det iøvrigt (bl. a. gennem Eksport) solgte Kvantum. Thi enten blev Produktionen ikke stor nok til at muliggøre Eksport eller ogsaa blev Priserne ikke saa høje som beregnet eller sluttelig hændte begge Dele (som f. Eks. ved den sidste af Krigsaarenes Kornlove).

For at muliggøre den Betaling af 1,65 Kr. pr. 50 kg Roer, som allerede i December 1916 var bleven fastsat for Roer af Hosten

1917, forhojedes fra 1. Oktober 1917 Prisen paa „Husholdnings-sukker“ med 6 Øre pr. kg og for „Industrisukker“ med 10 Øre. Endvidere indfortes Maksimalpriser paa Sukker i Detailhandelen. Ved Kornloven af 20. Marts 1918 bemyndigedes Indenrigsministeren til gennem Overenkomst med Sukkerfabrikkerne at garantere Roedyrkerne en Pris af 2,25 Kr. pr. 50 kg Roer af Høst 1918, foruden en Godtgørelse for Produktion ud over 110 Mill. kg Sukker. Denne forhojede Betaling til Roedyrkerne krævede en Forhojelse af Sukkerprisen, og ved Lov 1. April 1919 bemyndigedes Indenrigsministeren til at forhøje Prisen paa Industrisukkeret. Prisen paa Husholdningssukker var i Henhold til Kornloven af 1918 fra 1. Oktober 1918 blevet nedsat med 8 Øre. Der var her- efter en Forskel i Prisen paa Industri- og Husholdningssukker af 50 Øre pr. kg; Detailprisen for Standard-Husholdningssukkeret var (ekskl. Forsendelsesomkostninger) 46 Øre pr. kg.

Den Nedgang i Hudepriserne, der fandt Sted omkring Nytaar 1917 paa Grund af stigende Tilbageholdelse her i Landet (jfr. foran S. 71), forogedes efter Blokadens Ikrafttræden ved de af Fodermangelen fremkaldte større Slagtninger; men henimod Slutningen af Aaret 1917 var Hudepriserne dog igen i Opgang, idet alle udenlandske Tilforsler, ogsaa af Læder, standsede, saaledes at man kun havde den indenlandske Produktion til Raadighed. I Oktober 1917 blev ogsaa Udførselen af Gedeskind forbudt. Udførselstilladte var stadig lette Fedeskind og Spædekalkeskind, som ikke hidtil havde fundet Anvendelse i den danske Industri, men da der i 1917 fandt betydelige Fremskridt Sted paa Chromgarvningens Omraade, kunde disse Skind nu anvendes bl. a. til Fremstilling af Overlæder. Priserne paa dem steg nu meget stærkt, da fremmed Overlæder ikke mere kunde skaffes, og man var derfor fra Læderindustriens Side meget interesseret i at faa Udførselsforbud for disse Skind, saa meget mere som der opstod bestemte Onsker om en Regulering af Skotøjsindustriens Priser, efter at de 60 000 Par „Maksimalstøvler“, hvis Udlevering var paabegyndt i Februar 1917, endelig i Maj 1918 var opbrugt. Denne Form for Regulering af Skotøjspriserne havde saaledes ikke haft Held, og man ønskede derfor en mere hensigtsmæssig Ordning. Denne, der dels blev truffet henimod Slutningen af det Tidsrum, der behandles i nærværende Hovedafsnit, dels kort Tid derefter, skal for Sammenhængens Skyld i sin Helhed omtales her.

Forbud mod Udførsel af alle Slags Kalveskind udstedtes i Juni 1918, og en samlet Regulering af Skotøjs- og Læderindustrien og

*Huder,
Læder og
Skotøj*

af Hudeproduktionen blev derefter iværksat, idet man først ordnede Skøtøjet, saa Læderet og sidst Huderne.

Ved Bkg. af 20. Juli 1918 fastsatte Indenrigsministeren Maksimalpris i Detailhandelen paa alt Fødtoøj med Undtagelse af det i Bkg. nærmere angivne Luksusfødtøj og Fødtoøj til Militærbrug. Fabrik eller Grossist skulde i Fødtoøjets Saal stemple Detailprisen paa det paagældende Par, idet denne Pris udregnedes som et bestemt Procenttillæg til Engrosprisen. Grossisterne maatte ikke omsætte mere Fødtoøj end i 1917 og Fabrikkerne ikke fremstille en større Del af deres Produktion som Luksusfødtøj end i nævnte Aar. Hver Fabrik fik sit Kendingsnummer, der skulde istemples det udleverede Fødtoøj. Indført Fødtoøj var underkastet samme Regler om Avanceberegning som det her i Landet fremstillede. Det næste Led i Ordningen var Kontrollen med Fabrikernes Udsalgspriser. Denne indførtes ved Indm. Bkg. af 18. September 1918 efter meget alvorlige Stridigheder mellem Den overordentlige Kommission og Industrien, der ifølge en af Industriraadet under 13. September 1918 afgiven Udtalelse frygtede for, at den Ordning, der her tilsigtedes, var Begyndelsen til en almindelig Regulering af Industriens Udbytte med dertil hørende Kontrol af de enkelte Virksomheder. Bekendtgørelsen fastsatte nemlig, at Fabrikernes „Nettofortjeneste“ i hvert enkelt Regnskabsaar ikke maatte overstige 10 pCt. af den samlede Salgssum før de i Regnskabsaarets Løb udleverede Varer. Af denne „Nettofortjeneste“ skulde afholdes forskellige Udgifter, der paa et normalt Regnskab vilde være afholdt forinden Nettofortjenesten fremkom, men Den overordentlige Kommission fremhævede, at hvorvidt man vilde anse Bekendtgørelsens „Nettofortjeneste“ for regnskabsmæssig at svare til dette Begreb eller ej, kun var en Strid om Ord, og at Forhandlingerne om Avancens Fastsættelse havde ført til denne Mellemløst som den efter Omstændighederne mest formaalstjenstlige. En Regulering efter Bruttoavancen vilde nemlig fuldt ud blive ramt af den Indvending, der med nogen Ret kunde gøres gældende mod den trufne Ordning, at den præmierede høje Omkostninger, medens Nettoavance-Princippet i sin Renhed var uhaandterligt, fordi de forskellige indvirkende Omstændigheder ikke lod sig forudse, naar Avancen paa det enkelte Par Fødtoøj skulde fastsættes, og det derfor blev næsten ugørligt rigtigt at beregne den tilladte Avance. Bekendtgørelsen fastsatte derfor Regler for, hvor højt Generalomkostningerne maatte beregnes: Husleje indtil 8 pCt. af Ejendomsskyldværdien; Afskrivning paa Maskiner indtil 8 pCt.

af disses Indkøbspris; Vedligeholdelse og Nyanskaffelser maatte ikke overstige Beløbet for 1914—17 gnstl., og Driftslederlønnen maatte højst udgøre 8 pCt. af Arbejdslønnen. Sattes Generalomkostningerne højere end her anført, skulde det overskydende afholdes af „Nettofortjenesten“. Naar denne indviklede Kontrol med Skotøjsfabrikkernes Priser gennemførtes trods Industriens meget bestemte Modstand, skyldtes det i første Række Landbrugets Krav om, at de som Raastofproducenter til Gengæld for Aflevering af deres Varer til fastsat Pris skulde have Sikkerhed for, at der ikke paa Vejen til Forbrugerne paaløb den af Raastoffet fremstillede Vare urimelige Omkostninger, og naturligvis i det hele Regeringens Ønske om at modvirke Prisstigningen paa de nødvendige Varer. Hertil kom Stemninger, fremkaldte af den Stilling, som Læderindustriens Forstemand, Max Ballin, indtog baade indenfor Krigsadministrationen og Finanslivet, og som støttede Kravet om en Kontrol af netop hans Industri.

Efter at selve Skotøjsfabrikationen saaledes var bragt under Kontrol, tilvejebragtes en Hudeordning. Allerede i Foraaret 1918 havde Justitsministeriet begyndt at opkræve en Udforselsafgift for de Huder, for hvilke der gaves Dispensation fra Udforselsforbudet, hvorved man imodekom et andet af Landbrugets Krav, nemlig dette, at Merfortjenesten ved den Udførsel, der nødvendigvis maatte finde Sted, fordi den danske Læderindustri ikke kunde aftage den hele Hudeproduktion, ikke maatte tilfalde de private Eksportører. Desuden var Garverierne for at opnaa Udførselstilladelse indgaaet paa til fast Pris at sælge de Huder, der gik til Hjemmemarkedet og dér anvendtes til Saaler, navnlig ved Reparationer. Efter en Række Forarbejder fastsattes saa ved Indm. Bkg. af 28. December 1918 Bestemmelser om Handelen med Huder og Skind, hvorefter der fastsattes Maksimalpriser fra Producent til Grossist og Maksimalavance fra denne til Garveri. Der oprettedes en Hudecentral under „Hudenævnets“ Tilsyn, til hvilken Garverne skulde indgive maanedlige Rekvisitioner om Huder, og Centralen anviste dem derefter den Grossist, fra hvem Huderne skulde aftages. Endvidere forestod Centralen Ordningen af Eksporten og indkasserede Forskellen mellem Maksimal- og Eksportpris. Det Beløb, der her ved indkom, udgjorde ialt 2,7 Mill. Kr., som Landbruget hævdede tilkom det og ikke Statskassen, og ved Lov 1. April 1921 tilbagebetaltes Beløbet til Landbrugets Organisationer. Endelig fastsatte Indm. Bkg. af 20. Februar 1919 Maksimalpris fra Garveri paa Læder af dansk Tilvirkning og danske Huder, saaledes at Prisen

kunde reguleres under Hensyn til Forholdet mellem Huden og det fremkomne Kvantum Læder. I Detailhandelen fastsattes en Maksimalbruttoavance. Til Kontrol med Bekendtgørelsens meget detaillerede Regler nedsattes et „Garverinævn“.

*Uld-
ordning*

Forhandlingerne om Uldordningen lignede i meget Hudeforhandlingerne. Ogsaa her drejede det sig om en Raavare, som Landbruget skulde aflevere til Industrien og naturligvis ønskede den højst mulige Pris for, men som det paa den anden Side vilde møde igen som færdig Vare til rimelig Pris. Baade Prisspørgsmaalet og Spørgsmaalet om Producenternes Aflevering af deres Uld førte da til, at det store Landbrug nægtede at udpege Repræsentanter til det „Uldnævn“, som Indenrigsministeren ønskede at nedsætte til at forestaa Ordningen (Indm. Bkg. af 11. og 31. Maj 1918), og Ordningen gennemførtes derfor ved Lov af 30. Juli 1918. Men der laa ogsaa et politisk Moment til Grund for Vægringen. Regeringens Anvendelse af Loven af 7. August 1914 krævedes nemlig i stigende Grad af Oppositionen afløst af Lovgivningsforanstaltninger, idet man hævdede, at den i 1914-Loven givne Bemyndigelse ikke var tænkt anvendt i den Udstrækning, som Tilfældet var blevet.

Uldloven fik dog i det væsentlige det samme Indhold som de indenrigsministerielle Bekendtgørelser, bortset fra at den tillod Uldproducenterne at tilbageholde et Kvantum Uld til Brug i egen Husstand. Men de standsede Tilførsler af baade Raastof og færdige Tekstilvarer gjorde, at man fra alle Sider var enig om Nødvendigheden af en Ordning. Som et Led i denne førtes en lang Diskussion om Forbud mod Slagtning af Lam for at forøge Uldproduktionen. Forbudet blev dog først udstedt den 5. Oktober 1918 og ophævedes igen den 17. Februar 1919, og fik saaledes ringe praktisk Betydning. Men Forbudet er karakteristisk for Tidens Vanskeligheder, og Forhandlingerne om det omfattede alle de Argumenter imod Indgreb i det naturlige Erhvervsliv og saadanne Indgrebs Følger for Forsyningen, som Krigstiden var saa rig paa. Uldordningen gik iøvrigt ud paa, at der fastsattes Maksimalpriser paa Uld, og at det af den afleverede Uld spundne Uldgarn, der blev fordelt til Detaillisterne, af disse skulde fordeles „til saadanne Kunder, som ikke selv har produceret Uld, og som maa anses for at være i særlig Trang for Uldgarn“. Endvidere fastsattes i Januar 1919 Maksimalpriser paa Uldgarn og i Februar paa Trikotagevarer, og Kravet om at den færdige Vare ogsaa skulde prisreguleres blev saaledes imødekommet. Imidlertid

udlob Uldloven den 31. Marts 1919 og blev ikke fornyet; de begyndende Tilførsler og Prisfaldet bragte desuden de Overvejelser til Ophør, der havde gaaet ud paa — ligesom for Skotojet — at fastsætte Maksimalavance for de Trikotagevarer, der ikke omfattedes af Maksimalprisbestemmelserne, eller paa en egentlig Rationering af de paagældende Varer m. v. Hverken Hude- eller Uldordningen kom saaledes paa en virkelig Belastningsprøve, fordi de i Landet værende Lagre holdt ud saa nogenlunde, til Tilførslerne atter kom i Gang. Ogsaa under Hensyn til de utvivlsomt store Vanskeligheder, man alene af tekniske Grunde vilde være kommet til at staa overfor under Gennemførelsen af disse Ordninger, var det naturligvis et stort Gode, at de paa Grund af Udviklingen ret snart blev bragt til Ophør.

Som det foran er nævnt (S. 100), dispenseredes der fortsat fra Forbudet mod Udførsel af Heste til Fordel for Centralmagterne, og da Handelsaftalerne begyndte i 1917, indgik Hesteudførselen som et Led heri. Ifølge Amerika-Overenskomsten kunde vi maa- nedlig udføre 2500 Stkr. Heste sydpaa.

*Heste-
og Æg-
Udførsel*

For Æggenes Vedkommende indgik Udførselen ligeledes i Handelsaftalerne med Centralmagterne. Imidlertid gik et stigende Kvantum til Sverige og Norge som Led i den interskandinaviske Vareudveksling. Af det tiloversblevne fordeltes lige store Mængder til England og Tyskland, hvorved der ligesom for Smørrets Vedkommende tilvejebragtes den „Paritet“ imellem Udførselen syd- og vestpaa, som man fra Centralmagternes Side ønskede, og som motiveredes ved, at det, efter at de allierede havde standset Foderstoftilførslerne, ikke mere kunde være paakrævet, at den danske Udførsel i højere Grad kom England end Tyskland til Gode. Udførselen kontrolleredes stadig af Ægeksporutvalget, og ved dettes Foranstaltning blev der i 1918 tilbageholdt et Kvantum præservede Æg til Hjemmemarkedets Forsyning til nærmere fastsat Pris. I 1919 frygtede man for, at Fordelingen af et saadant Kvantum ikke kunde finde Sted uden en egentlig Rationering, og der udstedtes derfor (Indm. Bkg. 27. Oktober 1919) Ægmærker. Forbrugerne aftog dog ikke det udrationerede Kvantum, men foretrak de friske, dyrere Æg.

Den Standsning, navnlig i Petroleumstilførslen til Fiskeriet, der er omtalt i foregaaende Hovedafsnit (S. 67), fastholdtes uforandret efter Blokadens Ikrafttræden, og der opstod derved en ny Situation for Fiskeriet. Den tidligere Ordning, der havde tilstræbt at forøge Forbruget her i Landet for derved at formindske

*Fiske-
ordning*

Udforselen sydpaa og svække Englands Modvilje mod at til-lade Tilforslen af den nødvendige Petroleum og anden Brændselsolie, havde, da Tilforselen nu praktisk taget var standset, ikke mere nogen rimelig Begrundelse, og fra 15. Marts 1917 ophævedes Fiskeordningen, forsaavidt som Statens Tilskud og Eksportafgiften bortfaldt fra nævnte Dag. Samtidigt forhojedes Maksimalpriserne, for at Tilskudets Bortfald ikke skulde medføre en forringet Tilførsel af Fisk til Hjemmemarkedet. Da der samtidig fandt en Prisnedgang Sted paa det tyske Marked, forsynedes Hjemmemarkedet i det hele tilfredsstillende.

Imidlertid maatte Bestræbelserne naturligvis stadig gaa ud paa at soge Olie-Tilforslerne vestfra bragt i Stand igen, da Tyskland havde lidet Brændselsolie og ingen Petroleum at undvære. Der indgik i Sommeren 1917 fra Amerika et Par mindre Petroleums-ladninger i Fade, idet Tilforslen med Tankskibe holdt op, da Amerika traadte ind i Krigen, paa Grund af Ententens Krav om, at Tilforslerne til de neutrale skulde foregaa i disses egne Skibe; den danske Handelsflaade raadete ikke over Tankdampere, og saadanne var heller ikke til at fremskaffe. Forhandlingerne om Tilførsel forte dog ikke til noget Resultat; først i Overenskomsten med De forenede Stater tilsikredes der os igen et Kvantum Petroleum og andre Brændsels- og Smoreolier. I Haab om at det skulde lette Mulighederne for at opnaa Tilførsel, indfortes dog fra 22. August 1917 (Justitsmin. Bkg. 10. August 1917) en ny Fiskeordning, hvorefter Udforselen til Centralmagterne begrænsedes til 2000 t om Maaneden, og denne Begrænsning opretholdtes tiltrods for, at den som nævnt ikke forte til noget Resultat med Hensyn til Tilførsel af Petroleum. Fiskeriet foretoges da dels ved Hjælp af mindre anvendelige Brændselsolier (sydfra kom der kun 400 t Petroleum i 1918), dels uden Motordrift, og Udbyttet gik stærkt ned, saaledes som følgende Tal viser:

	Udbytte af Fiskeriet Mill. kg	Udfort Mill. kg	Til Raadighed for Hjemmemarkedet Mill. kg
1916.....	92.5	72.0	20.5
1917.....	63.4	32.5	30.9
1918.....	65.1	20.0	45.1
1919.....	88.9	44.0	44.9

Den stærke Begrænsning af Udforselen medførte saaledes endvidere en foroget Forsyning af Hjemmemarkedet, saa at det undertiden ikke var muligt for Fiskerne at opnaa Maksimalpris. Desuden

trykkedes Priserne af en Nedsættelse i de tyske Maksimalpriser, og denne Prisforringelse i Forbindelse med det formindskede Udbytte mødtes nu med stigende Priser paa Redskaber og andet Tilbehør til Fiskeriet. Da Udforselsbegrænsningen desuden var iværksat ikke blot for at faa Olie til Fiskerne, men ogsaa for at søge at skaffe Petroleum til Belysning for den hele Befolkning, ansaa Regeringen det for rimeligt til Gengæld at komme Fiskerne til Hjælp; dette skete dels ved Lov 4. Marts 1918 om Statstilskud til Nedsættelse af Prisen paa Produktionsmidler til Fiskeriet, dels ved Lov 12. Marts 1918 om Understøttelse til ubemidlede, arbejdsløse Fiskere. Den førstnævnte Lov bemyndigede Regeringen til at anvende 6 Mill. Kr. til det angivne Formaal, af hvilke dog kun $1\frac{2}{3}$ Mill. Kr. var blevet brugt, inden Loven udlob den 31. Oktober 1918, fordi der var Mangel baade paa Brændselolie og Fiskeredskaber. Ved en ny Lov af 1. November 1918 forlængedes Bemyndigelsen derfor til 1. April 1919. Statstilskudet skulde dække Forskellen mellem Prisen i 1913/14 med et Tillæg af 50 pCt. og den gældende Pris, hvilken sidste nærmere fastlagdes som Maksimalpris igennem Indm. Bkg. af 8. Marts 1918.

Medens Forholdene for de væsentlige Forbrugsvarer, der hidtil er behandlede i nærværende Hovedafsnit, som Helhed er prægede af, at de produceredes her i Landet, og at det i nogle Tilfælde var nødvendigt at opretholde en Eksport af dem det længst mulige, i andre Tilfælde i hvert Fald at søge Produktionen vedligeholdt til Hjemmemarkedets Forsyning, var der naturligvis adskillige Varer, der helt forsvandt af Markedet, fordi de alene kunde erholdes ved Indførsel, og denne standsede. Forsaavidt dette nu gælder de som „Kolonialvarer“ betegnede Forbrugsvarer: Kaffe, The, Ris, Peber osv. eller f. Eks. en Vare som Sygarn, blev Fremgangsmaaden i alle Tilfælde den samme: Ved Maksimalpriser og ved mere eller mindre detaillerede Rationeringsbestemmelser søgte Regeringen at fordele de Mængder, der var, eller de, der spredt fremkom. Da der principielt ikke var større Forskelligheder i den Fremgangsmaade, der blev fulgt ved Reguleringen af de forskellige Varer, og da der i Enkeltheder er gjort Rede herfor i mine „Økonomiske Oversigter“ i Nationaløkonomisk Tidsskrift, skal her kun nærmere omtales Kaffen, medens der iøvrigt henvises til nævnte Oversigter.

Kaffens store Betydning som Nydelsesmiddel og for store Dele af Befolkningen tillige som Quasi-Næringsmiddel i Forbindelse med Brød og andet Bagværk gjorde, at Fordelingen af Kaffen og

*Kolonial-
varer*

senere dens Forsvinden fra Markedet tilsyneladende gjorde et stærkere Indtryk, end Tilfældet var f. Eks. med et Næringsmiddel som Flæsk. Den, der forestod Levnedsmiddelrationeringen, bevarer Følelsen af, at ikke blot sogte Restauratørerne hver for sig at udnytte de Muligheder, der indenfor de for Rationeringen fastsatte Rammer var for at faa den dem tilkommende Ration beregnet saa høj som muligt, hvilket var naturligt, fordi Kaffen er af saa afgørende Betydning for deres Forretninger; men de enkelte Husstande viste ogsaa deres Interesse for denne Vare ved i større Omfang end for nogen anden at søge Ernæringsmærker, der var bortkomne, stjaalne eller „puttet i Kakkelovnen af Børnene“, erstattede med ny.

Allerede i Juli 1916 var der ved frivillig Overenskomst mellem Grosserer-Societetets Komité og Kaffeimportørerne fastsat en Maksimalpris paa Kaffe, men den Uro, der efter Blokadens Ikrafttræden opstod paa Kaffemarkedet, syntes at kræve en videregaaende Prisregulering, og ved Indm. Bkg. af 25. April 1917 fastsattes Maksimalpriser fra Importør til Mellemlhandler og fra denne til Detaillist, medens der paa Grund af de talrige og uensartede Blandinger ikke fastsattes nogen Detailmaksimalpris; men det paalagdes Detaillisten ikke at overskride den normale Procent-Avance paa Kaffe. Samtidig nedsattes et „Kaffenævn“ til at følge Bevægelserne paa Kaffemarkedet. Imidlertid medførte dels Ententens Uvilje mod at lade Kaffeladninger passere dels Tonnagevanskeligheder, at Kaffeforsyningen foregik under stadig stigende Vanskeligheder, og efter forskellige Indgreb i Løbet af Efteraaret 1917 (bl. a. fastsattes der ogsaa Maksimalpris i Detailhandelen), indførtes ved Indm. Bkg. af 29. December 1917 en egentlig Kafferationering fra 1. Januar 1918. Baade Resturatorer m. v. og private kunde kun købe Kaffe mod Aflevering af Mærker, og disse gik videre til Importørerne, som skulde aflevere Mærker til Rationeringsmyndighederne for det Kvantum Kaffe, de havde importeret eller faaet tildelt af Kaffenævnet. I Løbet af Foraaret 1918 maatte de Rationer, der kunde faaes mod Kaffemærkerne, gentagne Gange nedsættes, og ved Indm. Bkg. 20. April 1918 inddroges Theen under Rationeringen for at bode paa de svindende Kafferationer, og fordi det Kvantum The, Ententen tilstod os, kun udgjorde godt Halvdelen af det normale Forbrug; det kunde derfor befrygtes, at Theen, hvis den kom ud i fri Handel, vilde blive hamstret, saaledes som Tilfældet havde været i Januar, da Østasiatisk Ko. hjemførte 90 Tons The foruden forskellige andre Kolonialvarer.

Imidlertid var det faktisk i Maj Maaned ikke mere muligt at opdrive Kaffe, og i Lobet af Juli Maaned var ogsaa Theen opbrugt. For at skærme Forbrugerne imod daarlige Surrogater, blev det ved Indm. Bkg. af 2. Maj 1918 fastsat, at Fremstilling af Kaffe- og Thesurrogater kun maatte finde Sted med Indenrigsministeriets Tilladelse. Allerede den 27. November 1916 var det blevet forbudt at anvende Rug, Hvede og Sukkerroer til Fremstilling af Kaffesurrogater, men Ernæringsraadet havde i Høstaarene 1917/18 og 1918/19 stillet henholdsvis 1500 og 2000 Tons beskadiget Korn til Raadighed for denne Fabrikation.

De smaa Mængder Kaffe, der indkom i Lobet af 1918, opsamledes af Kaffenævnet, og ved en særlig Julerationering uddeltes (Indm. Bkg. 29. November 1918) disse Beholdninger med 50 g til hver Person. Af The indkom nu saa meget, at Therationeringen kunde genoptages den 1. Januar 1919 og kort Tid derefter bortfalde, da Markedet var tilstrækkelig forsynet. For Kaffens Vedkommende kunde Rationeringen først genoptages fra 27. Januar 1919 og ophævedes 1 Maaned senere. Maksimalpriserne paa The ophævedes 1. Marts, paa Kaffe 28. November 1919.

Af de øvrige Varer, Ø. K. hjembragte i Januar 1918, blev navnlig Ris og Sago, der havde været haardt savnet, modtaget med Taknemlighed. For at Befolkningens Glæde over dem dog ikke skulde lide Afbræk gennem en ulige Fordeling, udrationeredes de, og der fastsattes Maksimalpris paa dem. De indkomne Mængder viste sig under denne Fordeling at kunne slaa til til hen imod Juni Maaned 1918. Ved Nytaar 1919 hjemførte Ø. K. igen Ris- og Sagogryn sammen med den The, der muliggjorde den tidlige Genoptagelse af Rationeringen, og ogsaa disse Gryn udrationeredes.

Endnu skal nævnes Salt, af hvilket der gennem Handelsaftalerne med Tyskland var sikret Landet de nødvendige Tilførsler, der saa meget bedre slog til, som de største Saltforbrugere: Mejerier og Slagterier paa Grund af den stærkt aftagende Produktion ikke behøvede de normale Mængder. Der var dog nedsat et „Salt-nævn“ til at modtage og fordele de importerede Kvanta, og ved Indm. Bkg. 19. Oktober 1917 fastsattes detaillerede Regler for de Omkostninger og den Avance, Forhandlerne maatte beregne sig. Der krævedes ikke nogen egentlig Rationering, heller ikke til Husholdningsbrug, idet Indmin. Bkg. af 13. August 1918 om Handel med Bordsalt kun paabyder, at Pakkerne skal mærkes bl. a. med Pris, godkendt af Saltnævnet. Og allerede 26. Februar 1919 kunde Saltordningen ophæves.

Kul og Koks Medens Forsyningen med Brændsel i Tiden før Nordsøblokaden væsentligst vedrørte Industrien, gik Tilførslerne efter 1. Februar 1917 saa stærkt ned, at det almindelige Forbrug i høj Grad berørtes heraf, og der maatte derfor træffes Foranstaltninger til Rationering og Fordeling af Beholdningerne, paa samme Maade som for de paa de nærmest foregaaende Sider omhandlede Varer.

Det vil af den foran S. 76 anførte Oversigt ses, at Indførselen af Kul og Koks m. v. fra England i 1917 gik ned til $\frac{1}{3}$ af, hvad den havde været i 1916, og til $\frac{1}{4}$ af Indførselen for Krigen. En Del af denne Nedgang blev dækket fra Tyskland, men den samlede Indførsel i hvert af Aarene 1917—1919 udgjorde dog kun lidt over 60 pCt. af Indførselen 1913. Nedgangen i Tilførslen fra England skyldtes først Tonnagevanskeligheder, senere i stigende Grad ogsaa formindsket Produktion i Forbindelse med forøget Udførsel til Englands allierede. Straks efter Blokadens Iværksættelse havde England indsat en „Controller of coal mines“, der paa Statens Vegne overtog Driften af samtlige engelske Kulminer, fortsatte Kontrollen med Udførselen og fastsatte Priserne.

Her i Landet udstedtes der ved Blokadens Ikrafttræden Forbud mod Køb af Kul og Koks for mere end 14 Dages Forbrug, og der foretoges en Optælling af Beholdningerne, som dog viste, at der forefandtes Lagre til mindst $2\frac{1}{2}$ Maanedes Forbrug. Standsningen i Tilførselen i de første Maaneder af Blokaden medførte derfor heller ikke uoverkommelige Vanskeligheder, saa meget mere som en stor Del af Brændselet laa centraliseret hos „Fastlandskuludvalget“ (S. 78), og fra dette kunde dirigeres til de Forbrugere, navnlig Gasværkerne, hvis Krav i første Række maatte dækkes. Yderligere søgte man at spare paa Lagrene ved Paabud om tidlig Lukning af Forretninger og Forlystelseslokaler, ved Forhøjelser af Gas- og Elektricitetspriser m. v., medens man dog ikke mere som i Sommeren 1916 indførte „Sommertid“, navnlig paa Grund af de Vanskeligheder, dette medførte for Landbrugsarbejdet.

Iøvrigt oprettedes forskellige Udvalg (for Gasværkerne, for Industrien m. v.), der arbejdede med en rationel Fordeling af det Brændsel, der forefandtes eller indførtes. For at bringe dette Arbejde i fastere Form nedsatte Indenrigsministeriet i Marts to Udvalg, et for Tilførslerne sydfra og et for de engelske Tilførsler. Udvalgene virkede under fælles Sekretariat, og under denne Enhed: Statens Kulfordelingsudvalg henlagdes de forskellige tidligere Udvalg og Kontorer. Udvalgene fik Dispensationsret over 14-Dages-Forbudet i Bkg. af 1. Februar, og ved Indm. Bkg. af 17.

Juli 1917 paalagdes det Importørerne at give de to Udvalg alle Oplysninger om Import, Lagre, Kontrakter og Salg m. v., saaledes at der derved muliggjordes en fuldstændig Kontrol med Handelen og en Oversigt over, hvad der havdes til Disposition. Endvidere fastsattes ved to Bkg. den 31. Juli 1917 Maksimalavancer for Handelen med Kul og Koks, henholdsvis sydfra og vestfra, og det forbodes at handle med Fastlandsbrændsel og Øbrændsel fra samme Butik. Et samtidigt udstedt Forbud mod, at de Handlende leverede Brændsel til private Forbrugere, hvilket alene tillodes Kommunalbestyrelserne, ophævedes igen den 13. September, idet Indenrigsministeriet bemyndigede Kommunalbestyrelserne til efter Aftale med Statens Kulfordelingsudvalg at tillade private Husholdninger, Forretningslokaler og Institutioner at forsyne sig med indtil Halvdelen af det normale aarlige Forbrug af udenlandsk Brændsel. Brændselet kunde købes enten fra private Handlende, hvis Maksimalavance senere gentagende forhojedes, under Kommunernes Kontrol eller direkte fra Kommunernes Beholdninger. De store Kommuner var forinden begyndt at organisere „Brændselskontorer“ for at tilrettelægge baade en Rationering af Opvarmningsbrændselet i den kommende Vinter og Udlevering af det til de mindre bemidlede til nedsatte Priser.

Naar Forholdene saaledes syntes at stille sig ret taalelige, skyldtes det bl. a. den trufne Aftale med England om, at vi havde Ret og Pligt til derfra maanedlig at aftage 100 000 Tons Kul (S. 99), og de rigelige Tilførsler sydfra. Ogsaa Prisspørgsmaalet var — set fra et Forbrugersynspunkt — blevet heldigt ordnet. Fra 70 à 75 Kr. i Januar 1917 var Kulfragterne i Juni steget op til 210 à 220 Kr. pr. Ton. Ved Aftaler med Fragtnævnet og med Krigsforsikringen for Skibe, der nedsatte sin Præmie fra 24 til 12 pCt. for en Rundrejse Danmark—England og tilbage, samt med væsentligt Bidrag fra Statskassen tilvejebragtes en Nedgang i Fragtsatserne, hvorefter der af Fragtnævnet fastsattes en Maksimalfragt paa 110 Kr. pr. Ton. Som Følge heraf kunde Prisen paa engelske Kul her i Landet gaa ned med 80 Kr. pr. Ton, og Importørernes Frygt for at hjemtage Brændsel, der paa Grund af senere Nedsættelser i Forsikringspræmierne kunde komme til at konkurrere i Pris med billigere Tilførsler, blev saaledes i nogen Grad imødegaaet. I Oktober 1917 gik man dog i saa Henseende et Skridt videre, idet Indenrigsministeriet med Finansudvalgenes Tilslutning gav Tilsagn om, at Staten, dersom Prisen paa Importørernes herværende usolgte Lagre ved fremtidige Fragt- (As-

surance-) Nedsættelser faldt med større Beløb end Importørernes Fortjeneste og 10 pCt. af Kostprisen, enten vilde overtage de paagældende Beholdninger til Kostpris med Fradrag af 10 pCt. eller vilde godtgøre Importøren Tabet ved Prisens Fald ned under denne Grænse. Efterhaanden gik Assurancepræmierne og dermed Fragtsatserne ned, i Januar 1918 fra 110 til 97 Kr., i Slutningen af Juli til 77, i Begyndelsen af November til 50 og i Slutningen af Maaneden til 40 Kr. I Juni 1919 sattes Raten til 35 Kr. og ved Udgangen af Juli til 30 Kr., hvilken Sats bibeholdtes uforandret, til Fragtnævnet ophævedes i Oktober 1920. Ved Nedsættelsen i November 1918 blev Statens Garanti effektiv, og der medgik til Dækning af de af Importørerne lidte Tab 250 000 Kr. Endvidere tillodes det ved Indm. Bkg. af 14. Oktober 1918 Importørerne at forøge deres Salgspris her i Markedet med de til en „Reguleringskasse for Overliggedagspenge“ indbetalte Bidrag, idet en saadan var oprettet for at fordele Risikoen ved Skibenes Ophold i de engelske Havne.

Det skal endnu i denne Sammenhæng nævnes, at naar bortses fra den første Maksimalfragtnedsættelse til 110 Kr., medførte de øvrige Nedsættelser ingen tilsvarende Nedgang i Kulprisen her, fordi de opvejedes af Stigninger i den engelske fob Pris, saaledes at Priserne her fra Midten af 1917 til Udgangen af 1918 laa paa omkring 160 Kr. pr. Ton. Den almindelige Stigning i de engelske Priser forstærkedes ved, at the Coal-Controller fra Januar 1918 forlangte £ afregnet efter Pariværdi, hvilket Krav opretholdtes indtil £-Kursen her gik over i Pari; desuden paalagdes der Eksporten til Danmark (men ikke til noget andet Land) fra Marts 1918 10 Kr.s Ekstraafgift pr. Ton, og denne Afgift, der senere forhojedes til 15 Kr., bortfaldt først fra Nytaar 1919; formentlig indførtes den som Modvægt mod vore høje Smørpriser.

*Brænde og
Tørre*

For nu at bøde paa den Mindreindførsel af Kul og Koks, der blev saa følelig efter Blokadens Ikrafttræden, fortsattes Bestræbelserne for at fremme den hjemlige Brændselsproduktion samt for at fordele denne ligeligt til Befolkningen til billigst mulig Pris. Ved Indm. Bkg. af 17. Februar 1917 udvidedes saaledes Maksimalpris-Bestemmelserne i Bkg. af 11. December 1916 til at omfatte alt Brænde, og det blev endvidere paabudt, at Halvdelen af Brændet skulde sælges gennem de Fordelingsinstitutioner, som Amter og Kommuner i Henhold til Bekendtgørelsen skulde oprette, medens den anden Halvdel kunde sælges direkte til private Handlende og Forbrugere. Disse Fordelingsinstitutioner skulde navnlig

skaffe den ubemidlede Del af Forbrugerne Brænde, og Amtsinstitutionerne (en af Amtmanden udnævnt sagkyndig) skulde dels modtage Skovejernes Tilbud om Salg af Brændsel, dels modtage Bestillinger fra Kommunerne gennem de af disse udnævnte Tilidsmænd og derefter foretage Fordelingen til Kommunerne. I Slutningen af Februar 1917 nedsattes et Brændselsnævn til at organisere og administrere Landets samlede Produktion af Brænde og Torv, og der fastsattes ved Bkg. af 26. Marts 1917 ogsaa Maksimalpris paa Torv. For at endvidere Brændselsproduktionen kunde fremmes det mest mulige, bemyndigede Loven af 20. April 1917 om Fremskaffelse af indenlandske Brændselsmaterialer Indenrigsministeren til at paabyde Skovejere samt Indehavere af Moser og Brunkulslejer at træffe Foranstaltninger til foroget Brændselsproduktion. Til Bistand for Ministeren ved Lovens Gennemforelse lovfæstedes Brændselsnævnet, der kunde træffe Bestemmelse om Ekspropriation af Brændselsmaterialer og af Arealer, hvorpaa eller hvori saadanne forefandtes. Endvidere bemyndigedes Indenrigsministeren til at paalægge Kommunalbestyrelserne at udskrive arbejdsledige Personer til Brændselsarbejde, ligesom Forsvarsministeren kunde lade indkaldte Værnepligtige udføre saadant Arbejde. Ordningens Enkeltheder blev nærmere fastlagt gennem en Række Bekendtgørelser (navnlig Indm. Bkg. 7. Maj 1917), hvorved det bl. a. paalagdes Skovejerne at præstere en saa stor Brændehugst, at det i Skovningsaaret 1916/17 huggede Kvantum kom til at udgøre det dobbelte af Brændehugsten i Aarene umiddelbart for Krigen, og hvorved det paalagdes Ejere af Moser at udnytte disse i videst muligt Omfang. For at fremme Brunkulsproduktionen eksproprierede Brændselsnævnet to af de betydeligste Brunkulslejer med en anslaaet Ydeevne af 400 000 og 250 000 Tons; men Transportvanskeligheder i Forbindelse med Brunkullenes mindre gode Kvalitet medførte, at Produktionen, der i 1917 og 1918 tilsammen udgjorde godt 110 000 Tons, ikke kom til at spille nogen betydningsfuld Rolle. Derimod ansloges Brændeproduktionen i 1916/17 til at have udgjort 1,7 Mill. m³ imod normalt 0,7 Mill. og Torveproduktionen i 1917 til 2500 Mill. Stk. mod 800 Mill. Stk. for Krigen.

For det følgende Aar regnet til 1. April 1918 paalagde Indm. Bkg. 12. Oktober 1917 Ejerne af Landets Skove og Plantager at foretage en Brændehugst omtrent dobbelt saa stor som Normalhugst, hvilket ogsaa naaedes. Fordelingen af Brændet skete i Henhold til Indm. Bkg. 17. November 1917 til Beboerne i Landkommuner og

smaa Bykommuner, idet det udenlandske Brændsel af Hensigtsmæssighedsgrunde i det væsentligste forbeholdtes de større Byer. Fra Brændselsnævnet tilstilledes der de Kommuner, der var berettigede til at deltage i Fordelingen, Bestillingslister, paa hvilke de af Beboerne, der ønskede Brænde, skulde tegne sig. Kommunalbestyrelserne stod derefter økonomisk inde for Effekterne, efterhaanden som de stilledes til Raadighed fra Amtsfordelingsinstitutionen. Det Brænde, der ikke blev fordelt paa denne Maade, skulde tildeles Bagerier, Mejerier o. l. samt Skoler, Kirker m. v. og de større Byer. Der blev dog kun lidet tilovers hertil. Da det maatte forudses, at de danske Skove ikke paany i de kommende Aar uden at tage Skade kunde bære en saa stor Hugst, opkøbte Staten i Sverige en Reservebeholdning paa 150 000 m³ Brænde, og der blev truffet Foranstaltninger til Optagning af Stodbrænde, som indgik i Fordelingen. Desuden blev det for at sikre Husholdningernes Forbrug af Torv ved Indm. Bkg. 27. November 1917 indtil videre forbudt alle andre end Husholdninger at træffe Aftale om Levering af Tørv af Produktionen 1918, medens det samtidig paa lagdes alle, der agtede at producere Torv til Salg, at tilbyde Amtsfordelingsinstitutionerne den Del af Produktionen, der ikke var bestilt af Husholdningerne. Der fastsattes Maksimalpriser efter Torvenes Aske- og Vandindhold og Regler for Bestemmelsen heraf. I Februar 1918 gav Brændselsnævnet de Husholdninger, der ikke selv havde bestilt Torv, samt Mejerier, Bagerier, Kirker, Skoler o. l. Adgang til gennem Kommunerne (udenfor Hovedstaden) at bestille Torv. Til Hjælp ved Fordelingen havde Brændselsnævnet indkøbt en Beholdning paa 275 Mill. Stk. Den samlede Produktion i 1918 ansloges til 4500 Mill. Stkr.

For Skovningsaaet 1918/19 nedsattes Kravet om Brændehugsten til 10 pCt. over det normale eller til ca. 800 000 m³ (Indm. Bkg. af 6. September og 19. Oktober 1918), idet Fordelingsregler m. v. iøvrigt var de samme som i de foregaaende Aar. Dette gælder ogsaa for de i Indm. Bkg. af 13. December 1918 fastsatte Bestemmelser om Handelen med Tørv. Produktionen heraf blev i 1919 ca. 2700 Mill. Stkr.

Det er naturligvis vanskeligt at naa til bestemte talmæssige Udtryk for, i hvilken Grad det lykkedes at erstatte det udeblevne fremmede Brændsel igennem den forøgede Produktion af indenlandsk Brændsel. En Beregning paa Grundlag af de almindelige Angivelser for Brændværdien i de forskellige Brændselsstoffer vil dog, saa usikker den end naturligvis er i Almindelighed og i Sær-

deleshed overfor de Stoffer, der fremkom i disse Aar, give et Fingerpeg. Medens Indførselen af fremmed Brændsel, hvoraf Koks, Cinders og Briketter i disse Aar udgjorde en større Del end normalt, viser en Nedgang svarende til ca. 1,7 Mill. Tons Kul i 1917 sammenlignet med de nærmest foregaaende Aar, giver en Beregning over Brændværdien i den hjemlige Produktion til Resultat, at der i dette Aar produceredes et Kvantum Brænde og Tørv m. v. ud over det normale, svarende til henved 0,7 Mill. Tons Kul, saaledes at der altsaa blev en Netto-Mangel svarende til henved 1 Mill. Tons Kul eller ca. 25 pCt. af de foregaaende Aars Forbrug. I 1918 medfører den store Torveproduktion, at det disponible Kvantum ikke gaar saa stærkt ned, idet en tilsvarende Beregning viser, at der som Helhed i dette Aar kun kom til at mangle Brændsel svarende til Brændværdien af henved $\frac{1}{2}$ Mill. Tons Kul. Imidlertid maa det naturligvis erindres, at Gasværkerne i det hele i første Række maatte holdes forsynede i noget nær normalt Omfang, at det i mange industrielle Bedrifter ikke lod sig gøre at anvende en anden Slags Brændsel til Indfyring end den, som Fyranlægene var beregnet paa, og at Transportvanskelighederne og den ringe Oplagingsplads, de fleste Byhusholdninger i de store Byer raader over, gjorde det særlig vanskeligt at skaffe dem Erstatning igennem Brænde og Tørv for det manglende fremmede Brændsel. Selv om det derfor lykkedes at komme igennem ved Hjælp af den forcerede indenlandske Produktion, medførte dog Brændselsrationeringen betydelige Savn, navnlig for Befolkningen i de store Byer.

Og dette saa meget mere, som Petroleumsforsyningen samtidig *Brændselsolie* standsede. Medens denne Indførsel i 1913 havde været paa godt 80 000 Tons, blev den i 1917 kun 35 400 Tons og i 1918 kun i alt 11 000 Tons, hvoraf de 3 500 kom i Marts Maaned og Resten i December som Resultat af Handelsoverenskomsten med Amerika. Det er allerede under Omtalen af Fiskeriet nævnt, at for at hindre den danske Udførsel af Fisk til Centralmagterne standsede de allierede i December 1916 Tilførslen af Petroleum her til Landet. Men Tilførslerne havde forinden været sparsomme og Begæret stort, fordi Petroleum anvendtes til Erstatning for Kul og Koks, hvis Pris var steget stærkere, og en Rationering af de til de Handlende udleverede Mængder Petroleum havde fundet Sted. Den 15. Februar 1917 strammedes nu denne Rationering ved en af Indenrigsministeriet billigt Overenskomst mellem Den overordentlige Kommission og Det danske Petroleums A/S. Der paalagdes

herefter de Handlende kun at udlevere godt Halvdelen af det normale Kvantum Petroleum til Belysningsbrug, medens der til industrielt Brug kun maatte udleveres en Trediedel. Samtidig ned-sattes et „Brændselsolienævn“ til Hjælp for Selskabet ved Fordeling af anden Brændselsolie til industrielle Virksomheder. Dog anviste Nævnet ogsaa Petroleum til 2000 Petrolenmsmotorer for at faa Resten af Hosten 1916 aftærsket. Men ved Indm. Bkg. af 9. Maj 1917 blev Salg og Udlevering af Petroleum og Olie fuldstændig lagt under Nævnets Kontrol, idet det dog bl. a. tillodes Kommunalbestyrelserne at give Anvisning paa Petroleum til Husholdninger, der ikke havde andre Varmekilder til Kogebrug, samt til Oplysning af almenyttige Institutioners Lokaler m. v. Imidlertid viste det sig, at en Del Kommunalbestyrelser ikke overholdt de af Nævnet fastsatte Uddelingsregler, og da der mod den tilstulende Vinter kunde blive Tale om, at der foruden Uddeling af Petroleum til Opvarmning ogsaa skulde finde en mere almindelig Fordeling Sted til Belysning, idet Bekendtgørelsen af 9. Maj kun forudsatte Uddeling til private til Belysning i ekstraordinære Tilfælde (Sygdom i Hjemmet o. l.), ansaa Brændselsolienævnet det for paakrævet at gaa over til en anden Ordning, hvorved det havde mere Haand i Hanke med Fordelingen. De nærmere Regler for den ændrede Fremgangsmaade findes i Indm. Bkg. 22. August 1917. Herefter kunde Anvisning af Petroleum og Brændselsolie til Motorer, til teknisk Brug og til Statsinstitutioner alene foretages af Brændselsolienævnet, der dog kunde overdrage Kommunalbestyrelserne at fordele visse bestemte Mængder Petroleum til særlige Formaal f. Eks. til Tærskning. Iøvrigt maatte Udlevering af Petroleum til Belysnings- og Kogebrug fremtidig kun finde Sted fra Forhandlerne mod Afgivelse af Mærker, hvoraf der fandtes to Slags: „Husstandsmærker“ og „Litermærker“. Husstandsmærkerne udleveredes til Belysning i private Husstande, der ikke havde Gasbelysning eller ikke Forbindelse fra Elektricitetsværker med anden Drivkraft end Olie. Var der Forbindelse med et Olieværk, kunde Forbrugerne (eller Kommunalbestyrelserne paa deres Vegne) aflevere de dem tilkommende Mærker til Værket, der leverede en forholdsvis Mængde Elektricitet. Husstandsmærkernes Paalydende var ikke forud fastsat, fordi Nævnet ønskede at lade Svingningerne i Forsyningen særlig ramme dette Forbrug. Litermærkerne havde derimod fast Paalydende og udleveredes efter Kommunalbestyrelsernes Skon, men inden for visse af Nævnet hver Maaned fastsatte Grænser, til Belysning i Erhvervsvirksomheder og In-

stitutioner samt til Kogebrug i saadanne Husstande, der ikke havde Komfur eller Gasapparat.

Ved en Opgorelse den 15. September 1917 skønnede Nævnet at have ca. 10 000 Tons Petroleum til Raadighed. Der fordeltes til ca. 470 000 Husstande under Rationeringen 1 Liter til Belysning i September og 2 Liter pr. Maaned i Oktober 1917—Februar 1918. Desuden tilstilledes der Kommunalbestyrelserne 2 Mill. Litermærker à 1 Liter til Uddeling efter Skon og 60 000 Liter til Kogebrug. Ialt udrationeredes der herefter paa denne Maade 9110 Tons (Normalforbruget i et Aar var som nævnt 80 000 Tons). Den 1. November standsede Nævnet Udlevering af Petroleum til Motor-drift og teknisk Brug; af Brændselsolie uddeltes i November fuld, i December halv Ration, hvorefter Uddelingen standsede, idet der dog blev overdraget Ernæringsraadet 650 Tons Olie til Fordeling til saadanne Møller, hvis Drift ansaas for nødvendig, og som ikke havde anden Drivkraft, foruden $7\frac{1}{2}$ Tons Petroleum til Anvendelse ved Tærskning i særlig nødvendige Tilfælde. Endvidere standsedes den 1. Januar 1918 Uddeling af Petroleum til Belysning i Erhvervsvirksomheder og Institutioner m. v., og endelig standsede Brændselsolienævnet den 1. Marts 1918 Uddelingen af Husstandsmærker; derimod kunde der leveres Tællelys til disse Husstande ($\frac{1}{2}$ kg pr. Husstand een Gang for alle). Det viste sig dog snart, at de ved Nævnets Foranstaltning fremstillede Lys ikke blev aftagne gennem Rationeringen, hvorfor de gaves i fri Handel. Som allerede tidligere nævnt, blev det for at skaffe Talg til Fremstilling af disse Lys (og til Sæbefabrikationen) ved Indn. Bkg. 26. Oktober 1917 paalagt enhver, der slagtede Heste og Hornkvæg m. v., at sælge al den derved fremkomne raa Talg til et af Landbrugsministeriet godkendt Talgsmelteri, hvorfra Talgen fordeltes til de industrielle Virksomheder.

Naar Tællelysene kun i ringe Omfang blev aftaget, skyldtes *Tran, Carbid* det bl. a., at der af de 3500 Tons Petroleum, der var tilladt indført *Tællelys og Tjære* fra Amerika som en Del af den „Julegave“, der ogsaa omfattede Ris, Sago, Krydderier m. v., i Slutningen af Marts 1918 blev udrationeret et Kvantum, medens Resten forbeholdtes til Belysning i den kommende Vinter, saaledes at der kunde gives Husstandsmærkerne et Paalydende af 1 Liter i Oktober og November Maaneder. Der var dog ogsaa udrationeret 1200 Tons Petroleum til Brug ved Aftærskning af Høsten 1918. Imidlertid indkom der i December 1918 saa megen amerikansk Petroleum, at Husstandsmærkets Paalydende for December kunde forhøjes til 3 Liter og

for Januar 1919 til 8 Liter samtidig med, at Uddelingen til Motorer og til teknisk Brug atter paabegyndtes. Ved Indm. Bkg. 4. Februar 1919 ophævedes Rationeringen for alt Forbrug i Husstande og til teknisk Brug, idet det samtidig paalagdes de Handlende kun at udlevere disse Forbrugere et Kvantum, der skønnedes at svare til den paagældende Kundes normale Forbrug. Derimod opretholdtes Rationeringen til Motorbrug, indtil den sammen med de fornævnte Regler ophævedes ved Indm. Bkg. 26. Marts 1919. For Petroleum havde der ikke været fastsat Maksimalpris, men Prisen var fastlagt ved Overenskomst mellem Den overordentlige Kommission og Det danske Petroleums A/S.

Foruden gennem Fremstilling af Tællelys søgte man ogsaa ad anden Vej at skaffe Belysningsmidler til Erstatning for Petroleum. Da Udlevering af Petroleum til Erhvervsbelysning var blevet standset den 1. Januar 1918, udrationerede Brændselsolienævnet saaledes Tran til mindre Landbrug og Carbid til større Landbrug samt til Haandværkere, Butiker, Institutioner og Skibe. For at gøre Trannen mere tjenlig til Belysningsbrug opblandede Nævnet den med Petroleum og drog desuden Omsorg for Fremstilling af de fornødne Tran- og Carbid-Lamper. Ogsaa Tjære inddrogtes under Rationering, og denne og de øvrige nævnte Varer belagdes med Maksimalpriser. Da disse Foranstaltninger paany iværksattes for Vinteren 1918/19, foranledigede Fremkomsten af Petroleum, at Staten kom til at ligge med Lamper til en Værdi af 55 000 Kr., Tran for 660 000 Kr. og Carbid for 1 657 000 Kr.

Benzin

Endelig skal omtales Benzin. Af denne Vare havde Indførselen været stigende Krigsaarene igennem, men Antallet af Motorer (og vel navnlig Motorkoretojer) steg ogsaa stærkt. Forbruget havde dog kunnet dækkes, indtil Blokaden traadte i Kraft. Men da Tilførslerne fra Amerika herefter standsede, og der andet Steds fra kun kom smaa Partier, saaledes at den samlede Indførsel i 1917 kun blev ca. $\frac{1}{3}$ af, hvad den havde været i 1916, og i 1918 praktisk talt forsvindende, blev der truffet forskellige Foranstaltninger for at faa de forhaandenværende Beholdninger til at strække til længst muligt. Saaledes blev det forbudt at anvende Motorkoretojer til Væddekorsoel, og ved Indm. Bkg. 22. Februar 1917 at kore med Person-Motorvogne i Tiden fra 12 Nat til 6 Morgen; og i den øvrige Del af Dagnet maatte der kun kores indenfor en bestemt Radius. Ved Bkg. 20. Juni 1917 paabodes det at opblande Benzin og Benzol med Sprit, og Reglerne for Kørselen indskrænkedes yderligere. Indehavere af Beholdninger forpligtedes

samtidig til at aflevere en Del af disse til „Benzinnævnet“. Da det imidlertid viste sig, at der ikke kunde fremskaffes tilstrækkelig Sprit til den paabudte Opblanding, og Efterspørgslen efter Drivkraft til saadan Kørsel, som var tilladt, derfor ikke kunde tilfredsstilles, fik Benzinnævnet ved Indm. Bkg. 8. September 1917 Myndighed til at foretage en egentlig Rationering af de forhaandenværende Køremidler, og det paabødes at anvende indenlandsk Sprit undtagen til Lægers, Dyr lægers og anden nødvendig Kørsel. Desuden fordeltes Benzin og Benzol til teknisk Brug. Efter denne Rationering var de vestfra komne Benzinbeholdninger opbrugt, og til Fordeling af de godt 800 Tons, der i Løbet af 1918 var til Raadighed i alt væsentligt hidrorende fra Tilførsler sydfra, oprettedes i Januar 1918 et særligt Fordelingskontor under Benzin-nævnets Ledelse. Imidlertid synes en Del af den til teknisk Brug fordelte Benzin at være videresolgt til Kørebrug, og ved Indm. Bkg. 8. Juni 1918 blev det derfor paabudt, at Kørsel med Motorvogn kun maatte finde Sted efter Tilladelse fra Benzinnævnet. Beholdningerne var dog nu efterhaanden helt udtømte, og da andre Brændselsmidler (som f. Eks. Calcium Carbid) trods Forsøg ikke lod sig anvende, gik Motorkørslen ud paa Eftersommeren 1918 i Staa, og den Kodificering af de gældende Regler, der foretoges ved Indm. Bkg. 24. August 1918 fik saaledes indtil videre ringe praktisk Betydning. I Begyndelsen af 1919 var Tilførslerne fra U. S. A. af Benzin ligesom af Petroleum saavidt i Gang igen, at Bestemmelserne for Anvendelsen efterhaanden kunne udvides, og ved Indm. Bkg. 22. Februar 1919 ophævedes samtlige Indgreb i Handelen med og Forbruget af Benzin og Benzol, de fastsatte Maksimalpriser dog først den 12. Marts.

3. De store Erhvervsgrene.

Gaar man nu fra at betragte Varerne væsentligst fra Forbrugernes Synspunkt over til at se paa Produktionsbetingelserne, skal der her i Tilknytning til, hvad der allerede foran er meddelt under de enkelte Landbrugsvarer (Korn, Flæsk, Smør, Sukker o. s. v.) og i Tilknytning til Bemærkningerne om Landbrugets Produktionsforhold i foregaaende Hovedafsnit, først omtales et Par væsentlige Varer i Landbrugets Produktion, der blev Genstand for Prisregulering og offentlig Fordeling (Foderstofferne er behandlet foran sammen med Kornvarerne).

*Landbruget
(herunder
Kunstgødning
og Frø)*

I første Række skal omtales det for Jordernes Ernæring og dermed for Høstudbyttet saa betydningsfulde Gødningsspørgsmaal. Forholdet var her dette, at Tilførselen af Fosforsyregødning, der væsentligst kommer fra Algier og Tunis, allerede paa Grund af Transportvanskelighederne havde været i Nedgang i 1915 og 1916, men helt standsede i 1917. Derimod kom endnu i dette Aar Kaligødning og Kvælstofgødning ind i samme Mængde som før Krigen, idet den engelske Handelsoverenskomst betingede en Tilførsel af Chilesalpeter af samme Storrelse som det normale Forbrug; men i 1918 holdt ogsaa dette op, og der fandt kun Tilførsel af Kaligødning Sted, væsentligst fra Tyskland, og af et Kvantum Norgesalpeter, der som tidligere omtalt skulde udveksles mod Korn. Til Belysning af de forannævnte Forskydninger skal anføres følgende Oversigt:

Indførsel af:	1913 Mill. kg	1917 Mill. kg	1918 Mill. kg
Fosforsyregødning	174,5	20,1	0,4
Kaligødning	26,1	21,0	34,4
Kvælstofgødning	37,7	40,8	19,3

Denne overmaade stærke Formindskelse af Indførselen i Forbindelse med Nedgangen i Staldgødningen paa Grund af Indskrænkning i Kreaturbestanden medvirkede til, at Udbyttet af Høsten i disse Aar gik stærkt tilbage; desuden foraarsagede de allieredes Rationering af Chilesalpeteret og den Omstændighed, at man, da Blokaden traadte i Kraft, ikke paa langt nær havde modtaget den fastsatte Ration, at det blev anset for paakrævet at træffe Foranstaltninger til, at de Mængder Salpeter, der forefandtes her i Landet, blev fordelt saa hensigtsmæssigt som muligt. Indenrigsministeriet forbød derfor ved Bekendtgørelse af 2. Februar 1917 at udlevere noget som helst Chilesalpeter fra Lagre her i Landet, og ved to Bekendtgørelser i Begyndelsen af Marts blev det forbudt at udstre Chilesalpeter samt andre kunstige Kvælstofgødninger. Der blev nedsat et „Chilesalpeternævn“ til at fordele de forhaandenværende Mængder, saavidt muligt i Forhold til de enkelte Ejendommers tidligere Forbrug. Denne Foranstaltning vakte naturligvis ikke ringe Misfornøjelse hos dem, der havde sikret sig deres Forbrug i Tide, men naar det hele Spørgsmaal dog nogenlunde let blev bragt i Orden, laa det i første Række i, at der efterhaanden i alt væsentligt kom den fornødne Salpeter til Landet, saa at enhver sluttelig paa det nærmeste fik sit Forbrug dækket. Ved Bekendtgørelse af 29. Marts blev det derfor

tilladt at forskaffe sig og at udstre indtil Halvdelen af Forbruget af Chilesalpeter i 1916, samtidig med at Handel med og Udstro-ning af svovlsur Ammoniak blev givet fri. Endelig tillodes det ved Bekendtgørelse af 18. April enhver Forbruger, der havde hjem-taget Chilesalpeter, at anvende hele dette Kvantum efter eget Skøn, medens der iøvrigt gaves Tilladelse til at udstre (og forskaffe sig) indtil 85 pCt. af det Kvantum Kvælstofgødning, der var anvendt i 1916.

Ved Indenrigsministeriets Bekendtgørelser af 7. og 12. December 1917 blev det paabudt Producenter, Importorer og Forhandlere af svovlsur Ammoniak og Superfosfat at opgive Storrelsen af deres Beholdninger af disse Varer til Chilesalpeternævnet, hvorhos det paalagdes dem ikke at foretage nogen Udlevering uden Anvisning fra Nævnet. I Februar 1918 fastsattes der Maksimalpris paa Superfosfat og Ammoniak. Ammoniaken, hvoraf der var ca. 250 Tons til Disposition for Nævnet, fordeltes med Husmands- og Landbo-foreningernes Bistand til 600 Landbrugere, hvis Jorder led af lys Pletsyge, medens de ca. 5 000 Tons Superfosfat, der kunde raades over, fordeltes mellem ialt 8 000 Jordbrugere til nyopdyrket Hede-jord. De i Henhold til Loven af 7. Marts 1918 indkøbte 20 000 Tons Norgesalpeter, for hvilken der var betalt 55 Kr. pr. hkg., solgtes ved Statens Mellemløst til en Pris af 35 Kr. Forde-lingen foretoges saaledes, at enhver Forhandler fik 40 pCt. af det Kvantum Kvælstofgødning, han havde solgt i 1917, og skulde viderefordele det mellem sine Kunder i samme Forhold. Jord-brugere, der ikke havde brugt Kvælstofgødning i 1917, kunde direkte henvende sig til Nævnet, der i denne Anledning imodekom 15 000 Henvendelser med ialt 1 900 Tons. Statens Udgift paa de 20 000 Tons kom til at beløbe sig til ca. 5 Mill. Kr. Af Kali-gødning blev Forbruget i alt væsentligt dækket gennem den frie Handel.

Da Indførsel af Raafosfat og Superfosfat, som ovenfor nævnt, overhovedet ikke fandt Sted i 1918, tog Landbrugsministeriet Initiativet til i Efteraaret 1918 at søge at bryde Fosforit paa Bornholm. Da Priserne paa Verdensmarkedet snart efter begyndte at falde, og Forsyningerne blev rigeligere, fik disse Forsøg ingen praktisk Betydning, men medførte en Udgift for Statskassen paa godt $1\frac{3}{4}$ Mill. Kr. Tilførslerne begyndte nu iøvrigt paany, og Rationeringen af Chilesalpeteret kunde ophæves den 1. Marts 1919. Ogsaa Superfosfaten kom nu frem i tilstrækkelig Mængde, bl. a. gennem et af Staten i Amerika i Januar 1919 foretaget Indkøb

af 15 000 Tons. Ved Indm. Bkg. af 23. Marts 1920 ophævedes samtlige forskellige Bestemmelser vedrørende Gødningstoffer.

En anden vigtig Vare i Landbrugets Produktion, der blev Genstand for Regulering fra Statens Side, var Frø. Da man fra Landbrugets Side mente, at Frø omsattes til urimeligt forhøjede Priser, blev der af Den overordentlige Kommission foretaget en Undersøgelse af dette Spørgsmaal, og det blev ved Indm. Bkg. af 4. December 1917 indtil videre forbudt at handle med og udlevere alle Slags Frø, dog ikke Fuglefrø. Det viste sig ved denne Undersøgelse, at det navnlig var Runkelrøefrø og Gulerødfør, der var gaaet op i Pris; det gældende Forbud mod Handel med Frø blev derfor hævet ved Indm. Bkg. af 21. December, undtagen for de to nævnte Sorter Frø. For alle de øvrige fastsattes som Maksimalpris de i „Dansk Frøhandlerforening“s Prislister for 1918 (1917/18) angivne Priser, og der paabegyndtes en Række Forhandlinger vedrørende Maksimalprisen paa de nævnte to Sorter, hvorunder Producenters, Mellemandleres og Detaillisters Interesser gjorde sig stærkt gældende imod hinanden; Forbudet mod Handel med de to Frøsorter kunde endelig hæves i Begyndelsen af Marts 1918, og der fastsattes Maksimalpris paa dem. Bekendtgørelsen indeholdt desuden Regler for Dannelsen af et Udligningsfond, til hvilket Indtægterne af Eksporten af Gulerødfør skulde indbetales, og hos hvilket Forhandlere af Frø, der forinden Bekendtgørelsens Ikrafttræden havde købt over Maksimalpris, kunde faa Dækning, samt fra hvilket der udbetaltes Handlende og Avlere en forholdsvis Andel af den Merindtægt, der naaedes igennem Eksport. Da Vanskelighederne ved denne Regulering i stort Omfang var fremkaldt ved, at man skulde fastsætte Maksimalpriser paa Varer, der allerede kontraktligt eller paa anden Maade var købt og solgt, blev det ved Indm. Bkg. af 29. Juli 1918 paabudt, at al Handel med Frø af kommende Høst til Forbruger skulde finde Sted paa Betingelse af, at der ved Handelen toges Forbehold imod Overskridelse af en senere fastsat Maksimalpris. Iøvrigt blev det af det i Henhold til § 13 i Kornloven af 1918 nedsatte Udvalg overdraget et „administrerende Frøudvalg“ at forestaa Ledelsen af en Frøcentral til Gennemførelse af Ordningen for 1918/19. Det overdrøges dette Udvalg at udstede Attester, der gav Ret til at erholde Dispensation fra det i Justitsm. Bkg. af 13. Juni 1917 udstedte Udforselsforbud mod Frø. Saadanne Attester havde Statsfrøkontrollen hidtil kunnet udstede. Der fastsattes derefter ved Indm. Bkg. af 31. Oktober 1918 Maksimalpriser

til Forbruger (men ikke til Avler) paa alle væsentlige Sorter af her i Landet avlet Mark- og Havefrø, og der paalagdes Eksportørerne en Afgift, der var proportional med den Overpris over Maksimalprisen, der blev opnaaet ved Salg i Udlandet. Der indkom herved ialt $1\frac{1}{3}$ Mill. Kr. For Kloverfrø og for saadanne Græsfrø, der ikke i større Udstrækning avledes her, fastsattes ikke Højestepriser, men Prisen skulde for hvert enkelt Parti godkendes af det administrerende Frøudvalg.

Hen paa Foraaret 1919 var Beholdningerne af Frø saa rigelige, at Maksimalpriserne i Marts Maaned ophævedes for Salg i Indlandet, hvilket man saa meget sikrere kunde gøre, som det maatte antages, at samtlige Forbrugere nu havde forsynet sig. De hidtidige Maksimalpriser skulde herefter alene gælde ved Beregningen af Eksportafgiften. Da dette Forsøg paa overfor Udlandet at fastholde Maksimalprisen som en Slags Minimalpris mentes at medføre betydelige Vanskeligheder for Afsætningen, og da man desuden havde ophævet Bestemmelsen om, at den Pris, til hvilken der blev solgt til Udlandet, ikke maatte være lavere end de fastsatte Maksimalpriser, hvorved i Virkeligheden Grundlaget for Opkrævning af Udførselsafgiften var bortfaldet, ophævedes Bestemmelsen herom ved Indm. Bkg. af 30. Maj 1919, efter at der allerede tidligere var indført Lettelser i Forretningsgangen ved selve Udførselen. I Juli 1919 ophævedes dernæst Udførselsforbudet og fra 1. August 1919 Frøudvalgene. Ved Indm. Bkg. af 29. Oktober 1919 ophævedes samtlige af dette Ministerium udstedte Frøbekendtgørelser.

Det skal endnu med Hensyn til de olieholdige Frø anføres, at i Henhold til Kornloven af 1918 gav Dyrkning af olieholdige Planter Fradragsret i Kornleveringspligten, saaledes at 100 kg af disse Frø fritog for Levering af 100 kg Korn. Navnlig ønskede man at fremme Dyrkning af gul Sennep til Fremstilling af Olie, der som nævnt S. 138 indgik i Fedtstofforsyningen, og der fastsattes derfor i Oktober 1918 meget rundelige Priser herpaa.

Medens Tilførslerne af Frø, som omtalt i foregaaende Hovedafsnit, i Krigens første Aar havde været ret normale, sank de i Aarene 1917 og 1918 ned til omkring Halvdelen af, hvad de havde været før Krigen, paa Grund af Transportvanskeligheder og Udførselsforbud i de producerende Lande og ogsaa paa Grund af, at de allierede ad denne indirekte Vej vilde nedsætte Fodertilførslen til Kreaturerne (navnlig var det meget vanskeligt at opnaa Tilførsler af Kloverfrø eller andre Slags Bælgplantefrø til

Græsmarkerne). Paa den anden Side medførte disse Forhold, at Efterspørgslen efter Fro steg baade her i Landet og i Udlandet, og de danske Froavlsarealer forøgedes til det dobbelte, ja, for nogle Frosorters Vedkommende saa stærkt, at der her avledes nok til Forsyning af hele Verdensmarkedet. Baade de udforte Mængder og Priserne gik saa meget op, at Værdien af den samlede Udførsel i 1918 naaede næsten 40 Mill. Kr. eller henved 10 Gange saa meget som i 1913. Endnu i 1919 fortsattes Stigningen i de udforte Mængder, men Priserne var nu i stærk Tilbagegang, og Udførselens Værdi gik ned til 23 Mill. Kr.

Froudførselen blev saaledes en ny og stor Indtægtskilde, samtidig med at det danske Landbrug i alt væsentligt fik sit eget Behov dækket. Godningsforsyningen derimod var saa utilfredsstillende, at disse Aars ringe Hostudbytte, som nævnt, utvivlsomt staar i Forbindelse hermed, og der var naturligvis mange andre Produktionsmidler, om end af ringere Betydning, som det overgangsvise voldte Vanskeligheder at fremskaffe. Eksempelvis skal nævnes Hostbindegarn, der blev Genstand for Maksimalprisfastsættelse og for offentlig Fordeling, og som forgæves søgtes erstattet med Papirgarn, der ikke havde den fornødne Elasticitet. Ogsaa Hampereb og Sække var der Mangel paa, og dette medførte dels en Optælling af Beholdninger af Hamp i September 1917, dels forskellige Forbud i Maj og Juni 1918 mod Handel med Sække, der bar eksisterende Virksomheders Firmamærke (Mølle-sække, Sukkersække, Cementsække). Derimod syntes der i det hele at have været Dækning for Efterspørgslen efter Landbrugets almindelige Maskiner og Redskaber, saaledes at der endog i enkelte Tilfælde kunde dispenseres fra Forbudet mod Udførsel af Landbrugsmaskiner af 11. April 1918. Indførselen af disse gik ganske vist i 1917 og 1918 ned til Halvdelen af det normale, men i 1916 havde Indførselen været ikke saa lidt over det normale, og de høje Priser og maaske paa enkelte Omraader en stigende indenlandsk Produktion har da muliggjort, at Tilbud og Efterspørgsel kom til at balancere.

Trods de mangeartede Vanskeligheder, som Varemangelen forårsagede i Landbrugets daglige Drift, og som navnlig kom til Udtryk i den stærke Nedgang i Produktionen, medførte dog den for Landbrugets Produkter stedfundne Prisopgang, der mere end opvejede Formindskelsen i de producerede Mængder, at ogsaa Landbrugets Pengeindtægter var i Stigning paa samme Maade som for Byernes Befolkning. Sammenstiller man de samlede Ind-

tægter i By og paa Land, ligesom det er gjort ovenfor S. 73, faaes følgende Tal:

		Aaret 1913	Aaret 1916	Aaret 1917	Aaret 1918
Hovedstaden	{ Indtægt Mill. Kr...	384	851	839	1021
	{ Forholdstal	100	222	218	266
Provinsbyerne	{ Indtægt Mill. Kr...	210	386	408	550
	{ Forholdstal	100	184	194	262
Landdistrikterne	{ Indtægt Mill. Kr...	315	602	675	887
	{ Forholdstal	100	191	214	281
Hele Landet	{ Indtægt Mill. Kr...	909	1839	1922	2458
	{ Forholdstal	100	202	212	270

Med de Forbehold, der tidligere er tagne overfor denne Sammenstilling, og som her maa gentages saa meget stærkere, som vi stadig fjerner os fra Udgangspunktet for Sammenligningen, kan man dog maaske udlede af den, at den Tilskudspolitik, som Staten førte, og for hvilken der er gjort Rede under Omtalen af de enkelte Landbrugsvarer, ganske vist var overmaade kostbar for Statskassen, men dog ikke gik videre end til at bringe Stigningen i Landbrugets Indtægter op til samme Højde som for Byerhvervene og derfor for saa vidt bevarede den økonomiske Balance mellem Landets Erhverv.

I Forbindelse med disse Bemærkninger om Pengeindtægternes Stigning, der naturligvis fulgtes af Stigning i Priserne paa Landejendomme, skal det nævnes, at nogle Love af 20. Marts 1918 tilstræbte at forhindre „Gaardslagteri“ i den Forstand, at Købere af Landejendomme bortsolgte det til Brugets videre Drift fornødne Inventar og Besætninger m. v., og at hidtil bestaaende Landbrug nedlagdes.

Imidlertid kunde de forøgede Pengeindtægter kun delvis formindske de Bekymringer, som den svindende Produktion voldte Landbruget. Navnlig maa det her erindres, at den Rovdrift, som utilstrækkelig Gødningstilførsel medførte overfor Jorden, maatte befrygtes at ville mærkes længe, og at den Nedgang i Høstudbyttet, der stod i Forbindelse hermed, og de standsede Tilførsler af fremmede Foderstoffer i høj Grad truede særlig Mælkeproduktionen, fordi det er vanskeligt og i hvert Fald langvarigt at oparbejde Køernes Mælkeydelse, naar denne een Gang er forringet. Der var da i Sommeren 1918 megen Uro inden for Landbruget, og dette medførte, at Partiet Venstre, som nævnt, i September indbragte et Lovforslag i Folketinget om Nedsættelse af det Kvantum Korn, der i Henhold til Kornloven af 20. Marts 1918 skulde

aflleveres. Lovforslaget kom til Behandling umiddelbart efter Indgaaelsen af den dansk-amerikanske Handelsoverenskomst; af forskellige Grunde og ikke mindst under Hensyn til at denne Overenskomst paalagde os Forpligtelse til at levere 100 000 Tons Korn til Norge, kunde Regeringen ikke tage Ansvar for en Forringelse af Kornligningen, og Lovforslaget blev derfor ikke fremmet.

Industrien Det er allerede nævnet i forrige Hovedafsnit, at mange industrielle Virksomheder ved Blokadens Udbrud laa inde med betydelige Lagre, og i den Del af 1917, der forløb, inden England suspendede Handelsoverenskomsten, kom der trods Blokaden ikke ubetydelige Mængder af forskellige industrielle Raa- og Hjælpestoffer ind vestfra. Beskæftigelsesforholdene var derfor endnu i 1917 som Helhed ganske gode, idet der i de industrielle Fag for Aaret som Helhed kun var en Arbejdsløshed paa 5,8 pCt. mod 4,1 pCt. for 1913, jfr. følgende Tal:

	Arbejdsløshedsprocenter i Aarene				
	1913	1917	1918	1919	1920
Bygningsindustri	12.7	13.1	16.9	14.1	13.4
Arbejdsmænd	9.8	13.9	18.4	12.6	6.3
Fabrikfag m. m.	4.1	5.8	18.1	8.6	4.3
Samtlige Fag	7.5	9.7	18.1	10.9	6.1

Først i 1918 viser Afspærringen fuldt ud sine Virkninger, saa at Arbejdsløsheden trods Vareudvekslingen med Centralmagterne samt med Norge og Sverige naar helt op mod 20 pCt. for Aaret som Helhed.

Til at begynde med i 1917 var det navnlig de sparsomme Kultilførsler, der voldte Bekymringer, og mange Steder virkede hindrende. Navnlig kom Brændselsspørgsmaalet til at øve en stor Indflydelse paa de to stærkt kulforbrugende Industrier: Papir- og Cementindustrierne. Allerede i Marts 1917 rejste Den overordentlige Kommission af Hensyn til Brændselsforsyningen Spørgsmaalet om at indskrænke Papirproduktionen, for hvilken man regnede med, at der medgik $1\frac{1}{3}$ kg Kul til Fremstilling af 1 kg Papir. Fabrikkerne, der tjente mindst paa Avispapir, ønskede Produktionsindskrænkningen lagt paa dette, hvorover der opstod et stærkt Røre i Pressen. Produktionen af Avispapir blev dog holdt paa uforandret Højde, og det forøgede Forbrug dækkedes ved Indførsel: det lykkedes Bladene at erholde en delvis Toldgodtgørelse paa det indførte Papir, som de hævdede var blevet paatvunget dem ved Statens Indgreb i den indenlandske Produk-

tion. For Cementindustrien var Kulforbruget anslaaet til godt $\frac{1}{2}$ kg Kul pr. 1 kg Cement, altsaa forholdsvis væsentlig mindre. Men medens Papirindustrien maaske skulde bruge ca. 50 000 t Brændsel om Aaret, skulde Cementindustrien bruge det femdobbelte. Da Cementfabrikkerne i Juni 1917 havde opbrugt deres Lagre af Kul, blev der af Kulfordelingsudvalget derfor kun tildelt dem saa meget, at de kunde fortsætte med $\frac{1}{3}$ Drift. Dette førte til, at Cementen blev fordelt ved Statens Foranstaltning, indtil tilstrækkelig Brændsel atter kunde tilvejebringes, jfr. S. 190.

For andre Industrigrenes Vedkommende var det dog de egentlige Raastoffer, der manglede. Tidligere er det allerede nævnt, at Tilførslerne til Margarinefabrikkerne standsede midt i 1917, og da Fabrikkerne kort Tid derefter havde oparbejdet de Raastoffer, de laa inde med, holdt Driften op. Ligeledes standsede f. Eks. Superfosfatfabrikkerne paa Grund af manglende Raafosfat, saaledes som det ogsaa tidligere er omtalt (under Gødningsstoffer). Disse Industrier blev dog ramt særlig haardt, fordi de allierede derigennem kunde nedsætte Landets Evne til at udføre Levnedsmidler sydpaa. Andre Industrier havde store Vanskeligheder at kæmpe med, men kunde i nogen Grad opretholde Driften. Det kan saaledes anføres, at Tekstilfabrikantforeningen for at bode paa Mangelen paa Raabomuld organiserede et Fælleskøb i Amerika og ogsaa bidrog til et lignende Importforetagende for Uld. Desuden søgte Regeringen at bistaa med Tilvejebringelse af Raastoffer ved at centralisere Indsamlingen af Klude og fordele dem igennem en „Kludcentral“ (Indenrigsministeriets Bekendtgørelser 31. August og 21. Oktober 1918). Arbejdsløsheden for Tekstilarbejderne, der i April 1917 var gaaet op til næsten 10 pCt., sank, navnlig paa Grund af Bomuldstilførslerne, ned til 2,7 pCt. i Septbr., men steg derefter til 27 pCt. i Decbr. og laa i hele 1918 paa mere end 40 pCt. I Jernindustrien var der ogsaa en betydelig Raastofmangel, der kun delvis kunde afhjælpes igennem Vareudvekslingen med Centralmagterne og med Sverige. Til Fordeling af det sydfra kommende Jern, Jernvarer og Staal oprettede Grosserer-Societetets Komité og Industriraadet en „Jerncentral“, der skulde fordele disse Varer mellem de danske Importører. Og Tyskland leverede de danske Værfter et ikke ubetydeligt Kvantum Skibsbygningsmateriel med den Klausul, at de af disse Materialer byggede Skibe ikke maatte sættes i Fart før efter Krigens Afslutning. Jernindførselen gik dog i 1917 ned til Halvdelen af det normale, men i 1918 op til ca. to Tredjedele, sorte Jernplader

og fortinnede Plader derimod langt stærkere ned. Men Arbejdsløshedsprocenterne for f. Eks. Smede og Maskinarbejdere og for Blikkenslagere viser, at man endnu i største Delen af 1917 kom igennem ved Hjælp af forhaandenværende Raastofflagre. Først ved Aarets Udgang gik saaledes Arbejdsløsheden for Smede og Maskinarbejdere op til 10 à 15 pCt. og holdt sig paa denne Højde igennem 1918; for Blikkenslagerne naaede Procenten i de første Maaneder af 1918 dog helt op til 30, men gik derefter ned til godt 15 midt i Aaret, naturligvis bl. a. under Indflydelse af Sæsonbevægelserne i Byggevirkksomheden. Foruden Vanskelighederne ved at fremskaffe de fornødne Raastoffer synes ogsaa Prisspørgsmaalet at have indvirket derved, at de eksporterende Lande holdt højere Priser paa deres Raastoffer end paa de færdige Varer, et Fænomen, der paa en tydelig Maade karakteriserer de afspærrede Markeders Økonomi. Saadanne Forhold meddeles at have været til Stede i Metalindustrien og i Glasindustrien (Fremstilling af Vinduesglas). Men det kan antages, at de ogsaa har været til Stede i flere andre Industrier.

Omkring Midten af 1918, da Arbejdsløsheden i Industrifagene gsntl. var 4 Gange saa høj som i 1913, kan Forholdene belyses ved følgende Omtale af Aarsagerne til Arbejdsløsheden i nogle af de større Fag: Bageres og Konditorers Arbejdsløshed skyldtes i vid Udstrækning Brødrationeringen; Bryggeriarbejdernes, at Tilførsler af fremmed Korn var standset, og at der af de hjemlige Beholdninger kun kunde stilles smaa Mængder til Raadighed. Slagteri- arbejdernes Arbejdsløshed var fremkaldt af den næsten fuldstændige Standsning af Svineslagtningerne, Tobaksarbejdernes af de standsede Raastoftilførsler, Tekstilarbejdernes ligeledes af svigtende Raastoftilførsler, hvilket ikke kunde opvejes ved Bestræbelserne for at forøge Mængden af de hjemlige Raastoffer (Uld og Spindestoffer af Nælder, hvormed der eksperimenteredes); heller ikke Forsøgene med at anvende Papir kom til at faa nogen Betydning. Skræddernes Beskæftigelsesforhold var stærkt forringede paa Grund af Mangel paa Sygarn, Malernes paa Grund af Mangel paa Terpentin og Fernis; for at afhjælpe Fernismangelen fremstilledes der af et Parti Sojaolie 80 t Fernis til Fordeling mellem de Malermestre, hvis Beholdninger var sluppet op. Fordelingen skete gennem de paagældende Mestres Organisationer paa Grundlag af det hos hver Mester beskæftigede Antal Svende, efter at en Optælling af de tilstedeværende Beholdninger havde fundet Sted (Indm. Bkg. 15. Marts 1918). Forholdene for Smede og

Maskinarbejdere og for Blikkenslagere er omtalt ovenfor; for Sko-tojsarbejdere og for Sadelmagere og Tapetserere var Arbejdslosheden dels under det normale, dels kun lidet derover, bl. a. fordi det ved Tilførsel af norsk Chromerts lykkedes at opretholde Garveindustrien trods Mangel paa oversoiske Garvestoffer. Med Hensyn til Byggefagene skal det nævnes, at her var det mindre Materiale-mangel (naar bortses fra Blikplader og overgangsvis fra Cement), mere de høje Priser paa Mursten, Træ, Cement m. v., der lagde Hindringer i Vejen, dog ikke mere end at f. Eks. Murrernes Arbejdsloshed ved Udgangen af Juli 1918 kun var dobbelt saa stor som paa samme Tidspunkt i 1913, medens Blikkenslagernes var 8 Gange saa stor.

Under den store Mangel paa nødvendige Raastoffer maatte Spørgsmaalet om at fremskaffe hjemlige Erstatningsprodukter, som allerede antydet, naturligt frembyde sig. Industriraadet nedsatte derfor i September 1917 en „Industriraadets Studiekommision“, der igennem en Række Udvalg undersøgte de herhenhørende Spørgsmaal. Mere end smaa og spredte Lettelser kunde der dog naturligvis ikke blive Tale om at opnaa.

Forst efter Vaabenstilstanden og Blokadens gradvise Slappelse bedredes Forholdene jævnt, og i Maj 1919 var Arbejdslosheden igen kommet ned paa det normale, hvorefter den sank til under Halvdelen af det normale i de følgende $1\frac{1}{2}$ Aars gode Tider.

Men tiltrods for den indskrænkede industrielle Virksomhed i 1917 og 1918 var det dog muligt at tilfredsstille det indenlandske Markeds Begær efter Industriprodukter saa nogenlunde, og der fandt ogsaa stadig nogen Udførsel Sted, f. Eks. af Maskiner og Maskindele, af Læder og Lædervarer, af Bodkerarbejde og Porce-lænsvarer, af Konserves og kondenseret Mælk m. v. Værdien af Industriens Eksport opgjordes for 1917 til 93 Mill. Kr. og for 1918 til 135 Mill. Kr. mod 60 Mill. Kr. i 1913. Regnes der med, at Udførselsvarernes Priser i 1917 laa dobbelt saa højt som i 1913 og i 1918 tre Gange saa højt, vil det ses, at Mængdeudførselen i de to Aar laa paa henvend $\frac{2}{3}$ af Udførselen i 1913. Regnet i den forringede Pengeværdi var Industriens Forhold derfor stadig gode, Indekstallet for Industriselskabernes Aktiekurser var for 1917 gsntl. 147 og for 1918: 195; men Uvisheden overfor Fremtiden havde dog medført, at Tallet fra 163 i 1916 gik ned til 147 i 1917. I Overensstemmelse hermed gik Kapitaltilførslen til Industrien gennem Oprettelse af nye Selskaber og Udvidelser af bestaaende ned fra 70 Mill. Kr. i 1916 til 22 Mill. i 1917, men

op til 100 Mill. Kr. i 1918. Mange nyttige Nyanlæg og tekniske Forbedringer blev muliggjort ved denne store direkte Kapitaltilførsel og ved de forøgede Muligheder for Laan i Bankerne, hvorved bl. a. de førømtalte store Fælleskøb af Raastoffer financieredes, men der skabtes ogsaa Foretagender, hvis Eksistens beroede paa Krigskonjunkturen, og som forsvandt med denne, samtidig med at adskillig Udvanding af bestaaende Selskaber fandt Sted.

4. Priser, Dyrtidshjælp og Boliglovgivning.

*Priser
og
Pris-
regulering*

I Løbet af 1917 og 1918 steg Priserne videre, og Detailpristallet var medio 1917 naaet til 155 og i Juli 1918 til 182, medens Engrospristallet var henholdsvis 247 og 297. Denne Stigning var altsaa fremkommet tiltrods for Maksimalpris-Systemet og de Tilskud fra det offentliges Side, der muliggjorde Fastsættelsen af adskillige af disse Priser, og desuden tiltrods for de Bestemmelser af almindelig prisregulerende Art, der iværksattes, navnlig efter at det danske Marked efter Blokadens Ikrafttræden var blevet et for mange Varers Vedkommende isoleret Marked. Som Maal for Prisstigningen i disse Aar lider Detailpristallet imidlertid formentlig under, at det opbygges paa nogle udvalgte Varer af særlig nødvendig Art, der i fremtrædende Grad var Genstand for Regulering, og Prisstigningen for samtlige Varer har sikkert derfor været større; men paa den anden Side maa det erindres, at den fortsatte Dyrtidslovgivning muliggjorde det for den økonomisk svagt stillede Del af Befolkningen at erholde adskillige Varer under deres Pris.

Hvad nu først angaar Foranstaltningerne af almindelig prisregulerende Art, skal det nævnes, at for at hindre at Varer undroges Forbruget havde Indenrigsministeriet allerede den 19. Juni 1916 for udførselsforbudte og/eller klausulerede Varer udstedt Forbud mod Indkøb eller Oplægning her i Landet for udenlandsk Regning eller iøvrigt under saadanne Forhold, at Varerne undroges det indenlandske Forbrug. Et tilsvarende Forbud for danske Kornvarer og Foderstoffer havde været i Kraft siden 15. Juli 1915. Ved Indm. Bkg. 3. Okt. 1918, ophævet 7. September 1920, samlede disse Bestemmelser saaledes, at det var forbudt for fremmed Regning her i Landet at oplagre Levnedsmidler og udførselsforbudte Varer, og for dansk Regning maatte saadanne Varer ikke

oplagres længere, end regelmæssig Udøvelse af bestaaende Erhverv medførte.

Disse Forsøg paa at øge Udbudet af Varer og dermed paavirke Priserne støttedes dernæst ved direkte Forbud mod at forhøje Varernes Pris. Ved Indm. Bkg. af 27. November 1916 blev det saaledes forbudt Repræsentationer for eller Kredse af Erhvervsdrivende at forhøje Priserne paa Levnedsmidler paa det danske Marked uden forudgaaende Anmeldelse til Den overordentlige Kommission. Man regnede saaledes endnu med Konkurrencens Virkninger og nøjedes derfor med at bestemme om Prisaftaler.

Men ved Blokadens Ikrafttræden var det ikke mere muligt at gaa ud fra, at Konkurrencen kunde virke, og Forsøgene paa at modvirke Prisstigningen fik en anden og mere absolut Form. Indenrigsministeriets Bekendtgørelse af 1. Februar 1917 om utilbørlig Udnyttelse af Konjunkturerne angik saaledes ikke blot Levnedsmidler men alle Varer og forbød direkte ved Salg af Varer at beregne en Forhøjelse af den hidtil gældende Pris, der ikke bevisligt var begrundet i en forøget Udgift ved Varernes Erhvervelse. Bekendtgørelsen fastslog saaledes, at den forud for 1. Februar 1917 beregnede Avance, senere fortolket til den procentvise Avance, ikke fremtidig maatte øges. Og for at hindre at Forbrugerne gik Glip af Fordelene ved denne Avancebegrænsning derved, at Varerne i det lukkede Marked skiftede hyppigere Haand end sædvanligt og saaledes belastedes med flere Avancer, bestemte Indm. Bkg. af 19. Maj 1917 („Kædehandelsbekendtgørelsen“, der fremtraadte som Tillæg til Bkg. af 1. Februar 1917), at Varer ikke maatte fordyres ved Handelsfortjeneste, der paaløb ved Salg fra Fremstillere til Fremstillere, fra Importører til Importører, fra Mellemhandler (Grossister) til Mellemhandler, fra Detailhandler til Detailhandler eller ved lignende Handel indenfor samme Led i Varens sædvanlige Omsætning fra dens Fremstilling eller Indførsel, indtil den naaede ud til Forbrugerne. Heller ikke maatte saadan Fordyrelse ske ved Handler, der førte Varen tilbage i den nævnte Omsætningsrække. Skete en saadan Handel, maatte der derfor hverken af Sælgeren eller, naar Køberen solgte Varen videre, af ham ved Salg beregnes nogensomhelst Fortjeneste.

Disse Bekendtgørelser vakte stor Bevægelse i Erhvervskredse, og efter en langvarig Forhandling mellem Den overordentlige Kommission paa den ene Side og Industriraadet og Grosserer-Societetets Komité paa den anden udstedte Indenrigsministeriet den 17. Juni 1918 en ny Tillægsbekendtgørelse til Bkg. 1. Februar

1917, hvorefter en Importør var berettiget til, naar han kalkulede sin fra Udlandet hjemførte Vare, at beregne Udlandets Dagspris og ikke den oprindelige Indkøbspris. Herved imødekom man ikke blot de Handlendes Krav, men Bestemmelsen bortfjernede den Fristelse, der naturligt var for den Handlende til at afhænde Varen, hvor den befandt sig, til den der gældende højere Pris, hvorved den unddroges Forsyningen af det danske Marked. Bekendtgørelsen foreskrev endvidere, at den Importør, der vilde gøre Brug af denne Bestemmelse, skulde gøre Anmeldelse herom til Den overordentlige Kommission, der derefter forelagde Anmeldelsen for et sagkyndigt Udvalg: „Erhvervenes raadgivende Udvalg“, sammensat af Repræsentanter for de ledende Erhvervsorganisationer. Dette Udvalg, der var et andet Resultat af de nævnte Forhandlinger, skulde foruden at behandle disse Sager ogsaa behandle saadanne Overtrædelser af Bkg. 1. Februar 1917, som Kommissionen skønnede burde forelægges Udvalget. Justitsministeriet foranledigede samtidig, at Politiiundersøgelser vedrørende Overtrædelser af Bekendtgørelsen ikke overgik til Retten, forinden der var indhentet Erklæring over Sagen hos Den overordentlige Kommission. Endelig — og det var vistnok det, man særlig lagde Vægt paa fra Erhvervslivets Side — stadfæstedes ved Offentliggørelsen af Skrivelser mellem Indenrigsministeriet og Kommissionen den Fortolkning af Beregningsmaaden for Dækning af forøgede Erhvervelsesomkostninger og den indtil 1. Februar fulgte Avanceudregning, som man var naaet til Enighed om igennem de førte Forhandlinger mellem Kommissionen og Erhvervsrepræsentanterne. Naar Bekendtgørelsen talte om „tilsvarende Forøgelse“, skulde herved forstaaes procentvis Forhøjelse, og ved den „hidtil gældende Pris“ sigtedes til de „Priser og Prisberegninger, som den Næringsdrivende havde fulgt i sin Forretning inden 1. Februar 1917“. Udtrykket er, som det vil ses, skruet, men Meningen var, som allerede nævnt tidligere, at den samme procentvise Avance kunde tillades. Endvidere var man enedes om, at i „Kædehandelsbekendtgørelsen“ skulde Udtrykket „Forbrugerne“ ogsaa omfatte Fabrikanter og Haandværkere, der anvendte den paagældende Vare til Forarbejdning i deres Bedrift. Efter Bekendtgørelsens Ordlyd var Beregning af Avance paa Salg til saadanne Kunder forbudt.

Til disse to Bekendtgørelser sluttede sig en Række Bestemmelser, der tilsigtede at værne om Overholdelsen af Maksimalpriserne eller hindre Misbrug af Køberne, der i disse Aar i højere

Grad end ellers stod som den svageste Part. Det skal saaledes nævnes, at det ved Indm. Bkg. 15. Februar 1917 blev forbudt Sælgerne at stille som Betingelse for Salg af prisregulerede Varer, at Køberen forpligtede sig til helt eller delvis at aftage sit Forbrug af andre Varer hos den samme Sælger. I Maj 1917 blev det forbudt at fremstille nye Vareblandinger paa den Maade, at maksimalprisbehæftede Varer blandedes ind i Varer, paa hvilke der ikke var fastsat Højestepris, hvorved Maksimalprisfastsættelsen jo gjordes illusorisk. I Juni udstedtes Forbud mod at avertere med Maksimalprisvarer uden Angivelse af Navn og Bopæl, idet det maatte befrygtes, at der under Anonymitetens Dække foregik Overskridelser af Maksimalpriser m. v. Senere (i September 1917) udvidedes denne Bestemmelse derhen, at det blev forbudt ved offentligt Udbud at søge Varer, paa hvilke der var fastsat Maksimalpris, bortbyttede med Varer, for hvilket dette ikke var Tilfældet, ligesom det blev forbudt ved Udbud at betinge Salg af Varer, paa hvilke Maksimalpris var fastsat, af, at der af Køberen til Sælgeren leveredes Varer, for hvilke Maksimalpris ikke gjaldt. I August 1918 udvidedes disse Bestemmelser fra at gælde Salg til ogsaa at gælde Bytte, og i September blev det forbudt at bortsælge Maksimalprisvarer ved offentlig Auktion. Endelig skal det nævnes, at det i Januar 1919 blev forbudt at beregne Budpenge paa Maksimalvarer, medmindre en saadan Ekstrabetaling var fastsat og tilladt af den paagældende Kommunalbestyrelse. Samtlige disse Bekendtgørelser ophævedes 21. Januar 1921, men havde længe forinden tabt al praktisk Betydning, efterhaanden som Maksimalpriserne ophævedes og Vareforsyningen blev normal.

Det skal endnu i denne Forbindelse nævnes, at det ved Lov af 7. December 1917 blev fastsat, at Bøder, der i Henhold til Loven af 16. November 1914 idømtes for Handler, der stred mod de i Medfør af Lov 7. August 1914 trufne Foranstaltninger, kunde ansættes til et Beløb af indtil det dobbelte af Værdien af den ved Forseelsen indvundne eller tilsigtede Fordel eller af Forseelsens Genstand.

For at komme til Klarhed over, i hvilken Grad navnlig de to Bekendtgørelser af 1. Februar og 19. Maj 1917 efterlevedes, iværksatte Den overordentlige Kommission i Sommeren 1918 en Række Undersøgelser. Specielt behandledes Manufakturbranchen, i hvilken der konstateredes 429 „Kæder“ med 5,3 Led pr. Kæde og en gsntl. Avance paa ca. 230 pCt. (Hvidbogen S. 7669).

*Dyrtids-
lovgivning*

Hvad dernæst angaar den anden af de forannævnte Former for Bekæmpelse af Prisstigningen, nemlig Dyrtidshjælpen til de mindre bemidlede, skal i Fortsættelse af, hvad herom er meddelt i foregaaende Hovedafsnit, anføres følgende: Ved Cirkulære af 13. Marts 1917 til Kommunalbestyrelserne præciserede Indenrigsministeriet Reglerne for, hvilke Indtægtsklasser der i Henhold til Dyrtidsloven af 28. December 1916 skulde henregnes til „de ved Dyrtiden vanskeligst stillede“, nemlig Personer med under 3000 Kr. aarlig Indtægt i Hovedstaden, under 2700 Kr. i store, under 2400 Kr. i mellemstore, under 2000 Kr. i smaa Byer og under 1500 Kr. paa Landet. Imidlertid medførte den stærke Prisstigning, at de Grænser for Kommunernes Udgifter til Dyrtidsforanstaltninger, som var fastsat i Loven af 1916, ikke kunde overholdes, og Loven af 21. December 1917 gav derfor Kommunerne Ret til i Lovens Løbetid efter § 1 at anvende 27 Kr. pr. Indb. i Stedet for 15 Kr. (jfr. S. 84) samt til at inddrage Belysningsmidler under Foranstaltningerne efter § 1. Forhandlingerne om dette Lovforslag var overmaade vanskelige, og der naaedes først Enighed i Fællesudvalget mellem Rigsdagens Ting. Nu som for var det Spørgsmaalet om, hvorvidt Foranstaltningerne skulde iværksættes for de vanskeligst stillede (efter § 1) eller for alle Kommunens Beboere (efter § 2), der særlig var Genstand for Uenighed, og det var navnlig Partiet Venstre, der paany fastholdt sit Krav om, at Foranstaltningerne overvejende skulde træffes efter § 1, hvorved det vanskeliggjordes Kommunalbestyrelserne at udstrække dem til alle Kommunens Beboere, fordi Statstilskudet til § 2-Foranstaltningerne kun var $\frac{1}{3}$, men $\frac{2}{3}$ til § 1-Foranstaltningerne. Herved mente man at kunne nedbringe Udgifterne, navnlig i Landkommunerne, og naar man fra modsat politisk Side var saa stærkt herimod, var det paa Grund af den „Skelsætning“ mellem Kommunernes Beboere, der derved skabtes.

Dyrtidsloven af 1916, der udløb den 30. Juni 1918, fornyedes ved Lov af 13. Juli 1918 med Gyldighed til den 31. Marts 1919. Den nye Lov angik Stats- og kommunale Dyrtidsforanstaltninger, idet Meningsforskellen om, hvorvidt Dyrtidsforanstaltningerne skulde træffes saaledes, at de tilkom samtlige Kommunens Indbyggere som en Ret eller tilkom de vanskeligst stillede som en Understøttelse, i alt væsentligt bragtes ud af Verden derigenem, at de Foranstaltninger, der tidligere var foretagne til Gode for alle Indbyggere (§ 2-Foranstaltningerne), nu overtoges af Staten. De politiske Partier mødtes her paa Halvvejen, idet Det

radikale Venstre og Social-Demokratiet herved opnaaede, at den Hjælp, der var tilsigtet gennem Dyrtidslovenes § 2, nu virkelig ogsaa blev ydet, medens adskillige Kommuner tidligere, maaske hyppigt tvungne af Nødvendigheden, kviede sig ved at sætte disse Foranstaltninger i Kraft, fordi de dels ved deres Omfang, dels ved at Statstilskudet kun var $\frac{1}{3}$, naturligt maatte tynge haardt paa Budgettet. Paa den anden Side maatte det for Det konservative Folkeparti og Venstre, hvilket sidste Parti foreslog den Ordning, der blev gennemført, være at foretrække, at de Foranstaltninger, som nødvendigvis nu maatte iværksættes for at hjælpe ikke blot de vanskeligst stillede, men store Klasser af de bedrestillede Arbejdere og af Middelstanden gennem Dyrtidskrisen, blev foretaget af Staten, hvorved Dækningen af Udgifterne skete ensartet Landet over, medens i modsat Fald de større Skatteydere i de Kommuner, der fuldt udnyttede Loven, kunde blive højest ugunstigt stillede overfor tilsvarende Skatteydere i Kommuner, der foretog lidet eller intet. Derfor blev det Stridsspørgsmaal, om hvilket de meget vanskelige Forhandlinger angaaende Lovforslaget drejede sig, ogsaa Kommunernes Ret til udover de af Staten foretagne Foranstaltninger yderligere at foretage Foranstaltninger til Gode for alle. Dette ønskede Regeringen og dens Partier, medens Venstre og Det konservative Folkeparti gennemførte, at Kommunernes Ret til at foretage prisregulerende Foranstaltninger til Gode for alle indskrænkedes til at gælde Brændsel (der tidligere kun havde maattet nedsættes til Fordel for de vanskeligst stillede), Gas og Belysningsmidler, til hvilket Formaal der af Statskassen stilledes 10 Kr. pr. Indb. til Raadighed for Kommunerne fra 1. Juli 1918—31. Marts 1919, idet Nedsættelsen for indenlandsk Brændsel ikke maatte overskride $\frac{1}{3}$ af Maksimalprisen (§ 2). Til Gengæld forøgedes paa Venstres Initiativ Regeringsforslagets Dyrtidshjælp ret betydeligt. I § 1 gaves Regler for de ved Statens Foranstaltning foretagne Prisnedsættelser for Rationerne af Rugbrød (10 Øre pr. 4 kg), Smør (20 Øre pr. kg), Flæsk eller det tilsvarende Kvantum Kød (40 Øre pr. kg) og 12 Øre pr. kg for 9 kg Gryn (eller eventuelt Rugbrød), alt i Tiden fra 1. Septbr. 1918—31. Marts 1919, saaledes at de i de særlige Ernæringslove fastsatte Priser paa disse Næringsmidler yderligere nedsattes med de anførte Beløb. Ved Lovens § 3 blev der dernæst givet Kommunalbestyrelserne Bemyndigelse til som tidligere at yde de vanskeligst stillede Beboere Naturalier, Brændsel, Belysning og de nødvendigeste Beklædningsgenstande uden Betaling eller til nedsat

Pris eller direkte Pengehjælp, alt til et Beløb af indtil 9 Kr. pr. Indb. i Kommunen i Tiden 1. Juli 1918—31. Marts 1919, hvoraf Statskassen refunderede $\frac{2}{3}$. Hvis Forholdene krævede, at der gaves Hjælp ud over det nævnte Maksimumsbeløb, foreskriver § 4, at Statskassen refunderer $\frac{1}{3}$ af de derved for Kommunen foranledigede Udgifter. Lovens Bestemmelser om Opkrævning af Tillægsskatter til Dækning af Kommunernes ved Loven forårsagede Udgifter var i alt væsentligt overensstemmende med de tidligere Dyrtidsloves Regler herom. Naar bortses fra Gynrabortmærkerne, der bortfaldt fra 1. April 1919, forlængedes de øvrige Bestemmelser i ved Lov 1. April 1919 indtil 30. Juni 1919.

Foruden Udgifterne til Dyrtidsloven kunde Kommunerne af disse Tillægsskatter dække Udgifter til Forhøjelse af Alderdomsunderstøttelsen og til Hjælp til Medlemmer af anerkendte Sygekasser saavel som Kommunernes Andel i Udgifterne til Understøttelse af indkaldte Værnepligtiges Familier. Loven af 7. August 1914 om disse sidste Understøttelser, der udbetaltes gennem Hjælpekasserne og hvoraf Staten godtgjorde Kommunerne $\frac{2}{3}$, forlængedes gentagende og udlob den 31. Marts 1922. Endvidere kunde Kommunerne i Medfør af Dyrtidslovene yde Understøttelser til Enker med Børn, uanset at disse understøttedes i Henhold til Lov 29. April 1913. Ved Lovene af 4. Marts 1918 og 22. December 1919 forhøjedes Understøttelserne og Trangsgrænserne for disse Børn og Enker.

Arbejds-
løsheden

Men endnu en stor og betydningsfuld Gruppe af trængende ydede Dyrtidsloven Hjælp, nemlig de arbejdsløse. Allerede Loven af 2. Oktober 1914 (senere forlænget for Finansaarene 1914/15 og 1915/16) lettede Kommunerne Hjælpen til de ekstraordinært arbejdsløse ved af Statskassen at godtgøre Halvdelen af de Understøttelser, der gennem Hjælpekasserne udbetaltes disse arbejdsløse, jfr. S. 83. Ved Dyrtidsloven af 1915 inddroges disse Understøttelser under Dyrtidslovgivningen, der taler om „Tillæg til lobende Understøttelser af en anerkendt Arbejdsløshedskasse“, og Udgifterne hertil dækkedes saaledes fra da af efter de særlige Regler i Dyrtidslovene.

Naar bortses fra Beskæftigelses-Forholdene straks ved Krigens Udbrud, var Arbejdsløsheden iøvrigt, som tidligere omtalt, lav i de første Krigsaar, og det er først hen i 1917, at Spørgsmaalet om Hjælp i større Omfang til de arbejdsløse trænger sig paa, saaledes at det bliver nødvendigt at skride til særlige Foranstaltninger. Loven af 27. Oktober 1917 ophævede Udbetalingen af

Dyrtidshjælp til de arbejdsløse gennem Hjælpekasserne og overførte denne Understøttelse til Arbejdsløshedskasserne samtidig med, at der i Løven af 8. April 1914 om anerkendte Arbejdsløshedskasser indførtes en Række Ændringer, der tilsigtede at lempe Adgangen til Hjælp fra Arbejdsløshedskasserne. Det skal saaledes anføres, at den i Løven af 1914 fastsatte Ventetid af 12 Maanedes sattes ud af Kraft, at der kunde ydes Understøttelse, naar Arbejdstiden var forringet med mindst en Tredjedel, at de før enkelte Arbejdsløshedskasser gældende Bestemmelser om, at Understøttelsen ikke ydedes en vis Del af Aaret m. v. bortfaldt. Navnlig ved den første af disse Bestemmelser maatte der naturligvis paafores Arbejdsløshedskasserne store Udgifter, idet de gik Glip af Medlemskontingenterne og Statens dertil svarende Tilskud i den 12 Maanedes Ventetid. Løven bestemte derfor, at Statskassen betalte dette Medlemsbidrag og Tilskud og endvidere, at der kunde gives Statstilskud til Dannelse af Reservefonds i nyoprettede Arbejdsløshedskasser. Endelig stilledes der et Beløb af 1 Mill. Kr. til Indenrigsministerens Raadighed (jfr. Lov om Tillægsafgift paa Spiritus 17. Marts 1917, § 9) til overordentlige Statstilskud til Arbejdsløshedskasserne. Løvens øvrige Sæt af Bestemmelser vedrørende Dyrtidshjælp m. v. gik ud paa at give de arbejdsløse den Dyrtidshjælp, de hidtil havde modtaget i Henhold til Dyrtidslovens § 1, som et bestemt Tillæg til Arbejdsløshedsunderstøttelsen for at gøre denne saa ensartet som mulig fra Sted til Sted. Tillæget skulde for gifte udgøre 50 pCt. af Arbejdsløshedsunderstøttelsen og mindst 75 Ore pr. Dag (samlet Minimumsbeløb af Understøttelse og Tillæg 1,75 Kr. pr. Dag) og noget mindre for ugifte. Desuden bestemtes det, at der efter Ophøret af den vedtægtsmæssige Understøttelse (jfr. Lov 1914) skulde ydes fortsat Hjælp af Understøttelse + Dyrtidstillæg. Endvidere indeholdt Løven Bestemmelser om Ydelse af Huslejhjælp (højest 35 Kr. pr. Maaned), om at yderligere Hjælp i særlige Tilfælde (stør Børneflokk, Sygdom m. v.) kunde faas hos Hjælpekassen, samt endelig om at $\frac{1}{3}$ af Udgifterne til den gennem Arbejdsløshedskasserne udbetalte Dyrtidshjælp i Overensstemmelse med Dyrtidslovens Regler paahvilede Kommunerne, Resten Staten.

Imidlertid var Arbejdsløsheden meget stærkt stigende, omfattede ved Oktøber Maanedes Begyndelse 1917 ca. 10 000 Arbejdere, men naaede ved Nytaar 40 000 og steg yderligere i Januar Maaned 1918. Den 25. Januar 1918 forelagde da Indenrigsministeren i Folketinget forskellige Lovforslag til Afhjælpning af denne store

Nød, der naturligt medførte ikke ringe Uro blandt alle disse Mennesker, Demonstrationer, der dog var af fredelig Art, Henvendelser til Regering og Rigsdag m. v. Det ene af disse Lovforslag blev til Lov 8. Februar 1918 om Ændringer i Loven af 1917. Disse Ændringer gik ud paa, at der kunde ydes Understøttelse til Medlemmer af Arbejdsløshedskasser, som arbejdede paa nedsat Tid, selv om Nedsættelsen ikke androg $\frac{1}{3}$, samt forlængede visse Frister i Loven af 1914 m. v. Desuden stilledes der til Ministerens Raadighed 2 Mill. Kr. for Finansaaret 1917/18 og ligeledes 2 Mill. Kr. for Tiden 1. April—30. Juni 1918 til overordentlige Statstilskud til Arbejdsløshedskasserne. Endvidere forhøjedes Dyrtidstillæget til 75 pCt. og mindst 1,25 Kr. pr. Dag, medens det samlede Minimumsbeløb for Understøttelse og Dyrtidstillæg tilsammen sættes til 2,75 Kr. pr. Dag, dog saaledes, at hvis den samlede Understøttelse derved vilde komme til at overstige $\frac{3}{4}$ af den gennemsnitlige Arbejdsfortjeneste i det paagældende Fag, kunde Indenrigsministeren efter Indstilling af Arbejdsløshedsinspektøren paalægge Kassen at nedsætte den vedtægtsmæssige Understøttelse, saaledes at de $\frac{3}{4}$ ikke overskredes. Paa dette Punkt laa en af de største Vanskeligheder i Arbejdsløshedsunderstøttelsen, fordi Dyrtiden krævede saa store Understøttelser, for at de understøttede overhovedet kunde opretholde Livet, at man ved Understøttelserne nærmede sig Arbejdslønnen og derved kunde friste mindre modstandsdygtige Personer til at søge Understøttelse i Stedet for Arbejde. Om dette Punkt samlede Opmærksomheden sig fra vide Kredse, der ellers ikke beskæftigede sig med de herhen hørende Spørgsmaal. Endelig bestemte Loven, at arbejdsløse, der modtog Dyrtidstillæg gennem Arbejdsløshedskassen, ikke derved udelukkedes fra at faa Del i de Foranstaltninger, som med Hjemmel i Dyrtidsloven blev truffet for alle Kommunens Beboere eller de Beboere, hvis Indtægt ikke oversteg en nærmere fastsat Grænse. En saadan Opfattelse af Bestemmelserne i Loven af 27. Oktober 1917 havde nemlig nogle Kommuner gjort til sin, jfr. Indm. Cirk. 15. Januar 1918, der meget stærkt vendte sig imod denne lidet velvillige Fortolkning af Loven. Loven 8. Februar 1918 gjaldt til 30. Juni 1918, men forlængedes ved Lov 1. Juli 1918 til 31. Oktober 1918 samtidig med, at det Beløb, der var stillet til Ministerens Raadighed, forøgedes fra 2 til 5 Mill. Kr. Desuden foreskrev Loven Nedsættelse af en Kommission til Undersøgelse af det hele vanskelige Spørgsmaal.

Ved Lov 1. November 1918 forlængedes 1917-Loven til 30. No-

vember, idet det ny Lovforslag, der var udarbejdet paa Grundlag af den ved Loven af 1. Juli 1918 nedsatte Kommissions Udkast, ikke kunde naa frem for. Trods de meget store Uoverensstemmelser, der havde hersket angaaende denne Hjælp, blev Loven af 30. November 1918 om overordentlig Hjælp til arbejdsløse dog vedtaget enstemmigt i begge Rigsdagens Ting, og Folketingsudvalget udtalte i sin Betænkning efter at have gennemgaaet samtlige de Klager, der var kommet til Udvalgets Kundskab, „at der fra Arbejdsløshedskassernes Side er administreret samvittighedsfuldt, og at Kasserne, hvor Misbrug er oplyste, ikke er veget tilbage fra at fratage det paagældende Medlem Understøttelsen“, medens der „saa vidt skønnes ikke er Tale om systematiske Misbrug“. Kommissionen havde da ogsaa enstemmig tilraadet en Fortsættelse af den bestaaende Lovgivning, i hvilken Loven af 30. November indfører følgende væsentligere Ændringer til Imødekommelse af Kravene om, at der skulde træffes de videst mulige Foranstaltninger til at undgaa Misbrug: Ventetiden, der i Arbejdsløshedsloven af 1914 var 12 Maaneder, men som helt var ophævet i Loven af 1917, fastsattes ved Lov 8. Februar 1918 til 1, ved Lov 1. Juli 1918 til 2 Maaneder og forogedes ved den ny Lov gradvis, saaledes at den indtil 31. Marts 1919 blev 3, indtil 30. September 1919: 6 og efter den Tid paany 12 Maaneder som i den oprindelige Lov. Naar Bestemmelsen om den forkortede Ventetid i sin Tid var sat ind, var det for at muliggøre Dannelsen af nye Arbejdsløshedskasser og Optagelse i Arbejdsløshedskasserne af Arbejdere, der hidtil havde staaet udenfor, og som den pludselige, store Arbejdsløshed bragte i de største Vanskeligheder; men der var nu forløbet saa lang Tid, at dette Hensyn ikke længere kunde være af Betydning, og paa den anden Side maatte Arbejdsløshedskasserne være interesserede i at værgе sig mod Tilgang af saadanne Arbejdere, der ikke normalt havde indmeldt sig og betalt deres Bidrag. Tilvejebringelse af et saadant Værn tilsigtedes ogsaa med den ny Lovs Bestemmelse om, at Optagelse i en Arbejdsløshedskasse kunde nægtes den, der paa det Tidspunkt, Optagelse søgtes, ikke havde Beskæftigelse indenfor vedkommende Fag eller som ikke henhorte under den Kreds af regelmæssigt arbejdende, for hvem Kassen var bestemt, selv om den paagældende iøvrigt havde den almindelige i Loven fastsatte Tilknytning til Faget. Herved skærpedes den hidtil gældende Bestemmelse, saaledes at Personer, der vel havde fast Beskæftigelse i Faget i Optagelsesøjeblikket, og som tidligere af denne Grund kunde optages, nu kunde nægtes

Optagelse, naar de ikke horte til de regelmæssigt i Faget arbejdende. Medens der ad disse Veje var opstillet skærpende Betingelser for Optagelse i Kasserne, tog et andet Sæt af Lovens Bestemmelser Sigte paa Kontrollen med Udbetalingen af Understøttelserne, for at ingen Misbrug skulde kunne finde Sted. Til dette Formaal foreskrev Loven indgaaende Regler for Arbejdsgivernes, Arbejdsanvisningskontorernes og Arbejdsloshedskassernes Pligt til at holde hinanden underrettet om, naar Arbejderne gik i eller forlod Arbejde, ligesom der blev givet Regler for, at eventuelle kollektive Arbejdsvægringer toges op til faglig Behandling, og at Arbejdsloshedsunderstøttelsen inddroges, hvis Vægningen opretholdtes. Endelig blev der givet Bestemmelser om Tillæg til de vedtægtsmæssige Understøttelser og fortsat Hjælp efter den vedtægtsmæssige Understøttelses Ophor, idet det tidligere procentvise Tillæg blev gjort fast, nemlig til 2 Kr. pr. Dag i Vintertiden og 1,50 Kr. pr. Dag i Sommertiden for Familieforsorgere og 50 Øre mindre for Ikke-Familieforsorgere, dog saaledes at vedtægtsmæssig Understøttelse og Tillæg tilsammen ikke kom til at overstige $\frac{3}{4}$ af den gennemsnitlige Arbejdsfortjeneste i det paagældende Fag. Denne Begrænsning gjaldt dog ikke for fortsat Hjælp, under hvilken Trangen til Understøttelse paa Grund af den forudgaaende lange Arbejdsloshed maatte være større. Endvidere blev der givet Huslejhjælp (indtil 40 Kr. pr. Maaned) til Familieforsorgere. Samtlige disse Understøttelser udbetaltes gennem Arbejdsloshedskasserne, medens Loven yderligere fastsatte, at der gennem Hjelpekasserne kunde udbetales Familieforsorgere med hjemmевærende Børn under 15 Aar 35 Øre pr. Barn pr. Dag, vedkommende Forsorger var arbejdsløs, fra det Tidspunkt at regne, da Familiens samlede Indtægt maatte anses for i 3 Maaneder at have været under 800 Kr. Endvidere gaves der, ligeledes gennem Hjelpekasserne, en Efterunderstøttelse til saadanne arbejdsløse, der havde været uden Arbejde i mindst 90 Dage indenfor et Tidsrum af 180 Dage efter 1. Maj 1918. Lignende Efterunderstøttelse kunde udbetales for Perioder paa under 90 Dage, dog ikke under 14 Dage, der afsluttedes efter Lovens Ikrafttræden. Endelig var de i Henhold til denne Lov understøttede arbejdsløse berettigede til lige med Kommunernes øvrige Beboere at nyde godt af de Foranstaltninger, der maatte blive truffet i Henhold til den almindelige Dyrtidslovgivning. Loven stillede for sin Gyldighedsperiode (1. December 1918—31. December 1919) 6 Mill. Kr. til Indenrigsministerens Raadighed til Dækning af de ved

Loven fastsatte overordentlige Udgifter for Arbejdsløshedskasserne, ligesom Statskassen betalte Medlemsbidrag + offentlig Tilskud for de Medlemmer, hvis Ventetid i Henhold til Lovens § 1 var nedsat. Af de Understøttelser, der udbetaltes gennem Hjælpekasserne, refunderede Staten Kommunerne to Tredjedele.

Endelig skal det nævnes, at da Standsningen af Petroleumstilforslerne og de øvrige Vanskeligheder for Fiskeriet medførte en stor Arbejdsløshed blandt Fiskerne, søgte man at bringe disse arbejdsløse, der ifølge Forholdenes Natur daarligt kunde indordnes under den almindelige Arbejdsløshedslovgivnings Rammer, en særlig Hjælp. Loven herom af 12. Marts 1918 bestemte, at ubemidlede arbejdsløse Fiskere i Tiden fra 1. December 1917 til 31. Marts 1918 kunde erholde et Tilskud af Statskassen paa indtil 110 Kr. maanedlig for Familieforsørgere og 60 Kr. for enlige Personer. En af Betingelserne for at faa Understøttelse var den, at de paagældende i 1917 havde haft en Nettoindtægt paa mindre end 5000 Kr. og 2500 Kr. henholdsvis for Familieforsørgere og enlige. Understøttelserne udbetaltes gennem de lokale Fiskeriforeninger, og Loven forlængedes, om end med nogen Nedsættelse af Indtægtsgrænserne, til 31. Marts 1920.

Bortset fra denne Understøttelseslovgivning for Fiskerne maa iøvrigt den her omtalte Arbejdsløshedslovgivning ses i Forbindelse med den i det følgende under Boligforholdene omtalte Lovgivning om Statstilskud til kommunale Arbejder m. v., der støttede og supplerede Lovgivningen om Understøttelserne ved at søge Arbejdsløsheden indskrænket gennem Iværksættelse af Arbejder.

Som omtalt i foregaaende Hovedafsnit (Side 85) medførte Vanskeligheden ved at tilvejebringe de fornødne Boliger og den stigende Husleje en Række Indgreb i disse Forhold fra Statsmagtens Side. Ifølge Sagens Natur maatte dette i mange Tilfælde ske paa længere Sigt, og Boliglovgivningen blev da ogsaa den af Krigtidens Foranstaltninger, der fik den længste Levetid, og af hvilken man, medens disse Linier skrives, endnu ikke er kommet fri. Da de Forhold, der knyttede sig til Boligspørgsmaalet, i forholdsvis ringe Grad paavirkedes af de udenrigspolitiske Betingelser, har det syntes hensigtsmæssigt for dette Spørgsmaals Vedkommende at forlade den ellers fulgte Inddeling af Stoffet; i modsat Fald vilde Fremstillingen være blevet brudt af paa irrationel Maade, og Overskueligheden være blevet vanskeliggjort. Boligforholdene omtales derfor i deres Helhed indenfor nærværende Hovedafsnit.

Foranstaltningerne faldt i to Hoveddele: dels Prisregulering for Beboelseslejligheder og Forretningslokaler i Ejendomme, der allerede fandtes, da denne Lovgivning traadte i Kraft, dels offentlig Hjælp til Tilvejebringelse af nye Lejligheder.

*Husleje-
regulering*

Ved Lov af 30. Oktober 1916 var der blevet nedsat en Boligkommission til at undersøge og overveje Boligforholdene for de mindrebemidlede Samfundsklasser, der lever under bymæssige Forhold, og til at gøre Forslag om Hjælpeforanstaltninger. Med Støtte i de Undersøgelser, Kommissionen foretog, udarbejdedes de herhenhørende Love. Det skal saaledes anføres, at da Loven af 9. Juni 1916 om Fastsættelse af Husleje muliggjorde det for Husejerne at opsiges Lejerne, hvorved den gennem Huslejenævnene indførte Beskyttelse mod Lejeforhøjelse blev gjort illusorisk, bestemtes det ved Lov af 22. December 1916, at Lejemaal i Hovedstadskommunerne kun kunde opsiges fra Ejerens Side, naar Huslejenævnet godkendte en saadan Opsigelse. Denne Bestemmelse kunde efter andre Kommunalbestyrelser Indstilling ved kgl. Resolution udvides til de paagældende Kommuner. Endvidere tilpligtede Loven Husejerne i de Kommuner, der havde nedsat Huslejenævn, at indberette foretagne Opsigelser m. v. til Nævnet. For at bevare den forhaandenværende Mængde af Beboelseslejligheder blev det dernæst ved Lov af 23. Januar 1917 forbudt at nedrive Bygninger med Beboelseslejligheder.

Allerede 23. Februar 1917 udstedtes en ny Lov, der samlede Bestemmelserne i de to Love af 1916, dog med visse skærpende Ændringer, hvoraf de vigtigste var, at alle Spørgsmaal om Huslejeforhøjelser nu skulde indbringes for Nævnet uden Hensyn til Lejlighedens Lejeværdi, i Modsætning til tidligere, da Bestemmelsen gik ud paa, at Lejere af større Lejligheder kunde indanke Spørgsmaal om Forhøjelse af Huslejen, medens de Husejere, der ønskede at forhøje Lejen for mindre Lejligheder, skulde give Nævnet Meddelelse derom. Endvidere havde Loven tilbagevirkende Kraft for saa vidt som Forhøjelser, der havde fundet Sted forud for Loven af 22. December 1916, i visse Tilfælde paany kunde indankes for Nævnet. Endelig skal det nævnes, at Loven forbød at betinge sig eller modtage Dusør ved Indgaaelse af Lejemaal.

Da Vejrforholdene i høj Grad havde sinket Byggeriet, saaledes at mange af de Lejligheder, der var ventet færdige til April Flyttedag, først senere kunde blive færdige til Indflytning, bemyndigede en Lov af 31. Marts 1917 Huslejenævnene eller i de Kommuner, hvor der ikke var nedsat Nævn, Kommunalbestyrelserne til at

give Lejere, der skulde fraflytte deres Lejlighed og som ikke havde anden Lejlighed til Raadighed, nogen Udsættelse med Flytningen, forsaavidt Lejligheden ikke paany var udlejet. Denne Bestemmelse, der forøvrigt ikke fik stor praktisk Betydning, sattes paany i Kraft ved Efteraars-Flyttedagen. For endvidere at søge de allerede eksisterende Lejligheder udnyttet det mest mulige gav Lov 14. April 1917 om Fremleje af Beboelseslejligheder Kommunalbestyrelserne Bemyndigelse til at beslutte, at der i en Kommune, uanset kontraktmæssige Bestemmelser, efter Andragende fra Lejeren kunde meddeles Tilladelse til Fremleje.

Da Loven af 23. Februar 1917 udlob, fornyedes den ved Lov af 30. November 1917 med forskellige Ændringer, af hvilke skal nævnes, at den i Februar-Loven anførte Bestemmelse om, at Køber af en Ejendom ikke i alle Tilfælde kunde faa Nævnets Godkendelse til Opsigelse af en Beboelseslejlighed, fordi Køberen erklærede selv at ville bruge Lejligheden, nu ogsaa udstraktes til at gælde Forretningslokaler. Hidtil havde en Forretning i alle Tilfælde maattet flytte (eller kobe Ejendommen, hvori den boede, for praktisk talt enhver Pris), hvis Køberen af Ejendommen erklærede selv at ville bruge Lokalet. Det fremhævedes under Rigsdagsforhandlingerne om Fornyelsen af Loven, at Forudsætningen for Huslejelovgivningen i og for sig havde været Loven om Henstand med Betaling af Pantegæld af 23. April 1915. Denne Lovs Bestemmelser maatte nemlig i Praxis medføre, at Forrentningen af Laan i faste Ejendomme ikke af Kreditor kunde foroges, og Husjerne kunde saaledes ikke af den Grund kræve en højere Husleje. Imidlertid lod man Loven, der kun i ringe Grad havde været benyttet, udløbe den 30. November 1917, medens det fra alle Sider anerkendtes som uomgængeligt nødvendigt at opretholde Huslejelovgivningen. Derimod fremmede Rigsdagen ikke et Forslag om at forny den med Udgangen af Aaret 1917 udløbende Lov om Boligkommissionen. Kommissionen vedblev dog at bestaa som et for Indenrigsministeriet raadgivende Udvalg, indtil den ved Lov 21. December 1918 genoplivedes, omend med en noget ændret Sammensætning, og fik Funktionstid til 1. April 1921 (jfr. Lov 10. September 1920).

Ved Lov af 30. Juli 1918 forlængedes paany, samlede i een Lov, Lovene om Fastsættelse af Husleje og om Fremleje af Beboelseslejligheder, idet der samtidig indførtes Overnævn, til hvilke Paaanke kunde finde Sted i visse Tilfælde; desuden inddroges Fremleje af Enkelt-Værelser og Leje af møblerede Værelser under

Huslejelovgivningen. Endvidere ydede Loven Ejeren en Godtgørelse for Prisstigningen svarende til 10 pCt. af „Normallejen“ i det paagældende Kvarter den 1. August 1914, saaledes at det praktisk talt blev Ejeren Ret, uanset om der var foretaget Reparationer eller Forbedringer, at erholde dette 10 pCt.s Tillæg. Denne Lov forlængedes ved Lovene af 31. Oktober 1919 og 10. September 1920 med forskellige Ændringer, hvoraf skal fremhæves, at ifølge 1919-Loven kunde Overenskomst om Lejeforhøjelse (naar der fra Parterne forelaa mundtlig Erklæring overfor Nævnet om, at Forhøjelsen var frivillig) kun tilsidesættes af Nævnet, hvis et Flertal paa mere end een Stemme udtalte sig derfor. Endvidere forhøjedes det nævnte 10 pCt.s Tillæg til 20 pCt., saaledes at Nævnet skulde godkende mindst 20 pCt. over 1914-„Normallejen“, for saa vidt Vedligeholdelse paahvilede Ejeren og udførtes tilfredsstillende, og 15 pCt., hvis den indvendige Vedligeholdelse paahvilede Lejeren. Desuden blev Adgangen til Appel til Overnævnet udvidet. I Loven af 1920 blev der optaget Bestemmelse om, at Pensionatsvirksomhed (Lejemaal i Forbindelse med fuld Kost) kunde inddrages under Huslejelovgivningen paa den Maade, at Nævnet kunde nedsætte den aftalte Pensionspris, naar denne skønnedes aabenbart ubillig, hvorhos Pensionatsejerens Opsigelse af en Pensionær i visse Tilfælde kunde indbringes for Nævnet. Disse Bestemmelser genfindes i Loven af 1. April 1921, der ogsaa forlænger de foran anførte Regler for Fastsættelse af Husleje med forskellige Ændringer, hvoraf flere tilsigter en begyndende Afvikling af Huslejelovgivningen. Af de indførte Ændringer skal især fremhæves, at den Ret for Husejer- og Lejerorganisationerne, der i Loven af 1919 var givet dem til at indstille visse Medlemmer af Nævnet til Kommunalbestyrelsernes Valg, nu udvidedes til at gælde alle Nævnets Medlemmer. Der var for disse Organisationer, hvoraf Lejernes var opstaaet som Følge af Forholdene under Krigen, herved opnaaet offentligt Anerkendelse af den Betydning, de efterhaanden havde tilkæmpet sig, og som ogsaa gav sig Udtryk i, at de seneste Boliglove først forelagdes for Rigsdagen, efter at Indenrigsministeriet havde forhandlet deres Indhold med Repræsentanter for Organisationerne. Endvidere fastsatte Loven af 1921, at de to forannævnte Procentsatser af henholdsvis 20 og 15, som Nævnet skulde godkende, forhøjedes til henholdsvis 30 og 20, samt at en Ejer havde Ret til at erholde indtil 30 pCt. over den faktiske Leje i 1914 (ikke Normallejen) uden Nævnets Godkendelse, naar Vedligeholdelsespligten paahvilede ham og var opfyldt. Sidstnævnte

Bestemmelse var tænkt som Afviklingsbestemmelse og for at udligne de Forskelligheder, som det hævdedes der fremkom ved Nævnenes forskelligartede Afgørelser. Hvis en paa denne Maade foretaget Forhøjelse oversteg den, der skulde godkendes af Nævnet, kunde dette nedsætte Forhøjelsen. Omvendt kunde Ejeren, hvis den faktiske Leje ikke var saa høj som Normallejen, søge Nævnet om en forholdsvis Forhøjelse. Den begyndende Afvikling af Huslejelovgivningen viste sig ogsaa i Bestemmelser som den, at Opsigelse af Enkeltværelser efter 1. April 1921 som Regel kunde ske uden Nævnets Samtykke, og derigennem, at Ejers Kontrol med Lejlighedens Benyttelse var blevet forøget derved, at Opsigelse af uordentlige Lejere uden Forbehold skulde godkendes af Nævnet, et Spørgsmaal der naturligvis under den absolute Uopsigelighehed havde voldet ikke faa Vanskeligheder. Endvidere fastsatte Loven, at for Ejendomme, hvis Opførelse var paabegyndt efter 1. April 1921, gjaldt selve Huslejelovgivningen ikke. Loven ydede iøvrigt ikke blot Lejerne, deriblandt Fremlejetagere, Beskyttelse mod Lejeforhøjelse og Opsigelse, men indeholdt ogsaa Bestemmelser, der tilsigtede at udnytte det tilstedeværende Antal Lejligheder ved tvungen Udlejning af ledige Lejligheder m. v.

De her omtalte Bestemmelser i Loven af 1. April 1921 fik Gyldighed, indtil en ny Lov af 1. Maj 1922 fortsatte Afviklingen af Huslejelovgivningen. Forinden dette Lovforslags Fremsættelse havde Indenrigsministeren bl. a. forespurgt samtlige By- og Landkommuner, hvor Huslejenævn var nedsat, om de ønskede Huslejereguleringen opretholdt, og modtaget bekræftende Svar fra Storkommunen af dem. Regeringen erklærede derfor, at den vel vilde tilstræbe en Afvikling, men dog ikke noget endeligt Ophør af denne Lovgivning, forinden Boligmangelen var afhjulpet. Loven af 1922 betød dog et stort Skridt frem imod normale Tilstande. Det skal saaledes nævnes, at Overenskomster mellem Ejere og Lejere om Forhøjelse af Lejen i bestaaende Lejeforhold nu var gyldig uden Nævnets Samtykke. Overenskomster ved nye Lejemaals Indgaaelse skulde forelægges Nævnet, som kun kunde tilsidesætte Overenskomsten, naar et Flertal paa mere end een Stemme udtalte sig derfor. De foran nævnte Procentsatser for Tillæg til 1914-Lejen, som Nævnet var pligtig at godkende, forhøjedes fra 30 til 35 pCt. og fra 20 til 25 pCt. for Lejligheder, hvis Vedligeholdelse paa hvilede henholdsvis Ejere og Lejere, ligesom Ejeren skulde have Krav paa fuld Dækning for den Stigning, der hidrørte fra de siden 1914 allerede stedfundne og siden fremkommende Forhøjelser

af Ejendomsskatterne. Ejerens Ret til uden Nævnets Godkendelse at erholde 30 pCt. Lejeforhøjelse for Lejligheder, hvis Vedligeholdelse paahvilede ham og blev opfyldt, bibeholdtes. Endelig ophævedes Lovens Bestemmelser vedrørende Overnævne.

Med disse Ændringer forlængedes Loven indtil 1. Juli 1922 for de Kommuner, i hvilke der den 1. April 1922 fandtes Huslejenævn. Fra 1. Juli havde Loven kun Gyldighed for de Kommuner, der traf Bestemmelse herom, saaledes at der krævedes en udtrykkelig Vedtagelse af Kommunalbestyrelsen til Nævnenes Opretholdelse. Paa lignende Maade bestemte Loven af 1. Maj 1923, at de herhenhørende Bestemmelser fra 1. Juli kun havde Gyldighed for de Kommuner, der traf Beslutning herom. I de Kommuner, hvor Huslejenævne bortfaldt, kunde Kommunalbestyrelserne indtil 1. Maj 1924 vedtage forskellige Overgangsbestemmelser, herunder at ingen Lejeforhøjelser maatte finde Sted for Lejligheder eller Lokaler, der havde været omfattet af Loven af 1. April 1921, og at Opsigelse med en enkelt Undtagelse ikke kunde finde Sted for saadanne Lejligheder for efter 1. April 1924 og for saadanne Lokaler for efter 1. Maj 1925. For Storkøbenhavn sattes Fristen til 1. April 1926. Efter 1. Juni 1924 ophævede Loven samtlige Huslejenævn, idet den dog tillod Kommunalbestyrelserne endnu for et Aar at træffe de nysnævnte Bestemmelser om Lejeforhøjelser og Opsigelse, men fra 1. Maj 1925 skulde enhver Form for Husleje-regulering ophøre; dog kunde Kommunalbestyrelserne i Storkøbenhavn opretholde Huslejenævne et Aar udover den nævnte Tidsfrist. For ikke at gøre Lejerne ganske beskyttelsesløse kunde Domstolene tilsidesætte Overenskomster om Lejeforhold, saafremt det skønnedes, at der ved disse var opnaaet eller betinget Fordele, der stod i aabenbart Misforhold til, hvad Udlejeren ydede. Denne Bestemmelse fik Gyldighed til 1. Maj 1930.

Ved Loven af 4. Juni 1924 forlængedes Kommunalbestyrelsernes Bemyndigelse til at fastsætte de foran nævnte Overgangsbestemmelser endnu et Aar, og ved Lov af 1. April 1925 forlængedes Bestemmelserne om Huslejenævn paany for Storkøbenhavns Vedkommende, idet Forholdene her var af en saadan Art, at Københavns Kommunalbestyrelse ønskede Huslejereguleringen opretholdt. Bestemmelserne gjaldt dog kun for Lejligheder og Lokaler, der var opført eller indrettede før 31. Maj 1918. Nævne opretholdtes, og der kunde igen oprettes Overnævn. Som Retningslinie for den Leje, der ifølge Loven maatte anses for den rimelige, angaves den senest den 18. December 1924 gældende Leje. Nye

Lejekontrakter skulde forelægges Nævnene, og Ændringer i bestaaende Kontrakter meddeles dem; saadanne Ændringer kunde af Nævnene overgives til Paakendelse for Retten, og Nævnene skulde godkende enhver Opsigelse. Endvidere muliggjorde Loven at hindre Tilflytning fra fremmede Kommuner, og Forbudet mod Nedrivning eller Ombygning af Bygninger med Beboelseslejligheder samt Bemyndigelsen til at gennemtvinge Udlejningen af ledige Lejligheder m. v. opretholdtes. Disse Bestemmelser fik Gyldighed til 30. April 1931. I Kommuner udenfor Storkøbenhavn kunde Kommunalbestyrelserne indtil 1. Maj 1927 vedtage Bestemmelser mod Nedrivning m. v. paa samme Maade som i Hovedstaden. Endelig opretholdtes Beskyttelsen imod urimelig Lejeforhøjelse (Huslejeaager), og de Kommunalbestyrelser, der hidtil havde truffet Bestemmelser om Forbud mod Lejeforhøjelser og Opsigelser, kunde fortsat gore det til 1. Maj 1927.

Som allerede tidligere omtalt, fulgte der jævnsides med de foran nævnte Foranstaltninger til Begrænsning af Prisstigningen paa Huslejlighed og til Bevarelse og Udnyttelse af den tilstedeværende Boligmasse andre Foranstaltninger, der gik ud paa ved offentlig Hjælp at fremme Byggeriet.

*Fremme
af Bolig-
byggeriet*

Det skal saaledes nævnes, at i Henhold til Lov 3. Juli 1916 om Skattelempelser for Beboelsesejendomme kunde Indm. efter Kommunalbestyrelsernes derom indgivne Andragende tillade disse at indromme Lempelser i de kommunale Ejendomsskatter i indtil 10 Aar for Beboelsesejendomme, der opførtes efter 1. Juni 1916. Denne Lov fornyedes gentagne Gange senest ved Lov 31. Marts 1926.

Dernæst bemyndigede en Lov af 31. Marts 1917 Finansministeren til af Stats-Laanefonden i hvert af Finansaarene 1917/18 og 1918/19 at udlaane 1 Mill. Kr. til Byggeforeninger, der vilde opføre sunde og billige Boliger for ubemidlede Personer af Arbejderklassen og dermed økonomisk ligestillede. (Beløbet forhøjedes senere til 3½ Mill. Kr. for de to Aar tilsammen. For Aaret Juni 1919—Juni 1920 satte Lov af 3. Juni 1919 Beløbet til 2 Mill. Kr., senere forhøjet til 4 Mill. Kr.). Denne Lovgivning betød en Udvidelse af Loven af 21. April 1914, der kun tillod Udlaan af ½ Mill. Kr. om Aaret, og desuden var Laanebetingelserne efter Loven af 1917 væsentligt lempeligere end tidligere. Medens Loven om Laan til Byggeforeninger saaledes ikke betød noget nyt i dansk Lovgivning (den første Lov herom var af 29. Marts 1887), indførte en anden Lov af 31. Marts 1917 et helt nyt Princip, idet den stillede 5 Mill. Kr. til Finansministerens Raadighed til direkte Ud-

laan til Kommuner, der i Tiden fra 1. Oktober 1916 til 30. September 1918 iværksatte eller havde iværksat Opforelse af Beboelsesejendomme for den mindrebemidlede Del af Befolkningen eller ydet Laan hertil. Ved Lovene af 10. September 1920 og 1. April 1921 stilledes paany 25 Mill. Kr. til Kommunernes Raadighed (10 Mill. Kr. ved hver Lov, dog for den sidste senere forhøjet til 15 Mill. Kr.). De i Anledning af de to sidstnævnte Love af Kommunerne til Statskassen afgivne Obligationer skulde kunne negocieres af Kongeriget Danmarks Hypotekbank.

Ved Loven af 1917 muliggjorde Staten, at den nye kommunale Virksomhed, som Københavns Kommune havde optaget, ogsaa kunde optages af andre Kommuner, saaledes at ogsaa de kunde opføre Boliger for de vanskeligst stillede Beboere i en Tid, hvor Risiko og Omkostninger var af et saadant Omfang for det private Byggeri, at dette i stort Omfang havde maattet holde op.

Denne Lovgivning blev nu yderligere udvidet ved, at Staten i Henhold til Lov af 5. Februar 1918 for at formindske Arbejdsløsheden ydede Statstilskud til Kommuner, der vilde optage Laan for at iværksætte Arbejder til Afhjælpning af Arbejdsløsheden (saavel Boligbyggeri som andre Arbejder). Statstilskudet udbetaltes til Hjælp ved Forrentning af saadanne Laan paa den Maade, at Kommunerne fik en halvårlig Ydelse af indtil $\frac{3}{4}$ pCt. af Laanets oprindelige Beløb i 8 Aar, men $1\frac{1}{4}$ pCt., hvis Laanet anvendtes til Opførelse af Ejendomme med Boliger for den mindrebemidlede Del af Befolkningen. Desuden kunde der ydes Tilskud til Byggeforeninger, der opførte Boliger for den mindrebemidlede Del af Befolkningen og hvem en Kommune havde ydet Laan eller overtaget Laanegaranti for, i et saadant Omfang, at Tilskudet dækkede Forrentning og Afdrag af højst 10 pCt. af Ejendoms-skyldværdien. De fornødne Kapitaler tilvejebragtes igennem den ved Lov af 12. Marts 1915 oprettede „Midlertidige kommunale Laanekasse af 1914“ paa den Maade, at Landets Pengeinstituter til Raadighed for Laanekassen stillede et Beløb svarende til $\frac{2}{3}$ pCt. af deres Balance, hvorved ialt fremkom ca. 30 Mill. Kr., og Laanekassen udbetalte desuden Statstilskudet. Ved en ny Lov af 1. November 1918 forhøjedes Tilskudet til Forrentningen fra henholdsvis $\frac{3}{4}$ og $1\frac{1}{4}$ pCt. til 1 og $1\frac{1}{2}$ pCt. Endvidere forhøjedes Tilskudet til Byggeforeninger fra 10 pCt. af Ejendoms-skyldværdien til 15 pCt. Med Hensyn til Tilvejebringelse af Udlånskaptal udtalte Indenrigsministeren ved Forelæggelsen af Lovforslaget, at det fra forskellige Sider var udtalt som den almindelige

Opfattelse, at det ikke vilde være nødvendigt igen at søge Udlåansmidler tilvejebragt gennem Laanekassen, idet Laanene maatte antages uden Vanskelighed at kunne erholdes i Pengeinstitutterne, og at den virkelige Hjælp, der ydedes Byggeriet, var den, som ydedes gennem Statstilskudet til Rentenedsættelsen. Ved Loven af 30. Juni 1919 forlængedes Tilskudsbestemmelserne paany, idet Tilskudet til Forrentning af Laan, der var optaget til Udførelse af almindelige kommunale Arbejder og til Opførelse af kommunale Ejendomme gjordes lige stort ($1\frac{1}{2}$ pCt.). Desuden gav Loven Mulighed for, at det samme Tilskud (indtil 15 pCt.), der havde været tilstaaet de Byggeforeninger, hvem Kommunerne havde ydet Laan eller Laanegaranti, nu ogsaa under samme Forhold kunde gives private, der vilde opføre Boliger for den mindrebemidlede Del af Befolkningen. Betingelserne var saavel for Byggeforeningerne som for de private, at Kommunen (ligesom hidtil for Byggeforeningernes Vedkommende) ydede et lige saa stort Tilskud, at Kommunen endvidere deltog i Belaaning af Ejendommen, og at Byggeforeninger eller private Bygherrer underkastede sig en i Loven nærmere foreskreven Kontrol med Huslejens Størrelse i de ved Tilskudets Hjælp opførte Lejligheder. Desuden søgte man yderligere at fremme det private Byggeri ved at give dette et Tilskud af indtil 10 pCt. af Ejendomsskyldværdien (eller Anskaffelsesprisen), naar der byggedes Boliger til mindrebemidlede, selv om Laanet ikke var ydet eller garanteret af en Kommune, men der blot af denne var ydet et Tilskud af samme Størrelse som Statstilskudet. Kontrollen med Huslejen i disse Lejligheder kunde — dog tidligst efter 4 Aars Forløb — ophøre med Kommunalbestyrelsens og Indenrigsministeriets Samtykke.

Ved Lov af 10. September 1920 forlængedes Regeringens Bemyndigelse til at yde de her omhandlede Statstilskud, dog med følgende Ændringer: Tilskudet kunde nu kun ydes til Fremskaffelse af Boliger for mindrebemidlede, altsaa ikke som hidtil til andre kommunale Arbejder, og blev udbetalt kontant ved Ejendommens Fuldførelse i Stedet for afdragsvis i 8 Aar. Tilskudene forhøjedes for Byggeforeningers og privates Vedkommende, der havde underkastet sig vedvarende Kontrol med Huslejens Størrelse, fra 15 til 20 pCt. og udbetaltes til Kommunerne med samme Procent i Stedet for som hidtil gennem de halvjaarlige Ydelser. For private, der havde underkastet sig midlertidig Kontrol (som dog samtidig forlængedes fra 4 til 12 Aar), forhøjedes Procenten fra 10 til 15. Ved Lov af 22. December 1920 udvidedes dog atter Regeringens

Bemyndigelse til at bidrage til Afhjælpning af Arbejdsløsheden, idet der efter denne Lov kunde ydes Statstilskud til Forrentning af Laan, som optoges af Kommuner til Iværksættelse af større Arbejder, der skønnedes egnede til at afhjælpe Arbejdsløsheden. Statstilskudet androg indtil 2 pCt. af Laanets oprindelige Beløb halvaarlig i 10 Aar. Endvidere bemyndigede Loven Indenrigsministeren til indenfor et samlet Beløb af 70 Mill. Kr. at yde Statsgaranti for Laan, som optoges af Kommuner til Arbejder af den i Loven omhandlede Art. I Loven af 1. April 1921 udvidedes Statstilskudet paa den Maade, at der nu ogsaa kunde ydes Tilskud til Boliger i Almindelighed, ikke blot til Boliger til mindre-bemidlede, men med et nærmere fastsat Maksimumsbeløb pr. m² Lejlighedsareal.

Statstilskudet efter disse Love ophørte med Loven af 1. April 1922 saaledes, at det kunde ydes for Byggeforetagender, hvis Paabegyndelse havde fundet Sted senest den 1. Maj 1922. De af Staten til disse Tilskud udredede Beløb kan maaske anslaaes til ca. 100 Mill. Kr., og regner man, at Tilskudet gennemsnitlig har udgjort ca. 15 pCt. af Byggeværdien, er der altsaa ad denne Vej af Statskassen ydet Bistand til Iværksættelse af Boligbyggeri til Beløb af ca. 600 Mill. Kr.

Efter Bortfaldet af disse Love fandtes der ikke nogen Lovgivning om økonomisk Støtte fra Statens Side til Byggeriet. En saadan føltes imidlertid paakrævet, og ved Lov af 23. December 1922 om Stats-Boligfonden tilvejebragtes en Ordning, der i nogen Grad var den samme som for de tidligere Udlaan fra Statskassen til Boligbyggeri, forsaavidt som Stats-Boligfonden gennem Kongeriget Danmarks Hypotekbank udsteder 5 pCt. rentebærende Kasseobligationer svarende til Paalydendet af de for Laanene modtagne Panteobligationer. Staten garanterer Kasseobligationerne, idet Halvdelen af et eventuelt Tab herved dog paahviler den Kommune, hvori den paagældende Ejendom er beliggende. Loven indeholder tillige en Løfteparagraf, som bemyndiger Indenrigsministeren til med Samtykke af Rigsdagens Finansudvalg at yde et Tilskud af ialt 10 pCt. af Anskaffelsessummen gennem Eftergivelse af Renter og Afdrag til Stats-Boligfonden for de enkelte Laantagere, „naar det skønnes, at Byggepriserne (Huslejeniveauet) eller andre særlige Omstændigheder gør det fornødent“. Et saadant Tilskud er dog betinget af, at den paagældende Kommune yder et lige saa stort Tilskud. Gennem Stats-Boligfonden var der indtil Oktober 1927 udlaant 117 Mill. Kr.

Selv om man naturligvis gennem samtlige disse Foranstaltninger i nogen Grad bidrog til at mildne Boligvanskelighederne støttede ved det af Kommunerne for egen Regning iværksatte Byggeri og ved deres Opførelse af midlertidige Husvildeboliger m. m., maatte dog navnlig de store Byer for at skaffe et stigende Antal Husvilde Tag over Hovedet ogsaa gaa til Foranstaltninger som Indkvartering af Familier i rommede Skolebygninger og under andre i flere Henseender lidet heldige Forhold.

Til Belysning af, hvor mange Personer der paa denne Maade som „husvilde“ maatte tages under kommunal Boligforsorg, skal anføres nedenstaaende Talrækker, der alene omfatter Hovedstaden:

Husvilde

	Antal Familier	Antal Personer		Antal Familier	Antal Personer
April 1916	27	174	April 1921	2242	8428
— 1917	345	1879	— 1922	2677	10210
— 1918	569	2863	— 1923	2804	11126
— 1919	1508	6299	— 1924	2821	11350
— 1920	1825	7314	— 1925	2821	11336
			— 1926	2592	10886

For Provinsbyernes Vedkommende foreligger tilsvarende Oplysninger først fra 1921 og udviser for samtlige Provinsbyer under eet et Antal Husvilde, der er omtrent lige saa stort som i Hovedstadskommunerne. Tallene viser ringe Forandring siden 1922, et Udtryk for, at Boligsporgsmaalet stadig var vanskeligt, selv om disse Vanskeligheder maaske i nogen Grad stammede fra Husleje-reguleringens Opretholdelse, der gjorde, at de tarveligste Lejligheder stadig beholdtes af dem, der havde dem, medens disse Beboere i mange Tilfælde vilde være flyttet til bedre Lejligheder, hvis Forskellen i Husleje mellem gamle og nye Lejligheder ikke kunstigt var bibeholdt. Derved blev de husvilde afskaarne fra at komme ind i disse gamle, mindre gode, men billige Lejligheder.

Betrakter man Boliglovgivningen som Helhed, kan der, som allerede nævnt, ikke være Tvivl om, at som Forholdene laa i selve Krigsaarene, betød saavel Huslejereguleringen som Tilskudene til Byggeriet en væsentlig Hjælp til Løsning af det saa betydningsfulde Boligsporgsmaal. Navnlig maa det vel siges, at Huslejereguleringen ved at hindre urimelige Lejeforhøjelser dermed ogsaa trykkede Ejendomspriserne og saaledes i hvert Fald medførte, at Spekulationen holdtes borte fra Ejendommene; og da Mangelen paa Byggematerialer, som det straks nedenfor nærmere skal blive omtalt, vanskeliggjorde Byggeriet, skete der vel i disse

Aar heller ikke større Skade ved, at Prisniveauet fastholdtes, og Byggeriet dermed hæmmedes. Men paa den anden Side bevirkede utvivlsomt denne Lovgivning, at det normale Byggeri, da Krigen var hørt op og Materialer m. v. atter var forhaanden, stadig holdt sig tilbage, selv om det naturligvis maa erindres, at saalænge Prisforholdene ikke var faldet i Leje igennem en endelig Fastlæggelse af Møntværdien, maatte Frygten for et Prisfald paa Huslejligheder virke næsten prohibitivt paa privat Byggevirksomhed. Man kan maaske derfor nok sige, at Spørgsmaalet om Ophævelse af Huslejereguleringen først for Alvor blev brændende efter 1. Januar 1927, da Guldindløsningen atter var genindført. Et af de vanskeligste Forhold, der i denne Sammenhæng gjorde sig gældende, var utvivlsomt Spørgsmaalet om, hvem den Stigning i Lejeindtægt og Kapitalværdi i Ejendommene, der vilde opstaa, naar Reguleringen bortfaldt, skulde tilfalde, det offentlige eller Ejendomsbesidderne; dette Spørgsmaal frembød mange Vanskeligheder; hertil kom en naturlig Vedhængen ved en gennem mange Aar gældende Tilstand og vel ogsaa en mere almindelig principiel Tilbøjelighed indenfor visse Kommunalbestyrelser til at holde fast ved en offentlig Regulering; alt i alt medførte disse Forhold i Forbindelse med Ønsket om fortsat at beskytte Lejerne, at Lovgivningen stadig opretholdt Huslejereguleringen.

Bygningsmaterialer

Med Hensyn til Bygningsmaterialerne skal det nævnes, at der sattes Maksimalpris paa de vigtigste af dem, men at man naturligvis ikke kunde hindre, at der opstod Mangel, saaledes f. Eks. paa Cement, hvorefter Produktionen standsede paa Grund af Kulmangel (jfr. S. 165), og som derfor ved Indm. Bkg. 16. August 1917 blev undergivet en egentlig Rationering, der dog væsentlig kunde slappes i Maj 1918. I Februar 1918 blev der fastsat en Maksimalavance paa 4 pCt. til Videreforhandling og 5 pCt. til Forbrugere. Disse Bestemmelser ophævedes i Marts 1920. For Murstensproduktionen laa Forholdet saaledes, at det rigeligt og godt betalte Arbejde i Tørvemoserne gjorde det vanskeligt for Teglværkerne at faa den fornødne Arbejdskraft til rimelig Betaling. Produktionen blev derfor mange Steder indskrænket eller standset, og der opstod Spekulation i de forhaandenværende Lagre af Sten. Der blev derfor ved Indm. Bkg. af 24. Juli 1918 fastsat Maksimalpris for Mursten fra Teglværker paa Øerne, idet Efterspørgselen fra Hovedstaden naturligvis i første Række vendte sig imod disse Værker; dog blev der allerede i August ogsaa fastsat Højestepris paa de jyske Sten. Maksimalpriserne blev gjort bevægelige i For-

hold til Kulpriserne, en Ordning, der skulde muliggøre, at Mursten, der var produceret med dyrere Kul, ikke skulde ligge under i Konkurrencen, men det viste sig hurtigt, at Efterspørgselen med Lethed optog de producerede Sten, og at det endog blev nødvendigt at nedsætte et særligt „Murstensnævn“ til at forestaa Fordeelingen og sørge for, at Stenene i første Række gik til det nødvendige Boligbyggeri. Maksimalpriserne paa jyske Sten ophævedes i Oktober 1920, og Handelen gaves samtidig fri, medens Maksimalpriserne paa Sten fra Øerne først blev hævet den 20. Januar 1921. Det skal dernæst anføres, at der ved Indm. Bkg. af 15. Juli 1918 blev fastsat en Maksimalavance af 6 pCt. paa Tommer og Træ til Bygningsbrug, der saa godt som ikke produceres her i Landet, men maa indføres og folgelig ikke kunde belægges med Maksimalpris. Bestemmelsen blev ophævet den 11. Februar 1921. Endvidere fastsattes ved en Bekendtgørelse af 6. November 1918 Maksimalpris paa Tagpap og Tagtjære, og der var ved Bekendtgørelse af 31. Juli 1918 fastsat en Maksimalavance af 17 pCt. paa Vinduesglas. Disse sidste Reguleringer bortfaldt i Januar 1921. Til Bistand ved Iværksættelse af disse Foranstaltninger havde Indenrigsministeriet den 27. Marts 1918 nedsat et „Bygningsmaterialenævn“, der ophævedes i Februar 1921.

5. Pengeforholdene.

Ved Blokadens Ikrafttræden den 1. Februar 1917 lukkedes Borsen paany, for rentebærende Papirer til 12. Februar, medens Aktierne tillodes handlede paa Efterborsen fra 19. Februar. I første Halvdel af Marts Maaned var de ydre Borsformer (Noteringsforholdene m. v.) dog atter inde i de gamle Rammer.

Børsen

Den Nedgang i Kurserne, der havde været siden August—September 1916 (jfr. Tabellen S. 314 i 6te Hovedafsnit og Bemærkningerne S. 86), forstærkedes ikke lidet efter Blokadens Ikrafttræden, uden at der dog kunde tales om Panik, vel nok fordi stærke Kræfter holdt igen. Men iovrigt laa Kurserne meget uroligt med Svingninger op og ned. Hertil bidrog dels Forhaabningerne om Fred mellem Rusland og Centralmagterne, hvilken Freds almindelige økonomiske Virkninger man, som det senere viste sig, meget overvurderede. Desuden stimuleredes Borsen af de Penge, der paa Grund af den stadig stigende Spærring for Varetilførslerne ikke kunde finde naturlig Anvendelse. Dertil kom, at de forskellige Faser i de udenrigspolitiske Forhandlinger spillede ind og prægede

Borsstemningen: en velvillig Tale af Lord Cecil satte Kurserne op, en eller flere Torpederinger havde den modsatte Virkning. Navnlig viser denne Uro sig stærkt i Kursnoteringerne, naar man for de enkelte Papirer ser paa Afstanden imellem højeste og laveste Kurs Maaned for Maaned.

Medens Kursniveauet for Aaret 1917 som Helhed ikke kom til at ligge højere end i 1916, foraarsagede den stigende Pengerigelighed og de stadig svindende Anbringelsesmuligheder i den normale Omsætning, at Kurserne i 1918 gik endnu højere op og kulminerede i September Maaned. Men Ostrigs Fredstilbud den 14. September og derefter Tysklands Fredstilbud i Oktober og Revolutionen i November bragte dem stærkt ned. I første Række frygtede man for, at Fredslutningen skulde medføre rigeligere Tonnage og som Folge deraf lavere Fragter. Herigennem vilde naturligvis ikke blot de rene Rederiselskaber, men ogsaa de blandede Handels- og Rederiselskaber og dernæst Skibsværfterne blive paa-virkede. Men yderligere maatte jo den Beskyttelse, som Blokaden og de høje Fragter havde givet den danske Industri, blive væsentlig forringet ved Fragternes Nedgang. Hertil kommer, at „Borsstemningen“, „Kursniveauet“ medfører, at en meget udtalt Bevægelse i een Gruppe af de vigtigere Papirer smitter over paa andre Papirer, for hvilke de reelle Betingelser kun i mindre Grad kan siges at være de samme. Imidlertid viste det sig snart, at der fra Vaabenstilstand til Fred var lang Vej, at Blokaden først efterhaanden hævedes, og at den hele stærkt forogede Trafik med Lethed kunde optage Tonnagen, saa at Skibsfarten stadig kunde give et godt Udbytte, ogsaa fordi vi ved Handelsoverenskomsten med U. S. A. af September 1918 havde stillet saa stor en Del af vor Tonnage til Ententens Raadighed til faste Rater. Desuden tog det almindelige Verdensprisniveau efter et kort Fald umiddelbart efter Vaabenstilstanden til at stige med en hidtil uset Voldsomhed, hvilket naturligvis maatte komme Udbyttet af mange Virksomheder til Gode. Disse Forhold medførte, at Kurserne fra December 1918 i det hele ikke faldt yderligere, og derefter nærmest var stigende til midt i Aaret 1919.

I Takt med de her omtalte Forskydninger i Kursniveauet viser det offentlige Udbud af Aktier og Obligationer en Nedgang fra ca. 105 Mill. Kr. i 1916 til ca. 85 Mill. i 1917; men derefter stiger Tallet til ca. 250 Mill. i 1918 og gaar saa ned til ca. 190 Mill. i 1919. Paa lignende Maade viser Omsætningen af Aktier ved den ordinære Notering en Nedgang fra ca. 550 Mill. Kr. i 1916

til ca. 330 Mill. Kr. i 1917, men stiger saa op til næsten 700 Mill. Kr. i 1918, hvorefter Tallet gaar ned til ca. 520 Mill. Kr. i 1919. Ogsaa Obligationerne gav noget efter i Kurs ved Blokadens Ikrafttræden, men laa derefter ret uforandret paa et Niveau ca. 4 Points under 1914-Niveauet Krigsaarene ud. Omsætningen ved Noteringen, der havde været ca. 75 Mill. Kr. i 1916, gik i 1917 ned til 60, i 1918 op til 70 og i 1919 igen ned til 67 Mill. Kr. Men ogsaa disse Tal er jo ret nær uforandrede paa lignende Maade, som Kurserne var det.

Dette laa nu bl. a. i, at Tilbagestromningen af danske Obliga- *Betalingsba-*
 tioner fra Udlandet i alt væsentligt var hort op. Undersøger man *lancen over-*
 Bevægelserne paa Betalingsbalancen i de to Aar 1917 og 1918, *for Udlandet*
 vil det vise sig, at Bruttofragten oversteg Merindforselen med ca. 800 Mill. Kr. Lægges hertil Fortjeneste ved Handel og Forsikrings-
 virksomhed m. v. i Udlandet med 300 Mill. Kr. og Kapitalflugt
 fra de krigsførende Lande med 50 Mill. Kr., faaes et Beløb af
 1150 Mill. Kr., hvoraf 50 Mill. antages at være medgaaet til
 Rentebetalinger til Udlandet, 350 Mill. til Kul til Skibe i uden-
 rigs Fart, 335 Mill. genfindes som samlet Stigning i Bankernes
 udenlandske Tilgodehavender (heraf ca. 170 Mill. paa Grund af
 de til Udlandet direkte ydede Laan), og 200 à 300 Mill. maa
 antages at være medgaaet til Køb af fremmede Værdipapirer og
 fremmed Valuta udenom Bankerne. Til Rest skulde herefter blive
 omkring 200 Mill. Kr., der sammen med de 70 Mill. Kr., der frem-
 kom efter den tilsvarende Beregning for de første Krigsaar (S. 87),
 kan have været anvendt til Forudbetaling af bestilte Varer m. v.

Usikker og skønsnæssig som en saadan Beregning maa være, *Valutakurser*
 viser den dog, at der ogsaa i disse Aar her i Markedet var en
 stor Rigelighed af udenlandske Betalingsmidler, og de fremmede
 Valutakurser laa stadig forholdsvis lavt og naaede for Sterlings
 Vedkommende Bundkursen den 2. November 1917 med Kr. 13,00
 pr. £ og for Dollars med Kr. 2,80 pr. \$. Ligesom Aktiekurserne
 steg de derefter i Forventning om Virkningerne af den sig nær-
 mende Fred mellem Rusland og Centralmagterne, naaede ved Nyt-
 aar 1918 op til ca. 15,40 for £ og ca. 3,25 for \$ og holdt sig
 med forskellige Svingninger paa dette Niveau til ind i September,
 da det østrigske Fredstilbud viste, at Krigen maatte nærme sig
 sin Afslutning. Saa steg Kurserne, fordi man ventede, at det nu
 skulde blive muligt igen at købe Varer i Udlandet, og i Januar
 1919 gik de over den gamle Guldparitet.

*Kredit-
udvidelsen*

Foruden disse ydre Forhold har naturligvis ogsaa i det her behandlede Tidsafsnit den stadige Kreditudvidelse fra Bankernes Side paavirket Kursniveauet. Iøvrigt skal der mindes om, at Valutaforholdene ogsaa var af usædvanlig Art, ikke blot fordi Guldet igennem Guldudførselsforbudene var hindret i paa normal Vis at udjævne Udsvingene i Valutakurs- og Prisniveauerne, men fordi den Udjævning, der paa tilsvarende Maade normalt skabes af Varebevægelserne, praktisk talt umuliggjordes ved, at den stadig svindende Vareomsætning fandt Sted med forud bestemte Mængder til fast aftalte Priser. Den Modvægt, der under normale Forhold vilde have været imod, at det store Udbud af fremmed Valuta bragte Kursen til at falde stærkt, fandtes saaledes ikke, og det kan formentlig derfor kun være Kreditudvidelsens Omfang, der blev bestemmende for, hvor langt Kurserne kunde synke.

De private Bankers samlede Udlaan, der ved Udgangen af 1916 var ca. 1600 Mill. Kr., var ult. 1917 naaet op til næsten 1900 og i Løbet af 1918 til 2800 Mill. Kr. Samtidig steg Nationalbankens Seddelomløb med 165 Mill. Kr. paa Grund af Laan til Staten og til Udlandet og for ca. 40 Mill. Kr.'s Vedkommende paa Grund af Opkob af fremmed Valuta, jfr. nedenstaaende Oversigt, i hvilken pr. ult. 1918 ca. 30 Mill. Kr. er ført fra Forskellige Debitorer til Tilgodehavender i Udlandet (paa Giro-Konto hos Reichsbank for at kunne indgaa i Metalfonden). De direkte Laan til Indlandet var stadig uforandrede.

Uddrag af Nationalbankens Maanedsbalance.

<i>Mill. Kr.</i>	³¹ / ₁₂ 1916	³¹ / ₁₂ 1917	³¹ / ₁₂ 1918
Laan paa Borspapirer m. v.	19.9	16.7	19.6
Veksler paa Indlandet.	52.2	33.6	56.0
Danske Stats- o. a. Obligationer	37.8	33.3	26.4
Tilgodehavender i Udlandet (herunder Veksler og fremmede Obligationer) ..	55.7	63.4	122.5
Forskellige Debitorer	76.7	153.1	175.4
Tilsammen	242.3	300.1	399.9
Konto-Kurant i Passivsiden	60.9	55.0	99.3
Forskellige Kreditorer	28.5	43.5	14.6
Seddelcirkulation	284.9	337.9	450.0
Guld i Mønt og Metal	159.9	173.9	194.6

Laanene til Udlandet, der som tidligere omtalt stod i Forbindelse navnlig med Vareudvekslingsoverenskomsterne med Central-

magterne, udgjorde i 1917 136 Mill. Kr. og i 1918 33 Mill. Kr., hvoraf Nationalbanken overtog henholdsvis 28,7 og 6,6 Mill. Kr., de private Banker Resten. Bortset fra de Virkninger paa Priser og Kurser, som disse Udlandskrediter fik, havde de ogsaa den Betydning, at de stillede en Kobekraft til Raadighed for Centralmagterne, som muliggjorde det for disse ikke blot at købe flere danske Landbrugsprodukter, end de vilde have været i Stand til, hvis de kun havde kunnet betale med Varer, men ogsaa at give en højere Pris. Og da disse Priser endvidere ovede Indflydelse paa de Priser, der betaltes af de øvrige Aftagere af danske Landbrugsprodukter, opnaaedes der derved en Fordel for Landet, der blev saa meget værdifuldere, som Laanene tilbagebetaltes med fuld Nøjagtighed.

Den lave Kurs paa de fremmede Valutaer medførte iøvrigt, at da den kgl. Resolution, der fritog Nationalbanken for at indløse sine Sedler med Guld, udløb den 30. April 1917, blev den ikke fornyet (om end Loven, der muliggjorde Resolutionens Udstedelse, stadig var i Kraft), og Bankens Sedler, der siden Marts 1916 faktisk havde været indløselige, blev det nu ogsaa retsligt, indtil Bestemmelsen ved kgl. Res. 30. Juli 1919 paany sattes i Kraft. Bankens Pligt til at købe Guld til Møntlovens Pris og den fri Udmøntningsret var dog suspenderet gennem alle Aarene.

Endnu skal det nævnes, at det dels af tekniske Grunde (Mangel paa Smeltedigler og paa Kobber), dels paa Grund af Pristigningen paa Solv og Kobber, der medførte Indsmeltning, var vanskeligt at tilfredsstille Behovet for Skillemønt. Nationalbanken var derfor ved kgl. Res. 2. December 1916 paany bleven bemyndiget til at sætte 1 Kr. Sedler i Omløb, og ved en Tillægsartikel af 22. Februar 1917 til Møntkonventionen aabnedes der Mulighed for at erstatte Kobberskillemønterne med Jernmønt. Ved Lov 31. Maj 1918 blev det forbudt at indsmelte Skillemønt.

V. EFTERKRIGSAARENE.

1. Forholdet til Udlandet.

Den økonomiske Stilling ved Vaabenstilstands-Afslutningen

I Begyndelsen af November 1918 brød Centralmagternes militære Modstand sammen, og den 11. November undertegnedes Vaabenstilstanden. Men Blokaden mod Centralmagterne opretholdtes, og det samme gjaldt Danmarks Handelsoverenskomster med de allierede, og selv om der efterhaanden fandt Lettelser Sted i Tilførslerne, var vor Handlefrihed dog stærkt begrænset. Saaledes blev f. Eks. Udførselsforbudene ved at bestaa som Følge af de Forpligtelser, Overenskomsterne herom paalagde, hvilket bl. a. vanskeliggjorde det at gøre de Varemængder i Penge, der var indkøbt til Reeksport med Krigens Ophor for Øje. Samtidig bragte de allierede deres store Vareforraad paa Markedet, og fra amerikansk Side iværksattes der en Diskussion om „Kjøbenhavn som Stapelplads for Østersøen“, der medførte store Krav til Bankerne om Kredit, for at denne formentlig gunstige Lejlighed til at gøre et stort kommercielt Fremstød ikke skulde glide os af Hænde. Paa den ene Side kunde saaledes Laan i tidligere indkøbte Varer ikke likvideres, paa den anden Side krævedes ny Laan, og der opstod derved en betydelig Stigning i Bankernes Udlaansvirksomhed. Denne forceredes nu yderligere derved, at Verdensprisniveauet, der havde kulmineret i November 1918 med 237 (Economists Pristal, naar Juli 1914 sættes lig 100) og i de følgende Maaneder var sunket med henved 10 pCt. indtil Marts 1919, derefter paany begyndte at stige med stadig større Fart, til det i Marts 1920 kulminerede med 325. Denne stærke Prisstigning var utvivlsomt i Strid med alt, hvad man i Forretningsverdenen havde tænkt sig skulde ske, naar Krigen horte op og Produktionen atter kom i Gang. Der kan derfor ikke være Tvivl om, at mange af de Dispositioner, der blev truffet, og som paa Grund af det store Prisfald, der kom i 1920, blev saa tab-

givende, blev truffet under Indtryk af denne uventede Prisstigning, og ikke rettidig blev afviklede, fordi man havde fæstet sig ved, at Prisfaldet ved Krigens Slutning hurtigt var gaaet over i en fortsat stærk Prisstigning.

Til de Krav, der af de her nævnte Grunde rettedes mod Bankerne, kom nu ogsaa de mangeartede Udgifter, Generhvervelsen af de sønderjydske Landsdele forte med sig. Ikke blot maatte Staten igennem Optagelse af store Laan og ved Trækning paa Nationalbanken tilvejebringe de fornødne Midler, men de danske Pengeinstituter hjalp ogsaa direkte det sønderjydske Erhvervsliv, der var i haard Nod efter Krigsaarenes Stilstand og Tabene ved Faldet i Markens Værdi.

Verdensmarkedets Prisstigning blev derfor forstærket her i Landet, og Kursen paa de fremmede Valutaer gik i Januar 1919 op over den gamle Guldparitet, baade paa Grund af Kreditudvidelsen her og paa Grund af, at det økonomiske Sammenbrud i Mellemeuropa bragte Tysklands Efterspørgsel navnlig efter vore Landbrugsprodukter til Ophør, samtidig med at England opretholdt Levnedsmiddelkontrollen og dikterede baade Mængder og Priser for de Fødemidler, de aftog hos os. Da lignende Forhold gjorde sig gældende for Kullene, hvis Priser sattes meget stærkt op, blev vi tvunget til at købe dyrt og sælge billigt, og den udenlandske Betalingsbalance bragtes ogsaa af denne Grund i Ulave.

Under disse Forhold kom de Krav, der var i Erhvervslivet, om Frigørelse for Krigstidens Restriktioner til at mødes med Forbrugernes Krav om Beskyttelse mod en Prisstigning, der var stærkere end nogensinde før, og baade af denne Grund og fordi Tilførslerne endnu langt fra foregik regelmæssigt, holdt Regeringen igen paa Afviklingen af Statens Indgreb i Erhvervslivet. Heraf opstod en heftig politisk Uro, der forstærkedes ved den sociale Uro, som kom til os fra de tidligere krigsførende Lande.

Der skal i nærværende Hovedafsnit nærmere redegøres for Afviklingen af Krigsaarenes Stats-Administration og for de videre-rækkende Følger, Pengeforvirringen fik, og som først bragtes til Ophør med Genoptagelsen af Guldindloseligheden den 1. Januar 1927.

Amerika-Overenskomsten af 18. September 1918 traadte i Kraft den 3. Oktober, og England meddelte, at det fra s. D. ansaa den dansk-engelske Overenskomst for paany at være i Virksomhed. Det er omtalt i foregaaende Hovedafsnit, at den Fremgangsmaade, der af de allierede anvendtes med Hensyn til Udstedelse af Li-

*Afvikling
af Handels-
overens-
komsterne*

censer efter Overenskomsterne, var af meget indviklet Art, og at der i de nærmeste Maaneder efter Overenskomsternes Ikrafttræden ikke fandt nogen License-Udstedelse af Betydning Sted. Selv om derfor de krigsforende Regeringer laa inde med store Varelagre, de gerne vilde afsætte, og der overalt fra Næringslivets Side ovedes et Pres paa Regeringerne, for at disse skulde give Tilladelse til Eksport af de Varelagre, der var samlet op, og paa hvilke man frygtede Prisfald, maatte den danske Regering dog indtil videre holde sig til, at saalænge Overenskomsterne bestod, var det uforsvarligt at disponere uden Hensyn til den stærke Mængdebegrænsning og for Foderstofferne Vedkommende den fuldstændige Standsning af Tilforslerne, som var Overenskomsternes Indhold. Indenrigsministeriet udsendte derfor den 28. November og 13. December 1918 Meddelelser til Offentligheden om, at Forholdene indtil videre var uforandrede, og at der ikke kunde fæstes Lid til de Rygter, som Haabet fostrede, om Udsigt til og Muligheder for Tilførsler. Meddelelsen af 13. December var saaledes karakteristisk nok fremkaldt af, at det i forskellige Blade var blevet meddelt, at Danmark skulde forsyne Tyskland med Levnedsmidler, og at de allierede i denne Anledning vilde tildele Danmark betydelige Tilførsler af Foderstoffer og Kunstgødning, et overmaade mærkeligt Rygte paa Baggrund af, at de allierede endnu gennem mange Maaneder opretholdt Blokaden mod Tyskland. Indadtil virkede disse urigtige Meddelelser Mand og Mand imellem som en Trusel mod den planlagte Fordeling og Rationering, navnlig af Korn og Kul, og dette var naturligvis Grunden til, at Regeringen søgte at undlive Rygterne.

Imidlertid bedredes Forholdene dog efterhaanden. Saaledes opnaaedes der i Slutningen af December en væsentlig Lettelse i selve Overenskomsternes Praktisering derigennem, at Eksportsøgningerne om amerikanske Varer til Danmark fremtidig blev behandlet i Washington, og fra nu af blev Eksportlicenser udstedt ganske faa Dage efter, at Ansøgningerne var indgivet til War Trade Board. Fra Nytaar 1919 begyndte de allierede ogsaa at give License for Varer uden for Overenskomsten og for større Mængder end fastsat i denne. For at opnaa en hurtigere Afvikling af hele Overenskomstforholdet og navnlig for at opnaa forøgede Tilførsler til Landbruget rejste i de første Dage af Januar 1919 paany en Delegation til England. Delegationen opnaaede dels Tilførsler af Foderkager og Gødning, dels Fritagelse for Leveringen af de 100 000 t Korn til Norge til Gengæld for det

Kvantum Salpeter, som Amerika-Overenskomsten tilstod os, og endelig Lofte om Majs. Industriens særlige Repræsentant opnaaede for en Række Varer Bortfald af Tillægsklausulerne og Forhøjelse eller Bortfald af Rationeringen, samt at Visering af Garantierklæringerne for Varer, der udveksledes mellem de skandinaviske Lande, bortfaldt, hvilket var af afgørende Betydning for den skandinaviske Samhandel. Grosserer-Societetets Komité og Industriraadet kunde herefter den 25. April 1919 meddele, at Kravet om Visering var blevet frafaldet ved Eksport af danske Fabrikater og af urationerede Varer; det var dog en Betingelse, at Udførselen ikke fandt Sted til sortlistede Firmaer i de to andre skandinaviske Lande. Ved Import fra disse skulde ingen Visering finde Sted. Udførsel af rationerede Varer krævede derimod Visum. Men snart efter bortfaldt Rationeringen og Sortliste-Systemet, og med den tilbagevendende Handelsfrihed bortfaldt ogsaa den særlige skandinaviske Vareudveksling, der havde været de tre Lande til stor Nytte ved at delagtiggøre dem i saadanne Varer, der fandtes i et af de andre Lande, og som kun ved særlige Spareforanstaltninger o. l. fra disses Side havde kunnet stilles til Raadighed for de to andre Deltagere i Vareudvekslingen.

Iøvrigt havde Justitsministeriet allerede under 21. December 1918 og 1. Februar 1919 meddelt almindelige Dispensationer fra Udførselsforbudene til de skandinaviske Lande og udvidede den 22. Marts dette til ogsaa at gælde Finland, alt dog under Forudsætning af, at Udførselen ikke var i Strid med Overenskomsterne. Men da de allierede Regeringer frigav en Række Varer, saaledes at de to Organisationer under 24. Marts kunde udsende en „Frieliste“, hvorefter ikke blot Indførselen af de paagældende Varer her til Landet blev fritaget for Rationering, men hvorefter ogsaa Klausulerne paa dem ophævedes, kunde Justitsministeriet ved Bkg. af 16. April 1919 hæve Udførselsforbudene for disse Varer. Af nogen større økonomisk Betydning var de saaledes frigivne Varer dog ikke; det var Modepynt, Dukker, Legetøj, Kniplinger, kunstige Blomster, Musikinstrumenter og Barnevogne, der optog største Delen af Listen. Men kort Tid efter ophævedes den hele Indførselsrationering og Sortliste-Systemet, og fra 10. Juni bortfaldt de individuelle Garantierklæringer; s. D. overtog den danske Regering de to Organisationers Forpligtelser overfor de tidligere afgivne Erklæringer, jfr. Justitsministeriets Bkg. 25. Juni 1919. Den 9. Juli ophævedes efter Overenskomst med de allierede Regeringer de med disse indgaaede Handelsoverenskomster til Ophor fra

det Tidspunkt, Freden med Tyskland blev ratificeret. Denne Ratifikation fandt Sted 10. Januar 1920. Men praktisk talt eksisterede Overenskomsterne ikke efter 9. Juli 1919, og den 29. Juli ophævedes Udførselsforbudene for Heste, Hornkvæg, Kød og Konserver m. v., medens under 6. August en lang Række Varer frigaves til Udførsel. Dette var dog Varer, der ikke havde direkte forbrugsmæssig Betydning, idet Forbudene mod Udførsel vedblev at bestaa for de Varer, der, som det skal blive omtalt i det følgende, endnu vedblev at være under statslig Administration eller var af særlig Betydning for Forbrugerne. De modstridende Ønsker om Udførselsforbudenes Ophævelse kom særlig klart frem vedrørende Københavns Frihavn, idet Kravene om, at den atter skulde kunne indtræde i den internationale Konkurrence som Frihavn, sejrede over Den overordentlige Kommissions Modstand, saa meget mere som man ogsaa af valutamæssige Grunde nærkede betydelige Forventninger til en Genoptagelse af Transitforretningerne. Ved Justitsmin. Bkg. 2. Marts 1920 blev Frihavnen derfor atter gjort til Udland i den Forstand, at Varer, der efter denne Dag ankom til Frihavnen (dog med Undtagelse af Korn, Foderstoffer, Kul, Koks og Superfosfat) ikke omfattedes af de gældende Udførselsforbud, hvorimod der for tidligere ankomne Varer, der ønskedes udført fra Frihavnen, skulde erholdes Dispensation fra eventuelt gældende Forbud. Ved Bkg. 23. Marts 1921 ophævedes Udførselsforbudet for alle Varer, der direkte fra Udlandet var kommet til Frihavnen, uanset Ankomsttidspunkt. Men det bør dog anføres, at den Modstand mod Udførselsforbudenes Bortfald, som Kommissionen saaledes paa Forbrugernes Vegne gjorde, ogsaa støttedes af Rigsdagen. Rigsdagsudvalget til Afvikling af de overordentlige Foranstaltninger tilskrev saaledes den 22. December 1919 Indenrigsministeriet som følger: „Paa given Foranledning skal Udvalget henlede Indenrigsministeriets Opmærksomhed paa den Betydning, Dispensationer fra bestaaende Udførselsforbud ofte vil have for den Pris, Forbrugerne her i Landet maa betale for de Varer, for hvilke Udførselstilladelse gives, allerede af den Grund, at der for Vareindehaverne vil være en særlig Interesse forbunden med at eksportere de billigst indkøbte Varepartier, der her i Landet skal bringes ud i Forbruget, i Overensstemmelse med de Priser, hvortil Varen er indkøbt, medens der ved Eksport eventuelt kan opnaas Priser, der ligger betydeligt herudover“.

Afviklingen skred dog stadig frem, saaledes at Justitsministe-

riets Fortegnelse over de i Kraft værende Udforselsforbud, der den 2. Januar 1919 havde haft det største Antal i Krigsperioden, nemlig 199 Løbenumre, under 1. December 1919 kun omfattede 78 og under 20. Oktober 1920 kun 40 Numre.

Medens de Indskrænkninger i Omsætningen med Udlandet, der var skabt gennem Overenskomsterne med de allierede, saaledes afvikledes over henved tre Fjerdingaar, bortfaldt de fra tysk Side paalagte Indskrænkninger straks ved Vaabenstilstanden. Allerede ved Vaabenstilstands-Overenskomsten maatte Tyskland frafalde de Indskrænkninger, der var paalagt neutrale Skibes Handelssamkvem med Fjenden. Herved bortfaldt ogsaa Klausulerne paa det Skibsbygningsmateriale, der var leveret fra Tyskland, hvilke Klausuler forhindrede Salg ud af Landet af Skibe, hvortil dette Materiale var anvendt. Men Tyskland tog Skridtet fuldt ud, og Groserer-Societetets Komité og Industriraadet kunde derfor i den Meddelelse, de den 22. November 1918 udsendte om Skibsfartsfriheden, samtidig meddele, at samtlige de fra tysk Side tidligere paalagte Klausuler var ophævede. Men allerede i December indtraadte nye Vanskeligheder, idet de allierede, der jo stadigt opretholdt Blokaden mod Tyskland — baade Indforsels- og Udforselsblokaden, den sidste for at svække Tysklands Konkurrence — og kaprede tyske Skibe, efter Vaabenstilstanden kunde komme ind i Østersøen og blokere dennes Kyster. Herved forhindredes navnlig Kuludforselen til Danmark, der havde fundet Sted især paa tyske Skibe. Det lykkedes dog at opnaa Tilladelse for et Antal tyske Skibe, men baade Kulproduktionen og anden Produktion i Tyskland laa i disse Maaneder efter Vaabenstilstanden langt nede, saaledes at den paa denne Maade frembragte Hindring af vor Import blev af mindre Betydning, tilmed da de allierede nu i stadig stigende Omfang gav Tilførslerne fri. Værre var det, at de allieredes Krav til Tyskland om, at dettes Beholdninger af fremmed Valuta ikke maatte formindskes ud over et vist Maal, medførte, at vor Landbrugseksport sydpaa allerede fra April Maaned 1919 indskrænkedes stærkt, og ikke siden — stadig paa Grund af manglende Betalingsevne fra tysk Side — kom op igen, til største Skade for hele vor Økonomi. At denne ogsaa led under Markkursens stadige Fald skal omtales nærmere nedenfor. Her kan det maaske tilføjes, at dette Fald medførte de største Forstyrrelser for al Handel og Omsætning, navnlig saa længe man fra tysk Side søgte at modvirke Faldet ved at nægte at levere Varer til den aftalte Pris og derefter forhøjede Prisen. Siden gik

tyske Eksportører over til i alt væsentligt at fakturere i ikke-tysk Mønt, indtil det tyske Pengevæsen brød helt sammen, og Rentemarken indførtes i Efteraaret 1923.

*Afvikling
af Skibs-
fartsover-
enskomsterne*

Efter at den dansk-amerikanske Overenskomst havde forpligtet os til at stille mere end Halvdelen af den danske Flaade til Raadighed for de allierede, overtog Fragtnævnet Dispositionen over de resterende Skibe, saaledes at ingen Befragtning kunde finde Sted uden dettes Approbation, jfr. Handelsmin. Bkg. 27. November 1918. Endvidere fastsatte Nævnet i Overensstemmelse med Indenrigsministeriet Maksimalfragter for Tilførselen af en Række vigtige Varer og udstedte herfor den 24. November 1918 en Tariff. For at den tilstedeværende Tonnage dernæst kunde udnyttes det mest mulige, vedtoges efter Forhandlinger med Erhvervenes Fællesudvalg en Fordeling af Varerne i Klasser, saaledes at Varer i en højere Klasse paa Grund af deres større Betydning ekspederedes før Varer i en lavere Klasse. Men ogsaa paa dette Omraade virkede Vaabenstilstanden snart ind; saaledes gav U. S. A. i Februar 1919 Afkald paa sin Ret efter Handelsoverenskomsten til at befragte dansk Tonnage, og efter at Rederne atter havde faaet deres Skibe fri, og Overenskomsten endelig var bortfaldet i Sommeren 1919, blev der fra Rederiernes Side øvet et stærkt Pres for at slippe fri for Fragtnævnets Dispositionsret over Flaaden og for de fastsatte Maksimalfragter. Der blev derfor afsluttet en Overenskomst mellem Regeringen og Fragtnævnet under 17. September 1919, hvorefter den danske Handelsflaade skulde stilles til fri Raadighed for Rederierne, imod at der stadig i Tiden fra 1. Oktober 1919 til 30. September 1920 blev holdt 172 000 Tons til Disposition for Kultilførsler fra England til en Fragt af ikke over 35 Kr., og 133 000 Tons i tre Farter for Tilførsler af Foderstoffer til en Fragt af ikke over 100 Kr. (jfr. S. 209). Endvidere maatte danske Skibe, der sejlede med Last til Danmark, ikke i denne Fart notere højere Fragter end de den 4. Juli 1919 noterede Maksimalfragter. Tiltrods for disse Bestemmelser blev Loven af 12. Marts 1918 om Salg og Bortfragtning af Skibe, der udløb ved Udgangen af 1919, fornyet for et Aar, for at der af Hensyn til Formindskelsen i Handelsflaaden stadig kunde føres Kontrol med Dispositionerne over dansk Tonnage, der fortsat ikke maatte bortfragtes uden Dampskibsnævnets (Handelsministeriets) Tilladelse. Saa udløb ogsaa denne Lov, og ved Lov 22. December 1920 blev Fragtnævnet ophævet.

Som omtalt i forrige Hovedafsnit nedsattes inden Vaabenstil-

standen Forsikringspræmierne for Skibe og Varer stærkt, hvorefter de for Skibe ved Udgangen af 1918 var $\frac{1}{2}$ pCt., for Varer 1 pCt. Da mange Baade gik i time-charter, var disse Reduktioner naturligvis til stor Fordel for Skibsfarten, der yderligere blev gunstigere stillet ved, at Rejserne forkortedes, idet Nordso-Konvojeringsen i de sidste Dage af November 1918 ophørte, hvorved Tidsspildet ved Samlingen i Konvoj-Havnene m. v. blev undgaaet. Maksimalfragterne for forskellige Varer, navnlig Kul, blev ganske vist nedsat i Begyndelsen af 1919, men med den frie Tonnage var der Mulighed for udmærkede Forretninger under det store Opsving i Handel og Samfærdsel, der begyndte nogle Maaneder efter Vaabenstilstanden. Og da en stadig stigende Del af Tonnagen kom til Raadighed for de danske Redere paany, og England i Maj nedsatte Prisen paa Bunkers til 31 à 32 sh. (Halvdelen af den hidtidige Pris), var Skibsfartens Kaar derfor stadig mere straalende igennem 1919; alene Efterspørgslen efter Tonnage her til Landet var i Stand til fuldstændig at beskæftige de danske Skibe, der søgte hjem efter Frigivelsen fra de allierede. Men fra Marts 1920 begyndte Fragtraterne at falde, først langsomt, siden med stigende Fart, og dette medførte i 1921 ret store Oplægninger, indtil Udgifter til Lon m. v. igen nogenlunde var bragt i Overensstemmelse med det ny Fragtniveau.

Saaledes som omtalt foran (S. 110), kan Fragtindexet for 1918 beregnes til 1049; for Aaret 1919 bliver Tallet 920, for 1920: 850 og for 1921: 336. Men disse Tal vilde have vist en endnu stærkere Nedgang, hvis de ikke var paavirket af det begyndende Fald i Kronens Værdi, da Bruttofragterne, efter hvilke de er beregnede, fremkommer ved Omregning af de i stadigt højere Kurs noterede fremmede Valutaer, hvori Fragterne betales. Kursværdierne for Dampskibsselskabernes Aktier viser da ogsaa nedadgaaende Tendens fra et Indekstal paa 425 i 1918 til 347 i 1919 og 312 i 1920, jfr. ogsaa Tabellen S. 314. Men denne Nedgang stod naturligvis ogsaa i Forbindelse med de almindelige Forhold paa Fondsmarkedet, hvorom mere senere.

Imidlertid maa det ved Sammenligning mellem Bruttofragterne i disse Aar endnu erindres, at Skibsfarten i mange Henseender laa anderledes i Aarene under og efter Krigen end for, idet det præsterede Arbejde var langt større og Opholdene i Havnene længere. Stigningen i Bruttofragten og i den gennemsnitlige Betaling for Transporten af 1 Ton Gods (og dermed Stigningen i Fragtindexet) giver altsaa forsaavidt ogsaa Udtryk for, at Transpor-

ten krævede længere Tid og fandt Sted over længere Veje. Saaledes hentedes nu f. Eks. Kul fra oversoiske Lande, hovedsagelig fra U. S. A., men ogsaa fra Sydafrika og Kina, medens der for Krigen kun ganske undtagelsesvis kom Kul fra andre Lande end England og Mellemeuropa. Ogsaa af Korn- og Foderstoffer kom ikke blot i Krigsperioden, men endnu i 1919 og 1920 en langt større Andel fra Amerika end normalt. Som Oversigterne (S. 110 og 111) viser, formaaede Handelsflaaden derfor endnu i 1919 og 1920 kun at transportere væsentlig mindre Varemængder baade til og fra Danmark og fra Udland til Udland end før Krigen.

Det skal paa dette Sted endnu nævnes, at det ved kgl. Anordn. 22. September og 10. Oktober 1919 blev fastsat, at Krigsforsikringen for henholdsvis Skibe og Varer skulde træde i Likvidation. Det samlede ved Minesprængninger, Torpederinger o. l. forvoldte Skibstab i Aarene 1914—20 opgøres til 148 Dampskibe og 121 Sejlskibe med henholdsvis 140 600 og 32 800 R. T. nt. Antallet af omkomne var 395 Personer paa Damp- og Motorskibe og 303 Personer paa Sejlskibe, Fiskefartøjer o. l. For Skibsforsikringens Vedkommende androg Præmieindtægten i alt 118 Mill. Kr. og Skaderne ca. 72 Mill., medens de tilsvarende Tal for Vareforsikringen var 17 og 8 Mill. Kr. Medens Fordelingen af Overskudet mellem Staten og de øvrige Kontrahenter ikke gav Anledning til Vanskeligheder for Vareforsikringens Vedkommende, hvor Staten af Overskudet ifølge de givne Fordelingsregler skulde oppebære godt 7 Mill. Kr., vilde en tilsvarende Udlodning af Overskudet for Skibsforsikring føre meget betydelige Beløb tilbage til Rederierne. Overfor en saadan Ordning hævdedes det fra Regeringens Side, at det meget store Overskud, der var fremkommet i Skibsforsikringen, skyldtes de høje Præmier, der var betalt af Forbrugerne, som derfor rettelig burde have Beløbet godtgjort. Ved en mindelig Ordning mellem Regeringen og Rederne blev derfor omtrent 21 Mill. Kr. af Overskudet indbetalt i Statskassen, medens Krigsforsikringen desuden overtog 25 Mill. Kr. af Statslaanet af 1. April 1919 („Rederlaanet“). Endelig oppebar Statskassen 11½ Mill. Kr. af Statens Excedent-Krigsforsikring af Skibe. Beløbet stammede fra en Ordning, hvorefter Staten, naar de i „Krigsforsikringen for danske Skibe“ forsikrede Skibe ønskedes krigsforsikrede for en Værdi, der oversteg 750 000 Kr., overtog Risikoen for et Beløb af indtil 375 000 Kr. for hvert enkelt Skib mod herfor at oppebære samme Præmiesats som den, for hvilken Skibet var forsikret i Krigsforsikringsinstituttet.

Ved Lov af 4. Oktober 1919 ophævedes Bestemmelserne i Lov 18. Maj 1917 om Beslaglæggelse af Forsikringssummer for danske Skibe, forsaavidt angik Forlis, der havde fundet Sted efter førstnævnte Lovs Dato; Forsikringssummer udbetalte for saadanne Forlis stilledes altsaa til Redernes Raadighed, medens Beløb for tidligere Forlis stadig var beslaglagt. Rederne trængte naturligvis paa for at faa disse Penge frigivet, og Handelsministeren forelagde da ved Begyndelsen af 1921, efter at Loven om Bortsalg og Befragtning, som ovenfor anført, var bortfaldet, ogsaa Forslag til Lov om, at de paagældende Beløb, ca. 33½ Mill. Kr., blev frigivne. Men Folketinget behandlede ikke Lovforslaget færdig, da navnlig Socialdemokratiet var imod Frigivelsen, som man frygtede skulde medføre forøgede Dividendeudbetalinger. Forslaget blev paany fremsat 21. December 1921 med en nærmere Paavisning af, at den danske Handelsflaade nu var større end før Krigen; Grunden til Beslaglæggelsen, nemlig at Pengene skulde bruges til at udligne de under Krigen indtrufne Tab i Tonnagen, var saaledes bortfalden, og Loven stadfæstedes 12. Juni 1922.

2. Staten og Hjemmemarkedet.

De usikre Tilførsler og de stigende Priser var Aarsagerne til, at der paany før Høstaaret 1919/20 vedtoges en Kornlov. Men Forholdene havde dog nu ændret sig saa vidt, at man ansaa det for tilstrækkeligt at beslaglægge Korn til Menneskeføde, selv om Staten paa forskellig Maade bidrog til at lette og ordne Importen af Foderkorn og -stoffer. Kornloven af 19. September 1919 paa-lægger derfor kun Afleveringspligt for al Rug og Hvede (ogsaa paa Ejendomme under 3000 Kr. Jordværdi) og, for ikke at præmiere Undladelse af at have dyrket Brodkorn, Pligt for Jordbrugere, der ikke havde dyrket mindst $\frac{1}{16}$ af deres Agerjord med disse Kornsorter, til at aflevere saa meget Vaarkorn, at den samlede Aflevering blev 2 hkg Korn for hver 1000 Kr. af den Jordværdi, der laa over de første 10 000 Kr. Endvidere tillod Loven fri Handel med Korn udover det leveringspligtige, med Undtagelse af dansk Korn til Sprit og Øl, samt gav Tilladelse til Fradrag til Saasæd og, i Lighed med hvad der var Tilfældet i Kornloven af 1918, Ret til Fradrag i Vaarkornslevering for Dyrkning af Sukkerroer og Cikorierodder. Men for positivt at stille Brodkornsdyrkerne bedst og for at imødekomme det gennem Krigsaarene gentagne Krav

*Kornloven
1919*

fra Landbrugets Side om Erstatning i Foderemner for det Korn, Landbruget skulde aflevere, fastsatte Loven, at de Jordbrugere, der inden 7. Oktober 1919 fremsatte Begæring derom overfor de kommunale Kornnævn, kunde faa indtil 20 hkg Rug og Hvede ombyttet kg for kg med Majs, Byg eller Hvedeklid eller med Kager i et Kvantum, der beregnedes efter Kagernes Pris i Forhold til Majsprisen. De 20 hkg Vintersæd, for hvilke Ombytning saaledes tilsikredes, svarede til, at der ikke hvilede Leveringspligt for Vaarkorn paa de første 10 000 Kr. Jordværdi. Vaarkorn, der leveredes ifølge ovennævnte Bestemmelser, kunde ikke kræves ombyttet. Betalingen for det Korn, der ikke ønskedes eller ikke kunde ombyttes, sattes til 30 Kr. pr. 100 kg, eller 3 Kr. mere for Vinter- og 6 Kr. mere for Vaarsæd end ved Kornloven af 1918, idet dennes Priser, som nævnt, ved Kornloven af 1919 var blevet forhøjede med en Efterbetaling af 1 Kr. pr. 100 kg af alt afleveret Korn af Høst 1918.

Ved Lov af 4. November 1919 fastsattes Ombytningsret for al det Korn, der var ønsket ombyttet. Det viste sig nemlig, at der i alt — ogsaa efter at Ombytningsretten var blevet udvidet — kun forlangtes ombyttet 1,4 Mill. hkg, skønt Ombytningen af de berettigede første 20 hkg Vintersæd var beregnet alene at skulle beslaglægge $2\frac{1}{2}$ Mill. hkg Majs og Kager. Men Høsten i 1919 havde været god, og Landmændene var maaske nok uvillige til at have Besvær med Ombytningen og var ikke sikre paa Kvaliteten af Ombytningsvarerne; desuden blev Forøgelsen i Svine- og Smørproduktionen ringere end ventet, da England begrænsede sin Import af disse Varer baade med Hensyn til Mængde og Pris, og sidst, men ikke mindst: man ventede fra visse Sider et Fald i Majsprisen. Det vilde da være fordelagtigere at tage de 30 Kr. og siden købe Majs i det aabne Marked. Dette blev imidlertid en Skuffelse, thi Majsprisen steg.

Den hele Ombytning hvilede dernæst økonomisk paa en Ordning med Skibsfarten om, at der skulde hjemsejles det til Ombytningen nødvendige Kvantum Majs til reduceret Fragt. Paa denne Maade skulde det blive overkommeligt for Staten at give Foderkorn i Bytte for Brødkorn; Landbruget, og da navnlig det rugdyrkende, mindre Landbrug, der normalt anvendte sit Korn til Foder, vilde da ikke kunne beklage sig over at maatte aflevere Rug og Hvede til 30 Kr. pr. 100 kg, medens den frie Pris laa oppe ved ca. 44 Kr., da Kornloven vedtoges. Selv om der derfor

i Landbruget var Utilfredshed med, at en Kornordning igen skulde iværksættes, og selv om man, da Kornloven vedtoges, ikke kunde gaa ud fra, at alle, der ønskede det, kunde faa deres Brødkorn ombyttet, erkendte man dog, at Tiden ikke endnu var inde til at lade Befolkningens Brødkornsforsyning passe sig selv. Men Utilfredsheden, der havde været latent under Krigsaarene, viste sig paa andre Omraader, dels ved at det store Landbrugs Repræsentanter umiddelbart før Kornloven skulde til Behandling sprængte „Det staaende Landbrugsudvalg“, hvorom mere i 6te Hovedafsnit, S. 277, dels ved at man paa samme Maade gennemtvang Ophævelsen af „Centralkontoret for Import af Foderstoffer til Danmark“, med hvis Bistand Ombytningen af Brødkorn med Foderkorn skulde finde Sted.

Forholdet havde været dette, at der efter Vaabenstilstandens Afslutning imellem Importører af Majs og Foderkager opstod Ønske om, at naar Importen igen kunde komme i Gang, skulde den centraliseres, for at en Udligning af Priser og Fragter, som man i den første Tid ventede vilde blive meget svingende, kunde finde Sted, ligesom man ogsaa derigennem kunde opnaa en mere jævn Forsyning af Kunderne, end naar snart den ene snart den anden Importør havde Held til at hjemføre et Parti, som han saa udelukkende forbeholdt sine Kunder. Tanken havde Regeringens Bifald, og ved Indm. Bkg. 1. Februar 1919 fik Centralkontoret Monopol paa Indførsel af disse Varer. Centralkontoret styredes af 2 Repræsentanter for Majsnævnet og 3 for Korn- og Foderstofimportørerne saaledes valgt, at der var 2 Repræsentanter for Andels-Importselskaberne og 3 for de private Importører; Centralkontoret kunde dog ikke foretage Indkob, undtagen Mængde og Pris forud var godkendt af Majsnævnets regeringsvalgte Medlemmer. Herved skulde saavel Hensynet til Samfundet som til baade Andelsselskaberne og de private Importører være sket Fyldest. Fordelingen af Indkobene skete procentvis mellem de Selskaber og Enkeltpersoner, der deltog i Centralen, efter Gennemsnittene af deres Indkob i 1915 og 1916. Den nævnte Bkg. fastsatte endvidere, at Brænderier og Bryggerier skulde træffe Aftale med Centralkontoret om Indførsel af Kornvarer til eget Forbrug, samt begrænsede Importørernes Avance. Oliekager, der fremstilledes i Danmark, skulde ogsaa fordeles gennem Centralkontoret, med Undtagelse af Sennepskager. Tilførslen af de af Centralkontoret indførte Varer fandt Sted med Fragtnævnets Bistand og til de af

*Majs og
Foderkager*

dette fastsatte Maksimalfragter i det Omfang, hvortil Nævnet kunde skaffe dansk Tonnage, ellers paa fremmed Tonnage til det fri Markeds Fragter, jfr. nedenfor.

Den hele Ordning blev imidlertid fra første Færd modtaget med megen Kølighed fra Landboforeningsrepræsentanterne i „Det staaende Landbrugsudvalg“, og disse tvang igennem, at Ordningen skulde bortfalde, naar Indenrigsministeren, Centralkontoret eller Det staaende Landbrugsudvalg ønskede det, og opsagde med det samme Overenskomsten fra første Tidsfrist, nemlig 1. Maj 1919 med 3 Maaneders Afvikling; senere forlængedes dog Fristen for endelig Afvikling til 1. Januar 1920. Det staaende Landbrugsudvalg ophævedes ved Kornloven af 1919, og da Kornlovens Bestemmelser om Ombytning af Rug og Hvede med Majs og Kager, der blev hjemført til reducerede Fragter, nødvendiggjorde et Centralindkøb og -fordeling i hvert Fald af Ombytningsvarerne, ansaa man det baade fra Indenrigsministerens og Importørernes Side for det hensigtsmæssigste at bevare Centralkontorets Monopol. Men fra Landboforeningernes Side fortsattes Modstanden under Henvisning til det frie Initiativs Fortrin fremfor Monopolet, og en Forhandling i Foreningen af jydsk Landboforeninger den 3. September 1919 i Aarhus, hvori Indenrigsministeren deltog, mandede ud i en Vedtagelse mod Centralkontoret. Under Hensyn til de divergerende Anskuelser om Foranstaltningens Rigtighed tillagde Ministeren Vedtagelsen i denne kompetente Forsamling saa megen Betydning, at Centralkontorets Monopol hævedes ved Indm. Bkg. 3. Oktober 1919.

I Løbet af det første Halvaar af 1919 var Tilførslerne efterhaanden igen kommet i Gang saa vidt, at der i Marts udrationeredes 6 kg Foderkager o. l. pr. Malkoko; i April tillodes det yderligere at indkøbe 15 kg og i Maj endnu 15 kg; ved Bkg. 4. Juni ophævedes Rationeringen af Foderkager. For Majsens Vedkommende havde Tilførslerne indtil 1. August kun andraget godt 20 000 Tons, der var blevet fordelt mellem Importørerne. Iøvrigt opsamledes de senere indkommende Ladninger til Brug for den forestaaende Ombytning, og denne kunde som nævnt fuldt ud tilfredsstilles, selv efter at Indm. Bkg. af 6. December 1919 tillod Ombytning af indtil 25 pCt. af det Brødkorn, der ikke allerede var begæret ombyttet. Ved at Kravet om Ombytningsfoderstoffer saaledes blev ringere end forventet, hændte det, at de Tilførsler, der i Henhold til Overenskomst af 17. September 1919 mellem Regeringen og Fragtnævnet fandt Sted af Foderstoffer, undertiden

ikke kunde finde Afsætning. Denne Overenskomst forpligtede Rederne til at sejle 133 000 Tons d. w. med Foderstoffer i Tiden 1. Oktober 1919 til 30. September 1920 til en Fragt efter 100 Kr. pr. Ton Majs fra Argentina eller med 3 Farter i dette Tidsrum i alt ca. 400 000 Tons. Endvidere gik Rederne ind paa at afregne de ca. 100 000 Tons, de havde hjemsejlet eller befragtet, da Overenskomsten traadte i Kraft, til ligeledes 100 Kr., saaledes at det praktisk talt var denne Sats, der var gældende for Centralkontorets Majstilførsler, da Fragtnævnet havde kunnet stille den Tonnage til Raadighed, Centralkontoret havde Brug for. Da den Import, Centralkontoret saaledes foretog, var mere end tilstrækkelig til at dække Ombytningen, kunde de øvrige Varer sælges i fri Handel og holde dennes Pris i Niveau med Centralkontorets, efter at dettes Monopol var hævet. Efter Monopolets Ophævelse havde Importorer af Foderstoffer udenfor Centralkontoret alene Pligt til at meddele Indenrigsministeriet de ankomne Partiers Størrelse og Pris; samtidig bortfaldt de gældende Bestemmelser om Maksimalavance (Pris) paa de indførte Foderstoffer, undtagen forsaavidt angik de Partier, der indførtes af Centralkontoret, hvilke stadig var underkastet Bestemmelserne navnlig i Bkg. 1. Februar 1919. For de private Importorer gjaldt da kun de almindelige Regler om utilbørlig Udnyttelse af Konjunkturerne. Desuden ophævedes Bestemmelsen om Bryggeriers og Brænderiers Pligt til at træffe Aftale med Centralkontoret om Indførsel af de for dem nødvendige Raastoffer. Ved Indm. Bkg. 20. Januar 1920 ophævedes ogsaa Prisbegrænsningen for Centralkontoret, idet det efter Monopolets Bortfald snart viste sig mindre praktisk at fastsætte Maksimalpriser eller -avance paa de Varer, Centralkontoret hjemkøbte, jfr. nedenfor. Endelig ophævedes i Juli 1920 Bestemmelsen om, at indenlandske Oliekager skulde fordeles gennem Centralkontoret.

Imidlertid var Centralkontorets Priser saavel for de importerede som for de her i Landet fremstillede Oliekager og for Majsen fastsatte af Majsnet efter Forhandling med Den overordnede Kommission og paa en saadan Maade, at de laa noget (et Par Kr.) under Priserne paa de i fri Handel indførte Varer, uden Hensyn til at det f. Eks. havde været muligt at sælge enkelte Partier billigere. Alene paa denne Maade kunde Fragtreduktionen komme samtlige Forbrugere til gode, idet den dels anvendtes til Regulering af Indkøb, der var foretagne i et faldende Marked, dels til Nedsættelse af Prisen paa de Partier, Central-

kontoret til Slutning afsatte. Ved Landbrugsmin. Bkg. 28. Oktober 1920 fastsattes saaledes Maksimalpris paa de sidste 80 000 Tons Majs, der førtes til Landet til Centralkontoret i Henhold til Skibsfartsoverenskomsten af September 1919. Prisen blev 35 Kr. ab Centralkontor, 37,50 Kr. ab Importør og 38,60 Kr. fra Mellemhandler til Forbruger, hvilke Priser ret nær angiver det Niveau, paa hvilket Majsprisen i disse Aar havde ligget. De sidste Dele af disse 80 000 Tons afsattes dog i Marts 1921 til en Pris, der laa 6 Kr. lavere; herefter ophørte Centralkontorets Virksomhed, der ialt havde givet et Overskud paa godt $\frac{1}{2}$ Mill. Kr., som iflg. Overenskomsten ved Kontorets Oprettelse indgik i Statskassen.

Ombytningen var iøvrigt ordnet paa den Maade, at de kommunale Nævn mod Forevisning af Statslagerets Kvittering for, at det afleveringspligtige Korn rigtig var modtaget, udstedte Anvisninger paa Foderstoffer, hvis Ombytning ønskedes, eller Tillægsanvisninger paa 4 Kr. ud over de 26 Kr., som Statslageret havde betalt kontant, hvis Ombytning ikke ønskedes. Centralkontoret fordelte Foderstofferne gennem de enkelte Importører til Statslagrene, fra hvilke Varerne udleveredes til Forbrugerne. Usikkerheden om, hvorvidt Ombytningsvarerne kunde være til Stede, naar Kornet afleveredes, medførte denne besværlige Administration. Foruden gennem Ombytningsretten gav Kornloven af 1919 ogsaa lempeligere Betingelser end de foregaaende Kornlove derved, at den f. Eks. ikke fastsatte Afleveringsfrister; først i Juli 1920 blev det paabudt, at det Korn, der i Henhold til Kornloven skulde afleveres til Statslager, skulde være afleveret inden 1. August 1920. Iøvrigt gjaldt ogsaa i 1919/20 Fodringsforbud og Omsætningsforbud forsaavidt angik Rug og Hvede; derimod var der ikke som tidligere fastsat Ekstraaflevering for dem, der købte Saasæd.

*Kornloven
1920*

Endelig stadfæstede Kongen under 10. September 1920 den sidste af Krigsaarenes Kornlove, gældende for Høstaaret 1920/21. Tiltrods for at der nu var forløbet to Aar siden Krigens Afslutning, og tiltrods for at der i Foraaret 1920 var kommet en ny Regering, udgaaet af Partiet Venstre og støttende sig til Det konservative Parti, og det jo var disse Partiers Ønsker at komme bort fra Statsadministrationen, var det altsaa endnu ikke muligt at lade den fri Omsætning besørge Befolkningens Forsyning med Brød. Dette laa dels i, at der i Udlandet stadig opretholdtes Udførselsforbud for Brødkorn, og at Regeringen derfor ikke turde risikere, at den hjemlige Avl skulde blive fodret op, uden at det var muligt udefra at skaffe Erstatning, og dels og navnlig i, at

Kornlovene og de i Forbindelse med disse staaende Dyrtidslove ikke blot havde sikret Befolkningen den fornødne Mængde Brød, men ogsaa fastsat Prisen herpaa saa lavt, at den i Sommeren 1920 gældende Udleveringspris for Rug fra Statslager var 15 Kr. pr. 100 kg; samtidig betalte Staten for det i Henhold til Kornloven af 1920 afleverede Korn 43 Kr., og Verdensmarkedsprisen var i September Maaned 1920, da Kornloven var til Forhandling, ikke under 60 Kr. for Rug og over 70 Kr. for Hvede bl. a. paa Grund af, at den danske Krone overfor Guldet da var faldet til Halvdelen af sin Værdi. En Dækning af manglende Brødkorn gennem fri Import til disse Priser vilde da enten have stillet Statskassen overfor nye, meget store Udgifter eller bragt Rugbrødsprisen op til en Højde, som ikke nogen Regering turde tage Ansvar for.

Man opretholdt derfor Fodringsforbudet for Rug og Hvede og Udførselsforbudet for Korn og gennemførte igen en Kornlov, der skulde sikre Befolkningens Forsyning med Brød til rimelig Pris. Ifølge Kornloven af 1920 skulde Jordbrugerne inden 1. April 1921 aflevere til Statens Lagre al Rug og Hvede, undtagen hvad der anvendtes til Saasæd i egen Bedrift og hvad der lovligt var afhændet som Saasæd. Der fastsattes en Afleveringspris paa 43 Kr. pr. 100 kg, varierende med den hollandske Vægt, en Bestemmelse, der havde været megen Diskussion om, og som ikke findes i tidligere Kornlove. Den skulde tjene til at sikre, at Kornet blev behandlet saa godt som muligt af Jordbrugerne, men fra de Egne, hvor lavvægtig Rug avledes, var man imod den og havde indtil nu kunnet holde den ude. Da endvidere Majs paa det Tidspunkt, Kornloven vedtoges, noteredes i 37 Kr., og det formentes, at i Sammenligning hermed maatte de 43 Kr. være Minimum som Erstatningspris for dem, der skulde aflevere Rug og Hvede og til Gengæld købe Majs, tilsikrede Loven Jordbrugerne en Efterbetaling for den afleverede Rug og Hvede, forsaavidt Majsprisen skulde stige over de 37 Kr. Til Dækning af de Udgifter, der vilde komme til at paahvile Statskassen ved at købe Rug til 43 Kr. og sælge den til 15 Kr. i Tiden indtil 1. April 1921 og derefter til 25 Kr. (jfr. nedenfor), regnede Loven for det første med, at den Staten tilhørende Hvede skulde sælges til 60 Kr. pr. 100 kg, dernæst med, at der skulde kunne blive i hvert Fald Hvede til Eksport, idet Rationen fastsattes til 8 Mærker à 240 g Mel pr. Maaned, og endelig med, at der skulde kunne udføres Vaarkorn, saaledes at der som Betingelse for at erholde Dispensation fra Udførselsforbudet skulde erlægges en Afgift. Men for yderligere at sikre

den finansielle Plan for Ordningen var det forbudt at indføre Brødkorn, en Bestemmelse, der i Modsætning til Udførselsforbudet fik stor Betydning, fordi Verdensmarkedets Priser mod Slutningen af Høstaaret for Hvede gik under de 60 Kr., der var Prisen fra Statslager. Da Udførselen desuden blev betydningsløs, blev Statskassens Udgift ifølge denne Kornlov godt 60 Mill. Kr. Da det var Regeringen magtpaaliggende at søge Administrationen af Loven forenklet saa meget som muligt for at vise sin Vilje til at afvikle Statsforanstaltningerne, blev de kommunale Kornnævn ophævede, hvilket lød sig gøre, fordi det store Arbejde, som Ombytning af Brødkorn med Foderkorn havde forvoldt disse Nævn i Høstaaret 1919/20, nu var bortfaldet; men Amtsnævnene bibeholdtes og ogsaa Statslagrene, idet man endnu ikke turde lobe den Risiko at gennemføre en Rationering uden at have Kornet inde til fuld Disposition.

Med Hensyn til Kornpriserne af Statslager og Melpriserne i de to Høstaar 1919/20 og 1920/21 skal iovrigt anføres følgende: Da Dyrtidslovens Tilskud af 10 Øre pr. kg Rugbrød bortfaldt den 30. Juni 1919, forhøjedes Prisen paa Rug fra Statslager til 10,60 Kr. og Melprisen i Overensstemmelse hermed. Fra 1. August 1919 ophævedes Hvedemelsrationeringen, idet man mente, at der nu kunde komme tilstrækkelig Hvede frem til Dækning af Befolkningens Forbrug af Franskbrød og Hvedemel. Da Meddelelsen om Rationeringens forestaaende Bortfald föraarsagede betydelige Opkob i Forventning om stigende Priser, forhøjedes den til Ernæringsraadet fastsatte Overpris paa Hvede den 31. Juli til 14 Kr., dels for at modvirke Opkobene, dels for at Statskassen kunde faa en rimelig Del af Prisstigningen. Efter Vedtagelsen af Kornloven 1919, i hvilken Prisen til Jordbruger for Rug og Hvede som nævnt var 30 Kr., sattes Rugprisen af Statslager til 15 Kr. og Overprisen paa Hvede til 15,70 Kr. Rugbrødsprisen skulde herefter kunne blive 96 Øre pr. 4 kg i Kjobenhavn og en hertil svarende Pris i den øvrige Del af Landet. Gennem Dyrtidslovgivningen og Lov om Rugbrødsprisen af 31. August 1920 fastholdtes denne Pris indtil Udgangen af September 1920; Kornloven af 1920 forudsatte, som nævnt, en uforandret Rugpris af Statslager 15 paa Kr., medens Hvedeprisen hævedes til 60 Kr. Men da der blev givet Møllere og Bagere Tilladelse til en noget større Avance, steg Brødsprisen, trods den uforandrede Rugpris, en Del. Imidlertid ændredes Kornlovens Bestemmelse, om at Rugprisen fra 1. April 1921 skulde gaa op til 25 Kr., ved Lov 31. Marts

1921 derhen, at Rugprisen skulde være 17½ Kr. indtil 1. Juni og først derefter 25 Kr. indtil 1. August, fra hvilken Dato Kornloven af 1920 skulde ophøre at være i Kraft. I Juli 1921 var Rugbrødsprisen i København naaet op til 128 Øre, i Oktober s. A. til 141 Øre pr. 4 kg.

Bestemmelserne om Melets Sammensætning var iøvrigt ret uforandrede igennem den største Del af disse Aar, og de Forandringer, der foretoges, medførte en stadig bedre Kvalitet. Ved Indm. Bkg. af 27. Januar 1919 fjernedes saaledes, for at skaffe Byg til Gryn og Klid til Mælkeproduktionen, al Kliddet og en Del af Bygget af Rugmelet, saaledes at f. Eks. 100 kg groft Rugbrødsmel herefter fremstilledes af 88 kg Rug og 15 kg Byg. I Februar toges endelig al Bygget ud, og 100 kg groft Rugbrødsmel fremstilledes nu af 103 kg Rug, halvsigtet af 110 kg Rug og Sigtebrødsmel af 133 kg Rug. I September 1919 sattes de to sidstnævnte Tal op til 118 og 143 kg Rug, og Prisen for groft Rugmel til 17,45 Kr. For Hvedemelet var Udmalingsprocenten stadig 70 (100 kg Mel af 143 kg Hvede), og i September 1920 fornyedes disse Regler om Melets Sammensætning og Formaling uforandret for Høstaaret 1920/21.

Rugbrødsrationens Størrelse og Ordningen med Tillægsbrød kort gældende til Rugbrød var uforandret i disse Aar som i de foregaaende. Derimod forhøjedes paa Grund af, at Høsten i 1918 havde været større end i 1917, Antallet af Franskbrødsmærker efterhaanden, indtil der fra April 1919 atter uddeltes 12 Mærker pr. Maaned. Endvidere uddeltes forøgede Mængder Hvedemel til Kagebagning m. v., og Bagerne kunde derfor igen levere Fintbrød i den dobbelte Vægtmængde af Franskbrødsmærkets Paalydende. Forholdet for Franskbrødsrationeringen blev ogsaa stadig lettere, fordi der nu begyndte at komme fremmed Hvedemel her til Landet; der tillodes fri Handel med dette Mel, der paa Grund af sin højere Pris skulde holdes udenfor Rationeringen. Ved Indm. Bkg. 30. Juli 1919 ophævedes Franskbrøds- og Hvedemelsrationeringen. Der skulde ikke mere leveres Mærker ved Køb af Franskbrød og Hvedemel, men gennem Statslagrene bevaredes dog Indseende med Forsyningen. Dette viste sig meget heldigt, thi dels indgik der ikke saa megen Hvede som ventet til Statslagrene, dels var Forbruget paa Grund af Hamstring m. v., der var fremkaldt ved Forhandlinger om Genindførsel af Rationeringen for derved at skaffe Hvede til Eksport til Bedring af Valutaen, betydeligt i de første Maaneder af 1920, saaledes at Rationeringen for blot at

*Brød-
rationering*

sikre en ringe Hvedemelsforsyning i Resten af Høstaaret maatte genindføres. Tilførsler udefra var praktisk talt umuliggjort paa Grund af de (bl. a. foranlediget ved \$-Kursens Højde) meget store Priser paa amerikansk Hvedemel; der nævntes ca. 125 Kr. pr. Sæk; saa længe der var dansk Hvede at faa i fri Handel til en meget lavere Pris, var der naturligvis ingen Afsætning for det meget dyrere fremmede Hvedemel. Ved Indm. Bkg. 14. Maj 1920 genindførtes Franskbrøds- og Hvedemelsrationeringen med kun 4 Mærker pr. Maaned, og det tillodes Bagerne at blande Byg i Hvedemelet. Efter ny Høst kunde Franskbrødsrationen atter fra 1. September forhøjes til 8 Mærker og var i December 1920—Februar 1921 10 Mærker. Fra 20. Januar 1921 ophævedes Hvedemels- og Franskbrødsrationeringen, da der med de faldende Priser paa Verdensmarkedet ikke mere var nogen Grund til at opretholde Rationeringen, men da det yderligere, for at ikke Statslagrene til sin Tid skulde faa for stort et Tab, maatte være formaalstjenligt snarest at faa solgt Statens Hvede ud. Det i Kornlovens § 8 indeholdte Forbud mod Indførsel af (Rug og) Hvede opretholdtes derfor indtil videre paa samme Maade som hidtil, d: at der mod Indbetaling af en Dispensationsafgift svarende til Forskellen mellem Verdensmarkedets Pris og dansk Pris tillodes Indførsel af Hvedemel og Produkter heraf, medens omvendt Eksportører af Produkter, til hvis Fremstilling der var medgaaet dansk Hvedemel, fik denne Forskel godtgjort, for at deres Konkurrenceevne paa Verdensmarkedet ikke skulde blive svækket ved, at der her i Landet opretholdtes en kunstig høj Pris paa Raa-produktet.

For Grynenes Vedkommende medførte Tilførslerne udefra, at Bestemmelserne efterhaanden kunde afvikles, og efter ny Høst 1919 bortfaldt saavel Fremstillingsreguleringen som Maksimalpriserne helt.

Øl og Spiritus

Ogsaa for Øl- og Spiritusindustriernes Vedkommende kunde Forholdene ret snart lempes. For Øllet gjaldt som Hovedregel Bestemmelsen i Kornloven 1919, hvorefter Indkøb af dansk Korn til Maltning kun kunde finde Sted efter Tilladelse fra Indenrigsministeriet. I Henhold hertil tillodes Indkøb af dansk Byg svarende til en Maanedes Forbrug i de paagældende Virksomheder, og Byg- og Malt nævnet ophævedes. Da der samtidig fremkom fremmed Byg, kunde Bryggerierne ophæve den Rationering, de havde været nødt til at iværksætte overfor deres Kunder, saalænge Produktionen kun kunde bringes op til 55 resp. 90 pCt. af det nor-

male (Aaret 1916). Tilbage var nu alene Mangel paa Olsorter af over 3 % Alkoholstyrke, hvilke Sorter ikke maatte fremstilles af den danske Byg, der var stillet til Raadighed, og ikke havde kunnet fremstilles af de øvrige forhaandenværende Raastoffer. Nu var disse til Stede, og Bryggerierne forberedte sig paa efter Nytaar 1920 at kunne bringe disse stærkere Olsorter i Handelen. Bryggerierne naaede dog ikke saa vidt, idet Indenrigsministeriet — som et Led i Valutareguleringen — ved Bkg. 6. Februar 1920 paany forbød Indbrygning af Øl med over 3 % Alkohol, samt forbød Bryggerier og Malterier uden indhentet Tilladelse fra Indenrigsministeriet at indkøbe saavel danske som udenlandske Raastoffer af enhver Art. Det var kun Forbudet mod Indbrygning af Øl med over 3 % Alkoholstyrke, der blev effektivt; paa den anden Side var det, da det engang bestod, ikke til at faa ud af Verden igen, selv om det ikke mere havde nogen praktisk Betydning; men ingen af de politiske Partier havde Lyst til at foreslaa dette Forbud, som Afholdsfolket satte Pris paa, ophævet. Ved Indm. Bkg. 18. Januar 1921 foretoges da ogsaa kun en teknisk Ændring i Bestemmelserne, samtidig med at der ved et Indførselsforbud mod stærkt Øl blev truffet Foranstaltning til, at Indførselen ikke skulde gaa op over det normale, saalænge Fremstillingen af tilsvarende Øl her i Landet var forbudt. Bestemmelserne herom bortfaldt først i 1923.

Efter at det den 6. Oktober 1917 beslaglagte Lager af Sprit var opbrugt ved Udgangen af Juni Maaned 1919, tillodes det Fabrikkerne i Juli Kvartal 1919 at fremstille og sælge 300 000 Flasker pr. Maaned, hvorved altsaa Produktionen af Drikkespiritus blev genoptaget. Ifølge Kornloven 1919 maatte Indkøb af dansk Korn til Anvendelse i Spiritusfabrikationen kun finde Sted efter Indenrigsministeriets Tilladelse; Gærfabrikationen blev derefter frigivet, og det Tilskud, Staten havde ydet Fabrikkerne til Nedsættelse af Gærprisen, blev af disse senere tilbagebetalt til Statskassen. Fabrikationen af teknisk Sprit var derimod stadig begrænset og blev fastsat til 4 Mill. l à 100 % for Hostaaret 1919/20, medens der i samme Tidsrum maatte fremstilles de hidtidige 300 000 Fl. pr. Maaned, svarende til 1,2 Mill. l à 100 % i et Aar, hvortil kom 0,5 Mill. l til Forskæring. Endvidere tillodes det Spritfabrikkerne at indkøbe dansk Byg, saaledes at de til enhver Tid kunde have Maltbyg paa Lager svarende til en Maanedes Forbrug. I Kornloven 1920 var Omsætningen med Vaarkorn givet fri, men da Forbudet i Bkg. 6. Oktober 1917 mod Ud-

levering af Spiritus fra Fabrikker stadig var gældende, fortsattes den hidtidige statslige Begrænsning af Produktionen. Ved Bkg. 15. Januar 1921 modificeredes de gældende Regler om Fremstilling af og Maksimalpriser paa Spiritus; men Begrænsningen i den fremstillede og indførte Mængde Drikkespirituskonsum er stadig siden opretholdt, medens der til Gengæld er givet de eksisterende Fabrikker Monopol, idet det er forbudt uden Indenrigsministeriets Tilladelse at paabegynde Fabrikation af Spiritus og/eller Gær. For Aaret 1926 var det i Henhold til Indm. Bkg. 28. April 1923 Fabrikkerne tilladt at fremstille 1,32 Mill. l. à 100 % til Drikkespirituskonsum og 0,85 Mill. l. til Forskæring. Denne Mængde blev dog ikke fuldt aftaget, idet den i Krigsaarene indførte Tillægsafgift, der iflg. Lov 1. April 1922 er 15 Kr. pr. l. medens den ordinære Brænderiafgift er 60 Øre, har medført en saa høj Pris for Brændevin, at Forbruget fra gsntl. at være 4,45 l. à 100 % pr. Individ i 1911/15 er gaaet ned til 0,60 l. i 1926.

*Flæske-
rationering*

Medens Brødkornsrationeringen i den første Tid efter Krigens Ophor bibeholdtes baade af Hensyn til Sikringen af Befolkningens Forsyning og for at regulere Prisstigningen, blev Forsyningen med Fedtstoffer meget hurtigt saa rigelig, at Rationeringsmærkerne for Flæsk og Smør alene fik Karakteren af Rabatmærker. Saaledes var der allerede i Begyndelsen af 1919 tilført store Mængder amerikansk Flæsk, der solgtes jævnsides med det danske, idet der dog var fastsat Maksimalavance paa det. Herved mindskedes Efterspørgslen efter dansk Flæsk, Hjemme- og Smugslagtingerne tog af, og efter en Nedgang i Tilførslerne til Slagterierne, der hidrørte fra Standsningen i Tillæget i 1918, øgedes Forsyningen med dansk Flæsk, der iøvrigt, efter at den første Fedthunger var stillet, blev foretrukket af Forbrugerne paa Grund af dets større Magerhed. Fra 1. Maj 1919 blev dernæst Adskillelsen mellem Rygflæsk- og Svinekødmærker ophævet. Denne Adskillelse havde haft til Formaal at tilsikre enhver Forbruger sin Andel i det federe Rygflæsk, saalænge Fedtstofknapheden varede, men kunde altsaa nu opgives. Fra 1. September 1919 gjaldt Flæskemærkerne alene som Rabatmærker, idet de berettigede til Køb af 200 g Flæsk pr. Uge til Maksimalpris, medens dansk Flæsk iøvrigt kunde købes i fri Handel uden Maksimalpris. Dog sikrede Overenskomsten mellem Regeringen og Slagterierne, at de 200 g Flæsk skulde være til Stede. Den i Henhold til Kornloven af 1918 indgaaede Overenskomst, der sikrede Svineproducenterne en fast Pris for hele Produktionen, var iøvrigt Juli Maaned 1919

opsagt af Slagterierne fra 1. September, idet man ønskede snarest muligt at komme ud i fri Forhold og frygtede, at den gældende Ordning skulde hindre Flæskeproduktionen i at komme i Gang og gøre sig gældende ogsaa paa de fremmede Markeder. Der blev derfor fra 1. September truffet en ny Overenskomst, hvorefter Udvalget for de eksportberettigede Svineslagterier ophævedes, medens Slagterierne dog ved et mindre Udvalg skulde bistaa med at fordele 200 g Flæsk pr. Person pr. Uge, for hvilke der skulde betales en paa Grundlag af Eksportprisen maanedlig fastsat Afregningspris. Slagterierne skulde beholde deres Eneret til Slagting af Svin, og det tillodes dem at eksportere, naar Hjemmemarkedet var forsynet med de 200 g. Denne Ordning blev dog kun af kort Varighed, da den var knyttet sammen med en Bemyndigelse for Indenrigsministeren til at holde Prisen paa det til Hjemmemarkedet solgte Flæsk nede gennem Statstilskud, og da denne Bemyndigelse i Oktober 1919 sogtes fornyet, gik Venstre saa stærkt imod, at Afviklingen af den hele Ordning blev fremmet væsentlig stærkere end af Regeringen ønsket. Finansielle Hensyn og Modviljen mod Opretholdelse af Statsadministrationen gik paany sammen i dette Spørgsmaal, og Loven af 31. Oktober 1919 om Befolkningens Forsyning med visse Levnedsmidler og om Stats- og kommunale Dyrtidsforanstaltninger forlængede derfor kun den hidtidige Ordning for November Maaned og endda med et Statstilskud, der var under Halvdelen af det hidtidige. Dette medførte en Forhøjelse af Detail-Maksimalpriserne paa 105 Øre pr. kg inklusive 10 Øres Forhøjelse i Detailhandlernes Avance, medens Priserne paa „Affaldet“ (Hoveder, Hjerter, Lever osv.) holdtes uforandret. Men fra 1. December ophævede Loven af 31. Oktober ganske Statstilskudet og erstattede dette med et til Udstedelse af Rabatmærker bestemt Tilskud til Kommunerne; dette Beløb fastsattes til 3½ Kr. for Tiden 1. December 1919—31. Marts 1920 pr. Indbygger i Kommunen med Undtagelse af Selvforsørgere med Flæsk og disses Husstande samt af Personer, der havde over en bestemt Indtægt. Herved havde to meget væsentlige stadig genkommende Stridsspørgsmaal faaet deres Afgørelse: nemlig for det første, derved at Lovgivningen nu igen vendte tilbage til at støtte de mindre bemidlede i Stedet for samtlige Indbyggere, saaledes som Tilfældet havde været med de i Forbindelse med Rationeringen staaende Prisnedsættelser gennem offentlige Tilskud, og dernæst ved, at man nu løsnede Statstilskudet fra Varen, saaledes at der ikke var nogen Sikkerhed for, at de

mindre bemidlede, selv om de havde Rabatmærker, kunde overkomme at købe Flæsket. Thi Maksimalprisen maatte naturligvis nu yderligere sættes i Vejret; den havde været 1,05 Kr. pr. kg i hele og halve Kroppe indtil 1. Juli 1919, steg derefter til 1,40, var fra 1. November 2,35 og fra 1. December 3,15 Kr. Samtidig med denne sidste Forhøjelse af Prisen i hele og halve Kroppe forhøjedes Affaldspriserne til det dobbelte og de øvrige Detailpriser med 90 Øre pr. kg. Men Afsætningen til England, som man i Slagterikredse med største Længsel saa hen imod, kom ikke i Gang i ønsket Omfang. Slagterierne opsigde den Overenskomst med Indenrigsministeriet, der havde været gældende siden 1. September 1919, til Ophor fra 1. Januar 1920, men de nærmere Forhandlinger i England om Prisen var ikke særlig tilfredsstillende, og Udførselen i hele Aaret 1920 blev ikke mere end 42 Mill. kg mod 126 Mill. kg i 1913. Fra 1. Februar 1920 udbrød en langvarig Strejke paa Slagterierne, og Spørgsmaalet om Udførselen stilledes derved i Bero. Da de Priser, der opnaaedes i England, paa den ene Side ikke var særlig høje (svarende til en Pris af højst 4 Kr. pr. kg i Københavns Flæskehal), og da paa den anden Side mange Svin kom frem og en Del (ulovligt) slagtedes udenfor Slagterierne, kompromitteredes den hele Ordning med Flæsk paa Mærker til Maksimalpris; ja, der opstod endda det kuriøse, at Folk, efter at have indgivet deres Mærker som Bestillingsmærker, ikke hentede Flæsket, men købte andre Steder til lavere Pris, hvorved de Handlende, der havde hjemtaget Mærkeflæsket til den fastsatte Pris, naturligvis bragtes i Vanskeligheder. Ved Indm. Bkg. 11. Marts 1920 ophævedes derfor formelt den hele Flæskeordning, og der bevaredes af den alene Maksimalpris paa Affald og Slagteriernes Eneret til Slagtning af Svin paa under 110 kg Vægt. I Løbet af Sommeren 1920 ophævedes de sidste Maksimalpriser og Slagteriernes Eneret til Udførsel sammen med Udførselsforbudene.

*Smør-
rationering*

Afviklingen af Smørordningen gik forsaavidt lettere, end Tilfældet havde været for Flæskeordningen, fordi Smørproduktionen var forholdsvis større, og navnlig fordi Margarinetilvirkningen i første Halvdel af 1919 atter kom i Gang efter at have ligget stille siden Efteraaret 1917. I Februar 1919 hjemførte Ø. K. 10 000 t Soyabønner, og fra 3. Marts indførtes en Rationering af de af Soyaolien i Forbindelse med noget Kokosfedt samt udenlandsk Smør og Talg fremstillede 1800 t Margarine, saaledes at der i Marts Maaned leveredes 600 g Margarine i Stedet for Halvdelen

af Smorrationen (500 g Smør) til en Pris af 2,30 Kr. pr. kg. mod 3,00 Kr. for Smør. De, der foretrak Smør, kunde dog faa dette ved at ombytte Margarinemærkerne med Smørmærker imod Indbetaling af Forskellen mellem Forbruger- og Eksportpris, nemlig 6 Kr. pr. kg. Herved skulde der samtidig kunne opnaaes en Lettelse for Statskassen ved et formindsket Tilskud til Hjemmeforbruget. Denne Margarineordning, der dog kun gjaldt Husholdningsforbruget, idet de Næringsdrivende stadig var henvist til at købe Smør til Eksportpris, var i Kraft til 4. Maj 1919, længere end først tænkt, fordi de til Margarinefabrikationen fornødne Raastoffer ikke fremkom i saa store Mængder, som var forventet og fornødent til at frigive Produktionen og Handelen med Margarine. Allerede fra Begyndelsen af Marts havde der været Vanskeligheder, idet en Ladning Raastoffer blev forsinket ved Havnestrejke i England; Margarine fremkom derfor fra Ordningens Begyndelse dels for sent, dels, da Manchuolien og Durafedt, fremstillet af Soyabonnerne, udgjorde en stor Bestanddel af den, i mindre velsmagende Stand. Men fra Mejeribrugets og Bevillingsmyndighedernes Side maatte man naturligt ønske, at Ordningen snarest gørligt traadte i Kraft, for at frigøre Smør til Eksport og indskrænke Statskassens Tilskud til Hjemmemarkedets Forsyning. I April kunde man dog begynde at løse Ordningen ved at ophæve et tidligere udstedt Forbud mod Salg af Palmin, da man nu havde Kokosfedt nok til at tillade Salg af det ublandet, og ved at tillade, at udenlandsk Smør og Fedt blev udbudt i fri Handel. Fra 5. Maj ophævedes Smør- og Margarinerationeringen, medens der indtil 31. August paa Rabatmærker tildeltes hver Forbruger 400 g Smør pr. Maaned til den hidtil gældende nedsatte Pris (3 Kr. pr. kg). Ordningen var iøvrigt den, at hele Forbruget paa Hjemmemarkedet solgtes efter de nævnte 3 Kr. Detailpris imod Mærker, enten de udleverede Husholdnings-Rabatmærker eller „Kontrol-Smørmærker“, der solgtes paa Posthusene til 4 Kr. pr. kg, hvorved Smørprisen i fri Handel og til de Næringsdrivende blev 7 Kr. mod før 9 Kr., og senere mindre, da Eksportprisen gik ned; paa den anden Side gik de 3 Kr. op til 3,20 Kr. fra 1. Juli, da Tilskudet efter Dyrtidsloven faldt bort. Fra 1. September 1919 bortfaldt som nævnt Rabatmærkerne, og der fastsattes en Maksimalpris paa 5,50 Kr. pr. kg til Mejeri og 5,90 Kr. i Detailhandelen; herved fastsattes som Maksimalpris den Pris, Staten havde garanteret Mejeribruget for Smør afleveret til Hjemmemarkedet; de øvrige Bestemmelser i Løven af 1918 om Opgørelsen mellem

Staten og Mejeribruget forblev iøvrigt i Kraft til 1. November 1919, saaledes at Staten vilde faa sin Del af en Eksportpris paa over $5\frac{1}{2}$ Kr., men naturligvis ikke havde nogen Garantiforpligtelse, hvis Eksportprisen gik herunder, da Garantiprisen alene gjaldt Smørret til Hjemmemarkedet — et Spørgsmaal, der gav Anledning til en Del Diskussion. Endelig hævedes Forbudet mod Udførsel af Smør fra 6. December 1920. Samtidig ophævedes Smør-Eksportudvalget, og der var saaledes fuldkommen fri Handel med Smør.

*Udførsel
af
Flæsk og
Smør*

Udførselen af Smør var fra 15 Mill. kg i 1918 steget til 37 Mill. i 1919 og 75 Mill. i 1920 og var for saa vidt nogenlunde tilfredsstillende, men Priserne var daarlige, og dette gjaldt baade Flæsk og Smør. Forholdet var, som allerede nævnt, dette, at den engelske Stat havde monopoliseret Indkøb og Fordeling af Flæsk og Smør, og da det sydlige Udland ikke havde Penge at betale med, var det engelske Marked nu som for det afgørende for vor Eksport. Den Udførsel af Smør, der fandt Sted til U. S. A. i 1920 og i de første Par Maaneder af 1921, standsede nemlig paa Grund af Nedgangen i \$-Kursen (hvorved de Priser, der kunde hjembringes i Kroner, ikke mere blev lønnende) og paa Grund af, at Amerika forhøjede Indførselstolden paa Smør. Bestræbelserne fra Landbrugets Side gik da dels ud paa at formaa den engelske Regering til at hæve Restriktionerne, dels paa, saalænge disse bestod, at opnaa den bedst mulige Pris. I denne Hensigt førtes en Række Forhandlinger i London af Repræsentanter for det danske Landbrug, snart alene snart sammen med Industri- og Handelsrepræsentanter, ogsaa for at bevæge England til at sætte den Pris, der forlangtes for Kul, i et rimeligt Forhold til den Pris, der blev givet for Smør. Der opnaaedes dog i det hele og store lidet; for at hjælpe den engelske Industri til forholdsvis lave Arbejdslønninger solgte den engelske Stat Flæsk og Smør til fastliggende Priser og var folgelig ikke villig til at betale mere end fornødent. Overgangsvis var de for dansk Smør dikterede Priser under Kolonismorrets, og Levnedsmiddelkontrolløren indtjente derigennem Beløb til Dækning af de Udgifter, det tidligere havde forvoldt at kobe dansk Smør og sælge det under Kostpris. Yderligere synes det engelske Levnedsmiddelministerium at have dannet Ring sammen med Tyskland, Belgien og Frankrig imod de danske Smørproducenter. Flæskeproduktionen var under disse Forhold i saa langsom Stigning, at Hjemmemarkedet kunde aftage det meste, men for Smørproduktionen var Forholdene vanskelige,

ogsaa fordi Foderstofferne Pris først siden indstillede sig efter det færdige Produkts, og fordi der navnlig i Foraaret 1920 var en saa langvarig So- og Havnestrejke i danske Havne, at store Værdier var gaaet tabt, om ikke Landbruget havde grebet ind, tilvejebragt Arbejdsmandskab baade til Havnene og til Skibene og faaet Smørret og Flæsket af Sted. Først fra 1. April 1921 ophævedes det engelske Indforselsforbud og Indkøbsmonopolet for Smør og Flæsk; Løfter om, at dette saa vidt muligt skulde finde Sted tidligere, synes at have medført, at de danske Smøreksportører afviste en af det engelske Levnedsmiddelministerium tilbudt Pris af 310 sh. pr. cwt. i Slutningen af 1920 til 1. April 1921 og siden maatte nøjes med kun 240 sh., og bidrog desuden til, at Smøreksportudvalget ophævedes fra 6. December 1920, saaledes at de danske Eksportører kom til at staa enkeltvis og svagt overfor det engelske Centralkøb. Grunden til, at dette Skridt blev taget fra dansk Side, var formentlig i første Række at søge i Landbrugets (politiske) Uvilje mod denne Rest af Statsreguleringen, men det hævdedes ogsaa fra Mejeribrugets Side, at det centraliserede Salg vanskeliggjorde Kontrollen med de enkelte Mejeriers Smørkvalitet, og at denne paa en for det hele Mejeribrug faretruende Maade lod betydeligt tilbage at ønske paa et stigende Antal Mejerier.

Loven af 1. November 1918 havde paany for et Aar ordnet Byernes Forsyning med Mælk og ydet Statstilskud til Nedsættelse af Prisen paa Mælk til Born under 6 Aar. Alligevel kneb det i Vinteren 1918/19 navnlig med Hovedstadens Forsyning, og for at hjælpe herpaa ændredes Reglerne om, hvad der maatte forhandles som Mælk og Fløde m. v. saaledes, at det tillodes at afskumme Mælk, der havde over 3 pCt. Fedtindhold, eller iblande skummet Mælk, indtil Blandingen holdt 3 pCt., og forhandle saadan Mælk som „Standard-Sødmælk“. Herved opnaaede man at udnytte Skummetmælken, og da der samtidig indfortes Betaling efter Fedtindhold, og da Mælkeproduktionen paa Grund af Fodertilskud fra Statslagrene var i Stigning, blev Mælketilførslen saa rigelig, at de Forberedelser, Hovedstadskommunerne havde truffet til en Mælkerationering, blev overflødige. Alligevel turde Regeringen, da man naaede frem til Efteraaret 1919, og Loven var ved at udløbe, ikke ophæve Mælkeordningen, idet man ogsaa i Mejerikredse mente, at Bykommunerne ikke paa egen Haand vilde være i Stand til at fremskaffe den fornødne Mælk; Ordningen fornyedes derfor ved Lov 31. Oktober 1919 til 31. Marts 1920 samtidig med,

*Mælk
og Ost*

at Statens Tilskud formindskedes. Saaledes nedsattes f. Eks. Statstilskudet til Fremskaffelse af „Suppleringsmælken“ til Halvdelen, og dette endda kun paa Betingelse af, at den paagældende Kommune betalte den anden Halvdel. Men for i nogen Grad at lette Befolkningen for de Prisstigninger, der vilde følge af Nedgangen i de øvrige Statstilskud, udvidedes Aldersgrænsen for Børn, der kunde faa Tilskud, fra 6 til 12 Aar og Tilskudet fra 10 til 12 Øre pr. Liter. Medens dette Tilskud havde udgjort ca. 6 Mill. Kr. i 1918/19, beregnedes det til i den nye Lovs halve Aars Gyldighedsperiode at skulle udgøre 6 $\frac{1}{4}$ Mill. Kr. Da Ordningen udløb i Foraaret 1920, ophævedes samtidig Tilladelsen til Fremstilling af Standard-Mælk, og det blev paabudt, at Sød-mælken skulde holde mindst 3 $\frac{1}{4}$ pCt. Fedt.

For Ostens Vedkommende bortfaldt de hidtidige Eksportafgifter og Maksimalpriserne ved Salg paa Hjemmemarkedet fra 1. November 1919 og Udførselsforbudet og dermed Oste-Eksportudvalget fra 29. Juni 1920. Forskellige Bestemmelser om Vandindhold og Tørstofprocenter, der var indført i December 1918, bibeholdtes dog, idet de ønskedes af Mejeribruget til Forbedring af den danske Osts Kvalitet og dermed dens Konkurrence-Evne, og de fæstnedes endeligt ved Lov 11. Marts 1921.

Talg og teknisk Fedt Ved Indm. Bkg. 31. Marts 1919 ophævedes den i Oktober 1917 fastsatte Talgordning, og i April bortfaldt Rationering af teknisk Fedt fra Talgsmelterierne til Forbrugerne. Derimod bibeholdtes Reglerne om, at Raaprodukterne til Destruktionsfedtet (selvdøde Dyr, Kød og Slagteaffald af saadanne) kun maatte sælges til og oparbejdes af de af Landbrugsministeriet autoriserede Virksomheder, og disse Regler optoges i det hele uforandret i Lov af 30. Juni 1922 om Anvendelse af selvdøde Dyr.

Endvidere ophævedes Sæbeordningen. Forholdet havde her været det, at det tekniske Fedt fordeltes til Sæbefabrikkerne efter disses Produktion i 1916 og til en Pris af 1,90 pr. kg, hvorved der opsamledes en Fond „Sæbefonden“ af Forskellen mellem denne Pris og de 1,30 Kr., som Talgsmelterierne erholdt. Denne Fond indgik i Efteraaret 1919 i Statskassen, da det var klart, at den Anvendelse til Fastholdelse af Maksimalpriserne paa Sæben, som havde været Formaalet med den, ikke blev paakrævet. Der fremstilledes nemlig ikke mere Maksimalsæber, der aldrig havde været særlig eftertragtede, og som derfor gik ud, da der kort efter Nytaar 1919 baade kom Olie og Fedt til Fremstilling af mere højtprocentige Sæber og ogsaa færdige fremmede Sæber. Barber-

sæberationeringen ophævedes, men selv efter at Bestemmelserne om Sæbernes Sammensætning ikke mere havde praktisk Betydning, vedblev de at bestaa, fordi der overvejedes og forhandlede om en almindelig Kontrollovgivning for Fremstilling af Sæbe. Disse Forhandlinger blev dog sluttelig paa Grund af Industriraadets Modstand resultatløse, og Sæbeordningen ophævedes derfor ved Indm. Bkg. 30. November 1920.

Afviklingen af Sukkerordningen blev ret langvarig, fordi den finansielt hvilede i sig selv, og man længst muligt vilde bevare den lave Pris paa Husholdningssukker, som Ordningen uden Udgift for Statskassen indeholdt. Derfor bemyndigedes Indenrigsministeren paany ved Lov 14. April 1919 til at træffe en Ordning for det kommende Sukkeraar igennem en Overenskomst med Fabrikkerne paa Basis af en Garantipris til Roedyrkerne af 2,40 Kr. pr. 50 kg Roer. Men da det var Hensigten i overvejende Grad at lægge den Stigning i Sukkerprisen, der i 1919/20 vilde fremkomme som Folge af stigende Produktionsomkostninger, paa Industrisukkeret, og det derfor kunde befrygtes, at Indførselen udefra vilde give billigere Varer, hvorved Ordningens hele finansielle Grundlag vilde blive forrykket, gav Lov af 11. August 1919 Indenrigsministeren Bemyndigelse til at forbyde Indførsel af Sukker her til Landet. Fra 1. November 1919 sattes Detailmaksimalprisen derefter op fra 46 til 50 Øre for at give de Handlende en noget større Avance og yderligere til 58 Øre paa Grund af Bortfaldet af de 8 Øres Tilskud i Kornloven af 1918, medens Prisen for Sukker til Næringsbrug gik op fra 96 til 140 Øre pr. kg. Samtidig ophævedes Rationeringen saaledes, at enhver, udover det rationerede Kvantum til 58 Øre, kunde kobe den Mængde, han vilde, efter en Pris af 140 Øre. Imidlertid medførte Valutavanskelighederne og de Planer, der i den Anledning var fremme om at øge Udførselen af Produkter her fra Landet, at Indenrigsministeriet for at frigøre Sukker til Eksport ved Bkg. 29. Januar 1920 genindførte Sukkerrationeringen med de samme Rationer og den samme Rabatordning som inden 31. Oktober. For at den hjemlige Sukkerindskrænkning ikke skulde medføre en forøget Import af Sukkervarer fra Udlandet (Indførsel af Sukker var jo forbudt), og Foranstaltningen derfor blive resultatløs set i Forhold til den udenlandske Betalingsbalance, blev det ved Indm. Bkg. 20. Febr. 1920 ogsaa forbudt at indføre Sukkervarer.

*Sukker-
rationering*

Da Sukkerprisen paa Verdensmarkedet i disse Maaneder var stigende (til ca. 2 Kr. pr. kg), og da det var en Forudsætning,

at Prisen paa Industrisukkeret skulde følge Verdensprisen, forhøjes i Marts 1920 Husholdningssukkeret med 10 og Industrisukkeret med 20 Ore pr. kg. Disse Priser kunde ogsaa opretholdes i 1920/21, tiltrods for at Loven om Sukkerordningen for dette Sukkeraar af 28. Juni 1920 satte Roeprisen op til 3 Kr. pr. 50 kg. Man havde nemlig ved en fordelagtig Eksport i 1919/20 indtjent et Overskud paa 21 Mill. Kr. og regnede derfor med, at der ved Hjælp af denne Reserve kunde skaffes Balance i det nye Aar. Imidlertid blev Høsten i 1920 mindre end forventet, og da samtidig Prisen paa Verdensmarkedet faldt, udeblev den paaregnede Indtægt af Eksporten, og der medgik ikke blot de 21 Mill. Kr., men yderligere ca. 8 Mill. Kr., idet Regeringen ikke, samtidig med at Sukkerpriserne paa Verdensmarkedet faldt, vilde forhøje Sukkerprisen her i Landet. Denne forblev derfor uændret, og der skete ingen anden Forandring i Sukkerordningen, end at det absolute Indførselsforbud mod Sukkervarer blev erstattet med en Indførselsafgift. Indførsel af Sukker var og maatte navnlig nu med den lave Verdenspris vedblive at være forbudt, og Staten maatte være interesseret i at faa sit Sukker solgt til den kunstig høje Pris, saaledes at en lignende Ordning som for Sukkervarerne ikke var ønskelig, saa meget mere som Indførsel af Sukker altid under normale Forhold har været betydningsløs, i Modsætning til Indførselen af Sukkervarer. Indførselsafgiften for disse svarede til Forskellen mellem Kr. 1,60 og Verdensmarkedets Pris, hvorved Indførselen iøvrigt kunde gives fri; samtidig blev der, for at den danske Industri ikke skulde blive hæmmet i Konkurrencen ved, at Sukkerprisen her i Landet naaede 1 Kr. op over Verdensprisen, tilstaaet Eksportører af danske Sukkervarer en tilsvarende Godtgørelse. Denne ophævedes fra 1. November 1921 eller en Maaaned senere end den øvrige Sukkerordning, for at Industrien ikke skulde blive nødt til at konkurrere med de indførte Varer, naar dens egne Varer var fremstillede af Sukker til Kr. 1,60 pr. kg.

*Honning og
Sirup*

Da der, efterhaanden som Sukkerrationeringen havde varet nogen Tid, og Lagre hos Handlende og Industridrivende var brugt op, blev kraftigt Begær efter Sukker, især til Næringsbrug, underkastede mange Sukkervaretilvirkere Sukkeret en ringe Behandling og solgte det til høje Priser som Kunsthonning og Sirup. Ved Indm. to Bkg. af 24. August 1918 fastsattes der derfor Maksimalpris paa disse Varer og Regler for Maksimalindhold af Vand og Minimalindhold af Invertsukker. Da Sukkerforsyningen kunde udvides i Foraaret 1919, havde disse Bkg. ikke mere nogen Inter-

esse og ophævedes; men da Sukkerrationeringen genindførtes i 1920, bestemtes det, at kun Apotekere maatte fremstille og forhandle Kunsthonning og Sirup. Da tidligere Fabrikanten af disse Varer dog fik deres Sukkerration, for at ikke de og deres Arbejdere skulde blive uden Beskæftigelse, var Bestemmelsen saa urimelig, at den ophævedes 22. Maj 1920, uden at der i denne 2den Rationeringsperiode iøvrigt fastsattes Regler for Fremstilling af og Handel med disse Varer. Da endvidere Priserne paa Bihonning og -Voks truede med at stige for højt, fastsattes ved en anden Bkg. 24. August 1918 (ophævet 8. Marts 1921) Maksimalpris paa disse Varer.

Da Importen af Skotøj igen kom i Gang, hævdede Skotøjsimportørerne, at den i Bkg. 20. Juli 1918 indeholdte Bestemmelse om, at Forhandling af importeret Fodtøj kun maatte finde Sted efter dertil indhentet Tilladelse fra Den overordentlige Kommission, medførte en Standsning af Importen, fordi ingen turde løbe den Risiko at hjemtage Fodtøj, for hvilket Forhandlingstilladelse kunde blive nægtet. Indenrigsministeriet ændrede derfor ved Bkg. 8. Marts 1919 Bestemmelsen derhen, at indført Fodtøj kunde sælges uden særlig Tilladelse men iøvrigt under Iagttagelse af Reglerne om Avanceberegning m. v. i Lighed med, hvad der gjaldt for det her i Landet tilvirkede Fodtøj. Da iøvrigt det indførte Fodtøj gik ned i Pris, og da paa Grund af Prisfald for Raavarerne Prisen paa det her tilvirkede Fodtøj ogsaa faldt, blev det under aftagende Efterspørgsel Detailhandlerne ugorligt at komme af med det tidligere indkøbte dyrere Fodtøj, naar det nye var istemplet en lavere Pris. Det tillodes derfor Fabrikkerne at opføre med at istemple Prisen, og det tillodes Detailhandlerne at foretage en Udjævning af Priserne paa deres Lagre og efter Udjævningen forsyne Fodtøjet med et Prismærke. Prisfaldet og den standsede Afsætning medførte iøvrigt en Overfyldning af Lagrene, hvorfor der gaves Skotøjsfabrikanten og -forhandleren Dispensation fra Indm. Bkg. 3. Oktober 1918 om Forbud mod Oplagring, saaledes at det tillodes at sælge til Oplagring og Eksport ialt 750 000 Par Fodtøj. Hele Partiet blev dog ikke udført paa Grund af Vanskeligheder med Klausulerne, og da der i Efteraaret 1919 blev Efterspørgsel paa Hjemmemarkedet, gik en Del over i dette. Udførselsforbudet for Læderfodtøj hævdedes ved Justitsmin. Bkg. 24. November 1920 og samtlige Bkg. vedrørende Skotøjsordningen ved Indm. Bkg. 3. Januar 1921. Avance-Reguleringen var

*Huder.
Læder og
Skotøj*

dog forinden bleven uden Betydning, fordi Prisfaldet i 1920 medførte en væsentlig Nedgang i Virksomhedernes Udbytte.

Noget tidligere var Hude- og Læderordningen blevet ophævet. Det viste sig nemlig ved en Hudeoptælling i Juni 1920, at der var tilstrækkelige Beholdninger her i Landet, hvortil kom at de fastsatte Hude- og Lædermaksimalpriser nu laa over, hvad der virkelig betaltes. Den 29. Juni 1920 ophævedes den hele Hude- og Læderordning, idet Udførselsforbudene ved Justitsmin. Bkg. s. D. ogsaa hævedes. Ved Afviklingen af Skotøjs- og Hudeordningen var en af Krigsaarenes mest indviklede og vanskeligste Reguleringer bragt til Afslutning. Det hævdedes, at de opnaaede Resultater havde været tilfredsstillende, at de fastsatte Begrænsninger i det hele var gennemført, og at det var lykkedes at forsyne Befolkningen med Fodtøj til rimelig Pris, vistnok i ikke ringe Grad fordi Priserne paa Huder og Læder var holdt nede.

Fiskeriet

Som nævnt i forrige Hovedafsnit (S. 145) fornyede Loven af 1. November 1918 Regeringens Bemyndigelse til at yde Statstilskud til Nedsættelse af Prisen paa Produktionsmidler til Fiskeriet for Tiden indtil 1. April 1919, idet der nu efter den amerikanske Overenskomst's Ikrafttræden kunde ventes rigeligere Forsyning af disse Varer. Af de 6 Mill. Kr., der var bevilgede efter Loven af Marts 1918, kom dog stadig kun en Del til Udbetaling, igen paa Grund af manglende Varer; ved Lov 9. Juni 1920 bemyndigedes Regeringen som en Slags Erstatning for, at der af de 6 Mill. Kr. ialt kun var udbetalt 3,7 Mill., til at yde Udlaan paa forskellig Maade, bl. a. $\frac{1}{2}$ Mill. Kr. til Driftskapital for et Fællesindkøb, som Fiskerne ønskede at danne for at skaffe sig billigere Driftsmidler. Forholdene var nemlig igen blevet vanskelige, fordi Afsætningen til Udlandet paa Grund af Centralmagternes svigtende Købeevne i det væsentlige var standset, og de Priser, der kunde opnaas for Fangsten, derfor hyppigt ikke var i Stand til at dække Produktionsomkostningerne; ogsaa for Finansaaaret 1921/22 forlængedes denne Bemyndigelse for Regeringen. Endvidere forlængedes ogsaa Understøttelsen til arbejdsløse Fiskere, der af de nævnte Grunde var kommet i Nød, igennem en Lov af 28. Juni 1920 for Tiden indtil 31. Marts 1921. Understøttelserne skulde dog nu udbetales gennem Hjælpekasserne med $\frac{2}{3}$ Statsrefusion, medens Statskassen tidligere havde dækket hele Beløbet.

Medens disse forskellige Bestemmelser om Støtte til Fiskerne

saaledes opretholdtes en rum Tid, ophævedes Reguleringen af Priser og Fangst ret snart. I Lobet af Marts 1919 ophævedes saaledes praktisk talt Maksimalpriserne paa al Fisk, fersk, saltet eller roget, efter at man endnu saa sent som ved Indm. Bkg. 1. Februar 1919 havde søgt at komme over de store Vanskeligheder, som Transportomkostningerne til de forskellige Dele af Landet lagde i Vejen for en ensartet Højestepris. Men da som nævnt Markedet nu blev rigeligt forsynet, fik Fiskerne ikke Maksimalpris for deres Varer, hvorimod Detailhandlerne, der var bedre organiserede, opretholdt Maksimalprisen ved Salg til Forbrugere som en Slags Stats-Takst, et ikke ualmindeligt Fænomen i disse Aar. Indm. Bkg. 12. Marts 1919 ophæver derfor samtlige disse Maksimalpriser, medens Bestemmelsen om, at al Fangst, fanget fra danske Baade, skulde føres til dansk Havn og dermed Udførselskontrollen bibeholdtes. Men den 15. Juli 1919 ophævedes ogsaa disse sidste Bestemmelser af Fiskeordningen.

De meget urolige Arbejdsforhold ude og hjemme, der fulgte i den nærmeste Tid efter Krigens Afslutning, gjorde Tilførslerne af fremmede Brændselsstoffer overmaade usikre og svingende. Det skal saaledes nævnes, at mod Slutningen af 1918 blev Kulknapheden i Storbritannien, fordi den formindskede Produktion ikke kunde dække det hjemlige Forbrug, saa stærk, at der i Begyndelsen af November udstedtes Forbud mod Udførsel af Kul fra Skotland til neutrale Lande, og i Begyndelsen af December kom et lignende Forbud mod Udførsel fra England. Disse Forbud varede til midt i Januar 1919. Samtidig betød Vaabenstilstanden og Revolutionen i Tyskland, at Tilførslerne fra dette Land i stort Omfang svigtede. Saaledes modtog vi fra Storbritannien i Maanederne Oktober 1918—Februar 1919 inkl. 374 000 t Stenkul mod 421 000 t i de samme fem Maaneder af det foregaaende Aar og fra Tyskland 140 000 t mod 299 000 t.

Under disse Forhold havde Indenrigsministeriet allerede i Oktober 1918 paabudt en tidlig Lukketid for Teatre, Beværtninger, Butikker og Lagre, medens det i Marts 1919 blev forbudt at anvende Kul og Koks i Damp- og Sugegasanlæg, forsaavidt der fandtes Dieselmotorer, som kunde yde den fornødne Energimængde. Men mod den lysere Tid kunde de strenge Lukkebestemmelser mildnes, og de meget rigelige Tilførsler af Kul og Koks, som var hjemkomne i Foraars- og de første Sommermaaneder, medførte ogsaa, at Indm. i Juli 1919 tillod Husholdninger m. fl. til Opvarmningsbrug at sikre sig et Aars Forbrug, medens Bkg. 13.

September 1917 kun tillod $\frac{1}{2}$ Aars. Men netop samtidig var der udbrudt Minearbejder-Strejke i Yorkshire, og da den ved Udgangen af August sluttede, indtraadte et andet Forhold, der ligeledes stærkt formindskede vore Kultilførsler. Den engelske Tommerkontrollor forlangte nemlig, at danske Skibe, der hentede Kul i England og ønskede Bunkers, til Gengæld skulde sejle Træ fra Østersoen til England til ret lav Maksimalfragt. Dette vilde vi først ikke gaa ind paa, og de danske Skibe maatte derfor blive liggende i ca. 6 Uger i de engelske Havne paa et Tidspunkt, da der var rigelige Mængder af Kul til Eksport. Til Slut maatte vi dog give efter. Men nu udbrod der i Slutningen af September Jernbanestrejke i England, og al Udførsel af Kul og Koks blev forbudt. Strejken varede kun en Uge, og Afskibningerne kom saa efterhaanden i Gang igen. Endvidere paavirkede vore hjemlige Havnestrejker den regelmæssige Forsyning, og samtlige disse Forhold medførte, at Indm. ved Bkg. 19. September 1919 paany satte Bestemmelserne om $\frac{1}{2}$ Aars Forsyning i Kraft og i Oktober forbød Anvendelse af udenlandsk Brændsel til forretningsmæssig Tørring eller Konservering af Kartofler og Grønsager, hvorhos Bestemmelserne om den tidlige Lukketid genindførtes.

Ved Overgangen til Aaret 1920 opstod der paany betydelige Forsyningsvanskeligheder ved, at de engelske og navnlig de skotske Kulminearbejdere forlængede Juleferien langt ind i Januar Maaned. Da Importen fra Amerika, af hvilken man havde ventet sig en Del, blev betydningsløs paa Grund af Strejker derovre og paa Grund af \$-Kursens store Stigning, og da Tysklands Udførsels-
evne var ringe og helt ophørte efter Spa-Overenskomsten i Juli 1920, var der saaledes i det hele Grund til Bekymring og til streng Sparsommelighed. En indenrigsministeriel Meddelelse af 12. Februar 1920 peger indtrængende derpaa. Men hertil kom et andet Forhold: Under de Foranstaltninger, der af det i December 1919 nedsatte Valutaraad ønskedes truffet til Bedring af vor Handelsbalance, var ogsaa en Indskrænkning af Kultilførslerne. Det blev derfor af Valutaraadet efter Forhandling med Den overordentlige Kommission bestemt kun at give Valuta til Kul, der hjemfortes paa Fragnævnets Dampere (ogsaa for at undgaa at der kom Kul hertil, der havde betalt den meget højere Fragt i det aabne Marked, og hvis Pris frygtedes at skulle trække den almindelige Pris med op). Bestemmelsen fik ikke større Betydning, dels fordi England samtidig begrænsede Eksporten meget stærkt

(der var saaledes tiltænkt Danmark 60 000 t pr. Maaned, medens Fragtnævnet mente under gunstige Forhold at kunne hjemsejle 200 000 t pr. Maaned), dels fordi der paany ved Udgangen af Marts udbrød Havnestrejke i Kjobenhavns Havn, der varede i 6 Uger. Men alt i alt var Tilstanden en saadan, at Indenrigsministeriet under 23. Februar 1920 stærkt indskrænkede Forbruget af Gas og Elektricitet. Saaledes skulde Teatrene lukke en Dag om Ugen; Beværtninger, hvis Lukketid sættes til Kl. 10¹/₂, maatte ikke servere varm Mad efter Kl. 9; Kirker, Ventesale, Danselokaler m. v. maatte ikke opvarmes til over 10° C. etc. Kommunalbestyrelserne skulde drage Omsorg for, at Gas- og Elektricitetsforbruget gik ned til ²/₃ af, hvad det havde været paa samme Tid i 1913. Lysreklamer maatte ikke brænde, Butiksvinduer ikke oplyses.

Hen ad Sommeren steg imidlertid Udførselen af Kul fra Storbritannien. Da Priserne samtidig undergik en overordentlig Stigning, bl. a. under Frygten for ny Grubestrejke, medførte dette, at Importørerne foretog store Indkøb og hyppigt yderligere drev Priserne op ved at konkurrere mod hinanden. Indenrigsministeriet henstillede da i Juni 1920 til de store Forbrugergrupper at foretage organiserede Indkøb og forlængede ved en Bkg. 29. Juni 1920 igen Forsyningsperioden for udenlandsk Brændsel til Opvarmning fra ¹/₂ til ¹/₁ Aar, medens en anden Bkg. af s. D. bemyndigede i Hovedstaden Magistraten ellers Amtmændene, til at fastsætte Maksimalpris for udenlandsk Brændsel, ved en tredje Bkg. af s. D. kodificeredes de gældende Regler for Bidragene til Reguleringskassen, Maksimalfortjeneste m. v. Der opnaaedes imidlertid ikke Enighed om Fællesindkøb, bl. a. fordi der allerede, før Forhandlingerne herom paabegyndtes, var sluttet for saa store Partier, at Spørgsmaalet havde tabt i praktisk Betydning. Den engelske Kulstrejke udbrød den 16. Oktober og sluttede den 5. November 1920. Men samtidig satte Faldet i Verdenskonjunkturerne ind; Efterspørgslen efter og Forbruget af Kul mindskedes; vi var desuden vel forsynede gennem Sommerens Import, og der var derfor ingen Grund til at opretholde Restriktionerne længere, hverken med Hensyn til Forbrugskvantiteter eller Pris. I December 1920 mildnedes derfor Lukkebestemmelserne, og ved Indm. Bkg. 10. Januar 1921 ophævedes de gældende Bestemmelser om Begrænsning i Forbruget af udenlandsk Brændsel og om Prisberegning for dette, hvorefter „Reguleringskassen for Overliggedags-

penge“ traadte i Likvidation, og Statens Kulfordelingsudvalg opløstes.

Brænde

Da Brændselsloven af 1918 udløb den 31. Marts 1919, foreslog Indenrigsministeren Loven forlænget paa et Aar. De i Rigsdagens Oppositionspartier og vel navnlig i Partiet Venstre herskende stærke Krav om Krigsadministrationens snarlige Afvikling medførte imidlertid, at Landstinget kun ønskede Loven forlænget til Efteraaret 1919, for at Rigsdagen til den Tid kunde tage Stilling til, om Stats-Foranstaltninger til Fremskaffelse af indenlandsk Brændsel i Vinteren 1919/20 var paakrævede. Da denne Begrænsning af Lovens Varighed vedtoges mod Regeringens Ønske, og da Indenrigsministeren frygtede for, at Brændselsnævnet under et muligt forestaaende Ophør af Loven ikke vilde finde sig forpligtet til i paakommende Fald at foretage Forberedelser for den kommende Vinter, blev det paa Ministerens Initiativ i Loven udtrykkeligt paalagt Nævnet at gøre Indstilling til Indenrigsministeren i betimelig Tid, forsaavidt Forholdene maatte udvikle sig saaledes, at Pligthugst i Vinteren 1919/20 maatte anses for ønskelig. En saadan Indstilling fremkom i August og blev Grundlag for Lov 31. Oktober 1919 om Afvikling af Brændselsloven samt om Foranstaltninger til Befolkningens Forsyning med Brænde af Hugst 1919/20. Situationen med Hensyn til Tilførsel af udenlandsk Brændsel, jfr. foran, medførte nemlig paa den ene Side, at man maatte anse en Ordning for den indenlandske Brændselsproduktion for nødvendig, paa den anden Side var Tilstanden dog en saadan, at denne Ordning kunde træffes under lempeligere Former end for de foregaaende Aar. Loven tilsikrer derfor Kommunerne fortrinsvis Ret til i Tiden fra 1. Juli 1920 til 31. Juni 1921 at købe indtil 60 % af de Mængder Brænde, de havde købt i 1919/20, hvorfor det paalægges Skovejerne i Vinteren 1919/20 at hugge indtil 60 % af de Brændemængder, som den pligtige Hugst for hver Ejer i 1918/19 udgjorde, altsaa ialt ca. 450 000 m³, medens det paa den anden Side i Modsætning til før nu var tilladt at hugge ud over det pligtige Kvantum. Der var altsaa ikke her, som tidligere, Tale om, at der for hele Landet skulde fremskaffes en bestemt Mængde Brænde, der reparteredes ud over samtlige Skovejere, og hvorved det kunde blive nødvendigt at fastsætte det pligtige Kvantum paa Trods af forstnæssige Hensyn, hvilket Kvantum derefter i sin Helhed skulde afleveres; den ny Ordning gjorde hele Kontrolapparatet meget simplere, og Loven ophævede Brændselsnævnet fra senest 1. November 1920 samt

gav nærmere Regler for Afviklingen af de i Henhold til de tidligere Brændselslove foretagne Ekspropriationsforretninger m. v. Endvidere ophævede Loven Bestemmelserne om Ekspropriation af Skove, Moser og Brunkulslejer, Udskrivning af Arbejdskraft og Køretøjer til Brændselets Tilvejebringelse og Transport samt tvungen Indkvartering af de udskrevne Arbejdere. Indenrigsministeriet fastsatte derefter de nærmere Regler for Hugsten, Maksimalpriser m. v. samt, at Stødbrænde (i Modsætning til tidligere) nu ikke kunde medregnes i den pligtige Hugst.

Medens Forslaget om Forlængelsen af Brændselsloven i Foraaret 1919 havde givet Anledning til en ret bitter politisk Forhandling, gik Loven om Efteraaret 1919 ret roligt igennem Rigsdagen. I Foraaret 1920 faldt Regeringen, og da man naaede frem til Efteraaret 1920, turde den nye Regering, hvis Parti i Foraaret 1919 havde hindret Lovens Forlængelse til Foraaret 1920, under de foreliggende Forhold ikke lade Brændselslovgivningen ophøre; navnlig var det den paa det Tidspunkt forestaaende engelske Kulstrejke, der virkede foruroligende. Men yderligere gik den nye Lov af 1. November 1920 tilbage bag ved 1919-Loven, idet den fastsatte en samlet Plighthugst og ingen Ret til Hugst ud over denne; Lovens væsentligste Bestemmelser var iøvrigt følgende: Der skulde i Vinteren 1920/21 fremskaffes et samlet Kvantum Brænde for hele Landet af Størrelse som det ved Plighthugsten i 1919/20 producerede. Dog skulde dette Kvantum fordeles paa de enkelte Ejendomme med Hensyntagen til Ejendommenes Ydeevne og Egnens Brændselsfattigdom. De i 1919/20 indførte friere Forhold havde nemlig mange Steder medført en Hugst af et Omfang saa stort, at man fra forstkyndig Side ansaa det for uforvarsligt ikke ved den ny Hugst at tage Hensyn hertil; ogsaa af denne Grund blev det paany forbudt at hugge mere end det pligtige Kvantum undtagen med særlig Dispensation. Indenrigsministeriet fastsatte som sædvanligt de nærmere Regler for Hugsten, om Maksimalpriser, om Leveringspligten til Kommunerne, idet disse var berettigede til at erholde det samme Kvantum fra den enkelte Skovejer, som hans pligtige Leverance til samme Kommune udgjorde i 1919/20. Det manglende maatte dækkes andetsteds fra, idet Kommunerne inden 31. December 1920 skulde have fremsat deres Begæring om Brænde; hvis Skovejeren ikke selv kunde forskaffe sig den fornødne Arbejdskraft til at fremskaffe Brændet, kunde Administrationen gøre Levering til de paagældende Kommuner afhængig af, at de — eventuelt ved at føre Be-

tingelsen videre til Brændemodtagerne i Kommunen — selv stille den fornødne Arbejdskraft til Raadighed. Tilsvarende Bestemmelser fandtes ikke i Loven af 31. Oktober 1919, medens de tidligere Love paa dette Punkt jo gik meget videre, idet de gav Indenrigsministeren Bemyndigelse til at paalægge Kommunerne Udskrivning af Arbejdskraft.

Da man var naaet over Nytaar 1921, havde Forholdene, som tidligere omtalt, ændret sig saa stærkt, at Indenrigsministeren ved Bkg. 25. Januar 1921 standsede Pligthugsten, forsaavidt de fra Kommunerne modtagne Bestillinger var fyldestgjort, og de Skovejere, der iflg. Bkg. 26. November 1920, § 28, havde Ret til at forlange, at Staten skulde overtage den Del af deres Pligthugst, de ikke selv kunde afsætte, fik en Frist paa 8 Dage til at fremsætte deres Forlangende.

Tørr

Ligesom for Brændets Vedkommende vedblev de offentlige Foranstaltninger til Fremskaffelse af Tørv at være i Kraft til Nytaar 1921. Forholdet var dog her dette, at Priserne paa Tørvene kom til at spille en meget stor Rolle, fordi man fra Landbrugets Side i og for sig stod sammen med Forbrugerne i at ønske en lav Maksimalpris paa Tørv; herved blev der nemlig lagt et naturligt Pres paa de Arbejdslønninger, der kunde opnaaes i Tørve-moserne, og som var af Betydning for de øvrige Landarbejderlønningers Højde. Paa den anden Side var det navnlig fra Landbruget, at Kravet om Erhvervslivets hurtige Frigørelse fra Stats-administrationen rejstes og herunder om Bortfald af Maksimalprisen paa Tørv. Et Forslag til nye, noget forhøjede Maksimalpriser, der i Henhold til Loven af 30. August 1919 blev forelagt Rigsdagens Afviklingsudvalg, opnaaede ikke Tilslutning i dette og bragtes derefter for Rigsdagen, hvor det efter en heftig Debat forkastedes af Landstinget den 25. Marts 1920, faa Dage forinden den radikale Regering blev styrtet. Derimod vedtoges et samtidig forelagt Lovforslag (stadfæstet 28. Juni 1920), indeholdende Bestemmelser om Brændselsnævnets Ret til Ekspropriation af Moser, Tørvejord, Spormateriel m. v., der jo ikke mere indeholdtes i Brændselsloven. Loven af 28. Juni, der udløb 31. Oktober 1920, kom dog saa sent, at den formentlig ikke fik større Betydning; men da Priserne paa udenlandsk Brændsel ved Begyndelsen af Vinteren 1920/21 som nævnt faldt stærkt samtidig med, at Forsyningerne blev rigelige, mistede ogsaa Tørvene den store praktiske og politiske Interesse, der havde knyttet sig til dem.

Medens Tørveproduktionen i 1919 ansloges til 2700 Mill. Stkr.,

beregnedes den for Sæsonen 1920 til godt 4000 Mill. Stkr. I 1918 havde den fremstillede Mængde udgjort 4500 Mill. Stkr., og det hævdedes, at Fastholdelsen af en uforandret Maksimalpris i 1919 foranledigede denne Tilbagegang i Produktionen, fordi Prisen, eftersom Arbejdsløn m. v. steg, ikke gjorde Produktionen tilstrækkelig lønnende.

Sammenholder man Tallene for Produktionen af Brænde og Tørv i Aarene 1919 og 1920 med Indførselstallene (S. 76) og med Produktionstallene for 1917 og 1918, vil det vise sig, at den ringe Bedring, der i de to Efterkrigsaar var i Importen, blev opslugt af den stærkt formindskede hjemlige Produktion navnlig af Brænde, og at den udpræget nervøse Stemning, der prægede Forhandlingerne om Brændselsforsyningen i disse Aar, derfor for saa vidt har sin naturlige Forklaring.

3. De store Erhvervsgrene.

Saaledes som omtalt foran S. 220, havde Landbrugsudforselen i disse første Aar efter Krigen mange og store Vanskeligheder at kæmpe med, og det var derfor set fra et rent Landbrugssynspunkt et Held, at Staten stadig ansaa det for paakrævet at varetage Brødkornsforsyningen, fordi Landbruget derved undgik en Del af det Tab, som den stærke Prisnedgang paa Kornvarerne i 1920/21 ellers vilde have forvoldt. Det viser sig da ogsaa, hvis man sammenstiller Indtægterne for Hovedlandsdele som tidligere gjort (sidst S. 163), at Landdistrikterne i 1920 havde en stærkere Indtægtsstigning end Byerne, hvoraf navnlig Hovedstaden var stærkt mærket af de ved Aarets Udgang konstaterede Konjunkturtab.

		Aaret 1913	Aaret 1919	Aaret 1920
Hovedstaden....	{ Indkomst Mill. Kr...	384	1387	1583
	{ Forholdstal.....	100	361	412
Provinsbyerne ..	{ Indkomst Mill. Kr...	210	770	946
	{ Forholdstal.....	100	363	450
Landdistrikterne	{ Indkomst Mill. Kr...	315	1202	1482
	{ Forholdstal.....	100	382	471
Hele Landet....	{ Indkomst Mill. Kr...	909	3359	4011
	{ Forholdstal.....	100	370	441

Som Helhed bærer Tallene iøvrigt Vidne om den stærke Forringelse i Pengeværdien, der gik for sig gennem disse Aar, og

som maaske nok medførte en større Indtægtsfremgang for Landbruget end for de øvrige Erhverv, fordi adskillige af Landbrugets Udgifter (Renter, Skatter m. v.) bevæger sig tungere end tilsvarende Udgifter for Byerhvervene. Ogsaa dette hjalp til at bære Landbruget over den Skuffelse, som den langsomme og usikre Genskabelse af Eksporten førte med sig. Iøvrigt skal Produktionsforholdene m. v. i Landbruget i disse Aar i Sammenhæng med de foregaaende Aar nærmere blive omtalt i 6te Hovedafsnit, S. 277.

Industrien Medens Landbruget saaledes i det hele havde vanskeligt ved efter Krigens Ophør at komme i Gang igen, laa Forholdene væsentlig bedre for Industrien. De tomme Lagre og Mangelen paa mange Varer baade paa Hjemmemarkedet og i andre Lande gav en stor Efterspørgsel, og da Tilførslerne ret hurtigt muliggjorde Produktionens Genoptagelse, steg Industriens Beskæftigelsesgrad saa stærkt, at den allerede i Maj 1919 var normal og senere endnu højere (jfr. Tabellen over Arbejdsløsheden S. 164). Ganske vist var Arbejdsforholdene navnlig i 1919 højest urolige (jfr. S. 286), og Kulpriserne i 1919 6 Gange og i 1920 10 Gange saa høje som normalt, saaledes at Udbyttet i det hele ikke blev særlig stort; dette gav sig ogsaa Udslag i det stadige Fald i Industriforetagendernes Aktiekurser, der bragte Gruppens Indekstal ned fra 195 i 1918 til 163 i 1919 og 116 i 1920. Men indtil Efteraaret 1920 var der dog almindelig Tilfredshed med Forholdene, bl. a. ogsaa fordi den danske Krones stadige Fald følte som en forøget Beskyttelse overfor Importen fra Udlandet og desuden muliggjorde Eksport i ret stort Omfang; men Prisfaldet, der kom ligesaa voldsomt som uventet, bragte store Tab paa Lagre af Raastoffer og færdige Varer, og i Februar 1921 naaede Arbejdsløshedsprocenten op til næsten 25. Baade Industriforetagenderne og de Banker, der i mange Tilfælde stod bag, led store Tab, og til denne Kaptalsvækkelse kom saa i de følgende Aar, da den danske Krones Værdi laa ret fast, Konkurrencen fra den af den faldende Mark begunstigede tyske Industri.

4. Priser og Dyrtidshjælp.

Prisbevægelsen Fra Tiden omkring Vaabenstilstanden til Marts 1919 gik Verdensprisiniveauet ned med ca. 10 pCt.; men Priserne tog saa paa ny til at stige igennem de følgende 1½ Aar, indtil de her i Lan-

det kulminerede i November 1920 med et Engrospristal paa 403, medens Detailpristallet for det nærmeste Tidspunkt (Januar 1921) var paa 264 og maaske kan anslaaes til i November at have været oppe paa ca. 275. Denne voldsomme Prisstigning skyldtes dels Verdensprisernes Bevægelse; f. Eks. naaede Economists Pristal i Marts 1920, da det kulminerede, op til næsten 325; men Stigningen var dog stærkere her i Landet, fordi den danske Krones ydre Værdi samtidig gik stærkt ned, og i November 1920 var dens Guldværdi kun 48 Øre. Men endelig medførte paa den ene Side den stedfindende Afvikling af Prisreguleringsforanstaltningerne, paa den anden Side Regeringens stigende Eftergivenhed overfor Kravene om højere Priser paa de Varer, der med eller uden Statstilskud holdtes under statslig Administration, at den Modstand, der ad denne Vej hidtil var ydet imod de prisdrivende Virkninger fra den efterhaanden stærkt forøgede Kreditmængde, svækkedes. Og da det navnlig var de væsentligste Livsfornödenheder, hvis Priser havde været holdt nede, og det tillige er dem, der rent beregningsmæssigt er de afgørende navnlig for Detailpristallet, kom Prisstigningen maalt efter Bevægelsen i dette Tal til at se endnu stærkere ud. Nedenstaaende Oversigt over Stigningen i de enkelte Grupper i Detailpristallet giver et Indtryk af, hvorledes Prisbevægelsen forløb fra Vaabenstilstanden til Prisniveauets Kulmination:

	Procentvis Stigning fra Juli 1918 til Januar 1921	
Fødevarer	48	pCt.
Alle andre Udgifter	43	—
Heraf:		
Klæder, Fodtøj, Vask ...	12	—
Bolig	21	—
Brændsel og Belysning..	111	—
Skatter og Kontingenter	144	—
Andre Udgifter	14	—
Samtlige Udgifter...	45	pCt.

Det ses altsaa, at Fødevare-Gruppen, i hvilken der havde været Regulering for næsten alle Varer i Juli 1918, ved Nytaar 1921 var gaaet op med 48 pCt., medens Stigningen for Klæder, Fodtøj, Vask, Bolig og for de øvrige Udgifter var langt lavere. For Brændselet medførte den engelske Kulpolitik en meget stor Stigning; for Skatterne var Stigningen endnu stærkere, men tiltrods herfor steg dog alle andre Udgifter end Fødevarer mindre end disse.

*Alm. pris-
regulerende
Bestemmelser*

Ganske bortset fra de enkelte Kræfter i den Gruppe af Aarsager, der havde fremkaldt denne stærke Prisstigning, og hvoraf nogle maaske kunde have været behersket, andre ikke, maatte Prisbevægelsen som Helhed af Forbrugerne føles som en meget alvorlig Trusel mod deres vanlige Tilværelse, og det maatte med de fra den nys afsluttede Krigsperiode foreliggende Erfaringer synes naturligt, at Kampen mod Prisstigningen skulde fortsættes fra Statsmagtens Side med de hidtil anvendte Midler. Dette Krav mødtes nu med Erhvervslivets Krav om, at de statslige Indgreb skulde bringes til Ophør, og alene af disse Grunde maatte Kampen om Krigsadministrationens Afvikling blive meget bitter. Hertil kom imidlertid forskellige rent politiske Momenter, der nærmere skal omtales i næste Hovedafsnit. Her skal det kun anføres, at Oppositionspartierne i Landstinget ved at nægte deres Medvirkning til Fremme af et Forslag til Lov om et udenlandsk Statslaan i Februar 1919 fremtvang, at Regeringen i Marts fremsatte det Lovforslag, som blev til Lov af 11. April 1919 om „Afvikling af de overordentlige Foranstaltninger truffene i Henhold til Lov af 7. August 1914 om Regulering af Prisen paa Levnedsmidler og Varer og om Ophævelse af nævnte Lov“ (Afviklingsloven). Ifølge denne Lov skulde, saalænge Loven af 7. August 1914 var i Kraft, et af Rigsdagen valgt 8 Mands Udvalg repræsentere Rigsdagen ved Forhandlingerne om Afviklingen af Loven af 7. August, saaledes at Udvalget dels skulde godkende bestaaende Bestemmelser, dels nye af Indenrigsministeren udstedte. Naar 7 af Udvalgets Medlemmer godkendte en Bekendtgørelse, var Sagen afgjort; i modsat Fald indstillede Udvalget Sagen til Rigsdagen til endelig Afgørelse. Indenrigsministerens Ret til at ophæve gældende Bestemmelser forblev uændret i Kraft. Lovens sidste § paalagde Indenrigsministeren at forelægge Forslag til Lov om Tilsyn med monopoliserede Virksomheder. Dette skete ved det i Folketinget den 27. August 1919 fremsatte Forslag til Lov om Tilsyn med visse Virksomheder (Trustloven). Forslaget blev ikke færdigbehandlet og blev derfor igen fremsat ved Begyndelsen af Rigsdagssamlingen 1919/20 og vedtoges af Folketinget. Landstinget, der fik Forslaget til Behandling i Marts 1920, tilendebragte ikke denne før Ministeriets Fald og Rigsdagens Opløsning kort Tid derefter. Men den nye Regering genfremsatte Forslaget i Landstinget i November 1920. Her henvistes det paany til Udvalg, fra hvilket det ikke senere vendte tilbage.

I Henhold til Afviklingsloven ophørte Loven af 7. August at have Gyldighed den 1. September 1919, efter hvilket Tidspunkt Indenrigsministeren saaledes ikke kunde udstede Bekendtgørelser med prisregulerende Virkning. Da man imidlertid mente, at Forholdene nødvendiggjorde, at der stadig kunde træffes Bestemmelser af denne Art, og da det af nærliggende Grunde var u hensigtsmæssigt nødvendigvis i alle Tilfælde at skulle fastsætte saadanne Bestemmelser ved Lov, blev der ved en Lov af 30. August 1919 givet Indenrigsministeren Bemyndigelse til at udstede saadanne Bekendtgørelser, der dog først skulde have været forelagt og erholdt Godkendelse af Afviklingsudvalget. Denne Lov var gældende, indtil Loven af 31. Oktober 1921 ophævede Indenrigsministerens Bemyndigelse til under Medvirkning af Rigsdagens Afviklingsudvalg at træffe prisregulerende Foranstaltninger. De bestaaende Bestemmelser (hvilke paa det daværende Tidspunkt var Spiritus- og Ølrestriktionerne) kunde ifølge Loven ophæves af Ministeren eller af Rigsdagen, naar Afviklingsudvalget efter Begæring af mindst to af dets Medlemmer gjorde Indstilling derom.

Ved kgl. Anordning af 12. Januar 1921 ophævedes Den overordentlige Kommission og erstattedes af et „Raadgivende Udvalg“ med Kommissionens Formand som Formand og en Repræsentant for hvert af de fire politiske Partier som Medlemmer; og den 21. Januar 1921 ophævedes Bekendtgørelserne om utilbørlig Udnyttelse af Konjunkturerne og om Kædehandel, undtagen for saa vidt angik de faa Varer (Korn, Sukker, Spiritus m. v.), for hvilke der endnu var offentlig Administration og som var udførselsforbudte. Med de stigende Tilførsler, og navnlig efter at Prisfaldet havde sat ind, var disse Bekendtgørelser af svindende Betydning. Iøvrigt havde Indenrigsministeren allerede den 4. Februar 1919 anmodet Den overordentlige Kommission om at tage Spørgsmaalet om Bekendtgørelsernes Afvikling under Overvejelse; Kommissionen udarbejdede et Udkast til en Kodificering og Tilpasning til normale Forhold af de herhen hørende Bestemmelser, der af Indenrigsministeren den 23. Marts 1920 i Folketinget fremsattes som Forslag til midlertidig Lov om Foranstaltninger mod urimelig Handelsavance. Men inden Forslaget var naaet til 1ste Behandling, faldt Ministeriet, og Forslaget blev ikke genfremsat af den nye Regering, saaledes som Tilfældet var med Trustloven.

Ved Lov af 30. Juni 1919 paabegyndtes Afviklingen af Dyrtids-
 lovgivningen, hvilket skønnes forsvarligt, fordi Arbejdslønni-
 veauet nu var naaet op i Højde med Prisniveauet, og man des-
 Dyrtidslov-
 givning

uden stod i Begreb med gennem en Revision af Statens Lønningslove at yde de lavest lønnede Tjenestemænd fuld Dækning for Dyrtidsstigningen. Desuden maatte man vente, at Kommunerne og andre vilde følge denne Lønregulering, men endvidere var en Afvikling nødvendig af Hensyn til Statens finansielle Forhold, der krævede en Aflastning af de hidtidige store Udgifter. Der var saaledes i Henhold til Dyrtidslovene i de to Finansaar 1917/18 og 1918/19 ialt gennem Kommunerne udbetalt ca. 176 Mill. Kr., hvoraf Statens Andel udgjorde ca. 85 Mill. Kr., jvfr. S. 292. Desuden var der i Henhold til Dyrtidslovens § 1 (Nedsættelse af Prisen paa Rugbrød, Smør, Flæsk og Gryn) af Staten direkte ydet betydelige Beløb. Det bestemtes derfor, at det Beløb, der af Statskassen blev stillet til Raadighed for Kommunerne efter Loven af 30. Juni (og 31. Oktober) 1919 skulde være langt mindre end efter de foregaaende Dyrtidslove; det androg for Tiden indtil 31. Marts 1920 for det første 3,34 Kr. ($\frac{2}{3}$ af et Maksimumsbeløb paa 5 Kr.) pr. Indbygger til Nedsættelse af Prisen paa Brændsel. Dette Beløb udgjorde kun ca. $\frac{1}{3}$ af det tidligere Tilskud og ydedes endda kun paa Betingelse af, at vedkommende Kommune til Foranstaltningen anvendte et Beløb svarende til Halvdelen af Statstilskudet; endvidere maatte Statstilskudet kun bruges til mindre bemidlede Familier, d. v. s. saadanne hvis Skatteindtægt laa under 4000 Kr. i Hovedstadskommunerne, 3500 Kr. i andre Byer og 2500 Kr. i Landkommunerne. Hvis Kommunalbestyrelserne vilde yde Brændselshjælp herudover, kunde de gøre det, men uden Statstilskud. Dernæst kunde der til Foranstaltninger efter den nye Dyrtidslovs § 3 ($\frac{2}{3}$ Statstilskud) fra 1. Juli 1919 til 31. Marts 1920 i det højeste anvendes 5,40 Kr. og efter § 4 ($\frac{1}{3}$ Statstilskud) højst 3,20 Kr. pr. Indb. Udgifterne efter § 3 blev herved nedsat til omkring Halvdelen af, hvad de havde været i 1918/19, og for Udgifterne til § 4-Foranstaltningerne indførtes nu i Modsætning til tidligere en Maksimalgrænse. Under særlige Omstændigheder kunde Kommunerne yde Hjælp ud over den her omtalte, dog kun med Indenrigsministerens Samtykke og med Tilladelse fra Rigsdagens Finansudvalg; til Hjælp ydet paa disse Betingelser gav Staten dog intet Tilskud. Endvidere ophævede Loven af 30. Juni det i den foregaaende Dyrtidslovs § 1 fastsatte særlige Statstilskud til Nedsættelse af Prisen paa Rugbrød, Flæsk og Smør; paa den anden Side stillede Loven 500 000 Kr. til Raadighed for Indenrigsministeren til Fordeling mellem vanskeligt stillede Kommuner. Ved Loven af 31. Oktober 1919 afvikledes de særlige Ernæringslove, idet de endnu gældende Bestemmelser,

bortset fra Kornlovens, samledes i nævnte Lov, der bemyndigede Indenrigsministeren til at regulere Prisen paa Rugbrød og til at fastsætte Sukkerprisen; Loven gav dernæst Regler for Forsyningen med og Prisen paa Mælk samt for Afviklingen af Flæske-rationeringen, saaledes som i det hele nærmere omtalt foran under de nævnte Varer.

Ved Lov af 29. Marts 1920 ophævedes den egentlige Dyrtidslovgivning, idet Tilskudet til Nedsættelse af Prisen paa Brændsel ophørte, medens der til Gengæld ydedes et noget større Tilskud til Hjælpekasserne end normalt. Saaledes tillodes det Kommunerne i Tiden 1. April—31. Oktober 1920 at anvende til Uddeling gennem Hjælpekasserne til de ved Dyrtiden vanskeligst stillede Beboere indtil 2 Kr. pr. Indb. i Kommunen, hvoraf Staten refunderede Halvdelen. Hjælp herudover maatte kun ydes med Indenrigsministerens Samtykke, og Staten gav ikke noget Tilskud hertil, saalidt som til Foranstaltninger, Kommunerne med Indenrigsministerens Samtykke maatte træffe til Børnebespisning, til Nedsættelse af Prisen paa Mælk til Børn o. l. Endvidere ophævede Loven den Kommunerne ved Dyrtidslovene givne Tilladelse til Opkrævning af Tillægsskatter og henviste dem til at dække de ved de anførte Understøttelser foranledigede Udgifter gennem de ordinære Skatteindtægter. Disse Bestemmelser forlængedes uforandret til 31. Marts 1921 ved Loven af 28. Oktober 1920, hvilken Lov paany stillede 500 000 Kr. til Indenrigsministerens Raadighed til Fordeling mellem vanskeligst stillede Kommuner. Den 31. Oktober 1921 bortfaldt Loven endeligt.

Da den midlertidige Lov om overordentlig Hjælp til arbejdsløse af 30. November 1918 udløb den 31. December 1919, fandt der ogsaa paa dette Omraade en begyndende Tilbagevenden til normale Forhold Sted, idet Loven af 22. December 1919 ganske vist forlængede den midlertidige Lovs Bestemmelser om „Tillægene“ og om fortsat Hjælp m. v. i alt væsentligt uforandret til 31. Marts 1920; men derefter bortfaldt de, og Loven fremtræder iøvrigt som Lov om Ændringer i Loven af 8. April 1914, hvorved det altsaa fastsloges, at Arbejdsløshedsunderstøttelsen paany skulde fremtræde som en Forsikring og ikke mere som egentlig Understøttelse. Som et Led i disse Ændringer bestemtes det, at de midlertidige Understøttelser i Tiden fra 22. December, indtil de ophørte den 31. Marts, ikke mere skulde udbetales gennem Hjælpekasserne, men gennem Arbejdsløshedskasserne, og der gaves desuden disse Adgang til hos Statskassen at erholde i 5 Aar rentefri Laan for

Arbejdsløshedsunderstøttelse

derved at lette deres Tilbagevenden til Forsikringsgrundlaget. Forholdet var iøvrigt dette, at Loven af 22. December 1919 fremkom som en Samarbejden af to særskilte Lovforslag, hvoraf det ene omhandlede Forlængelse af den midlertidige Lovs Bestemmelser til 31. Marts 1920, det andet Ændringer i 1914-Loven. Men disse to af Regeringen forelagte Forslag krævedes af Folketingets Oppositionspartier samlede til een Lov for derigennem at fremtvinge den snarest mulige Tilbagevenden til 1914-Lovens Forsikringsprincipper; en Vedtagelse af den midlertidige Lovs Forlængelse vilde utvivlsomt have medført, at man ikke før 1. April 1920 var kommet tilende med Forslaget om Revisionen af 1914-Loven. Da det for Regeringen og dens Partier samtidig maatte være magtpaaliggende at understrege, at den stærke Kritik, der, trods Bestemmelserne i den midlertidige Lovs Kontrolforanstaltninger, stadig rettedes mod Arbejdsløshedsunderstøttelsen, ikke kunde finde noget reelt Grundlag i Regeringens Mangel paa Vilje til atter paa dette Punkt at tilvejebringe normale Tilstande, opnaaedes der fra alle Sider Enighed om Loven. Denne overtog i de §§, der var af varigere Art, f. Eks. vedrørende Optagelsesbetingelser og Kontrolbestemmelser, den midlertidige Lovs Formuleringer, ligesom de vedtægtsmæssige Understøttelser reguleredes i Forhold til Penge-nes Værdiforringelse, saaledes at der til Understøttelserne fra 1914, der ikke maatte være under 50 Øre og ikke over 2 Kr. pr. Dag, kunde ydes et Tillæg af 2 Kr. pr. Dag for Familieforsørgere og 1½ Kr. for Ikke-Familieforsørgere. Endvidere gav en ny Tilføjelse til § 14 i 1914-Loven Regler for Udbetaling af Arbejdsløshedsunderstøttelse i Tilfælde af ulovlig Strejke, 1: Strejke i Strid med en bestaaende kollektiv Overenskomst; den midlertidige Lovs Bestemmelser om, at kollektiv (ulovlig) Arbejdsvægring skulde tages op til faglig Behandling, og at Understøttelsen, hvis Vægringen trods den trufne Afgørelse opretholdtes, skulde indtages, skærmede nemlig ikke imod og var desuden overflødig i de Tilfælde, der under den stigende syndikalistiske Indflydelse blev almindelige, at en lille Gruppe Arbejdere ulovligt forlod Arbejdet paa en Arbejdsplads og erklærede Optagelsen af det forladte Arbejde for „Skruebrækkeri“, uden at den paagældende Organisation foretog sig noget herimod. Bestemmelsen gik da ud paa, at der ikke under en ulovlig Strejke kunde udbetales Arbejdsløshedsunderstøttelse til Personer, der efter Fag, Evner og Bopæl kunde have optaget det ulovligt forladte Arbejde, og som stod i en Organisation, der havde godkendt Arbejdsstandsningen eller ikke

taget Afstand fra den. Selv med denne skærpede Affattelse maatte der dog blive Anledning til vanskelige Fortolkninger, saaledes f. Eks. om Kredsen af de Personer, en Organisation i Lovens Mening omfattede, et Spørgsmaal, der ogsaa havde været fremme under den midlertidige Lov og spillet en meget betydelig Rolle i den offentlige Diskussion, der, som naturligt var, fulgte Arbejdsløshedsunderstøttelsens Stilling over for de ulovlige Strejker med største Opmærksomhed.

De Forhaabninger, der kunde have været om, at den ekstraordinære Arbejdsløshedslovgivning nu tilhorte Fortiden, viste sig imidlertid ikke at skulle holde Stik. Den navnlig af Verdensprisfaldet i 1920/21 fremkaldte Stilstand medførte paany en Arbejdsløshed af saa stort Omfang, at det blev nødvendigt for Staten at yde Hjælp, og ved Lov af 22. December 1920 om midlertidigt Statstilskud i Anledning af Arbejdsløsheden fastsattes paany Bestemmelser om Hjælp til de arbejdsløse. Loven lagde den hele ekstraordinære Understøttelse over paa Hjælpekasserne, der berettigedes til at erholde $\frac{3}{5}$ af deres Udgifter til arbejdsløse refunderet af Statskassen. Loven foreskrev endvidere, at der ved Uddeling af Understøttelsen skulde tages særligt Hensyn til Familieforsørgere, samt at Understøttelserne i Kommuner med over 15 000 Indb. skulde udbetales efter Regler for Hjælpens Omfang, Kontrol m. v., der fastsattes af Indenrigsministeren efter de kommunale Myndigheders Indstilling. Hjælpekasseunderstøttelsen og den eventuelle Understøttelse fra Arbejdsløshedskasse maatte tilsammen ikke overstige $\frac{2}{3}$ af den paa Stedet almindelige Arbejdsløn. Endvidere blev der ved særlig Bevilling paa Tillægsbevillingsloven stillet $2\frac{3}{4}$ Mill. Kr. til Raadighed for Tiden indtil 1. April 1921 og for Tiden 1. April—1. Oktober 1921 søgt yderligere 5 Mill. Kr. til Udlaan til saadanne Arbejdsløshedskasser, der paa Grund af de ekstraordinære Forhold vanskeligt kunde opfylde deres vedtægtsmæssige Forpligtelser. Hovedprincippet i Loven af 22. December 1920: at Understøttelsen skulde udbetales gennem Hjælpekasserne efter Skøn og ikke gennem Arbejdsløshedskasserne som Tillæg til den vedtægtsmæssige Understøttelse, mødte Modstand hos Det radikale Venstre og Socialdemokratiet, hvis Stilling dels var betinget af Spørgsmaalet: Almisser eller Ret og dels deraf, at de arbejdsløse desuden kunde blive behandlet forskelligt fra Kommune til Kommune, det stadigt genkommende Stridsspørgsmaal, fordi man fra Arbejderside gennem Statsmagts Paabud vilde bringe Kommuner med borgerligt Styre til at yde den samme

Hjælp som de socialdemokratisk-radikalt ledede Kommuner, medens man fra de borgerlige Partiers Side paa Rigsdagen gjorde mest mulig Modstand herimod. Denne Lov forlængedes gentagende indtil 31. December 1921, idet Bestemmelserne om Hjælp under ekstraordinær Arbejdsløshed nu blev taget op i Lov 22. December 1921 om Arbejdsanvisning og Arbejdsløshedsforsikring m. m.

5. Pengeforholdene.

Børsen

Fra midt i Aaret 1919 begyndte der, som Tabellen S. 314 viser, et Fald i Aktiekurserne, der var særlig udpræget for Bank- og Industripapirer og mindre stærkt for Rederiaktierne. Ganske vist var Skibene fra 30. September 1919 blevne frigivne fra deres Tvangsfart for Ententemagterne, og de høje faste Rater, til hvilke der var sejlet, faldt saaledes bort. Men der var dog Beskæftigelse nok paa Fragtmarkedet, og Rederiaktierne holdt sig derfor bedre end de øvrige Papirer, hvis Nedgang fremmedes ved, at der nu blev Brug for alle disponible Penge; de „husvilde“ Penge, der i Blokadeaarene i saa høj Grad havde været medvirkende til, at Kurserne paa Fonds og Aktier gik i Vejret og holdtes oppe, blev nu trukket bort fra Børsen. Herved maatte Udbudet af Papirer stærkt forøges overfor Efterspørgslen, og et Kursfald blive Følgen. Hertil kom, som omtalt S. 234, at Industriens Udbytte trods god Beskæftigelse var nedadgaaende, og dette virkede tilbage ogsaa paa Bankaktier. Men endelig begyndte den danske Krone fra Efteraaret 1919 at synke stærkt i international Værdi, og en trykket Stemning bredte sig mod Udgangen af Aaret 1919 over Pengemarkedet. Da imidlertid de store Udbytter i Begyndelsen af 1920 blev deklarerede, lysnede Stemningen igen noget, og Kurserne rettede sig henimod Foraaret, navnlig for Skibenes Vedkommende. For Skibsfarten havde Aaret 1919 nemlig som Helhed været et Rekordaar; selv om Fragterne overgangsvis havde givet efter og Beskæftigelsesgraden maaske havde været noget mindre, saa var Udbyttet dog stigende paa Grund af Bortfaldet af de høje Assurancepræmier og paa Grund af, at de ved Blokadekontrollen foraarsagede lange Ophold i Havnene m. v. nu var hørt op. Men denne Bedring i Kursværdierne kunde ikke holde Stand overfor de ændrede Forhold, der hen i Aaret 1920 opstod paa Pengemarkedet i Forbindelse med Faldet i Fragtraterne og de øvrige Forløbere for Verdenskrisen, og Nedgangen blev saa stor og saa voldsom, som det Omslag i Verdenskonjunkturerne, der fremkaldte Faldet.

Det var da kun naturligt, at de Forsøg paa at standse Børsderouten, som man iværksatte vel navnlig af Hensyn til Kurserne paa Bankaktierne og til den uheldige Virkning paa Bankernes Indskydere, som et Kursfald for Bankens Aktier udover, ikke førte til synligt Resultat. Hvad der blev foretaget var dette, at Handelsministeriet den 25. November 1920 udstedte et Tillæg til Fondsbørs-Vedtægten, hvorved Blankosalg af Aktier i Selskaber med under 5 Mill. Kr. Aktiekapital forbødes Fondsbørsens Medlemmer, og i andre Selskaber kun tillodes til Kurser, der ikke var lavere end de den 15. Oktober 1920 noterede, resp. ikke lavere end den sidst noterede Koberkurs. Kurserne vedblev at falde, og Handelsministeren og de københavnske Hovedbanker afholdt derfor et Mode den 7. Februar 1921, hvorefter der udsendtes Meddelelse om, at Hovedbankerne i foroget Grad vilde yde Fondsbørsen Støtte og give Lempelser i Belaaningsvilkaarene. Men heller ikke Foranstaltninger af denne Art kunde virke mere end rent forbigaaende, idet formentlig alene Meddelelsen var tilstrækkelig til en kortvarig Bedring, hvorefter den almindelige Mistillid til Fremtiden atter slog igennem og praktisk talt standsede Efterspørgslen efter Papirer, hvorved en større Belaaningsvirksomhed fra Bankernes Side af sig selv faldt bort.

Men disse Bestræbelser for igennem en Kreditudvidelse at afstive Fondsbørsen mødtes med Bestræbelser for gennem en tilbageholdende Kreditgivning at styrke Kronens Værdi, der som nævnt var dalende. Nationalbanken, der siden 10. Juli 1915 uforandret havde holdt Diskontoen paa 5 pCt., forhøjede den fra 3. Januar 1919 til 5½, fra 6. Oktober til 6 og fra 17. April 1920 til 7 pCt. Denne Diskontoforhøjelse var ikke i Stand til at bremse Stigningen i Udlaanene eller Nedgangen i Kroneværdien, men den var dog Udtryk for en Bestræbelse i saa Henseende og lod sig altsaa daarligt forene med en oget Belaaning af Borspapirer.

Medens det offentlige Udbud af Aktier og Obligationer i 1918 havde beløbet sig til 250 Mill. Kr. og endnu i 1919 til 190 Mill., gik Tallet for 1920 ned til 40 Mill. og Omsætningen af Aktier ved den ordinære Børsnotering fra 520 Mill. i 1919 til 240 i 1920 og omkring 150 Mill. Kr. i de følgende to Aar. For Obligationernes Vedkommende var Børsomsætningen stigende, bl. a. paa Grund af Optagelsen af de store indenlandske Statslaan i 1919; og af samme Grund gik Indekstallet for Obligationsskurserne stærkt ned i dette Aar, idet Statspapirer gav særlig stærkt efter i Kurs, jfr. S. 314.

*Valuta-
kurserne*

Som allerede nævnt, gik der jævnsides med denne Nedgang i Børspapirernes Kurs en Nedgang i den danske Kronens Værdi af den alvorligste Art. Fra at have ligget paa den gamle Guldparitet (regnet efter Dollarkurs) i Januar 1919 sank Kroneværdien til under 50 pCt. i November 1920. Der er allerede i Indledningen til dette Hovedafsnit anført en Række Forhold, der bidrog til dette store Fald i Kronens Værdi. Som Helhed maa det naturligvis siges, at det var disse forskellige Forholds Indvirkning paa Bankernes Kreditudvidelse og følgelig denne, der var den afgørende Aarsag til Kronefaldet. Men hertil kom, at Udførselen og dermed de naturlige Muligheder for i hvert Fald at dække en Del af den af Kreditudvidelsen fremkaldte Efterspørgsel efter fremmed Valuta svigtede, saaledes som det nærmere er paavist under Omtalen af Landbrugets Eksport. Desuden steg, som ogsaa tidligere omtalt, Kulpriserne saa stærkt, at medens vi i 1913 indførte 3,5 Mill. t Kul og Koks til en Værdi af 70,5 Mill. Kr., maatte vi i 1919 betale ca. 230 Mill. Guld kroner for 2,3 Mill. t og i 1920 endog ca. 340 Mill. Guld kroner for 2,7 Mill. t. Naar Merindførselen i 1919 og 1920 tilsammen naaede op til saa stort et Beløb som næsten 3 Milliarder Papirkroner, var denne stærke Stigning derfor ikke blot fremkaldt af Faldet i Kronens Værdi, men skyldtes ogsaa en ensidig Fordyrelse af Importvarerne og desuden, at medens Indførselen baade i 1919 og i 1920 naaede op til ca. 90 pCt. af Mængden i 1913, var Udførselsmængderne i 1919 kun 43 pCt. af 1913 og naaede først i 1920 op til de samme ca. 90 pCt. som Indførselen.

*Kredit-
mængde og
Betalings-
balance*

Jævnsides med Bankernes Udlaan, der steg fra 2300 Mill. Kr. medio 1918 til 3100 Mill. medio 1919 og 3500 Mill. Kr. medio 1920, da de kulminerede, og som bragte Priser og fremmede Valutakurser op, var der saaledes en Række uheldige Forhold i selve Vareomsætningen med Udlandet, der forstærkede Prisstigning og Kronefald, og som ikke kunde udlignes ved Brug af de Tilgodehavender, vi havde i Udlandet, da Krigen sluttede. Regnes disse til ca. 800 Mill. Kr., viser det sig efter den officielle Opførelse over Kapitalbalancen overfor Udlandet ved Udgangen af 1920, at de var medgaaede, og at der yderligere var stiftet Gæld for 700 Mill. Kr. Men det maa dog hertil føjes, at Lagrene saa var blevet fyldte paany, Kreaturbestanden bragt paa Fode, Sønderjylland bragt i bedre Stand efter Krigens Forsømmelser og Erstatning til Tyskland for Overtagelse af tyske Statsejendomme og Andel i tysk Statsgæld betalt.

Imidlertid var der dog foregaaet en lidet heldig Ændring i Importens Sammensætning, idet de Varer, vi indførte i 1919 og 1920 i væsentligt Omfang var færdige Forbrugsvarer, som de Allierede navnlig i 1919 var meget ivrige efter at overlade os, medens vi i begge Aarene fik langt mindre f. Eks. af Majs, af Oliekager og af Kul end før Krigen. Da denne „overflødige“ Import nu foregik samtidig med, at Bankerne havde store Vanskeligheder ved at fremskaffe den begærede fremmede Valuta, og dennes Pris stadig steg, opstod Tanken om gennem en Afspærring for fremmede, mindre nødvendige Varer og en forøget Eksport af hjemlige Varer at søge at tilvejebringe en Lettelse paa Valutamarkedet; paa Foranledning af Bankerne optoges derfor Forhandlinger herom, og Indenrigsministeriet anmodede den 13. December 1919 Den overordentlige Kommission om at ville overveje saadanne Foranstaltninger, der kunde formindske Importen (bl. a. ogsaa af Kul) og forøge Eksporten (navnlig af Landbrugsprodukter). Som en første praktisk Foranstaltning i denne Forbindelse genindførtes Sukkerrationeringen i Januar 1920, medens Forsøg paa at forcere Flæskeeksporten stødte paa Englands Modstand mod at tage mere end et fastsat, mindre Kvantum. Endvidere blev der den 14. December nedsat et „Valuta-Fællesraad“. Herved fik de Aftaler, der hidtil havde bestaaet mellem Hovedbankerne, fast Form, og Raadet blev dels kontrollerende, dels støttende for den Fællesoptræden, Bankerne indtog overfor de af deres Kunder, der ønskede fremmed Valuta. Raadets Forretningsgang blev da ogsaa den, at Repræsentanter for Hovedbankerne — først alene og senere bistaaet af Erhvervsrepræsentanter — paa daglige Møder i Nationalbanken i Fællesskab afgjorde de Valuta-Begæringer, der var indkomne fra hver Banks Kunder. Herved opnaaedes en stor Ensartethed i Behandlingen af Begæringerne, og det forhindredes, at en af Hovedbankerne nægtede en Forbindelse Valuta, som en anden Bank derefter bevilgede. I ugentlige Møder i Fællesraadet aflagde Hovedbankerne dernæst Beretning om deres Virksomhed, og Retningslinierne for denne drøftedes, hvorved samtlige de Erhvervsinteresser, der var repræsenterede i Raadet (Landbrug, Handel, Industri, Skibsfart, Arbejdere) kunde gøre deres Indflydelse gældende.

Det, man tilstræbte, var iflg. den officielle Meddelelse, der udsendtes ved Raadets Nedsættelse, i første Række at søge Importen af overflødige Varer begrænset og Eksporten af Landets Produkter forøget. Endvidere, hedder det, bør der søges dæmmet

*Valuta-
Fællesraadet
af 1919*

op for saadan Transithandel, som ikke bringer Landet et Tilgodehavende i Værdier, der svarer til dem, for hvilke Varerne er indkøbt; enhver Mellemandel bør undgaaes, som kan virke forringende paa Kronens Købeevne i Forhold til udenlandske Pengesorter.

Denne sidste Betragtning, der gik ud paa at hindre Transit-handelen til Lande med „ringere“ Valuta, kom man dog snart bort fra igen, da det blev klart, at selv om en Valuta var forringet i Værdi i Forhold til Pariteten, havde den, saalænge den noteredes paa Verdensmarkedet, dog en Værdi saa godt som enhver anden, naar man blot regnede med, at den yderligere kunde synke. Men Betragtningen skyldtes ogsaa i nogen Grad det Forhold, at „vi havde Mark nok“, og det var jo navnlig Handelen syd paa, man havde i Tanker. Nu havde vi ganske vist Mark nok, forsaavidt der maaske var bundet ca. 100 Mill. Kr. — i stort Omfang i spekulativ Hensigt —, da Marken stod i 40—20 Øre; men omkring Nytaar 1920 stod Marken kun i 10 Øre, og ingen vilde sælge, fordi man endnu haabede paa en Opgang. Man maatte da skaffe sig Mark paa vanlig Vis, og der var da ingen Grund til at hindre, at man fik Mark til Raadighed ved Samhandel med Tyskland. Det skal tilføjes, at Landets Tab ved Markens Sammenbrud formentlig kan anslaaes til de nævnte ca. 100 Mill. Kr.

Men Hovedbetragtningen overfor Valuta-Restriktionerne var paa det Tidspunkt, der her er Tale om, at man ad denne Vej kunde formindske Valutabegæret og undgaa den Forringelse af vor Status, som den store Tilstømning af Forbrugsvarer førte med sig. Og det synes ikke usandsynligt, at som Forholdene da laa, vilde en effektiv Foranstaltning i denne Retning kunde have gjort Nytte ved at tvinge Varer, der ejedes af danske, over paa fremmede Hænder, og vel navnlig ved, at den psykologiske Virkning, der vilde være fremkommet, havde medført et mindre Begær og et større Udbud af fremmed Valuta. Thi det var nu og siden utvivlsomt, at enhver Foranstaltning, der af den store Almenhed vilde blive betragtet som egnet til at forbedre Kronens Værdi, ogsaa vilde komme til at gøre det, fordi den — om end i sig selv uden økonomisk Betydning — vilde paavirke forward Markedet i fremmed Valuta. Saalænge Kurserne steg, holdtes den indtjente fremmede Valuta borte fra det danske Marked, og enhver søgte at skaffe sig saa mange fremmede Betalingsmidler til fremtidig Brug som mulig. At en Importbegrænsning alene uden

en samtidig Kreditsammentrækning kun kunde faa en forbigaaende Virkning, er en Sag for sig, men saaledes som de særlige Tilførselsforhold laa omkring Nytaar 1920, vilde en Importbegrænsning sikkert have været hensigtsmæssig.

Man søgte da ogsaa at give den Aftale mellem Bankerne, der var truffet under Valuta-Fællesraadets Auspicier, den størst mulige Virkekraft. Forholdene var vanskelige, for det første fordi det ikke skønnedes gør ligt at nægte Valuta til Forretninger, der var indgaaede, forinden Fællesraadet nedsattes, men dernæst og navnlig, fordi et Afslag paa at levere fremmed Valuta ikke kunde gennemføres. Kun Hovedbankerne havde Sæde i Fællesraadet, og selv om de havde bundet Veksellererne og de mindre Banker til kun at stille fremmed Valuta til Raadighed for Kunderne efter Valutaraadets Tilladelse, saa overholdtes det ikke. Endvidere kunde det heller ikke hindres, at danske Importører paa egen Haand skaffede sig Kredit i Udlandet ved Deponering af Værdipapirer, ved Eksport af Sedler eller ved Betaling med Anvisning paa danske Banker; og den Bank, der var trukket paa, kunde da ikke nægte at honorere denne Fordring, der jo som Regel vilde fremkomme gennem en fremmed Bank. Naar hertil kom, at Handelsstatistiken viste en uformindsket Tilførsel af fremmede Varer, maatte der for Valutaraadet være Grund nok til at overveje en Ordning, der virkelig muliggjorde at gennemtvinge det Mindreforbrug af fremmed Valuta, som var Hovedformaalet med Raadets Virksomhed. Dette mente man, efter indgaaende Forhandlinger i Raadet, at kunne opnaa derved, at ingen Vare skulde komme ind i Landet, medmindre det ved en af Raadet udstedt „Valuta-Attest“ overfor Toldvæsenet var godtgjort, at der af Raadet var bevilget Tilladelse til Betaling af den paagældende Vare. Den 5. Marts 1920 fremsatte Handels-

*Lovforslaget
af 1920 om
Import-
begrænsning*

ministeren et dertil sigtende Lovforslag i Folketinget, men den Modstand, der fra Landbrugets Repræsentanter allerede havde været i selve Raadet, lod sig ikke overvinde i det paagældende Folketingsudvalg, og da Ministeriet Zahle faldt og Rigsdagen opløstes, blev Lovforslaget ikke genfremsat. Som det fremgaar af den Skrivelse fra Landbruksraadet til Handelsministeren, der som Bilag følger Lovforslaget, var Landbruget imod den paatænkte Foranstaltning af almindelig Uvilje mod Statsindgreb, og fordi det mente, at Foranstaltninger som denne ikke vilde føre til Maalet, „medmindre Befolkningens Arbejdsvillie og frivillige Sparsommelighed danner Grundlaget“. Foruden Venstre gik ogsaa Det

konservative Folkeparti imod Forslaget, skønt baade Handelens og Industriens Repræsentanter havde støttet det i Valutaraadet. Naar dette sidste havde været Tilfældet, var Grunden utvivlsomt god Vilje til at hjælpe med i en for Landet vanskelig Situation, selv med Udsigt til igen at skulle blive udsat for ret vidtgaaende Begrænsninger i Erhvervenes Frihed. Men det maa dog tilføjes, at de omhandlede Foranstaltninger ogsaa kunde faa gode Sider for de paagældende Erhverv: Handelen laa med store Lagre af alle Arter, bl. a. alt det, der var tænkt udført til Baltikum og Centraleuropa, og en Afspærring for nye Tilførsler, hvorved disse Lagre kunde blive brugt op, vilde derfor være fordelagtig for mange. Og for Industrien vilde en Indskrænkning i Tilførslerne betyde en meget kraftig Beskyttelse, idet Tilladelse til Indførsel af „overflødige“, færdige Varer utvivlsomt vilde blive nægtet, men derimod givet til Raa- og Hjælpestoffer til Fremstilling af de samme Varer, for derved at holde saa mange Arbejdere beskæftiget som muligt. Fra Landbrugets Side gik Betragtningerne ud paa, at en saadan Beskyttelse vilde virke fordyrende paa Maskiner, Redskaber og andre Forbrugsvarer, og naar man fra denne Side formente, „at den omhandlede Foranstaltning i Virkeligheden ikke vil være i Stand til at modvirke Kronekursens Nedgang“, kunde ingen rimelig økonomisk Grund foreligge til at gaa med til Foranstaltningen, og politisk set var der som nævnt Grund nok til at gaa imod; hertil maatte vel iøvrigt ogsaa komme den Omstændighed, at Rigsdagen ikke kunde være særlig opsat paa, at hele det Toldsystem, som altid først kom til Verden efter mange og lange Forhandlinger, og hvor hver Øres Beskyttelse overvejedes frem og tilbage, med et Slag skulde blive ophævet, og langt videre rækkende Afgørelser paa disse Omraader lagt i Hænderne paa en Forsamling af Erhvervenes Repræsentanter, selv om den blev suppleret med Repræsentanter for Lovgivningsmagten.

Efter nogle Forhandlinger med den ny Regerings Handelsminister, navnlig gaaende ud paa, at Lovgivningsmagten skulde forbyde Indførselen af en Række nøjere betegnede Luksusvarer, og da Valutaraadet ikke mente, at noget nyttigt vilde være at opnaa heraf, opløste Raadet sig 4. Juni 1920.

Bankerne maatte da paa egen Haand søge at komme igennem saa godt som muligt, og trak stærkt paa deres udenlandske Korrespondenter, medens Nationalbanken, som nævnt, fra 17. April havde sat sin Diskonto op til 7 pCt.; men Vestvalutaernes

Kurs steg stærkt ud paa Sommeren, bl. a. ogsaa fordi de store Tilgodehavender, man fra de andre skandinaviske Stater, navnlig Norge, havde i danske Banker, blev trukket hjem især i £ til Betaling af Skibskontrakter m. v. Under stærk Pression fra Oppositionspartiernes Side gik den nye Regering da igen til Overvejelse over Statsindgreb i Valutaforholdene, idet Handelsministeriet 4. September 1920 nedsatte „en Kommission til at overveje Aarsagerne til den danske Valutas nuværende Stilling paa Verdensmarkedet og til Ministeriet at fremkomme med Forslag om Foranstaltninger sigtende til dens Forbedring“. Forholdene laa nu væsentlig vanskeligere end i Foraaret: Verdenskrisen havde allerede sat ind, og den Helbredelse for Valutasygdommen, man havde ment at kunne opnaa gennem „et mindre Forbrug og en større Produktion“, var nu for den sidste Halvdels Vedkommende (og det var denne man fra alle Sider ansaa for den betydningsfuldeste) ikke til at gennemføre. England opretholdt stadig Restriktionerne for vor Landbrugseksport, og Industrien var ved at gaa i Staa under den stigende Mangel paa Efterspørgsel, som Forventningen om Prisfaldet medførte, og under den Import af billige Varer, som udefra kastedes ind paa Markedet. Havde man fra denne Side — Arbejdsgivere saavel som Arbejdere — tidligere grebet til Tanken om gennem en Valutaregulering at blive skærmet, saa gjorde man det nu i forstærket Grad, og den Betænkning, som Valutakommissionen afgav, bærer da ogsaa Vidne herom; Industriens Repræsentant forlod i de særlige Bemærkninger, han fremsatte, hastig Valutaproblemet for saa meget mere indgaaende at beskæftige sig med Spørgsmaalet om Foranstaltninger til „Opretholdelsen af Landets Produktion“ og til „Hjælp for vore Erhverv under de nuværende vanskelige Forhold“. Herved sigtedes der til, at de Importforbud, som et Fler-tal havde samlet sig om, fra Industriens Side ønskedes supple-rede med en Forhøjelse af Toldsatserne i Toldloven af 1908, sva-rende til Pengenes Værdiforringelse i den mellemliggende Tid, hvorved den samme procentvise Beskyttelse som da skulde gen-indføres. Men heller ikke i de almindelige Bemærkninger, som Kommissionen fremsatte, var Synspunktet nu det samme som før. Medens man nemlig i det første Valutaraad, navnlig fra de Med-lemmers Side, der repræsenterede Den overordentlige Kommission, havde lagt megen Vægt paa, at de Foranstaltninger, der tilsig-tedes, skulde medføre en Standsning i Valutakursernes Stigning eller endog en Nedgang, fordi man igennem disse høje Kurser be-

*Valuta-
kommis-
sionen
1920*

frygtede en Prisstigning, som vilde paafore Forbrugerne og især Arbejdere og fastansatte de største Savn, saa syntes man nu i nogen Grad at have mistet Tilliden til, at dette lod sig opnaa. Det hedder saaledes i Valutakommissionens Betænkning: „Om Aarsagerne til den nuværende Valutasituation finder man i hvert Fald paa nærværende Tidspunkt ikke Anledning til at fremkomme med andre Bemærkninger end, at Ondets Rod utvivlsomt er vidtfor grenet og bunder i Forhold af saavel indenlandsk som international Karakter. Som et særlig iøjnespringende Punkt staar dog efter Kommissionens Mening vor nuværende meget ugunstige Betalingsbalance overfor Udlandet, og Kommissionen har derfor foreløbig koncentreret sine Overvejelser paa Spørgsmaalet om Mulighederne for at hjælpe herpaa gennem Foranstaltninger til Begrænsning af det hjemlige Forbrug“. Gennem denne fra alle Sider delte Bekymring i Anledning af vor stadige, store Merindforsel og den herved foranledigede Forværring af vor udenlandske Betalingsbalance, naaede Kommissionen saaledes fra Problemet om Valutakurserne til de fra saa mange Sider indenfor Erhvervslivet ønskede praktiske Foranstaltninger i Retning af Importforbud eller Toldforhøjelser. Et Flertal indenfor Kommissionen samlede sig om Importforbud for mindre nødvendige Varer og foroget Indskrænkning af Sukker- og Hvedemelsrationeringen m. v. for derigennem at oge Landets Udforsel af disse Varer. To Mindretal tog delvis eller helt Afstand fra disse regulerende Foranstaltninger og foreslog for det enes Vedkommende en Forhøjelse af Toldsatserne, for det andets, at ingen Indgreb foretoges, idet dog det ene Medlem af dette Mindretal udtalte, at Kreditindskrænkning fra Bankerne vilde vise sig at være et tilstrækkelig effektivt Middel til Forbedring af den danske Valuta.

Den Mangel paa Enighed, der saaledes prægede Kommissionen, maatte naturligt svække Vægten af den fremkomne Betænkning. Regeringen, hvis Sympatier for de af Kommissionen foreslaaede Foranstaltninger paa Forhaand maatte anses for at være ringe, følte sig da heller ikke bundet til de fremkomne Forslag, men offentliggjorde sammen med Uddraget af Betænkningen 22. November 1920 en Erklæring om, at den af udenrigspolitiske, toldtekniske og andre Grunde kun kunde finde det tilraadeligt at gaa med til Importforbud i betydelig mindre Omfang end foreslaaet, og herefter mente, at det, der kunde opnaaes ad denne Vej saavel som ved en yderligere Skærpelse af Rationeringen, ikke opvejede Ulemperne ved Foranstaltningerne. Heller ikke

Forslaget om Toldforhøjelsen kunde Regeringen give sin Tilslutning, men udtalte, at Bestræbelserne maatte gaa ud paa, at det stedfindende Verdensprisfald kom Forbrugerne til gode, samtidig med at man ved Forhandlinger med Udlandet arbejdede paa en Forbedring af vore erhvervsmæssige Muligheder. Desuden havde nylig Finanskonferencen i Bruxelles vedtaget Resolutioner om Handelens Frihed og Statsindgrebenes Ophævelse, der i høj Grad støttede Regeringens Betragtninger.

Da nu Prisfaldet kom og standsede Indførselen, samtidig med at Eksporten var stigende, saa at Merindførselen fra at have udgjort 1281 Mill. Kr. i 1920 svandt ind til 133 Mill. i 1921, og da der endvidere optoges store udenlandske Laan, bragtes Handels- og Betalingsbalancen i Ro, og Valuta-Spørgsmaalet gled ud af Diskussionen. Men denne havde vistnok bidraget til at forøge de Tab, Prisfaldet medførte, fordi den stadige Forhandling om Importbegrænsning og Toldforanstaltninger nu som siden forcerede Importen og bragte Lagrene op over den Storrelse, de under normale Forhold vilde have haft. Men Kreditudvidelsen, der havde været medvirkende til Faldet i Kronens Værdi, blev tilbage, og da det kun i ringe Grad viste sig gorligt at faa Kreditmængden bragt ned, og der tværtimod snart efter af Nationalbanken blev ydet Hjælp til de Banker, som Prisfaldet bragte i Vanskeligheder, var Roen om Valuta-Spørgsmaalet kun kortvarig.

Den Stigning, som det store Prisfald i Slutningen af 1920 fremkaldte i Kronens ydre Værdi, var saa stærk, at Kroneværdien en kort Tid nærmede sig den gamle Paritet. Fra 25. November 1920 til 25. Januar 1921, altsaa paa to Maaneder, sank saaledes £-Kursen fra 25,83 til 18,85 Kr. pr. £. Men dette Fald var fremkaldt af et fuldstændigt Ophør af Begæret efter fremmed Valuta, og da der naturligvis ikke samtidig kunde finde en tilsvarende Kreditsammentrækning Sted, steg de fremmede Valutaers Kurs paany. De private Bankers Udlaan gik saaledes fra medio 1920 til medio 1921 kun ned med 50 Mill. Kr., medens Indskrænkningen i Nationalbankens Udlaan var forholdsvis stærkere, som Tabellen S. 252 viser.

Valutakurser og Priser naaede dog i 1921 saa vidt ned, at Engrospristallet ved Aarets Udgang laa omkring 180 og £-Kursen paa 20 à 21 Kr. Paa dette Niveau holdt nu Prisniveau og Vekselskurser sig i 1922, men der var dog en Tendens til Stigning i Aarets Løb, og i 1923 slog denne Tendens igennem. Den ydre

Uddrag af Nationalbankens Maanedsbalance.

<i>Mill. Kr.</i>	^{31/12} 1918	^{31/12} 1919	^{31/7} 1920	^{31/12} 1920	^{31/7} 1921
Laan paa Børspapirer	19.6	48.7	43.9	48.2	68.7
Veksler paa Indlandet	56.0	176.9	198.0	187.7	122.2
Danske Stats- og andre Obligationer	26.4	53.8	47.5	47.1	47.1
Tilgodehavender i Udlandet (herunder Veksler og fremm. Obligationer)	122.5	74.5	68.7	49.2	57.6
Forskellige Debitorer	175.4	163.4	113.2	231.4	107.1
Tilsammen	399.9	517.3	471.3	563.6	402.7
Konto-Kurant i Passivsiden	99.3	71.9	45.4	65.2	71.7
Forskellige Kreditorer	14.6	135.3	56.8	117.3	9.3
Seddelcirkulation	450.0	489.3	541.2	556.7	481.6
Guld i Mønt og Metal	194.6	226.9	227.8	227.6	227.5

Foranledning synes at have været Uroen omkring Landmands-banken og Rekonstruktionen af denne Landets største Bank i September 1922 (Lov 21. September 1922), men det indre Grundlag for Stigningen forelaa allerede forinden. Saaledes havde Nationalbankens Støtte saavel til Landmandsbanken som til andre nødlidende Banker i Løbet af 1922 bragt Udlaanene op over, hvad de var under Højkonjunkturen i 1920, og midt i Aaret 1923 var £-Kursen paany gaaet op til 26 Kr. pr. £. Den store Uro, dette forvoldte, og de stærke Angreb, Nationalbanken i den Anledning var Genstand for, medførte, at Banken den 1. Maj 1923 forhøjede sin Diskonto fra 5 til 6 pCt.; Diskontoen var den 4. Maj 1921 blevet nedsat fra 7 til 6½, den 5. Juli til 6, den 4. November til 5½ og den 25. April 1922 til 5 og havde saaledes været uforandret i lidt over et Aar. Men desuden indkaldte Banken efter Forhandling med Regeringen, der ikke havde ønsket direkte at foretage et saadant Skridt, en Valutakonference til Drøftelse af den vanskelige Situation, Landet paany var kommet ind i.

Valuta-
konferencen
1923

Konferencen, der repræsenterede Bankerne, det øvrige Erhvervs-liv og den økonomiske Teori, afgav den 24. Oktober 1923 en Fællesudtalelse. Baade Konferencens Forhandlinger og Fællesudtalelsen vidnede om, at man nu ikke tillagde Handelsbalancen den samme afgørende Betydning for Kroneværdien som under de tidligere Valutaforhandlinger, og at Kreditpolitikens Indflydelse som medvirkende Faktor erkendtes i videre Udstrækning end før. Dette kom direkte til Udtryk derigennem, at Konferencen, foruden at anbefale midlertidige Foranstaltninger til Indskrænkning af Import og Forbrug, fremsatte Forslag om Oprettelse af et Kursegaliseringsfond paa 5 Mill. £, hvorved der dels skulde

gives Nationalbanken Midler i Hænde til at afbøde tilfældige Svingninger i Valutakurserne, dels og navnlig skulde skabes Betryggelse for, at Staten, som skulde være Lodtager i Fondet sammen med Hovedbankerne, derved vilde føle sig forpligtet til at yde disse Hjælp ved at føre en Finanspolitik, der nedbragte Statskassens Krav til Laanemarkedet og derved gjorde det lettere for Bankerne at opfylde de Krav, der i det hele stilledes til dem. Desuden tænkte man sig fra Bankernes Side ved Hjælp af et saadant Fond at kunne holde Spekulationen Stangen og i øvrigt at kunne vise, at det ikke var Bankerne, der var Skyld i Vanskelighederne; thi hvis det, trods dette Fond, ikke lod sig gøre at holde Kroneværdien oppe, mente man herigennem at have ført Bevis for, at det var Kræfter i Samfundet uden for Bankerne, der foraarsagede Faldet. Ved Lov af 16. November 1923 oprettedes Egaliseringsfondet som en engelsk-amerikansk Kassekredit paa 5 Mill. £; dette havde til Følge, at £-Kursen, der den 9. November havde kulmineret med 26,50 Kr., i Løbet af faa Dage gik ned til ca. 24,50 Kr. Men da der i øvrigt ikke foretoges andre Foranstaltninger, da Almenheden derfor ikke nærrede den fornødne Tillid til, at Kroneværdien nu vilde blive bragt i Ro, da der utvivlsomt, paa Grund af de igennem 3 Maaneder stedfindende Forhandlinger om Indførselsrestriktioner, havde fundet betydelig Indførsel Sted, og da de, der skulde præstere Betalinger til Udlandet, havde set Tiden an i Haab om, at der som Resultat af Valutakonferencen skulde komme billigere Sterling, blev Kravet om fremmede Betalingsmidler saa stort, at Fondet i Løbet af kort Tid udtømtes. Nationalbanken ophørte derfor fra 19. Januar 1924 at levere £ af Fondet til Kurs 24,50, og £-Kursen gik paany i Vejret, til den naaede 28 Kr. den 11. Marts.

Under disse Forhold, men ogsaa først nu, forhøjede Nationalbanken den 16. Januar 1924 Diskontoen fra 6 til 7 pCt., og Regeringen indbragte Forslag om og gennemførte ved Lov af 1. Februar 1924 Forhøjelse af Toldsatserne paa en Række „Luksusvarer“ (Frugter, Silkevarer, Skindvarer, Drikkevarer, Tobak). Som nævnt faldt Kroneværdien trods disse forskellige Foranstaltninger, og Regeringen forelagde derfor den 5. Marts 1924 en Række Lovforslag tilsigtende nye Forhøjelser af Told og Afgifter paa forskellige Forbrugsvarer, desuden Optræelsen af en „Valutaydelse“ (et Tillæg til Indkomstskatten, der nærmest fik Karakter af et Tvangsloan, som var uforrenteligt i 3 Aar, og

*Valuta-
planen
1924*

hvorved man tænkte sig at formindske den overskydende Købe-
evne); endvidere foresloges Oprettelsen af en „Valutacentral“. Desuden var der fra privat Side indbragt Forslag om at opkræve Toldafgifterne i Guldværdi. Af disse Forslag ophøjedes kun Forslaget om Valutacentralen til Lov (Lov 29. Marts 1924), hvorefter Regeringen opløste Folketinget den 10. April. Ved de derefter stedfindende Valg kom Regeringen i Mindretal og afløstes af en socialdemokratisk Regering.

*National-
bankens
Kredit-
indskræn-
king 1924*

Samtidig med Fremsættelsen af disse Forslag havde Nationalbanken efter Aftale med Regeringen den 6. Marts 1924 udsendt et Cirkulære til Landets Pengeinstituter, hvori Banken erklærede for sit Vedkommende at ville udvise den største Tilbageholdenhed med Ydelse af ny og Forlængelse af tidligere Krediter og paalagde Pengeinstitutterne for deres Vedkommende at gøre det samme. Dette var et nyt Skridt henimod at give Kreditpolitikken dens rette Plads imellem Valutaforanstaltningerne. Da Valutacentralen, hvis Opgave det skulde være at føre Tilsyn med Valutamarkedet, og som i givet Tilfælde kunde faa Bemyndigelse til at kræve fremmed Valuta afgivet til Valutaegaliseringsfondet, derefter paabegyndte sin Virksomhed, sank £-Kursen atter noget. Dels kom der en Del fremmed Valuta frem paa Markedet, som Indehaverne frygtede for at skulle afgive Oplysning om, at de havde oplagret, dels medførte den Centralisering af Valutahandelen hos nogle faa Banker og Veksellerere, som Valutacentralen paabød, maaske at der kom lidt mere Ro over Valutahandelen. Men ogsaa nu var Bedringen kun kortvarig. Der fandt ikke fra Nationalbankens Side nogen Indskrænkning af dens Udlaan Sted før i August Maaned, og da man endnu stadig i vide Kredse ansaa en Importbegrænsning for at være af væsentlig Betydning for Tilvejebringelse af en højere Kroneværdi, og en saadan ikke havde kunnet gennemføres af den ny Regering, der i den overordentlige Rigsdagssamling (fra 29. April til 27. Juni 1924) havde stillet Forslag herom, steg de fremmede Valutakurser paany. For at hindre at Begæret efter Deviser skulde øges gennem Spekulation, udstedte Valutacentralen Forbud mod at købe fremmed Valuta til Dækning af endnu ikke forfaldne Forpligtelser, og for at der ikke derigennem skulde bibringes senere Købere Tab, fastholdt Nationalbanken efter Aftale med Valutacentralen £-Kursen i godt 25½ Kr. i Maj og største Delen af Juni Maaned. Men saa var Bankens Beholdninger medgaaede saa vidt, at man maatte ophøre med denne kunstige Kurssætning, og da

samtidig Rigsdagssamlingen sluttede uden at være naaet til noget Resultat, sprang Kursen paany op og naaede den 12. August 28,25 Kr. pr. £.

Under disse Forhold indkaldte Regeringen i Juli Maaned 1924 paany en Forsamling af Erhvervsrepræsentanter og Politikere („Valutaraadet“) for med dem at drofte Tilstanden. Overfor den stadig skarpe Modstand fra Partiet Venstres Side blev Spørgsmaalet om en Importbegrænsning lagt til Side, hvilket i øvrigt maatte anses for at være en Nødvendighed, hvis der paa Rigsdagen skulde kunne gennemføres en Valutaordning, og Valutaraadet samlede sig derefter om de egentlig kreditmæssige Foranstaltninger til „at standse Kronens Fald og fremme en Bevægelse opad“. Valutaraadets Forhandlinger blev Grundlaget for Loven af 20. December 1924. Ifølge denne Lov forpligtedes Nationalbanken til i Lobet af de to Aar til 1. Januar 1927 at nedbringe Dollarkursen fra de ca. 5,80 Kr., den stod paa, da Loven var til Behandling, til 5,32 Kr., d. v. s. hæve Kronen til 70 Øres Guldværdi. Der havde i Valutaraadet som i Valutakonferencen været forhandlet om en mulig Nedskæring af Kronen til en lavere Guldværdi end den gamle Guldparitet, men da som nu skod man Spørgsmaalet fra sig, idet der dog i den ringe Stigning, som 1924-Loven forudsatte, utvivlsomt indeholdtes et Kompromis mellem dem, der vilde bevare Muligheden for at naa Guldpariteten og dem, der ikke vilde dette. Til Hjælp for Nationalbanken ved Gennemførelsen af den Forpligtelse, Loven paa lagde Banken, bestemtes yderligere, at Staten gennem Optrædelse af ekstraordinære Skatter skulde tilvejebringe Midler til at tilbagebetale det Laan paa 40 Mill. Kr., som Staten havde optaget hos Banken for at kunne stille en ny Kapital til Raadighed for Landmandsbanken ved dennes Rekonstruktion i 1922. Herved skulde Kreditindskrænkningen blive stærkt fremmet. Desuden garanterede Staten for en af Banken optaget Kassekredit paa 40 Mill. \$ og for Fornyelsen af Egaliseringsfondets 5 Mill. £.

Valutaraadet 1924

For første Gang var nu Staten med virkelig Kraft gaaet ind i en Valutaordning, saa at den fornødne Tillid var skabt i Ind- og Udland; og da de Bestemmelser, der var truffet, ligeledes for første Gang maatte siges at være pengepolitisk rationelle, ikke mindst fordi Ansvar for Ordningens Overholdelse var lagt paa den eneste, der kunde føre den igennem, nemlig Nationalbanken, indtraadte der en betydelig Bedring af Kronens Værdi. Dette var utvivl-

Valutaloven 1924

somt desuden fremkaldt af, at Nationalbanken, som nævnt, fra August 1924 paabegyndte en Inddragning af sine Laan. Desuden kom i 1925 den gunstige Omstændighed til Hjælp, at Prisforholdet mellem Ind- og Udførselsvarerne forskød sig til Gunst for Eksportvarerne, saaledes at nu ogsaa Handelsbalancen paa naturlig Maade bragte Hjælp til Valutamarkedet. I Løbet af Foraaret 1925 sank Dollarkursen jævnt nedad og passerede i Maj de 5,32 Kr., der skulde naaes senest den 1. Januar 1927. En stor Arbejdskonflikt og et deraf følgende mindre Begær efter fremmed Valuta og en begyndende Tro paa, at Kronen vilde blive ført endelig i Pari, forstærkede Kroneværdiens Stigning, og i September havde Kronen naaet en Guldverdi paa over 90 Øre. Da det overvejende Ønske baade paa Rigsdagen og i Erhvervslivet gik ud paa at føre Kronen i Pari, og da det i hvert Fald fra saa godt som alle Sider krævedes, at den opnaaede Kroneværdi ikke atter maatte gaa tabt, forpligtedes Nationalbanken ved Lov af 15. December 1925 til at fastholde en Højestekurs paa \$ af 4,20 Kr., svarende til en Kroneværdi af $88\frac{3}{4}$ Guldøre. Forhandlingerne om denne Lovændring prægedes af, at Det radikale Venstre nu ønskede Kronen endelig stabiliseret ved en Guldverdi af 90 Øre, men den nye Lov indeholdt dog ikke, saa lidt som den gamle, nogen Bestemmelse om, at Kroneværdien ikke maatte stige; og da Detailpristallet i Februar 1926 var naaet ned til 194, hvilket betød, at det indenlandske Prisniveau i højere Grad end antaget havde tilpasset sig til Kronens ydre Værdi, var der i hvert Fald ingen Grund til at „nedsikere“ Kronen for at faa dens Værdi til at passe til den af det indenlandske Prisniveau fastsatte Værdi, og der fandt et nyt Fald Sted i de fremmede Valutakurser, der bragte Kroneværdien nogle faa Øre op under Pariteten. Den saakaldte „Spekulation“, d. v. s. forward Salg navnlig af £, der var praktiseret baade fra Ud- og Indland, og som havde fremmet Kronestigningen i Forbindelse med den hurtigst mulige Hjemtrækning af alle indtjente fremmede Betalingsmidler, havde paany været i Virksomhed og bragt Bankernes Gæld til Udlandet i danske Kroner til at stige. Denne Gæld havde kulmineret i September 1925 med ca. 200 Mill. Kr., men var siden gaaet ned til ca. 145 ved Udgangen af Januar 1926. Nu steg den i Februar til ca. 160 Mill., for siden atter at gaa jævnt tilbage. En gunstig Handelsbalance og den Omstændighed, at de indgaaede fremmede Penge af Bankerne var holdt til Raadighed til Tilbagebetaling til Udlandet, medførte, at denne Af-

vikling kunde foregaa uden Vanskelighed, selv om Landet naturligvis maatte betale Indehaverne af disse Kronetilgodehavender den Fortjeneste, der havde været paa, at Kronen var gaaet op i Værdi, og som for de udenlandske Kreditorers Vedkommende beregnedes til ca. 20 Mill. Kr.

Ved Lov af 27. December 1926 genindførtes Guldindløseligheden til den gamle Møntlovs Guldværdi: 2480 Kr. pr. kg fint Guld, idet dog Møntfoden blev en Slags Guldbarrefod, forsaavidt som Nationalbanken kun forpligtedes til at indløse sine Sedler med Guld, naar Sedlerne indleveredes i Poster paa 28000 Kr. eller Beløb, der var delelige hermed.

*Gen-
optagelsen
af Guld-
indløselig-
heden*

Samtidig med, at Guldindløsningen saaledes genindførtes, ophorte de midlertidige Ændringer i Seddeldækningsreglerne, og Loven af 12. Juli 1907 traadte atter i Kraft med sine Forskrifter om 50 pCts Metalfonds-Dækning. Hermed ophørte Loven af 30. August 1919, der havde forlænget Bestemmelserne i Loven af 31. Marts 1915, at have Gyldighed. Loven af 1919 havde paany indeholdt Bestemmelser om Tredjedelsdækning og endvidere forskellige mindre væsentlige Ændringer i Reglerne for Vurderingen af de Aktiver, der ikke indgik i Metalfondet. Men man vendte automatisk tilbage til Halvdelsdækningen, tiltrods for at meget maatte have talt for at nøjes med en mindre Guld-dækning.

Det skal endnu nævnes, at Spørgsmaalet om Skillemønten stadig voldte Vanskeligheder, fordi Monternes Sølvværdi gjorde det fordelagtigt at indsmelte dem, og ved Lov af 1. Maj 1920 blev der derfor givet Mulighed for at udmønte 50-, 25- og 10 Ore i Kobbernikkel. En- og Tokronestykker udmøntedes overhovedet ikke mere, men var erstattede i Omlobet af 1 Kr.-Sedlerne. Men endnu et Forhold vanskeliggjorde den fornødne Forsyning med Skillemønt, nemlig Monternes meget større Værdi i Sverige, og da der trods Udførselsforbud og en energisk Kontrol med Overholdelse af Udførselsforbudet dog fandt en stor Udsmugling Sted, blev der truffet Overenskomst om en Ændring i den skandinaviske Møntkonvention, hvorefter enhver af de til Konventionen hørende Lande fik Ret til at udmønte Skillemønt, der alene skulde gaa og gælde indenfor det paagældende Riges Grænser (Lov af 15. Februar 1924). Hermed var Møntkonventionen indskrænket til alene at gælde Hovedmønten, hvorved endda maa bemærkes, at Indførsel af Guld til Sverige, siden Sverige gen-

optog Guldindløsning i Foraaret 1924, alene var tilladt den svenske Riksbank.

Beløbet af dansk Skillemønt, der var gaaet til Sverige og fra Riksbanken blev tilbagesendt Nationalbanken, beløb sig til 20,6 Mill. Kr., medens der blev sendt svensk Skillemønt til Sverige for 4,6 Mill. Kr. De differerende 16 Mill. Kr. blev ved Velvilje fra den svenske Riksbanks Side henstaaende som en af dette ydet Laan, der, da den danske Krone genvandt Guldpariteten, kunde indfries uden Tab.

VI. AFSLUTNING.

1. Mænd og Politik.

Kongens Budskab den 1. August 1914 var et baade smukt og fuldgyldigt Udtryk for Folkets Bekymring og for dets enstemmige Ønske om at holde Danmark uden for Krigen; Bekymringen var saa meget større, som der til den almindelige menneskelige Medfølelse med de fremmede Landes Folk kom Tanken om den Skæbne, der ramte de danske Sønderjyder baade hjemme og som Soldater i den tyske Hær. Og Ønsket om at holde Danmark udenfor Krigen var saa meget stærkere, som alle — uanset Følelser for eller imod den ene eller den anden af de krigsførende — ansaa det for at være et Livsspørgsmaal for det danske Folk som selvstændigt Folk, at vi nu ikke gik paa Parti med en af de stormægtige, krigsførende Grupper.

*Kongens
Budskab*

Denne Enighed og Trykket fra den uhyre Fare, som alle følte, at Landet var udsat for, var sikkert Aarsagen til, at der ikke fra de oppositionelle politiske Partiers Side ønskedes nogen Ændring i Regeringens Sammensætning i hine første Dage af August 1914, tiltrods for Ministeriet Zahles Villighed til at drøfte Dan- nelsen af et Samlingsministerium.

Kendskabet til disse politiske Forhandlinger er ret indgaaende, fordi de er refererede i Betænkningen fra Militærkommissionen af 1919 sammen med en Redegørelse for Forhandlingen om, hvorvidt Danmark skulde foretage Minespærringer ved Indgangen til Østersøen og saaledes maaske foretage en Handling, som England kunde anse for uvenskabelig, eller lade Tyskland gøre det, og under denne Mineudlægning risikere en Neutralitetskrænkelse, der som Protest kunde medføre Krig. Da dette Spørgsmaal om Bæltspærringen ogsaa forelaa for Militærkommissionen af 1919, gør den i sin Beretning nøje Rede for de Betragtninger og Overvejelser, som blev fremsat under Forhandlingerne den 5. August 1914, da en tysk

*Forhandlin-
gerne
den 5. August
1914*

Forespørgsel og en paabegyndt Mineudlægning fra tysk Side gjorde det nødvendigt for Danmark at tage Standpunkt. En kommende Redegørelse for disse Aars Politik maa nødvendigvis tage sit Udgangspunkt i de af Militærkommissionen offentliggjorte Aktstykker, der giver Kundskab om de ledende politiske Personligheder og de væsentligste Sider af de politiske Hovedspørgsmaal. Referatet af Statsraadsforhandlingerne med den overmaade dramatiske Afbrydelse fra Oppositionsførerne viser Kongen som Tilhænger af, at Danmark foretog Mineudlægningen, og denne Tilslutning til Regeringens oprindelige Standpunkt blev udslaggørende; thi ihvorvel det ses, at Regeringen og maaske navnlig Udenrigsminister Scavenius for det første ansaa det for rigtigt, at Danmark udlagde disse Miner, og for det andet ansaa det for umuligt at udskyde denne Afgørelse, indtil man havde søgt at skaffe sig Kendskab til, hvad Vestmagterne vilde sige dertil, var Stemningen hos de ledende Oppositionsførere saa delt, at Regeringen næppe vilde have kunnet gennemføre sit Standpunkt, hvis Kongens Støtte havde manglet. Saa lidt der end vides om Udenrigsministerens politiske Handlinger i Enkeltheder Krigsaarene igennem, er det vistnok karakteristisk for hans Politik, at han allerede fra den første Dag lagde en saa afgørende Vægt paa, at man tog bestemt Standpunkt og traf sine Beslutninger derefter. Der blev herved skabt en Fasthed i Udenrigsledelsen, som utvivlsomt var af den største Betydning under alle de vanskelige Forhandlinger med de to krigsførende Magtgrupper.

Men der er ogsaa et andet meget karakteristisk Forhold for disse Aars Politik, som allerede viser sig under Forhandlingerne den 5. August, nemlig Regeringens og da navnlig Forsvarsminister Munchs vanskelige Stilling overfor de ledende Officerskredse og disses Stottekredse i Befolkningen, fordi man paa Forhaand tvivlede om, at Regeringen paa Trods af sit politiske Syn paa Forsvarsvæsenet vilde iværksætte de krigsmæssige Foranstaltninger, Officererne ansaa for paakrævede. De offentliggjorte Forhandlinger viser det stærke Pres, der fra ledende militær Side lagdes paa Regeringen for at gennemtvinge Indkaldelserne til Hæren og Anlæg af Befæstninger m. v., og det ses ogsaa, at Indkaldelserne, foruden at være bestemt af, at der derved skulde markeres en Modvægt mod, at Mineudlægningerne kunde udtydes som tyskvenlige, ogsaa havde til Opgave at skaffe Ro for den Frygt, man i mange Kredse nærede for, at ikke alle nødvendige militære Foranstaltninger skulde blive iværksat. Dette Forhold, der kom

frem igen, da der blev Tale om Hjemsendelser af de indkaldte, medførte den politiske Krise i August 1917 (jfr. S. 264).

Efter at det nu i Løbet af nogle Dage havde vist sig, at der ikke fra de Allieredes Side blev gjort Indvending mod de af Danmark foretagne Minespærringer, vendte den politiske Hovedinteresse sig imod Handelspolitiken udadtil og Forsyningspolitiken indadtil, og Forhandlingerne med de krigsførende Magter indledes saavel som den Maksimalprispolitik, der førte til den store politiske „Korndebat“ i Folketinget i Januar 1915. Under *Korndebatten* 1915 denne Forhandling formulerede Indenrigsminister Rode Kravet om, at „Brødet skal Landbruget give os til overkommelig Pris“: for Smør, for Flæsk og for Æg tænkte man sig endnu ikke at begrænse Prisstigningen, men Brødet maatte holdes nede i Pris, thi „hvis denne Tid, som vi nu har gennemgaaet, har ramt mange her i Landet, har den haardest ramt Arbejderklassen i By og paa Land, der har mindre Arbejde og højere Priser at betale. Den har haardt ramt alle lavt lønnede Funktionærer, der har højere Priser at betale, den har haardt ramt det lille Landbrug, der har mindst at staa imod med, men haardt ramt kan man endnu ikke sige, at det store eller det mellemstore Landbrug er“. Det er dette Forbrugersynspunkt, der sættes op mod Landbrugets Krav om, at Maksimalprisen paa Rug skulde ophæves, fordi den ikke gav fuld Erstatning, og imod den af Landbruget antydende Udvej til Lindring af Dyrtiden, som senere blev betraadt, nemlig at Staten skulde betale Forskellen mellem Markedspris og den Pris, som den ønskede at holde Varen i til de danske Forbrugere. Men Indenrigsministeren viste Tanken fra sig som økonomisk altfor byrdefuld for Statskassen, og som alene tænkelig under Forhold, der kom til at foreligge to Aar senere efter Blokadeerklæringen: „Rimeligvis ligger de Tilstande, hvor Staten maatte overtage Forsyninger af den Art, paa et Tidspunkt, hvor Landet var fuldkommen udelukket fra al Tilforsel, og hvor man derfor levede som under en permanent Belejringsstilstand“. Senere kom Virkeliggørelsen af denne Politik til at afgive Grundlaget for de stærkeste Anklager mod Regeringen. Saa omskiftelige er de politiske Betingelser.

Men i Januar 1915 var der, trods den baade heftige og undertiden stærkt politisk prægede Karakter, Korndebatten havde, endnu ikke for Alvor Tale om nogen Aktion imod Regeringen. Oppositionens Ordforere fremhævede, at de ikke ønskede noget Regeringsskifte, og N. Neergaard, Venstres betydeligste Politiker ved Siden af J. C. Christensen, greb ind i Forhandlingen og udtalte:

„Regeringen maa i de forløbne Maaneder have gjort den Erfaring, at intet Parti her i Salen har noget Ønske om at lægge virkelige Vanskeligheder i Vejen for Regeringen“. Regeringen kunde dog ikke modtage de af Oppositionen stillede Dagsordener, af Hensyn til de saglige Ændringer, de foreslog i den hidtil førte Kornpolitik, men navnlig af den Grund, at „saafremt Regeringen overfor de Vanskeligheder, der i det økonomiske Liv møder os i den kommende Tid, overhovedet med nogen som helst Autoritet og Myndighed skal kunne træde frem og kræve Statshensynet respekteret, maa Regeringen nu vide, om den har Folketingets Flertal bag sig eller ikke“. Motiveringen er Ord til andet den samme som i 1919, jfr. S. 267; men det synes utvivlsomt, at havde Regeringen tænkt sig, at den her stod overfor en Udvikling som den, der kom, vilde den ikke have afvist en mere mindelig Afslutning af denne Debat. Men ingen tænkte sig saa langvarig en Krig.

Imidlertid bragte Fald i Korn- og Foderstofpriser, stigende Tilførsler og Ordningen af Flæskeudførslen Ro i det hele Kornspørgsmaal, og efterhaanden fandt man det ogsaa naturligt, at de stadig stigende Priser og Fragter ikke skulde medføre en tilsvarende Prisstigning for de paa Hjemmemarkedet afsatte Landbrugsvarer. Jeg erindrer f. Eks., at en lollandsk Jordbruger under en Forhandling om Prisen paa Byg erklærede, at den Pris, der var Tale om, kunde han nok have nøjedes med i det afvigte Efteraar, men nu i Foraaret var det for lidt, men blev vist tilbage af den vestjydske Bonde Tovborg Jensen, der ikke forstod dette, thi „han skulde dog ellers mene, at det var det samme Byg“. Men desuden imødekom Dyrtilsloven af 1915 Venstres Krav om særlig Hjælp til de vanskeligst stillede, og selv om Krigspresseloven af 17. Juli 1915, der indførte Straf for ubeføjet at sigte danske Statsmyndigheder for unneutral Adfærd ved Afgørelser om Ind- og Udførsel, havde voldet visse politiske Vanskeligheder at faa gennemført, havde Folketinget ved Beslutning af 17. Juni 1915 enstemmig tilsagt Regeringen Støtte i dens Arbejde for Gennemførelsen af en ubetinget og ligelig Neutralitetspolitik.

Under Forhandlingerne om Fremsættelse af Forslag til denne Beslutning var Spørgsmaalet om en Samlingsregering e. l. paany som den 5. August blevet berørt, men der var stadig intet stærkt Ønske derom, og selvom Grundlovsændringen nu var gennemført, og det saaledes kunde siges, at Ministeriet havde opfyldt den Opgave, som Valgdagen paalagde det, sad det med den Ret, som

dets Flertal i Folketinget gav det, og Partierne ønskede ikke for Tiden dette Flertals Holdbarhed prøvet. Dette fremgik af Svarene paa den Forespørgsel, Indenrigsministeren stillede vedrørende en fremskyndet Tilvejebringelse af Valglistor og dermed Muligheden for Valg efter Valgloven af 10. Maj 1915, og tillige af den Debat, som førtes den 2. Juli 1915 i Folketinget mellem Finansminister Brandes og Folketingsmand J. C. Christensen om den hele politiske Situation paa det Tidspunkt. Men i 1916 kom Spørgsmaalet om en Ændring i Regeringens Sammensætning stærkt frem, og Foranledningen hertil var Forslaget om Rigsdagens Godkendelse af Overdragelsen til U. S. A. af de dansk-vestindiske Øer.

*Salget af de
vestindiske
Øer*

Den 7. August 1916 tilstillede Udenrigsministeren Rigsdagens Formænd Forslag til Rigsdagsbeslutning om Afstaaelse af Øerne og fremhævede ved 1ste Behandling af Forslaget, at det var gunstige Vilkaar, der var opnaaet, idet bl. a. U. S. A. som Vederlag skulde betale 25 Mill. \$, men „disse gunstige Betingelser vilde ikke have foranlediget Regeringen til overfor dette Spørgsmaal at indtage en anden Holdning end tidligere, hvis ikke Regeringen var kommet til den Overbevisning, at den fortsatte Besiddelse af disse langt borte liggende Øer vilde rumme en Risiko, muligvis Faremomenter for den danske Stat, for saa vidt som den derved under visse Situationer kunde blive inddraget i internationale Komplikationer, og at dette ikke var en for den danske Stat tjenlig Situation“. Fra Oppositionspartiernes Side ønskede man imidlertid ikke, at den forhaandenværende Rigsdag skulde afgøre dette Spørgsmaal, men at det paa Grund af sin Betydning burde finde sin Afgørelse paa en Rigsdag, valgt efter den ny Grundlov af 5. Juni 1915. Da Landstinget, i hvilket Oppositionspartierne havde Flertal, ved at forkaste Forslaget til Beslutningen, kunde fremtvinge, at Valg blev afholdt, idet en saadan Forkastelse maatte betragtes som Udtryk for Ønsket om, at den efter Overenskomst mellem Partierne foretagne Udsættelse af Grundlovens Ikrafttræden skulde ophæves, anmodede Kongen den 17. August Konsejlspræsident Zahle om „at ville undersøge, hvorvidt der — til Afværgelse af Valg nu — var nogen Mulighed for at danne et Ministerium med Tilslutning af alle Partier“. De Forhandlinger, der derefter i Henhold til Kongens Ønske fandt Sted, var meget vanskelige, fordi Regeringspartierne ansaa det for at være af afgørende Betydning, at Udenrigsministeren fortsatte i en eventuel ny Regering, enten som Udenrigsminister eller Konsejls-

*Overenskom-
sten om
„Kontrolmi-
nistrene“
1916*

præsident, hvilket afvistes af Venstre, der som Konsejlspræsident ønskede „en Mand, der ikke paa fremtrædende Maade har deltaget i den sidste Tids politiske Strid; eksempelvis kunde nævnes Lensgreve Frijs og Handelsminister Christopher Hage“; men desuden ønskede Oppositionen, at hver af de 4 politiske Partier skulde have 3 Repræsentanter i Regeringen, medens Regeringspartierne ønskede, at de skulde have 7 og de to andre Partier tilsammen 6 Ministre. Da man paa den anden Side i Regeringspartierne og i Det konservative Folkeparti ansaa et Valg paa det daværende Tidspunkt for overmaade uheldigt, idet en Drøftelse af Landets Udenrigspolitik da ikke vilde kunne undgaas, enedes Partierne om, at Venstre, Det konservative Folkeparti og Social-Demokratiet hver udpegede en Mand, der af Kongen udnævntes til Minister u. P., og som skulde deltage i Ministermøder og Statsraad, hvorved der skabtes et intimere Samarbejde mellem Regering og Rigsdag, hvad man fra Oppositionspartiernes Side meget havde forlangt. Den 30. September 1916, samtidig med at Loven om Folkeafstemning om Øsalget blev underskrevet, udnævnte Kongen J. C. Christensen, Chr. M. Rottbøll og Th. Stauning til Ministre. Og Valg blev saa igen udsat.

*Overens-
komsten
sprænges
1917*

Der herskede nu „Borgfred“ mellem de politiske Partier; saaledes forlængedes f. Eks. den 30. Januar 1917 Krigspresseloven, idet et Flertal i Landstinget tiltraadte Forslaget herom, for at man ikke „ved Lovens Forkastelse eller Omdannelse i en Skikkelse, som Ministeren modsætter sig, skulde virke forstyrrende paa den for Tiden raadende fredeligere politiske Tilstand.“ Men i Juni 1917 forlangte Det konservative Folkeparti Minister Rottbølls Demission, fordi „Minister Staunings Virksomhed for at tilvejebringe en socialistisk Fredskonference... ligesom Udtalelser af Minister S. giver Udlandet en fejlagtig Forestilling om vor Neutralitetsvillies Ligelighed“. Da Minister Rottbøll tiltrods herfor forblev paa sin Post, ekskluderede Partiet ham, og de tidligere „frikonservative“, til hvilke Rottbøll havde hørt, udmeldte sig af Partiet. I August vedtoges med Rottbølls Billigelse, men imod Det konservative Folkepartis Ønske, en Indskrænkning af Sikringsstyrken, og Overenskomsten mellem Partierne af 30. September 1916 var derfor sprængt. Imidlertid foregik Krigsadministrationen i stigende Grad ved Rigsdagens Medvirkning: Kornordningen for Høstaaret 1917/18 blev i Modsætning til Ordningerne for de foregaaende Høstaar vedtaget ved Lov, og de stærkt forøgede udenrigspolitiske Vanskeligheder bidrog vel ogsaa til, at

man vilde se Tiden an. Da man naaede ind i 1918, var Tilførslerne praktisk taget standsede, Forhandlingerne om Handels- og Skibsfartsoverenskomsten med Amerika trak ud, og man har da ment, at der ikke mere var samme Risiko ved at bringe den uholdbare indenrigspolitiske Situation til Ophør gennem et Valg som tidligere. I Januar 1918 begærede Minister Christensen sin Afsked, og han og Rottbøll traadte tilbage, hvorefter Grundloven af 5. Juni 1915 sattes i Kraft, og der udskreves Valg til Rigsdagen. Af Folketingets 140 Pladser gav Valget det tidligere Regeringsflertal Raadighed over 71, hvortil kom 1 Medlem, der var i Valggruppe med Det radikale Venstre. Ministeriet Zahle havde derefter paany et Flertal i Folketinget, og Forbindelsen med Social-Demokratiet understregedes ved, at Stauning forblev Minister u. P. og senere overtog de sociale Sager under Indenrigsministeriet. *Valg 1918*

Valgkampen havde vel i det hele ikke givet Anledning til stærke Meningsudvekslinger, og Regeringen fortsatte efter de hidtidige Linjer og i nøje Forbindelse med Rigsdagen. Men det var utvivlsomt, at der navnlig i Hovedstaden var en stor Tilgang til Det radikale Venstre af Vælgere, for hvem Bevarelsen af den siddende Regering af Hensyn til Forholdet overfor Udlandet var det afgørende, men som ellers ikke billigede den økonomiske og sociale Politik, som Regeringen førte, og som derfor, da Krigen var forbi, gik til andre Partier.

Da Krigen sluttede i November 1918, hævede de Allierede ganske vist ikke Blokaden overfor Tyskland, men paa mange Maader blev det dog muligt at disponere friere, og i hvert Fald slog den Misnøje med Statens Indgreb i Erhvervslivet, der havde ulmet mange Steder, nu ud i lys Lue under Paaberaabelse af, at da Krigen var forbi, maatte den gamle Frihed kunne vende tilbage. Samtidig hermed havde Centralmagternes Nederlag og den deraf følgende Revolution, derefter Demobiliseringen skabt en uhyre Uro i Arbejderverdenen, der smittede hertil, og da Pristigningen efter en kort Pause umiddelbart efter Vaabenstilstanden tog til i et hidtil uset Tempo, maatte det fra de Sider, der havde hævdet Statsmagts Ret og Pligt til at begrænse Produktions og Handels Udnyttelse af Forbrugerne, være ugørligt at give efter for Kravet om Retablering af Erhvervslivets Frihed.

Den stærke Brydning mellem disse to Strømninger fremkaldte Ministerkrisen af Februar 1919. Da Finansminister Brandes 12. Februar 1919 i Folketinget indbragte Forslag til Lov om et *Ministerkrisen 1919*

indenlandsk Statslaan paa 120 Mill. Kr., der var nødvendigt til Dækning af Finansaaret 1918/19's Underskud, havde den fornævnte Misnøje fortættet sig og forbundet sig med de Strømninger, der allerede var i Frembrud: Borger- og Bondestands Uvilje mod Arbejderne paa Grund af disses Krav og deres stadig hyppigere Strejker og mange Kredses Uvilje mod at lade denne Regering føre de endelige Forhandlinger om Tilbagegivelsen af Sønderjylland. Disse Stemninger og Kræfter foranledigede, at Venstre og Konservative i Folketingsudvalget nægtede at fremme Statslaansforslaget, med mindre Regeringen forinden havde forelagt Forslag til Tidsbegrænsning af Loven af 7. August 1914. Sammenkædningen af Statslaansforslaget og Loven af 7. August foretog Mindretallet i Udvalget ved at udtale, at der for at bevilge Laanet maatte foreligge „visse Betyggelser med Hensyn til den økonomiske Fremtid, vi gaar i Møde. En saadan Betyggelse synes jo nemlig ganske at savnes, naar Finansministeren i Oktober 1918 kan tilsige Balance for 1918/19 for fire Maaneder senere, efter Krigens Ophør, at fremtræde med en Underbalance paa 150 Mill. Kr. for samme Finansaar“. Det blev under Debatten i Salen saavel af Finans- som af Indenrigsministeren hævdet, at ikke Loven af 7. August, men de talrige Ernærings- og Dyrtidslove, for hvilke samtlige Partier havde stemt, og som Oppositionen paa flere Punkter havde gjort dyrere for Statskassen, havde foranlediget den Stigning i Udgifterne, som iøvrigt ikke havde været til at forudse, da baade Indtægter og Udgifter i Henhold til disse Love afgang af Pris- og Produktionsforhold m. v. Statslaansforslaget blev vedtaget af Folketinget, medens der i Landstinget af Oppositionen indbragtes og vedtoges et Forslag om Afvikling af Loven af 7. August, der standsedes ved en Beslutning i Folketinget.

Forhandlingerne om denne Beslutning førtes mellem J. C. Christensen paa den ene Side og Edvard Brandes og Ove Rode paa den anden. I disse Forhandlinger kom de økonomiske og de dermed sammenhængende politiske Modsætninger ved Krigens Ophør ganske klart frem, naar J. C. Christensen overfor Fremhævelsen af den hele økonomiske Krigslovgivnings sociale Betydning henviste til, hvor lidt Revolutioner o. l. andre Steder i Verden gjorde Indtryk „derovre, hvor jeg bor“, og krævede Statsindgrebene afviklede og Erhvervslivets frie Dispositionsret genoprettet. Heroverfor førte Ove Rode dels Forsvaret for Krigsaarenes Ernærings- og Understøttelsespolitik, dels det politiske

Forsvar for Folketingets Flertals Indflydelse paa Afviklingen af Foranstaltningerne, medens Edvard Brandes prøvede at finde en Form for Løsningen af den alvorlige, politiske Krise. Det er, som om disse vanskelige Forhandlinger anspænder de tre Mænds fremragende politiske Evner til det yderste, og Referatet af Forhandlingerne synes derfor at maatte blive af stor Værdi som Kilde for den, der engang skal beskrive disse ledende Politikere.

Man kom imidlertid ikke til Enighed, og da Landstinget ikke havde vedtaget Statslaansforslaget „inden for den Tidsfrist, som er fastsat i den med de kjøbenhavnske Hovedbanker sluttede Overenskomst“, tog Finansministeren ved Modet i Landstinget 28. Februar Forslaget tilbage. Ministeriet indgav derefter i Statsraadet 1. Marts 1919 sin Demissionsbegæring til Kongen; Ministeriet vilde ganske vist forhandle om Afviklingen af 7. August-Loven, men under en fri Forhandling uden Trykket af det uvedtagne (og nødvendige) Statslaan, medens paa den anden Side Landstinget ikke vilde vedtage Statslaansloven, forinden der var truffet bindende Aftaler om Afviklingen. Men binde sig vilde Regeringen ikke, „fordi Ministeriet derved vilde faa et Præg af Svaghed, som vilde vanskeliggøre, for ikke at sige umuliggøre en forsvarlig Styrelse af Landet under de raadende Tilstande baade indadtil og udadtil: et overvundet og ydmyget Ministerium — og saaledes vilde Indtrykket af det være Landet over, hvis det bøjede sig her paa det afgørende Punkt — vilde ikke have fornøden Autoritet overfor de Opgaver, der kunde møde en Regering“. I de her gengivne Udtalelser ligger formentlig det økonomiske Hovedsynspunkt for Ministeriets Stilling. De brede Befolkningslag paa Land og i By, som nærmest bar Ministeriet, vilde ikke føle deres Interesser tilstrækkeligt beskyttede, om Ministeriet havde maattet gaa med til en tvungen Ordning af Prisreguleringens Afvikling. Efter en fortsat Række Forhandlinger tog Ministeriet 18. Marts sin Demissionsbegæring tilbage og indbragte 21. Marts i Landstinget paany Statslaansforslaget og desuden Forslag til Lov om Afvikling af 7. August-Loven. Disse to Forslag vedtoges derefter af Rigsdagen og underskrevs af Kongen henholdsvis 1. og 11. April 1919. Krisen var dermed endt.

Det Aar, der derefter forløb inden Ministeriets endelige Fald, var for det første præget af en stigende Misfornøjelse i visse Kredse med Ministeriets Stilling i det sonderjydske Spørgsmaal. Disse misfornøjede var af meget forskellige Afskygninger lige fra dem, der ikke mente sig bundne ved den danske Rigsdagsdelega-

tions Forslag om de Afstemningsregler, der blev Grundlaget for Fredstraktatens herhen hørende Bestemmelser, og som derfor vilde have større eller mindre Dele af det for Tyskland stemmende Slesvig knyttet til Danmark eller internationaliseret, og til saadanne misfornøjede, der delte Partiet Venstres Anskuelse i dets Valgopraab af 30. Marts 1920, at „Ministeriet har behandlet den sønderjydske Sag med en Kulde, som har været uforstaaelig for store Dele af det danske Folk“. Men dernæst havde der Aaret igennem hersket en stærk Uro paa Arbejdsmarkedet, der gav sig Udslag i langvarige, syndikalistisk prægede Strejker, hvoraf navnlig Strejker i Københavns Havn, med de deraf følgende Vanskeligheder for Opretholdelse af Landbrugseksporten, vakte megen Uvilje, særlig paa Landet. Naar hertil kom de borgerlige Samfundslags stadige Misfornøjelse med Arbejdsløshedsunderstøttelserne, med de høje Skatter og med de tilbageværende Regulerings- og Rationeringsbestemmelser, var det klart, at Samfundet var mere end fyldt med baade socialt og politisk Sprængstof, og at Ministerkrisen af Februar-Marts 1919 kun var en Forløber for alvorligere Begivenheder.

Disse indtraf 27. Marts 1920. Allerede 18. November 1919 havde Ministeriet i Folketinget forelagt Forslag om Ændringer i Valgloven for at tilvejebringe et Grundlag for det kommende Valg, der sikrede de forskellige Landsdele en strengere forholdsmæssig Repræsentation end den bestaaende Valglov. Men Enighed herom kunde ikke opnaaes med Oppositionen, og Ministeriet vilde ikke udskrive nye Valg, forinden dette Forhold var ordnet; og da Oppositionen under de stadig mere spændte Forhold, som ovenfor er berørt, snarest ønskede at gaa til Valg for at kunne udnytte den stærke Stemning imod Regeringen, kunde det yderligere bebrejdes denne, at den, trods Løftet forud for Valget i 1918, der var et „Fredsvalg“, om at Valget kun skulde gælde, til Krigen var forbi, ikke vilde indfri dette Løfte ved at udskrive nye Valg. En stærk Agitation fra de videregaaende sønderjyske Kredse, der mente i sidste Øjeblik at kunne ændre den internationale Kommissions Indstilling om Grænseafgørelsen og Flensborgs Stilling, resulterede i, at de to Oppositionspartier og to af Regeringspartiernes Folketingsmænd (hvorved det blev tvivlsomt, om Regeringen stadig havde Flertal i Folketinget) den 27. Marts 1920 udsendte offentlige Krav om øjeblikkelig Afholdelse af Valg. Samme Dag havde Rigsdagen taget Paaskeferie. Den 29. Marts udsendtes fra Amalienborg Meddelelse om, at Kongen havde afskediget Ministeriet Zahle. Først 30. Marts udnævntes det ny

*Ministeriet
Zahles Fald
1920*

Ministerium med Højesteretssagfører Liebe som Statsminister og iøvrigt stærkt „Flensborg-præget“. Men ingen af det nye Ministeriums Medlemmer havde tidligere deltaget i praktisk Politik, Statsministeren havde som Aktor for Højesteret i en Sag for Overtrædelse af Kædehandelsbekendtgørelsen fort et ret defensivt Aktorat (der dog den 22. November 1919 efterfulgtes af Domfældelse), og hans Person maatte derfor virke som en Udæskning mod de Partier, hvis Regering var styrtet ved en udenparlamentarisk Aktion. Begivenhederne udviklede sig nu med rivende Hast. Allerede 29. Marts om Aftenen havde Socialdemokratiet af Kongen forlangt Ministeriet Zahle genindsat og Rigsdagen indkaldt til Færdigbehandling af Valgloven og truet med Generalstrejke, hvis disse Forlangender ikke var imodekommet til 30. Marts Kl. 9^{1/2} Form. Da Ministeriet Liebe var udnævnt 30. Marts, gik Bestræbelserne ud paa at faa Ministeriet til at give Mode i Folketinget, men dette lykkedes ikke; desuden nægtede Folketingets Formand i Forstaaelse med Statsministeren at indkalde Folketinget, og De samvirkende Fagforbund vedtog da for at gennemtvinge Folketingets Indkaldelse at gaa i Generalstrejke, saaledes at denne var fuldt effektiv senest 6. April. Den 27. Marts havde Arbejdsgiverforeningen erklæret Lock-out fra 9. April, og den politiske Kamp var saaledes kædet sammen med en Arbejdskamp af hidtil uset Omfang, en naturlig Følge af den nære Samhørighed, der paa Bunden var imellem den sociale Spænding og Kampen mod Ministeriet Zahle. Der udfoldedes nu af fremragende Mænd uden for Politikernes Kreds de stærkeste Bestræbelser for at undgaa denne store Strid, hvis Folger ingen kunde overse, men som enhver maatte befrygte, tilmed naar Regeringen sad inde med saa ringe parlamentarisk Erfaring, som Tilfældet var. Og efter at ogsaa Københavns Borgerrepræsentation havde bedt Kongen søge en Udvej til Afværgelse af den truende Ulykke, sammenkaldte Kongen 3. April 1920 om Aftenen Kl. 9 Partiformændene paa Amalienborg. Forhandlingerne varede hele Paaskenat; Paaskedag fratraadte Ministeriet Liebe efter Kongens Henstilling; der udnævntes et nyt Ministerium med Overformynder Friis som Statsminister, efter at alle Partirepræsentanterne havde givet Kongen Tilsagn om at samarbejde med dette Ministerium, som skulde foranledige, at Rigsdagen genoptog sine Moder og Arbejdet paa Valgloven, for at Valg kunde afholdes 22. April eller snarest muligt efter denne Dag. Samtidig aflystes Arbejdskampen. Valget fandt Sted 26. April og bibragte de hidtidige

Regeringspartier et overordentlig stort Nederlag. Dette var foruden af det sønderjydske Spørgsmaal, der maaske navnlig paa Landet spillede en mindre Rolle, især foranlediget ved Socialdemokratiets Generalstrejke-Trusel, der i høj Grad forbitrede borgerlige Kredse, i Forbindelse med den Uvilje, der herskede imod Regeringen paa Grund af, at den ikke effektivt havde været i Stand til at skaffe Arbejdsro for dem, der vilde arbejde. Men hertil kom, at trods de trufne Aftaler om Arbejdskampens Ophør sammen med den politiske Overenskomst, vedblev Havnens og Søens Arbejdere at fortsætte deres Arbejdsvægring, samtidig med at Bagerne i København fortsatte en Strejke, der i Byen maatte virke særlig irriterende, fordi kun Personer, der overfor Arbejdernes Fællesbageri kunde legitimere sig som Fagforeningsmedlemmer, kunde faa Rugbrød, medens alle andre, da de „borgerlige“ Fabrikker var standsede, var afskaarne herfra; paa Landet havde Strejken i høj Grad paavirket Sindene derigennem, at Rugen af Landbruget var tvangsmæssigt afleveret til den hele Befolkningens Ernæring, men nu søgte Arbejderne (samtidig med at de paany gennem Havne- og Sømandsstrejken standsede Landbrugets Eksport) at hindre store Klasser af Medborgere i at faa Brød af dette Korn.

I Overensstemmelse med Valgets Udfald udnævntes den 5. Maj 1920 Ministeriet Neergaard, der som rent Venstreministerium var udgaaet af Mellemlassen paa Landet, til hvilken store Landbokredse baade opadtil og nedadtil havde sluttet sig, der ellers ikke plejede at stemme paa Venstres Kandidater. Desuden støttedes Ministeriet af Byernes Overklasse i Handel og Industri. Dets Opgave var da i første Række at skaffe Arbejdsro, dernæst at fremme den allerede paabegyndte Afvikling af Krigstidens Statsforanstaltninger overfor Erhvervslivet og at indskrænke Understøttelser til Dyrtidshjælp, i Anledning af Arbejdsløshed o. s. v.

*Ministerierne
efter 1920*

Imidlertid lod Forholdene sig ikke saa hurtigt som ønsket bringe tilbage igen til normale Tilstande, og da der til de øvrige Vanskeligheder kom de af Nedgangen i Kronens Værdi fremkaldte, var ogsaa Utilfredsheden med denne Regering voksende; ved Valgene i 1924 kom Regeringen i Mindretal, hvorefter det socialdemokratiske Ministerium Stauning kom til Magten. Efter flere forgæves Forsøg paa at løse Valutaspørgsmaalet, naaedes der ved Samarbejde mellem Regeringen og Venstre, navnlig under Th. Madsen-Mygdals Ledelse i Landstinget, Forstaaelse om Valutaloven af 1924. Men den Deflation, som herefter fulgte, bragte

paany store økonomiske Vanskeligheder, og da Ministeriet Stau-ning ikke kunde finde Tilslutning for de Forslag, det fremsatte til Krisens Modarbejdelse, opløste Regeringen Folketinget i No-vember 1925 og kom ved de i December stedfindende Valg i Mindretal, hvorefter Venstre paany overtog Regeringen med Madsen-Mygdal som Statsminister.

2. Statsadministrationen og Erhvervslivet.

Ved Lov af 6. August 1914 om Forbud mod Udførsel af visse Varer og Lov af 7. August 1914 om Regulering af Prisen paa Levnedsmidler og Varer blev det legale Grundlag skabt for den statslige Administration af Krigsaarenes Økonomi, forsaavidt den ikke var fastlagt i særlige Love eller gennem specielle Aftaler mellem Regering og Rigsdag (Finansudvalgene). Medens Rege-ringen til at begynde med paa egen Haand afgjorde Størstedelen af de herhenhørende Sager, krævede Rigsdagen i stigende Grad at øve sin Medvirkning, og fra Begyndelsen af 1917 var praktisk talt den hele Administration lovbestemt. Imidlertid laa det i Sa-gens Natur, at Centraladministrationen ikke paa egen Haand var i Stand til at administrere alle de forskellige Opgaver, der efter-haanden frembød sig; baade af denne Grund og for at opnaa den Ro om Foranstaltningerne, der betingedes af, at de Interesser eller Erhverv, hvis Forhold var til Behandling, selv paa ansvar-lig Maade deltog i Administrationen, nedsattes en Række særlige Nævn; som Regel bestod Nævnene af en Embedsmand eller uaf-hængig Praktiker som Leder og af Repræsentanter for de paa-gældende Interesser og undertiden for de politiske Partier. Af saadanne Nævn og Udvalg fandtes der i Begyndelsen af 1918 ca. 40, hvoraf de vigtigste har fundet Omtale paa de foregaaende Sider. De Indberetninger fra Nævnene, som Indenrigsministeriet indkrævede i Januar 1918 og som findes offentliggjort S. 6709 i Beretningerne fra Den overordentlige Kommission (Hvidbøgerne), indeholder nærmere Oplysninger om Nævnenes Virksomhedsomraade og Organisation. Men foruden disse Nævn, der nærmest havde Administrationen af de indenlandske, økonomiske Forhold til Op-gave, og til hvilke der kunde være knyttet lokale Underafdelinger (lokale Prisreguleringskommissioner under Den overordentlige Kom-mission, lokale Kornnævn under Ernæringsraadet m. v.), fandtes den store Række af Nævn og Udvalg, som Grosserer-Societetets Komité og Industriraadet nedsatte i Anledning af Handelsoverens-

*Lovene om
Prisregule-
ring og Ud-
førsel*

*Nævn og
Udvalg*

komsterne med de krigsførende Magter, og som skulde fordele de Varer, Overenskomsterne tillod Indførselen af; endvidere de Udvalg, som bistod Justitsministeriet ved Administrationen af Dispensationerne fra Udførselsforbudene m. v.

Det Samarbejde mellem Erhvervslivet og Centraladministrationen, der paa denne Maade var iværksat, havde sin videst rækende Betydning i Forholdet overfor Udlandet igennem de Forhandlinger og Overenskomster, som Erhvervene sluttede med de fremmede Regeringer. Omend naturligvis Handelsoverenskomsterne og de til disse knyttede Forhandlinger og Aftalerne om Vareudvekslingen foregik i stadigt, nært Samarbejde med Udenrigs- og Justitsministerierne, var det de ledende Erhvervsorganisationer, der efter Udenrigsministeriets Ønske stod som de fremmede Regeringers Kontrahenter, og Erhvervslivets ledende Mænd udførte et stort og for Landet saare værdifuldt Arbejde. Men foruden den udenrigspolitiske Betydning, denne Ordning havde, betød den ogsaa, at Foranstaltninger, der tit følte og ogsaa var meget besværlige for Erhvervene, lettere lod sig bære, naar de paagældende gennem deres Sammenslutninger havde Indflydelse paa og tilsvarende Ansvar for de trufne Aftaler. Denne Betragtning gælder naturligvis ogsaa Administration inden for Landets Grænser, og saa vidt mine personlige Erfaringer gaar, opnaaedes der ved dette Samarbejde mellem Erhvervene og Centraladministrationen ikke blot, at disse tit meget vanskelige Foranstaltninger kunde gennemføres i Ro og Orden, men ogsaa, at de udformedes paa den mest praktiske og for Erhvervslivets Gang mindst forstyrrende Maade. Desuden opnaaedes det ved Samarbejdet, at Embedsmændene i mange Tilfælde kunde klarlægge de Grunde, der havde været for Lovgivningsmagten eller de højeste administrative Myndigheder til Foranstaltningernes Iværksættelse, og ogsaa denne Følelse af at være indforstaaet med Foranstaltningernes Rimelighed formindskede naturligvis Modviljen.

Man kan vistnok i det hele karakterisere Forholdet mellem Staten og Erhvervslivet i disse Aar ved at sige, at saalænge man fra Erhvervenes Side fandt Produktionsrestriktioner og -omlægninger, Rationering og Udførselsforbud rimelige, det vil praktisk taget sige, saa længe Krigen varede, fandt man sig ikke blot deri med stor Sindsligevægt, men ydede ogsaa gerne sit Bidrag til, at alt gik saa godt som muligt. Men da Krigen hørte op, og da mange af disse Indgreb nu opretholdtes af Hensyn navnlig til Modarbejdelsen af Prisstigningen, følte Indgrebene som Overgreb, og man vilde

ikke mere finde sig i dem. Paa tilsvarende Maade lykkedes Rationeringens Gennemforelse, fordi Befolkningen havde Følelsen af, at kun derved kunde enhver faa sin Andel, og desuden naturligtvis i høj Grad fordi Rationerne var saa rigelige, at enhver havde nogenlunde nok i det, han fik. Men ogsaa paa dette Omraade blev Gnidningsmodstanden meget stærkere, da Krigen var hørt op.

Med væsentlig større Modvilje mødte Erhvervsfolkene Maksimalprisfastsættelserne, og helt galt gik det med de to Bekendtgørelser om utilbørlig Udnyttelse af Konjunkturerne og om Kædehandel. Dette laa vel nok i, at Varemangelen var noget ukendt, og Foranstaltninger til Afhjælpning af dens værste Følger greb derfor ikke ind i tilvante Forestillinger, men Prisstigning havde man set før, om end ikke i samme Grad, og det føltes derfor som et urimeligt Indgreb nu at ville forbyde den Handlende at tage den Pris, som hans Kunder var villige til at give. Landbrugets Krav om større Betaling for sine Varer, den bitre Strid om Regulering af Skotøjsindustriens Priser, Forhandlingerne om og Fortolkningerne af de to nævnte Handelsbekendtgørelser hidrorte fra dette Krav om Prisernes frie Bevægelighed. Reelt kom det hele Spørgsmaal maaske dog ikke til at betyde saa meget, fordi Statens Tilskud til Prisnedsættelsen paa Fødevarerne og den rundelige Avance, Maksimalpriserne trods alt gav de Handlende, tog den værste Brod af Foranstaltningerne, og Forbrugerne fik alligevel en Beskyttelse mod at skulle betale helt urimelige Priser.

Dels fordi Landbruget efterhaanden fik en forholdsvis tilfredsstillende Betaling for sine Varer, dels fordi Afspærringen forhindrede, at højere Priser kunde have forøget de disponible Vareforraad, kan det vistnok siges, at Maksimalpriserne ikke gjorde væsentlig økonomisk Skade; og for alle de Varers Vedkommende, der fordeltes gennem Rationeringen og solgtes til nedsat Pris, var Maksimalpriserne Betingelsen for, at Tilskudene kom Producenter og Forbrugere til Gode i det Forhold, Lovgivningen havde fastsat. Det er utvivlsomt, at Maksimalpriserne blev overholdt, saalænge de udrationerede Varer var til Stede i de forudsatte Mængder; men de blev tilsidesat, naar dette undtagelsesvis (Flæsk, Kaffe) ikke var Tilfældet; at Maksimalpriserne endvidere var en social Nødvendighed er givet, saa vist som Folket under tilsvarende Varemangelens og Pengeforvirringens Perioder har krævet Prisstigningen modvirket ved Midler, der fra Diocletians til vore Dage har skiftet noget i Form, men iøvrigt omtrent været lige virkningsløse, hvad enten det var Dødsstraf eller „Bøder indtil

Maksimalpriser

10 000 Kr. eller Fængsel“, der anvendtes som eneste Vaaben imod Prisstigningen. Det var derfor af stor Værdi, at Maksimalpriserne her i Landet for de væsentligste Varers Vedkommende var knyttet sammen med en Rationering, der bevirkede, at enhver fik sit, og som derfor mindskede Fristelsen til ved at byde over Maksimalprisen at skaffe sig mere, og at paa den anden Side Producenterne Fristelse til at forlange højere Priser for disse Varers Vedkommende modvirkedes ved, at de igennem Statstilskudet fik en Betaling, som de maatte erkende var rimelig.

For de øvrige Varer gav Maksimalpriserne ogsaa, som allerede nævnt, gennem de Avancer, de ydede Producenterne og de Handlende, en tilfredsstillende Fortjeneste, og desuden formindskede de Konkurrencen mellem Sælgerne ved at virke som en Slags faste Takster, hvilket naturligvis navnlig blev af Betydning, da Prisniveauet begyndte at vakle. Det er da ogsaa mit Indtryk, at den Vrede over Maksimalpriserne, der kom saa stærkt frem fra den politiske Opposition, i Virkeligheden kun i nogen Grad deltes af de Erhvervskredse, der stærkest var paavirket af Maksimalpristsættelserne i deres daglige Tilværelse (navnlig Detailhandlerne). Jeg mindes saaledes en Organisationsformand, der efter et Møde om Ophævelsen af en Maksimalpris halvt i Spøg og halvt i Alvor erklærede, at han vidste ikke, om han turde komme hjem til sin Bestyrelse uden nogen Maksimalpris paa den paagældende Vare.

Rationeringen

Anderledes laa Forholdet med Rationeringen. Naturligvis kunde ingen Næringsdrivende, da Mulighederne for Afvikling var til Stede, være interesseret i stadig kun at kunne faa Disposition over en vis Mængde Varer; hertil kom et andet Forhold, som i høj Grad paavirkede baade Rationeringen af de indførte fremmede Varer og af de indenlandske Varer, nemlig dette, at saa længe Rationeringen varede, var det praktisk ugørligt at tillade Oprettelsen af nye Forretninger med rationerede Varer. De tilstedeværende Forretninger, hvis Omsætning blev beskaaret, saa naturligvis med den største Uvilje paa, at ny Konkurrenter fik Raadighed over Varer, som de mente var blevet dem berøvet; desuden var det praktisk taget ugørligt at finde noget brugbart Grundlag for, hvem der skulde have Tilladelse til at oprette nye Forretninger af de mange, der under den stedfindende Varemangel havde Interesse i at faa Varer at handle med. Hvis Administrationen ved Afgørelsen af disse Sager mente det nødvendigt at imødekomme Kravet, var den næsten tvungen til at træffe en vil-

kaarlig Afgørelse og dermed give sig selv en skæbnesvanger Svækkelse. Nu er det jo klart, at dette som adskillige andre Spørgsmaal, hvis disse Tilstande skulde have været meget længere, maatte have været løst; men det kan ikke nægtes, at det i mange Tilfælde vilde have været næsten ugørligt at finde en tilfredsstillende Losning, og at det vilde komme til at gaa ud over de mere tilbageholdende Borgere til Fordel for dem, der selv eller gennem Forbindelser trængte paa. Desuden var mange af de Bestemmelser, der var gældende for Erhvervslivets Virken og Handlen, af en saadan Art, at deres Gennemførelse i stort Omfang beroede paa Borgernes ærlige Medarbejde. Mange af Forordningerne indeholdt, som det spogende blev sagt, en usynlig Paragraf af følgende Indhold: De, der ønsker at rette sig efter ovenstaaende Forskrifter, kan gøre det; de øvrige kan lade være. Men noget saadant er selvfølgelig lige ulykkeligt for den enkelte og Samfundet. Ogsaa af den Grund har det Indtryk saa stærkt fæstnet sig hos mig, at Krigsaarenes erhvervsmæssige Statsadministration var betinget af Borgernes Medvirken, og at en saadan Administration er umulig uden dette Medarbejderskab.

3. Landbrugets og Industriens Produktion.

Den Betydning, det danske Landbrug havde baade for Forholdet til Udlandet og for Forsyningen af Hjemmemarkedet med Levnedsmidler, gjorde det naturligt, at Landbrugets Deltagelse i Krigsaarenes Administration blev saa vægtig som muligt, og man kom derfor ogsaa tidligt ind paa at oprette et særligt, raadgivende Udvalg udover den Repræsentation, Landbruget havde i Den overordentlige Kommission og i de særlige tekniske Udvalg (Smøreksporudvalget, Flæskeeksportudvalget, Kødkontoret o. s. v.).

Medens Regeringen i Krigens første Maaneder forskaffede sig Landbrugets Bistand igennem Indkaldelse af repræsentative Landmænd til Forhandling, og medens man allerede under 25. Februar 1915 havde nedsat „Det tekniske Landbrugsudvalg“, hvis Opgave det var ved Udsendelse af praktiske Vejledninger at bistaa Landbruget under de ændrede Betingelser for dets Virksomhed, nedsatte Indenrigsministeriet den 30. August 1915 „Landbrugsraadet“ for at imødekomme Landbrugets Ønske om at være repræsenteret ved Personer, der var ansvarlige overfor de store Landbrugsorganisationer. Dette Raad kom til at bestaa af 8 Medlemmer, nem-

*Landbrugets
Repræsentation*

lig to for hver af de følgende Sammenslutninger: De samvirkende danske Landboforeninger, De samvirkende danske Husmandsforeninger, De samvirkende danske Andelsselskaber (Andelsudvalget) og Det kgl. danske Landhusholdningsselskab. Til Formand for Raadet valgte dette Andelsudvalgets Formand, men da Andelsudvalget havde ført Forhandlinger med den engelske Regering, som Udenrigsministeriet ikke kunde tage det politiske Ansvar for, og da man fra Landbrugets Side ikke vilde imødekomme Regeringens Ønske om at lade Andelsudvalgets Formand træde tilbage, traadte Husmandsforeningernes Repræsentanter i Raadet ud, og Indenrigsministeriet tilsendte den 25. Februar 1916 Raadet Meddelelse om, at Ministeriet ansaa dets Hverv som bortfaldet, idet dog Ministeriet stadig ønskede at forhandle med Landbrugets Organisationer om de Spørgsmaal, der i denne Sammenhæng kunde komme i Betragtning. Man vendte derefter paany fra Regeringens Side tilbage til de almindelige Forsamlinger af landbrugskyndige, men da der baade fra Landbrugets Side var megen Utilfredshed hermed, og det ogsaa for Regeringen var uheldigt ikke at have et fast Udvalg, hvem de landbrugsøkonomiske Spørgsmaal kunde forelægges, forinden Bestemmelser blev taget, oprettedes i Februar 1917 „Det staaende Landbrugsudvalg“, sammensat af 5 Medlemmer valgt af De samvirkende danske Landboforeninger, 5 Medlemmer valgt af De samvirkende danske Husmandsforeninger samt Den overordentlige Kommissions 3 landbrugskyndige Medlemmer, under Ledelse af Folketingsmand Wenzel Neergaard, en Mand, der var præget af meget Storsyn, og som havde en afgørende Indflydelse paa, at Landbrugets Stilling overfor Byernes Befolkning under Afspærringen blev saa imødekommende som maaske ikke i noget andet Land under de tilsvarende Forhold. Dette Udvalg fik ved Kornlovene af 1917 og 1918 en betydelig og stigende Indflydelse paa væsentlige Dele af Administrationen, og til Trods for at man stadig fra Landboforeningernes Side var utilfreds med, at Andelsudvalget og Det kgl. danske Landhusholdningsselskab ikke havde Repræsentanter i Det staaende Landbrugsudvalg, foregik Samarbejdet i selve Krigsaarene imellem Udvalget og Regeringen dog i det hele tilfredsstillende; men efter Krigens Afslutning medførte de voksende politiske Modsætninger ogsaa en stadig stærkere saglig Gnidning, og i Begyndelsen af 1919 søgte Landboforeningerne, Landhusholdningsselskabet og De samvirkende danske Andelsselskaber at overflødiggøre Det staaende Landbrugsudvalg ved at danne „Landbrugsraadet“. Dette tilskrev den 26.

Juni 1919 Indenrigsministeriet om at forelægge Spørgsmaal af lignende Beskaffenhed som dem, der ifølge Kornlovene skulde forelægges Det staaende Landbrugsudvalg, for Landbrugsraadet, og under Forhandlingen om Kornloven 1919 udmeldte Landboforeningernes Repræsentanter sig af Landbrugsudvalget ved en Skrivelse til Indenrigsministeren af 6. August 1919. Hermed var Det staaende Landbrugsudvalg sprængt, og i det nydannede Landbrugsraad ønskede Husmandsorganisationerne ikke at have Repræsentanter.

Der skal nu i det følgende gives nogle Tabeloversigter til Belysning af Forskydningerne i Landbrugets Produktion gennem Krigsaarene (jfr. S. 278).

Vedrorende Tallene for Hostarealet skal det bemærkes, at der ikke afholdtes Arealtælling imellem 1912 og 1915, og at Tallene for 1914 derfor er beregnede. Forskydningerne for Hvede- og Rugarealerne er iøvrigt en Fortsættelse af Bevægelsen gennem de nærmest foregaaende Aar, maaske for Rugens Vedkommende noget forstærket ved, at der i 1915 spurgtes om det med Rug til Modenhed bevoksede Areal, ikke som tidligere om det hele med Rug besaaede Areal. Herved kom altsaa Arealer, der var besaaede med Rug, som i den tørre Forsommer var anvendt til Foder i grøn Tilstand, ikke med ved Arealopgørelsen i Juli Maa-ned. Tilsvarende Forhold kan have medvirket til den stærke Nedgang i Havrearealet. Fra 1915 til 1916 var der Nedgang i Hvedearealet og paany Nedgang for Rugen, medens Bygarealet var omtrent uforandret og Havrearealet steg. Det anføres, at den til Grønfoder anvendte Vintersæd paany kan have haft nogen Betydning for Nedgangen i Tallene, men da Nedgangen er særlig udpræget i Jylland, og da det var herfra, at den stærkeste Modstand mod Rugmaksimalprisen kom, er det vel sandsynligt, at Nedgangen ogsaa skyldes Modvilje mod at dyrke Rug til Maksimalpris. Modvilje mod Maksimalprisen kan ogsaa tænkes at have bidraget til Nedgangen i Vaarsædsarealerne fra 1916 til 1917, idet der fastsattes Maksimalpris paa Vaarsæden i November 1916. Men sikkert er det ikke, thi 1917 var et daarligt Græsaar, og Nedgangen kan derfor ogsaa skyldes, at disse Afgrøder er blevet anvendt til Grønfoder. Men at Maksimalprispolitikken har haft Betydning sandsynliggøres dog ogsaa ved Bevægelsen i Rugarealerne fra 1917 til 1918, da Rugprisen gik op fra 22½ til 26 Kr., medens Vaarsædarealerne paany viser Nedgang. Fra 1918 til 1919 steg alle Kornarealerne, maaske fordi der yderligere stilledes

Landbrugsforhold.

	1912	1914	1915	1916	1917	1918	1919	1920
Høstareal (1000 ha)								
Hvede	54	62	67	61	53	57	52	66
Rug	246	224	211	195	177	220	236	210
Byg	241	253	260	256	240	223	237	237
Havre	428	418	414	422	397	379	403	405
Blandsæd	180	180	180	185	195	194	202	189
Kartofler	61	65	67	64	58	75	96	88
Foderroer	262	278	286	279	278	275	290	280
Sukkerroer	32	32	32	31	31	36	42	39
Høstudbytte pr. Hektar (hkg pr. ha)								
Hvede	29,6	29,1	32,7	26,7	22,0	30,3	32,0	28,4
Rug	17,5	14,7	16,0	14,1	12,8	14,7	16,7	15,1
Byg	22,9	19,6	23,8	20,8	16,2	21,0	22,5	21,6
Havre	17,5	16,4	18,4	17,8	13,8	15,9	17,1	16,9
Blandsæd	20,4	17,9	20,0	18,8	14,1	16,8	19,4	18,5
Kartofler	136	154	161	105	150	148	150	136
Foderroer	449	415	472	416	452	447	412	423
Sukkerroer	317	312	257	234	287	261	244	220
Afgrødeenheder	2,85	2,49	2,73	2,59	2,05	2,43	2,64	2,55
Korn og Foderstoffer til Raadighed (Mill. hkg)								
Korn og Rodfrugter ... } hjemme-	56,2	47,7	53,4	52,3	40,3	43,8	50,2	50,5
Sommergræs. og Grønfr. } avlet	15,1	15,4	14,9	15,5	15,7	15,7	14,1	15,4
Korn og Foderstoffer, indført	14,2	11,4	17,7	12,4	4,9	÷ 0,1	5,3	6,7
Ialt ...	85,5	74,5	86,0	80,2	60,9	59,4	69,6	72,6
Flæskeproduktionen								
Antal Svin (Mill. Stkr.)	2,1	2,5	1,9	2,0	1,7	0,6	0,7	1,0
Udførsel af Flæsk (Mill. kg)	128	147	136	105	82	3	1	42
Kød- og Mælkeproduktionen								
Hornkvæg (Mill. Stkr.)	2,4	2,5	2,4	2,3	2,5	2,1	2,2	2,5
Udførsel af Kød og Kreaturer (Mill. kg)	57	64	92	94	92	42	16	33
Malkekøer (Mill. Stkr.)	1,3	1,3	1,3	1,1	1,1	1,0	1,0	1,1
Mælkenængde pr. Ko (hkg)	25,2	26,4	25,7	25,9	24,1	18,3	16,6	21,4
Mælkeproduktion (Mill. Tons)	3,4	3,5	3,2	3,0	2,8	1,8	1,9	3,0
Smørproduktion (Mill. kg)	110	115	110	100	85	58	61	90
Smørudførsel (Mill. kg)	85	95	102	96	62	15	37	75
Salgspris pr. Td. Gaardhartkorn (Jord og Bygninger) 1000 Kr.	—	8,8	9,0	9,6	10,8	12,9	14,8	13,8

en Dyrkningspræmie i Udsigt ved Kornloven af 1918, saaledes at Prisen faktisk blev 27 Kr. for Vinter- og 24 Kr. for Vaarkorn, hvilke Priser ensartet forhojedes til 30 Kr. ved Kornloven af 1919 for Avlen 1919. For Rodfrugterne var Arealet nærmest uforandret Krigsaarene igennem, naar bortses fra Kartoffelarealet, der steg stærkt fra 1917 til 1918 formentlig paa Grund af den væsentlig forogede Betaling, Kornloven af 20. Marts 1918 ydede.

Den foretagne Gennemgang af Arealtallene synes at tyde paa, at Priserne for Kornet har haft nogen Indflydelse paa Dyrkningsens Omfang, men ved Siden af har Vejrliget (torre Somre) og den stigende Foderstofmangel utvivlsomt bidraget til Forskydninger i de ved Arealtællingerne optalte Arealer med Afgrøder til Mødenhed.

Denne Samvirken af Aarsager, der umuliggør det at afgøre en enkelt Aarsags Virkninger, genfindes ved den næste Gruppe Tal i Tabellen S. 278 vedrørende det gennemsnitlige Høstudbytte pr. Hektar. Her er det Vejret og den stigende Gødningsmangel, der begge virker ind, og naturligvis Vejret stærkest. Høsten i 1914, der jo alene var afhængig af Vejrforholdene, viser med det samlede Udbytte af 2,49 Afgrødeenheder (et Fællesmaal for den samlede Høst, omregnet efter de enkelte Afgrøders Foderværdi) pr. Hektar en stor Forskel fra Aarene 1912 og 1915, der laa omkring 20 % højere. Endnu tarveligere blev Udbyttet i 1917 med kun 2,05 Afgrødeenheder pr. ha, og selv et forholdsvis gunstigt Høstaar som 1917/18 gav kun 2,43 Afgrødeenheder, en utvivlsom Følge af Gødningsmangelen, hvis Virkninger først fortog sig efter en længere Aarrække.

Disse Forskydninger i Arealet og de skiftende Betingelser for Foldudbyttet medførte, at der af hjemlig Avl, som det næste Sæt Tal i Tabellen viser, kun var 55 à 60 Mill. hkg (efter Foderværdi) til Raadighed i 1917 og 1918 mod ca. 70 Mill. for Krigen. Hertil kom Standsningen i Tilførslerne af Korn og Foderstoffer, saaledes at den til Raadighed staaende Mængde af hjemmeavlet og indført Korn og Foderemner i disse Afspærringsaar gik ned til ca. 60 Mill. hkg mod henved 90 Mill. hkg før Krigen. At det trods alt lykkedes at gennemføre Ernæringen af Befolkningen forholdsvis tilfredsstillende og at opretholde Hornkvægbestanden ligger, som Tallene viser, i at Indførselen af fremmed Korn og Foder, hvor betydningsfuld den end er for den rette Sammensæt-

ning af Foderet til Husdyrene, dog i Mængde kun udgør ca. $\frac{1}{5}$ af den hjemmeavlede Høst.

De følgende Tal viser Svineproduktionens stærke Nedgang, endda det laveste Tal (ca. 400 000 Stkr. i April 1918) ikke faldt midt i Aaret og derfor ikke indgaar i Tabellen, der som Regel gælder Tællingerne i Juli Maaned. Endvidere viser Tallene, hvorledes efterhaanden Flæskeudførslen holdt ganske op.

For Kød- og Mælke- samt Smør-Produktionen gives tilsvarende Oplysninger. Udførselstallene for Kød og Kreaturer angiver den beregnede Mængde salgbart Kød i de udførte levende og slagtede Dyr. Det ses, hvorledes Hornkvægbestanden opretholdtes nogenlunde og Kødudførselen ligeledes, indtil Centralmagterne ikke mere kunde betale for den. For Mælkeproduktionens Vedkommende giver Tallene for den gennemsnitlige Mælkemængde pr. Ko et klart Billede af, hvorledes Mangelen paa Foderstoffer virkede. Fra ca. 2600 kg pr. Ko pr. Aar ved Krigens Udbrud gik Udbyttet ned til under 1700 kg i 1919. Ogsaa denne Virkning af Krigsøkonomien tog det Aar at komme over. Føringelsen af Mælkeudbyttet og nogen Nedgang i Malkekøernes Antal medførte en Nedgang i Mælke- og Smørproduktionen, der ifølge Tabellen androg ca. 50 pCt. Sammenholdes Tallene for Smørproduktion og Smørudførsel, vil det ses, at Hjemmeforbruget, der ved Krigens Udbrud androg godt 20 Mill. kg, i de første Krigsaar svandt helt ind, for efter Margarineproduktionens Ophør og Rationeringens Iværksættelse at gaa op til 23 Mill. kg i 1917, 43 Mill. i 1918 og igen 20 à 25 Mill. kg i 1919 og 1920.

Endelig findes i Tabellens sidste Linie Angivelserne for de ved Salg af Gaarde over 1 Td. Hartkorn for Jord og Bygninger (men uden Besætning og Inventar) gnsntl. opnaaede Priser. Det vil ses, at Prisstigningen ikke naaede det dobbelte af 1914-Priserne, tiltrods for at Detailpristallet kulminerede paa 275 og Engros-Priserne paa 403. Dette viser, hvor vanskelige og usikre de Forhold var, som Landbruget arbejdede under.

*Statens Køb
af Korn*

Straks efter Krigens Udbrud beslaglagde Staten et Parti amerikansk Hvedemel paa ca. 22 000 Tons og indførte i Finansaaret 1914/15 ca. 26 000 Tons amerikansk Rug og ca. 12 300 Tons amerikansk Hvede. Desuden indførtes ca. 14 400 Tons Majs til Ombytning med Rug m. v., medens Staten ikke senere selv stod som Majsimportør, men kun ydede et Tilskud til Majsimporten. I 1915/16 indførtes af fremmed Korn ca. 38 800 Tons Rug og ca. 6500 Tons Hvede. Af dansk Korn indkøbtes i de to Aar hen-

holdsvis ca. 10 000 og ca. 6800 Tons Rug. Det var dog først, efter at Kornordningen for 1917/18 var traadt i Kraft, og Staten havde overtaget Brødkornsforsyningen, at de Beholdninger, der kom paa Statens Haand, fik nogen betydelig Størrelse. Følgende Oversigt viser de Mængder, Ernæringsraadet havde til Disposition:

	1917/18	Høstaarene		1920/21
		1918/19	1919/20	
Dansk Korn				
	Tons	Tons	Tons	Tons
Rug	195 805	272 165	276 331	260 010
Hvede	109 512	157 531	130 575	169 841
Byg	161 813	162 549	7 180	253
Havre og Blandsæd m. v. . .	98 728	134 063	3 158	116
Tilsammen . . .	565 858	726 308	417 244	430 220
Udenlandsk Korn				
Rug	11 808	10 000	6 036	—
Hvede	26 622	—	—	—
Byg	545	20 165	—	—
Majs	5 393	11 818	82 795	—
Oliekager	—	—	70 721	—
Tilsammen . . .	44 368	41 983	159 552	—

Det vil ses, at Rugbrødsrationeringen krævede ca. 275 000 Tons Rug og Franskbrøds- og Hvedemelsrationeringen ca. 160 000 Tons Hvede. Den ringe Indgang af Hvede i 1919/20 udlignedes i nogen Grad ved Forbrug af Lagerbeholdning, men medførte iøvrigt en Formindskelse af Rationerne.

Medens Forskydningerne i Landbrugets Produktion Krigsaarene igennem ret godt lader sig aflæse af Tabellen S. 278 paa Grund af den store Ensartethed i Landbrugserhvervet, støder Bestræbelserne for at skabe et fælles Udtryk for Forandringer i Industriproduktionen paa store Vanskeligheder paa Grund af de enkelte Industriegrenes ulige store Betydning for den hele industrielle Produktion. Desuden mangler i nogen Grad fornødent statistisk Materiale, idet den aarlige Produktionsstatistik først begynder med Aaret 1916 og kun omfatter Dele af Industrien. Imidlertid umuliggør disse Mangler ved Materialet ikke, at man med Tilnærmelse kan tilvejebringe et Fællesudtryk for den Mængde Varer, Industrien i Krigsaarene var i Stand til at stille til Raadighed, og under Hensyn til den Interesse, der formentlig knytter sig til en saadan Beregning, er den her forsøgt foretaget paa følgende Maade: For de Industriegrene, hvor de fornødne Mængdeangivelser om Produktionen har kunnet tilvejebringes, er disse jævnstillet

*Industriens
Produktion*

for Aarene 1913 og 1916—21, og der er tillagt hver Industrigren en gennem Aarene uforandret Vægt efter dens Andel i den samlede Industris „Forædlingsværdi“, d. v. s. Forskellen mellem de producerede Varers og de til disse anvendte Raastoffers Værdi (jfr. Adolph Jensen og H. N. Skade i Nationaløkonomisk Tidsskrift 1928). Herved tildeler man Produktionsmængden i hver Industrigren den Betydning, der forholdsmæssigt tilkommer den efter den Indsats af Kapital og Arbejde m. v., som er gjort i den paagældende Industrigren. Hovedresultatet af Beregningen fremgaar af følgende Tabel:

Forholdstal for nogle vigtige Industriiers Produktion.

	1913	1916	1917	1918	1919	1920	1921
Sukkerindustri	5,6	3,9	4,6	4,9	4,6	5,3	4,9
Chokoladeindustri	3,8	5,2	5,2	4,0	5,8	5,4	5,5
Kaffesurrogatindustri	1,2	1,4	1,4	2,2	1,7	1,6	1,6
Konservesfabrikker	3,7	13,5	10,3	5,5	4,7	5,6	4,4
Margarinefabrikker	6,4	8,6	5,1	0,2	6,0	8,4	8,4
Bryggerier	14,2	15,6	14,1	9,1	15,3	18,2	17,5
Sprit- og Gærfabrikker	2,0	2,3	1,1	0,5	0,7	0,5	0,7
Tobaksindustri	9,4	12,7	12,3	11,2	14,9	15,6	10,4
Vatfabrikker	0,1	0,5	0,1	—	0,1	0,1	0,1
Bomuldsspinderier	0,6	0,7	0,4	—	0,5	0,5	0,3
Trikotagefabrikker	3,0	3,4	3,0	1,4	1,8	2,8	2,8
Tekstilindustri	5,2	5,4	5,2	2,5	4,9	5,1	2,4
Rebslugerier	0,5	0,5	0,5	0,1	0,5	0,5	0,3
Garverier	1,0	1,5	1,5	1,7	1,6	1,8	1,1
Skøjtefabrikker	3,3	4,1	4,2	4,6	3,9	4,8	3,1
Sæbe- og Sodafabrikker	1,6	1,6	2,0	1,3	1,5	1,8	1,5
Glasværker	1,1	1,2	0,8	0,9	1,4	1,2	0,6
Pianoindustri	0,5	0,7	0,7	0,8	0,9	0,7	0,2
Papirindustri	2,8	4,1	4,1	3,3	3,9	3,5	1,7
Tapet- og Rullegardinindustri	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Tændstikfabrikker	0,3	0,4	0,3	0,3	0,2	0,3	0,3
Oliemøller	2,0	4,0	1,3	—	2,7	4,3	2,9
Cementfabrikker	4,7	3,7	1,1	1,7	1,9	2,4	3,0
Teglværksindustri	4,9	3,3	2,7	3,3	4,1	2,9	2,5
Jernstøberier	10,7	12,2	11,2	12,0	12,1	13,7	9,0
Jernvarefabrikker	1,7	1,9	1,7	1,6	1,3	1,6	1,0
Jernskibsværfter	9,6	7,8	6,0	7,4	14,3	20,7	16,4
Tilsammen...	100,0	120,3	101,0	80,6	111,4	129,4	102,7

Tallene viser den i de foregaaende Hovedafsnit omtalte Stigning i Aarene op til 1916, en Stigning, der ganske vist er mest udpræget for Konserves- og Læderindustrierne m. v., men som dog genfindes saa at sige for alle Industrigrene. I 1917 gaar

den samlede Produktion tilbage til Niveauet for 1913, idet nogle Industrier, navnlig Olie-, Margarine- og Cementindustrierne har en mindre Produktion end i 1913, medens f. Eks. Tobaks-, Konserver- og delvis Tekstilindustrierne har en større Produktion end i Sammenligningsaaret. I 1918 bruges de inden Blokaden opsamlede Raastoffer op, Olie- og Margarineindustrien f. Eks. gaar helt i Staa, og for saa godt som alle de øvrige er der Tilbagegang. Indekstallet for Aaret synker derfor ned til 81, for i de følgende to Aar at stige op til 129 og under Prisfaldet i 1921 atter at synke ned til 103. Herefter skulde Industriens samlede Produktion i det vanskeligste af Krigsaarene, 1918, være gaaet tilbage til fire Femtedele af Produktionen i 1913; en lignende forholdsmæssig Nedgang ramte, som Tabellen S. 278 viser, Landbrugets Produktion af Korn og Foderstoffer, medens Mælkeproduktionen gik ned til det halve og Flæskeproduktionen næsten helt holdt op.

Billedet af de her omtalte Forskydninger i de enkelte Industriegrenes Produktion falder naturligvis i det væsentlige sammen med det Indtryk, man faar ved at betragte Tallene for Arbejdsløshedens Omfang, saaledes som beskrevet i de foregaaende Hovedafsnit; men den her foretagne Indeksregning omfatter ogsaa de Forskydninger, der skyldes en skiftende Arbejdsintensitet, herunder de ved Arbejdskonflikterne fremkaldte Standsninger i Arbejdet, og giver derfor et bedre Billede af Forandringerne i Produktionens Omfang end Arbejdsløshedstallene.

4. Industrien og Arbejderne.

De Forandringer i Industriens Produktion, der er omtalt i det foregaaende, fik naturligvis en afgørende Indflydelse paa Forholdet mellem Industrien og dens Arbejdere, navnlig forsaavidt angaar Arbejdslønnen og de til dennes Fastsættelse knyttede Forhandlinger. Herom skal følgende anføres: Paa Grund af den hele usikre Tilstand under de første Krigsaars iøvrigt gunstige Produktionsbetingelser for Industrien var Forholdet mellem Arbejdsgivere og Arbejdere roligt, og under Blokadeaarene var det samme Tilfældet, fordi Beskæftigelsesmulighederne nu indskrænkedes stærkt. Arbejderne naaede derfor ikke, saaledes som Tilfældet normalt er, at udnytte deres større Magt i Opgangstider, og først i 1918 kom Arbejdslønnen op i Højde med den almindelige Prisstigning, saaledes som det fremgaar af omstaaende Tal:

*Arbejdsløn
og -overens-
komster*

Arbejdslønindeks					
	med fuld Arbejdsydelse hele Aaret		under Hensyn til Arbejdsstandsninger, Arbejdsløshed m. v.	Arbejdsdage, tabt ved Arbejdsstandsninger	Arbejdsdage, tabt ved Arbejdsløshed
	Nominalløn	Realløn	Realløn	1000 Dage	1000 Dage
1913	100	100	100	382	2209
1914	100	100	98	56	3149
1915	102	88	88	32	2714
1916	118	87	89	241	2113
1917	133	86	84	214	4474
1918	170	95	83	195	11671
1919	268	125	118	916	9056
1920	331	127	126	1306	4780
1921	319	138	115	1321	16450

I Aaret 1915 gik Reallønnen, saaledes som Tallene i anden Kolonne viser, ned med ca. 12 %, og Arbejderne naaede i de følgende Aar knap nok at holde den saaledes formindskede Realløn paa Højde med Stigningen i Leveomkostningerne. Forholdet var nemlig det, at for alle Fag af større Betydning var der i 1911 afsluttet 5aarige Arbejdslønoverenskomster, og de Overenskomster, der udløb i 1915, blev som Regel forlænget uændrede. Tallene for de ved Arbejdsstandsninger tabte Arbejdsdage var derfor ogsaa ganske ubetydelige i 1914 og 1915, medens Arbejdsløshedstallene laa lidt højere end i 1913. I de første Maaneder af 1916 udløb saa ca. 600 af de 700 gældende Overenskomster, og i Slutningen af 1915 paabegyndtes Forhandlinger om deres Fornyelse. Arbejdsgiverne ønskede, at Overenskomsterne skulde forlænges til 1. Februar 1917, imod at der ydedes en Dyrtidshjælp, medens Arbejderne ikke vilde nøjes hermed men ønskede at faa Del i de gode Konjunkturer gennem reelle Lønforbedringer. Disse Uoverensstemmelser medførte, at der udstedtes baade Strejke- og Lock-out-Varsler, og nogle Strejker kom ogsaa til Udbrud, men de fleste var dog ikke af større Omfang, naar bortses fra en 8 Ugers Murarbejdsmandsstrejke i Hovedstaden, hvorved alt Byggeri lammedes. Som Helhed var Forhandlingerne prægede af god Vilje til at naa Forstaaelse under de vanskelige Forhold, og der naaedes ogsaa Overenskomst i de større Fag, navnlig Jern-, Skotøjs- og Tobaksindustrierne, forinden de gamle Overenskomster udløb. Man regnede med, at der var 80 000 Arbejdere, hvis Overenskomster var til Fornyelse, og at disse Arbejdere tilsammen fik en Lønforbedring paa ca. 12 Mill. Kr., eller 10 à 15 pCt., hvori der i en Række Tilfælde var inkluderet Dyrtidstillæg. Aaret 1916

viser iøvrigt det laveste Antal tabte Dage ved Arbejdsløshed, og det er betegnende for Industriens stærke Beskæftigelse, at Smede- og Maskinarbejderforbundets Formand i Januar 1916 under Hensyn til, at den danske Jernindustri kunde beskæftige al den Arbejdskraft, der kunde skaffes, fraraadede sine Folk at efterkomme de Tilbud om Arbejde, der fremsattes fra tysk Side.

Overenskomsterne var blevet fornyede paa 2 Aar, men Lønningerne steg dog uofficielt igennem 1916 og 1917 ved Dyrtidstillæg og holdt saaledes Skridt med Opgangen i Leveomkostningerne, som Tabellen viser. Da Blokaden var iværksat, og det kunde befrygtes, at Beskæftigelsesmulighederne vilde forringes, optoges der i Marts 1917 Forhandlinger mellem Arbejdsgivere og Arbejdere om den Form, under hvilken mulige Indskrænkninger i Driften skulde finde Sted. Medens Arbejdsgiverne foretrak at beholde saa mange Arbejdere som muligt paa kortere Arbejdsdag, ønskede Arbejderne, at der fandt Afskedigelser Sted, saa at de Arbejdere, der blev i Arbejde, kunde beskæftiges fuldt, medens de afskedigede kunde faa Arbejdsløshedsunderstøttelse. Ved en ekstraordinær Arbejdsløshedstælling i Begyndelsen af Maj viste det sig imidlertid, at kun et ringe Antal Arbejdere arbejdede paa indskrænket Tid, og desuden var endnu langt de fleste Virksomheder i Drift. Det hele Spørgsmaal havde saaledes ikke endnu den Betydning, man ved Blokadens Ikrafttræden havde ventet, og Stigningen i Arbejdsløsheden var i det hele endnu i 1917 af forholdsvis ringe Omfang.

I 1918 udløb Overenskomsterne, og allerede i Efteraaret 1917 var der mellem Arbejdsgivernes og Arbejdernes Hovedorganisationer truffet Aftale om, at „forsaa vidt Dyrtidsprocenten i Juli eller August Maaned 1918, naar Statistisk Departements Meddelelse fremkommer, skulde være væsentligt ændret i Sammenligning med de nuværende Forhold, træder Hovedorganisationerne sammen for at drøfte, hvad der i den Anledning eventuelt skal foretages“. Overenskomsterne fornyedes derefter i Foraaret 1918 paa et Aar imod et ekstra Dyrtidstillæg, og i Overenskomsten mellem Jernindustrien og dens Arbejdsmænd blev der for første Gang indført automatisk Regulering efter Pristallet i Overenskomstperioden. Da det for Juli 1918 beregnede Pristal blev 182 mod 166 i Februar, optoges der i Henhold til Overenskomsten af Efteraaret 1917 Forhandlinger, og for de fleste Fag fandt der derefter en „Augustregulering“ Sted, der som Regel kom til at andrage 12 Øre pr. Time for Mænd. Ved Udgangen af 1918 var den

gsntl. Timefortjeneste for samtlige mandlige Arbejdere ca. 104 Øre mod ca. 52 Øre i 1914, hvilket svarede til, at der nu endelig var opnaaet den samme Realløn som i 1914 og, som Tabellen viser, uden at der i 1918 havde været store Arbejdskonflikter, hvorimod Arbejdsløsheden var steget meget stærkt. Arbejdslønnen forøgedes nu igennem de to følgende Aar væsentligt stærkere end Prisniveauet, og selv da der i 1921 under det store Prisfald gennemførtes en Nedgang i de nominelle Lønsatser, forblev Reallønnen paa et højere Niveau end i 1914.

Da Overenskomsterne skulde fornyes i Foraaret 1919, ventede man, at der nu med de stigende Tilførsler skulde komme forøget Beskæftigelse, hvilket Antallet af de ved Arbejdsløshed tabte Arbejdsdage dog viser kun i ringe Grad blev Tilfældet. Arbejderne vilde dog ikke mere nøjes med Dyrtsreguleringer, men krævede og gennemførte en Revision af selve Overenskomsterne, hvorved nye, forhøjede Lønsatser traadte i Kraft, dels i Januar dels i April Kvartal. Iovrigt gik dette ikke for sig uden en Række spredte, lokale Konflikter, for største Delens Vedkommende ulovlige og imod de paagældende Fagforbunds Vilje, og ogsaa langvarige syndikalistisk prægede Strejker, bl. a. i de københavnske Byggefag og i Københavns Havn. Arbejdsgiverne var under disse Forhold villige til at strække sig langt for at faa Arbejdsfred, men Kravene var saa store, at Arbejdsstandsninger eller Varsel herom fandt Sted i adskillige Fag. Men udover de i Januar og April opnaaede Lønforbedringer krævede og opnaaede Arbejderne paa disse nye Overenskomster „Augustregulering“ efter Pristallet for Juli 1919, og Lønnen steg derved paany stærkt. Samtidig opnaaedes (i Maj 1919) Indførelsen af 8 Timers Arbejdsdagen, saaledes at denne senest skulde være traadt i Kraft til Januar 1920. Uden megen Modstand, saaledes som Arbejdsgiverne i det hele paa det Tidspunkt ikke gjorde megen Modstand mod Arbejdernes Krav, var dette Arbejdernes store Ønskemaal naaet.

Imidlertid synes det, som om Buen efterhaanden spændtes for haardt, og ogsaa den politiske Udvikling bidrog til, at Arbejdsgiverne ved Forhandlingerne om Fornyelsen af Overenskomsterne i Begyndelsen af 1920 kategorisk nægtede at gaa med til nogen-
somhelst ny Lønforhøjelse; og da Forhandlingerne trak i Langdrag, varsledes der i Marts Maaned Stor-Lockout, som skulde træde i Kraft den 9. April. Den politiske Krise medførte imidlertid, som foran nævnt, at Arbejderne truede med Generalstrejke,

og ved den almindelige Overenskomst bragtes ogsaa Arbejdskampen for saa vidt til Ophør, som der mellem Arbejdsgiverforeningen og De samvirkende Fagforbund sluttedes Forlig om, at de gældende Lønninger i det store Hele skulde bibeholdes uforandrede, og at der i August skulde finde en Regulering Sted efter nærmere fastsatte Bestemmelser. Ved denne Augustregulering forhøjedes Timelønnen med 13 Øre. De fleste af de udenfor De samvirkende Fagforbund staaende Organisationer tiltraadte senere Forliget; dog fortsattes forskellige Strejker, navnlig Transportstrejker, men blev efterhaanden bragt til Ophør ved Indgriben af „Samfundshjælpen“ og Landbrugets Organisationer. De paagældende syndikalistisk ledede Organisationer led herved følelige Nederlag, ikke mindst fordi den borgerlige „Samfundshjælp“ ikke i det foreliggende Tilfælde mødte Modstand fra De samvirkende Fagforbund, der naturligt maatte være interesserede i, at disse løs gaaende Organisationer ikke fik Held med sig i deres separatistiske Lonkampe. Da nu Regeringsmagten var gaaet over til de borgerlige Partier, samtidig med at de økonomiske Forhold fra Efteraaret 1920 under det store Prisfald blev saare vanskelige, og den Tilbagegang, der havde været i Arbejdsløsheden, afløstes af en ny, voldsom Stigning, faldt Forholdene paa Arbejdsmarkedet meget til Ro; de ulovlige Strejker hørte op, og da Overenskomsterne skulde fornyes i Foraaret 1921, gennemtvang Arbejdsgiverne efter omfattende Lockouter, at Lønningerne straks skulde nedsættes med 13 Øre pr. Time, og at der skulde finde Augustregulering Sted. Ved denne nedsattes Lønnen yderligere 18 Øre, og da disse Nedsættelser blev foretaget med samme absolute Beløb, rantes de forholdsvis lave Lønninger stærkest, hvorved den Lønforbedring, som ufaglærte Mænd og kvindelige Arbejdere i Krigsaarenes Løb havde opnaaet fremfor de faglærte, væsentlig formindskedes.

Som alt nævnt indgik Spørgsmaalet om 8 Timers Arbejdsdagen i disse Aars Overenskomstforhandlinger, og Arbejdernes stærke Stilling — baade i det økonomiske Liv og som Medindehavere af Regeringsmagten — bragte dem det ønskede Resultat i Overenskomsten af Maj 1919. Allerede forinden havde Regeringen nedsat en Kommission med det Formaal „at søge indført en lovbestemt Arbejdstid, der som Regel bør være paa 8 Timer i Døgnet for alle Lønarbejdere“. Da Spørgsmaalet om 8 Timers Dagen var et af Hovedpunkterne paa den første internationale Arbejdskonference i Washington i Efteraaret 1919, afventede

*8 Timers
Arbejds-
dagen*

man dennes Resultat. Spørgsmaalet havde jo ogsaa efter Maj-Overenskomsten tabt noget af sin Betydning. Da Regeringen imidlertid faldt i Foraaret 1920, og da Konjunkturerne i Efteraaret s. A. svingede over, begyndte samtidig Modstanden mod 8 Timers Dagen. (Ved Lov 12. Februar 1919 var der dog indført 8 Timers Arbejdsdag for Virksomheder med Døgndrift og ved Lov 9. Juni 1920 blev Arbejde i Bagerier og Konditorier m. v. forbudt imellem Kl. 8 Eftm. og Kl. 4 Form.). 8 Timers Arbejdsdagen var ganske vist vedtaget (ogsaa med Tilslutning fra de danske Arbejdsgiverrepræsentanter) af Konferencen, men da Konventionen forelagdes i Folketinget i Januar 1921, gik Regeringen og dens Partier imod den; den henvistes til Udvalg og blev ikke ratificeret.

*Arbejdernes
Andel
i Ledelsen*

Foruden 8 Timersdagen beskæftigede Spørgsmaalet om Arbejdernes Deltagelse i Ledelsen af Bedrifterne i høj Grad Sindene i Arbejderkredse. Det lykkedes dog ikke her at naa noget Resultat, mens Tid var, som for Arbejdsdagen. Spørgsmaalet var vanskeligere at komme til Bunds i, en praktisk Ordning svær at finde, og Modstanden ogsaa langt større. De samvirkende Fagforbund, Socialdemokratisk Forbund og den socialdemokratiske Rigsdagsgruppe nedsatte dog i 1919 et Fællesudvalg til at udarbejde et Forslag til det danske Socialdemokratis foreløbige Socialiseringsprogram. Af et 3 Mands Underudvalg udarbejdedes da tre Forslag: 1) Offentligt Tilsyn med Industrivirksomheder, 2) Arbejdernes Deltagelse i Ledelsen af Virksomhederne og 3) Handelsavance m. m. (jfr. Socialdem. Historie 1871—1921, I, S. 319 og J. Kr. Lindbergs to Smaaskrifter: Bedriftsraad og Kontrol med Erhvervslivet). Som anført forelagde Regeringen Forslag til Love omhandlende de under 1) og 3) nævnte Emner, uden at disse Forslag dog blev ophøjet til Lov. Paa tilsvarende Maade gik det med det egentlige Socialiseringsforslag. Ved Forliget i Paasken 1920 enedes man bl. a. om, at Spørgsmaalet om Arbejdernes Andel i Ledelsen af Virksomhederne og Kontrol med disses Drift skulde optages til Forhandling mellem Hovedorganisationerne. Det af det nævnte Udvalg udarbejdede Forslag blev af Arbejderne forelagt Arbejdsgiverne, men Forhandlingerne blev aldrig tilendebragt. Allerede i December 1919 havde den daværende Statsminister — med lige saa ringe Held — søgt at samle de to Partier til Forhandling om den samme Sag.

Da den socialdemokratiske Regering kom til Magten i 1924, forelagde den et Forslag til Lov om Bedriftsraad, der kom til

1ste Behandling i Folketinget og henvistes til Udvalg, paa hvis Henstilling Regeringen i Maj 1925 nedsatte en Kommission til at klarlægge de i Udlandet gjorte Erfaringer og Mnlighederne for en Ordning af dette Spørgsmaal her i Landet. Men Venstre-Regeringen, der fulgte efter den socialdemokratiske Regering, opløste Kommissionen, forinden den havde afgivet Betænkning over Bedriftsraads-Spørgsmaalet.

5. Sociale Forhold.

Selv om Arbejdernes Realløn, saaledes som Tabellen S. 284 *Indtægtsfordelingen* viser, i de første Krigsaar laa lavere end før Krigen, opnaaedes der dog fra 1916 saadanne Lønforbedringer, at den nominelle Pengeløn steg; den herved fremkaldte Stigning i de smaa Indtægter og den af Prisstigningen fremkaldte tilsyneladende Forøgelse af de højere Indtægter medførte Krigsaarene igennem en stadig Forskydning af Indtægterne op i højere Grupper, saaledes som det fremgaar af nedenstaaende Tal, der er beregnet paa Grundlag af Indkomsten for de til Skat ansatte Personer over 18 Aar (med Fradrag af gifte Kvinder):

Procentvis Fordeling af Indkomsterne.

Indkomstens Størrelse	1908 pCt.	1916 pCt.	1917 pCt.	1918 pCt.	1919 pCt.	1920 pCt.	1921 pCt.
—800 Kr.....	68.3	56.3	52.8	47.0	33.5	29.2	30.6
800—2000 -	25.0	28.2	28.2	26.5	26.4	24.8	27.8
2000—4000 -	4.7	10.3	12.8	18.0	25.7	24.2	23.7
4000—10000-	1.6	3.8	4.7	6.4	12.0	19.0	15.9
10000 Kr. og derover.....	0.4	1.4	1.5	2.1	2.4	2.8	2.0
Ialt...	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Tabellen viser, at Oprykningen fra Gruppen under 800 Kr. først bliver af nogen Betydning i Aarene efter 1918, utvivlsomt i Forbindelse med de Lønforbedringer, de lavestlønnede Arbejdere opnaaede i disse Aar. Derved fyldes den følgende Gruppe: 800—2000 Kr. saaledes, at Tilgang og Afgang opvejer hinanden; i Gruppen 2000—4000 Kr. er der dog i 1920 forholdsvis dobbelt saa mange Indtægter som i 1916 og i Gruppen 4000—10000 Kr. mange flere; tager man endvidere i Betragtning, at Prisniveauet fra 1916 til 1920 steg til det dobbelte, kunde man have ventet at genfinde Indtægterne fra Gruppen 2000—4000 Kr. i Gruppen 4000—10000 Kr.; men der var i 1916 10 pCt. i denne Gruppe og i

1920 næsten 20 pCt., hvilket altsaa skulde vise, at der ogsaa for disse Indtægter havde været en virkelig Fremgang. I selve Krigsaarene derimod var Forskydningerne kun smaa, og efter de S. 284 anførte Tal for Arbejdernes Realløn maa det antages, at der har været en Indtægtsnedgang for de laveste Indtægtsklasser, ogsaa fordi mange andre aflønnede end Arbejderne og mange smaa, faste Indtægter under Prisstigningen i Virkeligheden gik ned i Indtægt. Den Nedgang, Procenterne viser for den laveste Indtægtsgruppe, kan nemlig skyldes Stigning i de højere Grupper. Ogsaa for disse maa der efter den S. 292 foretagne Beregning over den virkelige Indtægt i Samfundet i Aarene 1917 og 1918 antages at have været Nedgang. Men Pengeforvirringen og undertiden en af Pengeforvirringen fremkaldt Uklarhed over, at der fandt Kapitalforbrug Sted, har vel for de højere Indtægter i mange Tilfælde givet Indtryk af en Indtægtsfremgang, der kun var nominel. Og for de lavere Indtægter har ogsaa Pengeforvirringen, men desuden Mangelen paa adskillige Varer og f. Eks. Huslejerestriktionerne medført, at Indtægterne slog bedre til, og at den virkelige Indtægtsnedgang ikke føltes saa stærkt. Men noget sikkert Resultat vedrørende det hele Spørgsmaal om Forskydningen i Indkomstfordelingen synes det ikke muligt at naa til.

Imidlertid maa det tilføjes, at der fandt en væsentlig Udligning Sted gennem den ved Hjælp af de overordentlige Indkomst- og Formueskatter iværksatte særlige Understøttelseslovgivning, og at de mindre bemidledes Forhold desuden forbedredes betydeligt dels, som nævnt, ved den billige Husleje, dels ved de af Stat og Kommuner foretagne Prisnedsættelser paa en Række nødvendige Varer, saaledes at man ogsaa ad denne Vej formindskede den Ulighed i Indkomstfordelingen, der er det sociale Spørgsmaals Kerne.

De offentlige Understøttelser

At dette virkelig naaedes, fremgaar formentlig deraf, at de sædvanlige Understøttelser trods den stigende Dyrtid snarest var af et mindre Omfang i Krigsaarene end ellers. Saaledes var f. Eks. Antallet af de af Hjælpekasserne efter Loven af 1913 understøttede Hovedpersoner i 1913/14: 30 000 og i 1914/15 forinden Dyrtidslovgivningen var traadt i Virksomhed: 33 000, men i 1918/19 kun 27 000 og i 1919/20 endog kun 21 000. Antallet af fattigunderstøttede var til og med Aaret 1918/19 uforandret ca. 80 000 og sank derefter i 1919/20 til 75 000. Nedgangen i dette Aar skyldes formentlig den fornyede økonomiske Virksomhed og den opadgaaende Konjunktur efter Krigens Slutning, men bortset herfra viser Tallene altsaa et nærmest uforandret Antal af de nævnte understøttede. Hvor mange Personer,

der understøttedes efter den særlige Krigslovgivning paa disse Omraader, lader sig vanskeligt afgøre, fordi det var næsten umuligt at tilpasse de statistiske Sporgeskemaer efter de for Understøttelsernes Uddeling stadig skiftende Former og navnlig, fordi der samtidig kunde oppebæres flere Arter af Understøttelse (jfr. Statistiske Meddelelser, IV—65—4). Det største Antal Hovedpersoner, der optaltes som understøttede efter den særlige Dyrtidslovgivning, faldt i Finansaaret 1918/19 med 180 000, heri ikke medindbefattet de arbejdslose, der fik særlig Hjælp og hvis Antal i dette Aar maa have været meget betydeligt, maaske 100 000 Hovedpersoner.

6. De offentlige Finanser.

Hvad enten nu Understøttelses- og Prisnedsættelsespolitikken virkelig førte Indtægter fra de mere til de mindre velstillede eller kun bidrog til at mindske den sociale Spænding ved, at der ad denne Vej ydedes en Lonforbedring, som der ellers skulde have været kæmpet om mellem Arbejdere og Arbejdsgivere, især fordi man i den første Tid af Krigen stadig ventede dens Afslutning og derfor ikke vilde gøre vidererækkende Indrømmelser, saa bevirkede samtlige de herhen hørende Foranstaltninger, at de offentlige Finanser blev et langt betydningsfuldere Led i den hele Samfundshusholdning end tidligere.

For nærmere at belyse dette, vil det være rimeligt at begynde med en Oversigt over de væsentligste offentlige Udgifter til disse „civile Krigsformaal“, saaledes som den findes meddelt i omstaaende Tabel, i hvilken Delingen imellem de enkelte Poster maa tages med Forbehold, fordi de samme Vanskeligheder, der forhindrede en Opgørelse af Antallet af understøttede, til Dels gaar igen ved Opgørelsen af Udgiftsbeløbene.

*De „civile
Krigs-
formaal“*

Oversigten gælder de 5 Aar 1916/17 til 1920/21, i hvilke de her omhandlede Udgifter falder. I Aarene 1914/15—1915/16 tilsammen udgjorde den tilsvarende Udgift i alt ca. 10 Mill. Kr., og i Aarene efter 1920/21 er der ganske vist store Udgifter i Anledning af Arbejdsløsheden under Prisfaldet i 1921 og til Boligbyggeri, saaledes at de samlede Tal for Stats- og Kommuners Udgifter til de i Oversigten anførte Formaal i Finansaarene 1921/22 og 1922/23 var henholdsvis 110 og 65 Mill. Kr. Men disse Udgifter falder udenfor det Tidsafsnit, der behandles i nærværende Skrift. For de egentlige Krigsaar bliver Beløbet herefter i alt ca. 915 Mill. Kr., i hvilket Tal er indbefattet de i 1921/22 opførte Udgifter til Kornloven af 1920, men ikke en Række

Statens og Kommunernes overordentlige Udgifter.

Mill. Kr.	1916/17	1917/18	1918/19	1919/20	1920/21	Til- sam- men
Statens Udgifter til Befolkningens Forsyning med:						
Smør	—	13,9	70,0	1,3	÷ 1,3	83,9
Mælk	—	8,0	5,5	9,1	2,4	25,0
Flæsk og Kød	5,1	13,1	60,7	31,5	3,2	113,6
Brødkorn og Kartofler	5,9	21,9	36,7	81,3	93,1	238,9
Sukker	—	—	÷ 7,4	7,7	—	0,3
Majs og Foderkager	2,3	2,9	7,6	0,2	9,8	22,8
Køb af udenl. Brændsel	—	÷ 1,3	—	3,6	0,6	2,9
Kommun. Dyrtidsforanstaltn...	6,3	19,2	65,2	46,4	17,8	154,9
Iværksættelse af kommun. Arb. (inkl. Boligbyggeri)	—	—	0,9	2,6	6,3	9,8
Arbejdsløshedsunderstøttelse ..	1,0	16,0	30,6	20,6	7,7	75,9
Tilskud til Hjelpekasser	4,3	3,7	1,9	1,3	0,6	11,8
Statens Udgifter i alt...	24,9	97,4	271,7	205,6	140,2	739,8
Kommunernes Udgifter til Arbejdsløshedsunderstøttelse ..	0,7	0,8	1,4	2,0	7,3	12,2
Tilskud til Hjelpekasser	3,0	2,1	3,7	2,4	2,9	14,1
Kommun. Dyrtidsforanstaltn...	14,2	33,4	58,4	33,1	÷ 3,4	135,7
Kommunernes Udg. i alt..	17,9	36,3	63,5	37,5	6,8	162,0
Statens og Komm.s Udg. i alt	42,8	133,7	335,2	243,1	147,0	901,8

mindre Udgifter i Krigsperioden (forskellige Varer, Administration m. v.). Ialt kan Udgiften derfor ansættes til ca. 950 Mill. Kr. Da dette Tal i og for sig siger lidet, fordi det er fremkommet som Sum af meget forskellige Kroneværdier, skal en nærmere Bedømmelse af Beløbets Betydning søges muliggjort, dels ved en Omregning til 1914 Kroner, dels ved en Sammenstilling af denne Udgift med de samlede Indtægter i Samfundet gennem de paagældende Aar, hvorved man ogsaa faar en Forestilling om disse Foranstaltningers sociale Betydning. Disse Beregninger er foretagne i nedenstaaende Oversigt. Det viser sig da, at de ca. 950 Mill. Kr. omregnet til 1914 Kroner efter Detailpristallet giver et Beløb paa ca. 485 Mill. Kr., og omregnet efter Engrospristallet paa ca. 335 Mill. Kr. Hertil svarer et Beløb for Skatteydernes samlede Indtægter i de Kalenderaar, der nærmest falder sammen med de Finansaar, hvori Udgifterne er afholdt, paa henholdsvis 13,5; 6,8 og 4,8 Milliard Kroner. Herefter har Statens og Kommunernes overordentlige Udgifter til de „civile Krigsformaal“ i de 5 Aar under eet andraget 7 à 8 pCt. af Skatteydernes Indkomst, hvorved dog maa erindres, at den væ-

De overordentlige offentlige Udgifter og Skatteydernes Indtægter.

Mill. Kr.	1916/17	1917/18	1918/19	1919/20	1920/21	Tils.
Ekstraordinære Udgifter:						
Nominelt.....	43	134	335	244	147	903
Omregnet } {Detailpristallet	31	83	180	108	56	458
efter } {Engrospristallet	24	55	115	79	41	314
Skatteydernes Indtægter	1916	1917	1918	1919	1920 ¹⁾	
Nominelt.....	1840	1923	2459	3359	3885	13 466
Omregnet } {Detailpristallet	1305	1195	1321	1480	1478	6 779
efter } {Engrospristallet	1034	782	840	1087	1095	4 838

¹⁾ Uden de sonderj. Landsdele.

sentligste Del af de til Dækning af disse Udgifter fornødne Skatter opkrævedes med stærkt stigende Progression, saaledes som det skal blive omtalt nedenfor.

Som det vil ses, bliver naturligvis Forholdet mellem Udgifterne og Indtægterne omtrent det samme i de forskellige Slags Kroner. Omregningen af Skatteydernes Indtægter er da heller ikke i første Række foretaget for at tilvejebringe dette Forhold, men for at give en Vejledning med Hensyn til, hvilken Omregning, der maa antages at give det bedste Udtryk for den virkelige Forandring i Indtægterne. For Aaret 1914 var de samlede Indtægter 976 Mill. Kr., og selv med Hensyntagen til Stigning i Folkemængde og den skarpere Paaligning, er det lidet sandsynligt (jfr. S. 283), at den virkelige Indtægt i 1917 og 1918, saaledes som den kommer til Udtryk, naar de nominelle Kronebeløb omregnes efter Detailpristallet, skulde ligge over Belobet for 1914. Omregner man derimod efter Engrospristallet, svarer der til de 976 Mill. Kr. for 1914 et Beløb paa 995 Mill. Kr. for 1915 og 1034 Mill. for 1916, hvorefter Belobet for 1917 og 1918 gaar ned paa omkring 800 Mill. Kr.; derefter stiger det paany og ligger i de to sidste Aar mere end 100 Mill. Kr. højere end i 1914. Denne Forskel mellem Omregning efter Detail- og Engrospristal forklares naturligt derved, at Detailpristallet, som tidligere nævnt, paa Grund af, at det kun angaar et snævrere Udsnit af Varemarkedet, for hvilke der i stort Omfang gjaldt Maksimalpriser, ikke kan antages at give Udtryk for den fulde Prisstigning; dette gælder i mindre Grad Engrospristallet, der, selv om det er behæftet med megen Usikkerhed paa Grund af de store Svingninger i Varepriserne, følgelig maa anses for mere anvendeligt til det fore-

liggende Formaål. Som Helhed skulde man altsaa heraf kunne slutte, at de 335 Mill. Kr. giver det nærmeste Udtryk for de nævnte overordentlige Udgifter ansat efter 1914 Kroner.

Overordent-
lige Stats-
skatter

For at kunne dække de Krav, der igennem disse Udgifter rettedes mod de offentlige Finanser, og for Statens Vedkommende tillige for at kunne dække de store Udgifter til Militærvæsenet og til Dyrtidstillæg til Embeds- og Tjenestemænd, foretoges der stadige Ændringer i Skattelovgivningen; Statskassens Indtægter af samtlige Skatter og Afgifter bragtes herigennem op fra 100 Mill. Kr. i Finansaaret 1914/15 til 575 Mill. i 1919/20, saaledes som følgende Oversigt viser:

Statskassens Indtægt af Skatter og Afgifter.

Mill. Kr.	1914/15	1915/16	1916/17	1917/18	1918/19	1919/20	1920/21
Skatter paa fast Ejendom	6,2	6,4	6,1	7,3	9,9	11,9	13,1
Indkomst- og Formueskat	20,1	24,4	38,6	62,5	72,0	91,7	282,9
Tillægsskat paa Indkomst og Formue..	—	—	—	3,1	22,7	33,6	14,8
Skatten for „5.Kvartal“	—	—	—	—	—	25,0	2,2
Merindkomstskat	—	6,1	69,6	173,7	135,5	174,9	1,7
Omsætningsafgifter (herunder Børsskat)	12,9	18,3	38,9	39,7	65,8	52,9	37,4
Forbrugsafgifter	54,9	60,0	66,0	71,0	83,9	170,8	174,5
Gebyrer, Sportler, Kendelser	5,6	6,3	8,1	8,6	11,7	14,5	16,4
Tilsammen...	99,7	121,5	227,3	365,9	401,5	575,3	543,0

For i store Træk at gøre Rede for de foretagne Skatteforhøjelser skal følgende anføres: De første overordentlige Statskatter indførtes ved tre Love af 10. Maj 1915. Dels forhøjedes Arveafgiftens Satser; endvidere forhøjedes de gældende Satser i de personlige Indtægts- og Formueskatter for Indtægter paa over 6000 Kr. og for Formuer paa over 30 000 Kr., og endelig indførtes en overordentlig Indkomstskat (Merindkomstskatten) for Indtægter paa over 8000 Kr., saaledes at disse Indtægter skulde svare en Skat paa 10 pCt. af det Beløb, hvormed Indtægten oversteg Gennemsnittet af den paagældende Skatteydere Indtægt i Treaaret 1912/15. Hvis det kunde godtgøres, at en Merindtægt, der vilde falde ind under disse Bestemmelser, ikke skyldtes Krigssituationen, bortfaldt den overordentlige Skattepligt. Desuden forhøjedes Skatten af Selskaber. I Finansaaret 1915/16 steg Ind-

tægts- og Formueskatten herefter med godt 4 Mill. Kr., uden at det kan ses, hvor stor en Del heraf der skyldes Forhøjelsen af Satserne og hvor stor en Del Stigningen i de nominelle Indtægts- og Formuebeløb. Arveafgiften gik op med godt 1 Mill. Kr., og Merindtægtsskatten indbragte godt 6 Mill. Kr. Den 20. December 1915 stadfæstedes Loven om en særlig Stempelafgift (2 p. m. af de omsatte Aktiers Værdi) ved Omsætning af offentlige Værdipapirer („Borsskatten“). Den indbragte i Finansaaret 1915/16 godt 1½ Mill. Kr. Fra 1914/15 til 1915/16 steg Statens samlede Indtægt af Skatter og Afgifter fra 100 til 121 Mill. Kr.

Ved Lov af 17. Maj 1916 sattes Grænsen for de Indtægter, der skulde falde ind under Merindtægtsskatten, ned fra 8000 til 6000 Kr.; samtidig ændredes den for alle Indtægter ensartede Sats af 10 pCt. til en stigende Skala, der naaede op til 25 pCt. af Merindtægter over 900 000 Kr. Tilsvarende Ændring fandt Sted for Skatten af Selskaber; men medens Loven af 1915 havde omhandlet en Krigskonjunkturskat, der som anført kunde bortfalde, ophævede Loven af 1916 denne Bestemmelse, og Skatten opkrævedes med enkelte Undtagelser af det Beløb, hvormed den skattepligtige Indkomst oversteg Gennemsnittet af den tilsvarende Indkomst for de to af Skatteaarene 1912/15, i hvilke Indkomsten havde været højest. Herved undgik altsaa Skatteyderen en særlig høj Beskatning, hvis han i et af de tre Aar havde haft en særlig lav Indkomst. Loven indførte desuden for Indtægter over 8000 Kr. og Formuer over 24 000 Kr. en „Tillægsskat“ til den i Lov 10. Maj 1915 forhøjede Indtægts- og Formueskat. Denne Tillægsskat forfaldt dog kun til Betaling, hvis den var højere end Merindkomstskatten og omvendt. Endvidere forhojedes ved Lov 19. August 1916 Borsskattens Afgiftssats fra 40 til 80 Øre pr. 200 Kr. af de omsatte Aktiers Værdi. I Finansaaret 1916/17 steg Udbyttet af Indkomst- og Formueskatten til 38½ Mill. Kr. mod 24½ Mill. i det foregaaende Finansaar, Merindtægtsskatten indbragte 69½ Mill. og Børsskatten 14½ Mill. Kr. De samlede Indtægter af Skatter og Afgifter steg fra 121 til 227 Mill. Kr.

For Finansaaret 1917/18 forhøjedes Satserne i Merindtægtsskatten paa ny (Lov 14. Maj 1917) og kunde nu gaa op til 30 pCt. af Indtægter paa 1 Mill. Kr. og derover. Desuden satte Loven af 13. Oktober 1917 Ejendomsskylden op fra 1,10 til 1,65 p. m. for Aaret 1918, og Børsskatten, der var udlobet den 31. Marts 1917, fordi man mente, at Børsomsætningen vilde standse efter Blokadens Ikrafttræden, genindførtes atter fra 1. November

1917 (Lov 26. Oktober 1917) med en Sats af 4 p. m. Men selv om Børsomsætningen atter viste Stigning paa Grund af, at Standsningen i Erhvervslivet blev ringere end ventet, gik naturligvis Toldindtægterne stærkt ned; for at bøde herpaa indførtes ved forskellige Love af 13. Oktober 1917 en Række Forhøjelser af de øvrige indirekte Skatter. Saaledes forhøjedes Ølskatten, ogsaa for at bringe Statskassen Dækning for det Tab, den havde lidt ved, at Ølbrygningen af Hensyn til den vanskelige Ernæringsituation var blevet indskrænket. Endvidere indførtes en Tillægsafgift for Vin og en Forhøjelse af Tobaksbeskatningen, idet der nu lagdes en Omsætningsafgift paa Cigarer og Cigaretter fra Fabrikant eller Importør til Detailhandler. Desuden forhøjedes den i Lov 8. Juni 1912 fastsatte Stempelafgift paa Cigaretter, og ligeledes forhøjedes Indførselstolden for Raatobak og forarbejdede Tobaksvarer. Der indførtes en Smykkeskat, og Statsbanernes Takster og forskellige Posttakster sattes op. — Om end ikke hørende til dette store Komplex af nye Skattelove, saa dog i nær Tilknytning dertil var endvidere den ved Lov af 21. December 1917 indførte Forhøjelse af Satserne i Lov om Beskatning af Spiritus af 17. Marts 1917. Disse Love var nær knyttet sammen med Foranstaltningerne mod Anvendelse af Korn i Spiritusfabrikationen, idet Loven af 17. Marts, der indførte en Tillægsafgift paa Spirituosa lige stor med Detailprisen, tilsigtede at bringe Statskassen Dækning for det Tab, den led i den ordinære Spiritusafgift gennem Produktionsstandsningen. Ved Loven af 21. December forhøjedes denne Afgift saa betydeligt, at f. Eks. Taffelakvavit, der i Udsalg havde kostet 2,40 Kr. pr. Flaske efter Indførelsen af Afgiften i Marts, nu steg til 11 Kr. pr. Flaske. I 1917/18 gav Indtægts- og Formueskatten et Udbytte paa 62½ Mill. Kr., Tillægsskatten godt 3 Mill. Kr. og Merindtægtsskatten ikke mindre end 174 Mill. Kr.; Børsskatten gav godt 13 Mill. Kr., og de indførte Ændringer i de øvrige Skatter medførte, at Brændevinsafgiften steg fra knap 7 Mill. Kr. i 1916/17 til knap 18 Mill. i 1917/18, den forøgede og den nyindførte Tobaksbeskatning gav en Indtægtsstigning paa godt 3 Mill. Kr. til 4½ Mill., og Ølskatten steg med 1½ Mill. til 10¾ Mill. Kr. Desuden gik Ejendomsskylden op med godt 1 Mill. Kr. til 7 Mill. De samlede Statsindtægter ved Skatter og Afgifter gik op fra 227 til 366 Mill. Kr.

Ved en anden Lov af 13. Oktober 1917 forhøjedes for 1918/19 Tillægsskattens Satser til omkring det dobbelte paa Indtægter og det tredobbelte paa Formuerne og ved Lov 20. Marts 1918

forhøjedes Merindtægtsskattens højeste Sats fra 30 til 35 pCt.; samtidig medtoges Indtægten for Skatteaaret 1915/16, d. v. s. Indtægten i Kalenderaaret 1914, i Sammenligningsgrundlaget, saaledes at Merindtægten for 1918/19 skulde beregnes i Forhold til Gennemsnittet af de to af Aarene 1912/13—15/16, hvori Indtægten var højest. Indtægterne i 1917, der laa til Grund for Ligningen i 1918/19, var imidlertid nedadgaaende, og Udbyttet af Skatten for 1918/19 derfor i Tilbagegang. Ved en Række Love af 22. December 1918 forlængedes med forskellige Ændringer, gaaende ud snart paa Forhøjelser snart paa nogen Nedsættelse af Afgiftssatserne, de overordentlige Afgifter af Øl, Vin, Spiritus og Tobak. Derimod forhøjedes Arveafgiftens og Ejendomsskyldens Satser, den sidste til 2,00 p. m., og Borsskattens fra 4 til 10 p. m., ligesom Statsbanernes, Postvæsenets og Telegrafvæsenets Takster sattes op. I Finansaaret 1918/19 gav Indkomst- og Formueskatten et Udbytte paa ca. 72 Mill. Kr., Tillægsskatten ca. 23 Mill. og Merindkomstskatten ca. 135 Mill. Kr. Forøgelsen i Forbrugsafgifterne, der nu havde virket gennem et helt Finansaar (men kun i en Del af Aaret 1917/18), medførte et stigende Udbytte af disse Afgifter, og de samlede Statsindtægter af Skatter og Afgifter blev 401¹/₂ Mill. Kr.

For det følgende Finansaar: 1919/20 forandredes Bestemmelserne om Indkomst- og Formueskatterne paany ved to Love af 21. December 1918. Medens nemlig i 1917/18 og 1918/19 Tillægsskatten paa Indtægt og Formue var blevet sammenlagt til en samlet Tillægsskat, der jævnstilledes med Merindtægtsskatten saaledes, at kun det af de to herefter udkomne Skattebeløb, der var højest, skulde betales, udskiltes nu Formueskatten, og den hidtidige Bestemmelse om Bortfald kom altsaa alene til at gælde Tillægsskatten paa Indtægter overfor Merindtægtsskatten, thi „den betydelige Tilvækst i Formuerne, de sidste Aar har medført, synes at give rimelig Grundlag for Gennemførelsen af en selvstændig Formueskat“. Denne nye Formueskats Satser forhøjedes samtidig meget stærkt i Forhold til Satserne i Loven af 13. Oktober 1917, medens derimod Satserne for Tillægsskatten paa Indkomster og for Merindkomstskatten holdtes uforandrede. Endvidere opkrævedes i Henhold til Lov af 4. Oktober 1919 for Aaret 1919/20 et særligt Tillæg til Indkomstskatten, svarende paa det nærmeste til et Kvartals Skat („det 5te Kvartal“). Denne Skat indbragte 25 Mill. Kr., Merindtægtsskatten 175 Mill., Tillægsskatten paa Indkomst og Formue 34 Mill. og den ordinære Indkomst- og Formueskat 92 Mill. Kr.; og da Vareforsyningen nu blev rige-

ligere, steg ogsaa Udbyttet af de indirekte Skatter, og det hele Provenu af Skatter og Afgifter naaede for Finansaaret op til 575 Mill. Kr.

Hermed var Kulminationen naaet. Det følgende Finansaar 1920/21 gav ganske vist det samme Udbytte i alt af ordentlige og overordentlige Indkomst- og Formueskatter, men Skatten for „det 5te Kvartal“ opkrævedes ikke i dette Aar, saaledes at der af den Grund blev en Nedgang paa 25 Mill. Kr. Desuden gik Borsomsætningen og dermed Børsskatten ned, medens Forbrugsafgifterne under eet gav omtrent det samme Beløb; ialt blev Aarets Udbytte af Skatter og Afgifter 543 Mill. Kr. Naar Provenuet af Indkomst- og Formueskatten, trods den stærke Stigning i de paalignede Indtægter fra 1918 til 1919, ikke blev større i 1920/21 end i det foregaaende Finansaar, skyldtes det dels, at Antallet af store personlige Indtægter var i Tilbagegang, dels at Selskabsskatten maa have svigtet. En nærmere Udredning heraf er det dog ikke muligt at foretage, thi ved Lov 4. Oktober 1919 ophævedes fra og med 1920/21 Merindkomstskatten og Tillægsskatten samtidig med, at Satserne i Loven af 8. Juni 1912 forhøjedes stærkt for at holde Statskassen skadesløs for Ophævelsen af de nævnte Skatter. Denne Ophævelse var begrundet i, at det hele skattetekniske Apparat var blevet meget indviklet samt i, at Begrebet „Merindkomst“, efterhaanden som man fjernede sig fra Sammenlignings-Aarene før Krigen, blev mere og mere irrationelt.

I det følgende Finansaar 1921/22, i hvilket Formue- og Indkomstskatterne opkrævedes paa Grundlag af Indtægterne i Kalendariaaret 1920 og Formuerne ved Aarets Udgang, havde det begyndende Prisfald allerede virket saa meget, at det samlede Provenu blev 243 Mill. mod 302 Mill. Kr. Aaret før. Prisfaldet medførte ogsaa en Nedgang i Forbrugsafgifterne, og det samlede Udbytte af Skatter og Afgifter blev kun 459 Mill. Kr. Iøvrigt gav Ansættelserne af Indtægter og Formuer for dette Aar Anledning til en livlig Meningsudveksling vedrørende Prisfaldets Virkning paa Beregningen af den Indtægt, der skulde lægges til Grund for Skatteopkrævningen. Landsoverskatteraadet havde nemlig i December 1920 udtalt, at forsaavidt en Skatteyder opgjorde sin skattepligtige Indkomst som Differencen mellem Status 1. Januar og 31. December + Privatforbrug og til denne Opgørelse hidtil havde anvendt sit Varelagers Fakturapris, skulde dette ogsaa finde Sted ultimo 1920. Med Verdensmarkedets stærkt faldende Priser vilde den Handlende saaledes kunne blive skatte-

pligtig af en Indtægt, tiltrods for at Aaret, naar Hensyn toges til Varelagerets betydelige Værdiforringelse, maaske i Virkeligheden havde givet Tab. Ved en Skrivelse af 12. Januar 1921 forelagde Grosserer-Societetets Komité Sagen for Skattedepartementet, der i sit Svar fastholdt, at forsaavidt Opgørelsen af den skattepligtige Indtægt tidligere var blevet foretaget som foran nævnt, skulde en tilsvarende Frengangsmaade ogsaa anvendes nu, saaledes at det ikke var snart Faktura- og snart Markedspris, der, efter hvad der var fordelagtigst for Skatteyderen, blev lagt til Grund. Men der udtaltes, at de særlige Forhold og da navnlig den Omstændighed, at Prisfaldet paa mange Varer syntes at være af fast og varig Karakter, gav rimeligt Grundlag for Modifikation i den nævnte Regel, gaaende ud paa, at det tillodes Skatteyderen at foretage særlig Nedskrivning af den Værdi, hvori Varelageret stod ved Udgangen af 1920, alt undergivet Ligningsmyndighedernes nærmere Undersøgelse og Godkendelse.

For Kommunernes Vedkommende gav Loven om Dyrtidsforanstaltninger af 22. December 1915 og de følgende Dyrtidslove Adgang til Opkrævelse af Tillægsskatter til Dækning af de forøgede kommunale Udgifter, og der indførtes den Bestemmelse, at Personer, der flyttede fra en Kommune til en anden med lavere Skatter, skulde tilsvare Fraflytningskommunen Forskellen, for at der ikke skulde opstaa kommunale „Skattely“. Ved en Lov af 20. Marts 1918 udvidedes Rammerne for den mellemkommunale Beskatning navnlig derved, at Erhvervskommunen i Stedet for den lavere Skatteprocent fik Adgang til at anvende den højere Ligningsprocent paa de Skatteydere, der boede uden for Kommunen, men havde deres Erhverv i denne. Spørgsmaalet havde naturligvis særlig Interesse for de store Byer med deres under de overordentlige Forhold stærkt forøgede Udgifter. Ved Loven af 1. Marts 1920 gaves der Kommunerne Adgang til at forhøje eller nedsætte de skattepligtige Indtægter, forinden disse sattes i Skat, med en større Procent end i den kommunale Skattelov af 1903, hvorved der blev givet Mulighed for Indførelse af en forstærket Progression i den kommunale Beskatning. For Hovedstadskommunerne, der ikke paa samme Maade som de smaa Kommuner kan anvende en saadan skønsmæssig Paaligning, blev den i Loven af 1910 om Indkomstskat til Københavns Kommune indeholdte progressive Skala forhøjet ved Lovene af 22. December 1919 og 11. Februar 1921. Endelig skal det nævnes, at medens den ved Loven af 20. Marts 1918 opkrævede Afgift af Motorkøretøjer

*Kommuner-
nes overor-
dentlige
Skatter*

næsten helt tilfaldt Kommunerne til Dækning af Udgifter ved Slid paa Veje m. v., tilfaldt Udbyttet af den ved Lov af 4. Oktober 1919 indførte Særafgift paa Motorkoretojer Staten, der til Dækning af sine almindelige Udgifter indførte denne Beskatning (og en tilsvarende Beskatning af Lystfartøjer).

*Samtlige
Skatte-
indtægter*

I nedenstaaende Tabel er det samlede Resultat af den her i store Træk beskrevne Skattelovgivning givet Aar for Aar. Foruden disse Tal i Tabellens Kolonne 4 er for de samme Aar anført Skattheydernes Indtægter, saaledes at Indtægten i Kalenderaaret 1914 er sammenstillet med det samlede Skattebeløb til Stat og Kommune i 1914/15, Indtægterne i 1915 med Skatterne i

	Skattheydernes Indtægt		Kolonne 1 ÷ 2 Mill. Kr.	Statens og Komm.s Skatteindtægter		Kol. 4 i pCt. af Kol. 1 pCt.	Kol. 5 i pCt. af Kol. 3 pCt.
	Nominelt Mill. Kr.	Efter En- grospristal Mill. Kr.		Mill. Kr.	Stigning siden 1914 Mill. Kr.		
	1	2	3	4	5		
1914	976	976	0	203	0	20	—
1915	1263	995	268	237	34	19	13
1916	1840	1034	806	369	166	20	21
1917	1923	782	1141	555	352	29	31
1918	2459	840	1619	635	432	26	27
1919	3359	1087	2272	871	668	26	29
1920	3885	1095	2790	902	699	23	25

1915/16 osv. I Tabellens to sidste Kolonner er Skattebeløbene udregnet i Procent af Skattheydernes Indtægt, hvorved dog bemærkes, at Skattebeløbene indeholder Provenuet af Selskabsskatterne, men Indtægtsbeløbene alene de personlige Skattheyderes Indtægter, dog med Fradrag af de til Stat og Kommune betalte direkte personlige Skatter. Det vil ses, at de nominelle Skattebeløb i pCt. af de nominelle Indtægter saavel som Stigningen i Skattebeløbene fra Aaret 1914 i pCt. af den Forøgelse af Skatteindtægterne, der skyldes Krigskonjunkturerne og Pengeforringelsen, naar op til 30 pCt. for 1917. Derefter er der nogen Tilbagegang for disse Procenter, men som Helhed kan det siges, at Stat og Kommuner i Krigsperioden beslaglagde ca. 25 pCt. af Skattheydernes Indtægter, baade naar man ser paa de nominelle Tal og paa Stigningen i Skattebeløbene sammenholdt med Stigningen i Indtægterne. Hvad særlig angaar de overordentlige Indkomst- og Formueskatter til Staten, udgjorde Provenuet af dem (inkl. Sel-

skabsskatten) omkring 20 pCt. af Indtægten før Skatteydere med over 6000 Kr. Indtægt.

Naturligvis naaede Beskatningen, som det fremgaar af det foregaaende Lovreferat, højere op ved Ydergrænserne, end de her anførte Gennemsnitsprocenter viser, og disse Procenter kommer iøvrigt ogsaa til at ligge lavt i Sammenligning med Løvenes Satser, fordi Skattebeløbene ikke er sat i Forhold til Indtægterne i det Aar, der dannede Grundlaget for Paaligningen, men i det følgende Aar, hvor Indtægterne paa Grund af det stadige Fald i Kroneværdien, nominelt var højere. Dette sidste var ogsaa Grunden til, at Skatteudskrivningen, saa længe Priserne stadig steg, trods de høje Satser som Helhed ikke føltes urimeligt tyngende; iøvrigt var de udskrevne Skatter ikke højere, end at de Beløb, Skatteyderne havde tilbage, var tilstrækkelige til, at de offentlige Udgifter, som ikke var blevet dækkede gennem de forhøjede Skatter, med Lethed kunde dækkes gennem indenlandske Laan.

Det er, som allerede bemærket i 1ste Hovedafsnit, ikke Hensigten her at gaa ind paa Enkeltheder i den førte Finanspolitik, fordi denne kun igennem Mellemlid var bestemt af Krigssituationen. Det er en særlig — og iøvrigt overmaade interessant — Opgave at udrede de forskellige Former for Statslaan, der bragtes i Anvendelse, Forholdet mellem Skatter og Laan, de anvendte Rente typer m. v. En saadan Undersøgelse vilde, naar de tilsvarende Forhold under Krigene i det 19. Aarhundrede blev draget med ind, give en værdifuld Baggrund til Forstaaelse baade af Forskelligheder og Gentagelser. I 1864 f. Eks. var man imød Skatkammerbeviserne, som man mente førte ind paa et farligt Skraaplan, naar hensees til Erfaringerne fra 1807/14, der da var lige saa nær, som man i 1914 var 1864. Og man var i 1864 imød en højere Rente end 4 pCt. af Hensyn til mulige Udtræk af Sparekasserne, ganske som man var det i Oktober 1914 under Forhandlingerne om de 5 pCt. Statsbeviser i Henhold til Løven af 2. August 1914.

Imidlertid, hvad her skal gives, er kun saa meget, som er nødvendigt for at vise, hvorledes Statskassens Behov blev dækkede, hvilket desuden fører over til Spørgsmaalet om Finansernes Betydning for Bankernes, navnlig Nationalbankens, Ullaan, og dermed til Finanspolitikens Sammenhæng med Pengepolitiken.

Den Forskel, der fremkommer imellem Stats og Kommuner løbende Udgifter og Skatteindtægterne, skal jo dækkes ved Laan, ved Forbrug af Kassebeholdning o. l. eller ved at forhøje Indtægterne af de produktive Virksomheder; denne sidste Fremgangsmaade var navnlig af praktisk Betydning for Kommunerne og muliggjorde det ogsaa for disse i alt væsentligt at dække det Aar for Aar ret ensartede og iøvrigt ikke store Underskud, de havde Krigsaarene igennem. Statsfinansernes Underskud derimod var stærkt svingende og blev desuden netop forøget gennem Erhvervsvirksomhederne (Jernbaner, Postvæsen osv.). Men hertil kom, at medens Kommunerne alene optog Laan i det frie Marked (hos Banker og Sparekasser, ved Udstedelse af Obligationer, hos Forsikringsselskaber osv.), kunde Staten foruden i det frie Marked skaffe sig Laan hos Nationalbanken, ikke blot ved at denne overtog Statsobligationer, men ogsaa ved at Staten overtrak sin Folio-Konto i Banken. Ad denne Vej kom Statsfinanserne til at øve direkte Indflydelse paa Pengevæsenet i Landet.

*De enkelte
Finansaars
Balance*

Ved Krigens Udbrud havde Staten ikke Tilgodehavender af Betydning i Nationalbanken, men tvang ved Trækning paa sine Tilgodehavender i de øvrige Banker disse til Rediskontering i Nationalbanken, hvorved dennes Vekselporfeuille steg. Om direkte Udlaan fra Nationalbanken til Staten var der derimod endnu ikke Tale. Men efter at der i Foraaret 1915 var traadt en Ordning i Kraft, hvorefter Nationalbanken kom til at fungere som Bankier for Staten, begyndte denne at overtrække sin Folio-Konto i Banken, og ved Udløbet af Bankaaret 1914/15 (31. Juli 1915) stod Staten i Debet med 20,3 Mill. Kr. I Finansaaret 1914/15 var der nemlig et Underskud paa det løbende Regnskab paa 34 Mill. Kr. I det sidste Fredsaar havde der været et Overskud paa 12 Mill. Kr., men Militærudgifterne var i 1914/15 68 Mill. Kr. eller næsten 40 Mill. Kr. højere end Aaret før. Til Dækning af dette Underskud havde Finanserne dels 10 Mill. Kr. udstedt som rentebærende Statsbeviser i Henhold til Lov af 2. August 1914, dels godt 21 Mill. Kr. Statsobligationer, der i Finansaarets Løb var udstedt i Henhold til Loven af 2. November 1914 om et Statslaan paa 60 Mill. Kr., saaledes tilsammen 31 Mill. Kr. Heraf var dog 16 Mill. Kr. medgaaet til Kapitaludgifter, saa der er meget god Overensstemmelse med, at der kort efter Tillægsperiodens Ophør var en Gæld til Nationalbanken paa 20 Mill. Kr.

I Finansaaret 1915/16 var Militærudgifterne gaaet op fra 68 til 86 Mill. Kr., og Understøttelser til de Indkaldtes Familier og i Anledning af Arbejdsløshed m. v. havde forøget Indenrigsministeriets Budget med 5 Mill. Kr., og Budgettet var i det hele i Stigning paa Grund af Prisstigningen. Men Skatterne var ogsaa i Stigning, og Underskudet paa det løbende Regnskab blev derfor kun 43 Mill. Kr. Disse dækkedes rigeligt af de 60 Mill. Kr. Statsgældsbeviser i Henhold til Lov 9. Juli 1915 og af de 21 Mill. Kr., der yderligere udstedtes af Statslaanet af November 1914, selv om de 10 Mill. Kr. Statsbeviser af August 1914 tilbagebetaltes i Finansaarets Løb og medvirkede til, at de samlede Kapitaludgifter udgjorde 32 Mill. Kr. Der var saaledes et Overskud paa $81 \div (43 + 32)$ Mill. Kr. = 6 Mill. Kr. Finansministeriets Overtræk paa sin Foliokonto i Nationalbanken pr. 31. Juli 1916 viser da ogsaa Nedgang fra Aaret før, nemlig til 16,0 Mill. Kr.

Det følgende Finansaar 1916/17 viser meget store Stigninger paa Udgiftssiden. De militære Ministerier er nu tilsammen oppe paa et Budget af 107 Mill. Kr., og paa Finansministeriets Budget opføres Dyrtidstillæg til Tjenestemændene med næsten 18 Mill. Kr.; desuden bringer Tilskudene til Kommunerne i Henhold til Dyrtidslovene og Udgifterne til Statens Fremskaffelse af billige Næringsmidler Indenrigsministeriets Budget i Vejret med 14 Mill. Kr. Paa den anden Side giver de nye Indkomst- og Formueskatter store Indtægter, og Aarets løbende Underskud bliver derfor kun 8 Mill. Kr. Staten forbedrer iøvrigt i Finansaarets Løb sin Status meget betydeligt, dels ved Udstedelse af for 25 Mill. Kr. 1aarige Statsbeviser (Lov 15. Februar 1917), dels ved Udstedelse af for 75 Mill. Kr. dels 10-, dels 15aarige Statsgældsbeviser (Lov 13. November 1916), dels endelig ved Udstedelse af 15 Mill. Kr. Statsbeviser i Henhold til Loven af August 1914 og af de resterende godt 14 Mill. Kr. af Laanet af November 1914, der effektivt ialt gav 57 Mill. Kr. Disse Laaneindtægter i Forbindelse med Provenuet af Salget af de dansk-vestindiske Øer gav en samlet Kapitalindtægt for Finansaaret paa 241 Mill. Kr., hvoraf 47 Mill. anvendtes til Kapitaludgifter, saaledes at Kassebeholdningen forøgedes med 194 Mill. Kr. Ved Finansaarets Udgang havde Staten bragt sit Overtræk hos Nationalbanken ud af Verden og havde et Tilgodehavende paa 10,1 Mill. Kr., og den 31. Juli 1917 var Gælden til Banken kun 2,2 Mill. Kr.

Ogsaa det følgende Finansaar 1917/18 viser Balance, idet der er et Overskud paa det løbende Regnskab af 7 Mill. Kr., tiltrods

for at de militære Udgifter nu er naaet op paa 113 Mill. Kr., Dyrtidstillæg til Tjenestemænd paa 30 Mill. Kr., og tiltrods for at de civile Krigsudgifter paa Indenrigsministeriets Budget er gaaet op fra 18 til 102 Mill. Kr. Men Forøgelsen af de overordentlige Indkomst- og Formueskatter dækker fuldt ud Stigningen, og af det Statslaan paa 60 Mill. Kr., der optoges i Henhold til Lov 14. November 1917, kan de 40 Mill. anvendes til Tilbagebetaling af de i forrige Finansaar udstedte Statsbeviser og Resten til andre Kapitaludgifter. Statens Overtræk i Nationalbanken udgjorde derfor ved Finansaarets Udgang kun 3,5 Mill. Kr.; men allerede ved Bankaarets Slutning var dette Gældsbeløb vokset til 43,6 Mill. Kr.

Det følgende Finansaar (1918/19), det sidste Krigsfinansaar, gav nemlig et meget betydeligt Underskud for Statsfinanserne. Miltærudgifterne var ganske vist ikke meget højere end i de nærmest tidligere Aar og udgjorde ca. 120 Mill. Kr., men alle Budgetter var stigende paa Grund af Prisstigningen og Dyrtidsudgifterne, og Befolkningens Forsyning med Levnedsmidler bragte Indenrigsministeriets Budget i Vejret med 200 Mill. Kr., op til ca. 320 Mill. Kr., og Dyrtidstillægget til Tjenestemændene udgjorde godt 40 Mill. Kr. Samtidig gik Udbyttet af Merindkomstskatten, der for dette Finansaar opkrævedes paa Grundlag af Indtægterne i Blokadeaaret 1917, stærkt tilbage, og Underskudet paa det løbende Regnskab blev 154 Mill. Kr. Ganske vist optoges der Statslaan til en nominel Værdi af 180 Mill. Kr., nemlig 60 Mill. Kr. 10aarige Statsgældsbeviser i Henhold til Lov 15. Juni 1918 og 120 Mill. Kr. i Henhold til Lov 1. April 1919 (Rederlaanet), men det sidste jo først lige ved Finansaarets Udgang, og Statens Gæld til Banken var da den 31. Marts 1919 steget til 74,4 Mill. Kr., et Tal, der paa Grund af Udgifterne til Sønderjylland den 30. Juni 1919 var gaaet op til 134,7 Mill. Kr.

Imidlertid indbragte de ekstraordinære Skatter for Finansaaret 1919/20 meget større Beløb end i det foregaaende Finansaar, fordi Indtægterne i 1918 flød rigeligere end i 1917, og især fordi det stadig stigende Prisniveau tilsvarede af et stigende Indtægtsbeløb i Kroner, og den væsentligste Skatteart, Merindkomstskatten, stadig beregnedes paa Grundlag af Forskellen i Indtægten direkte maalt i Kroner mellem det paagældende Aar og de første Krigsaar. Desuden gik Udgifterne, blandt andet paa Grund af Sikringsstyrkens Hjemsendelse, betydeligt ned, og det løbende Regnskab for 1919/20 sluttede derfor med et Overskud paa 61 Mill.

Kr. Da der foruden det tidligere pr. 1. April 1919 optagne Statslaan paa 120 Mill. Kr. i Henhold til Lov af 8. August 1919 optoges et nyt Laan (Genforeningslaanet) paa 145 Mill. Kr., havde Staten ved Finansaarets Udgang et Tilgodehavende paa sin Konto i Nationalbanken paa 56,4 Mill. Kr.

I Finansaaret 1920/21 gik Provenuet af Indkomstskatten (og af Borsskatten) en Del tilbage, og da Udgifterne stadig var i Stigning, dels paa Grund af den kostbare Kornlov for Hostaaret 1920/21, dels fordi det var det første Finansaar, hvori Lønningsloven af 12. September 1919 var fuldt ud gældende, hvorfor Statens Lønningsudgifter ansloges til at udgøre 60 Mill. Kr. mere end under de tidligere Lønningslove, blev Finansaarets løbende Underskud næsten 57 Mill. Kr. Til Dækning heraf og til Udbetaling til Tyskland for overtagne Aktiver i de sønderjydske Landsdele optoges i Henhold til Lov af 23. Oktober 1920 et Laan paa 25 Mill. Dollars, det første udenlandske Statslaan siden Krigens Udbrud, hvilket fortes til Indtægt med 150 Mill. Kr. Heraf udbetaltes godt 101 Mill. Kr. til Tyskland, hvilket tilsammen med andre Kapitaludgifter gav et Underskud paa Kapitalregnskabet paa 50 Mill. Kr. Ved Forbrug af Kassebeholdning dækkedes Underskudet, og Statens Overtræk i Nationalbanken ved Finansaarets Udgang den 31. Marts 1921 var kun 6,6 Mill. Kr.

Det vil af den her givne Oversigt ses, at Finansledelsen Krigsaarene igennem ved rettidige Skatteudskrivninger og Optagelse af Laan tilvejebragte den fornødne Dækning for de stigende og sædvanligvis uforudseelige Udgifter, og at Statens Overtræk paa sin Foliokonto i Nationalbanken ikke forinden 1919 var af noget betydeligt Omfang. Paa den anden Side medførte Nationalbankens Deltagelse i de Konsortier, der overtog de faste Statslaan, at Banken overgangsvis laa med ikke helt smaa Beløb i Statsobligationer, og dette bidrog i Forbindelse med Statens Overtræk og Laanene til Udlandet til den Stigning i Seddelmængden, der blev Grundlaget for de private Bankers Kreditudvidelse og dermed for Krigsaarenes stigende Prisniveau.

7. Pengevæsen og Priser.

Betragter man den disponible Seddelmængde som Regulator for Kreditmængden, idet de private Banker i hvert Fald maa holde deres Udlaan indenfor saadanne Grænser, at de altid er i Stand

*National-
bankens
Udlaan*

til at have den fornødne Mængde Sedler til Raadighed, og dette naturligvis er lettere for dem, jo større Seddelbankens Udlaan (og Køb af Guld og Deviser) er, kan det siges, at det i Krigsaarene var Nationalbankens Udlaan til Staten og til fremmede Banker, men ikke Udlaanene til det danske Næringsliv, der kom til at afgive Grundlaget for Forøgelsen af Seddelmængden og dermed for de private Bankers stigende Udlaansvirksomhed.

Til nærmere Belysning heraf anføres i nedenstaaende Tabel Nationalbankens Guldbeholdning, Statens og fremmede Bankers Gæld til Nationalbanken og de private danske Bankers Krav paa Nationalbanken ved Udgangen af hvert af Bankaarene 1914—21.

Mill. Kr.	Finans- ministe- riets Overtræk	Danske Stats- obligat- tioner	Fremmede Bankers Gæld	National- bankens Guldbe- holdning	National- bankens Seddel- cirkula- tion	De private Bankers Konto- Kurant-Til- godehavende
31. Juli 1914	—	1,9	—	78,5	156,5	7,3
— 1915	20,3	12,4	—	107,0	204,3	14,4
— 1916	16,1	21,1	40,5	161,5	245,0	71,7
— 1917	2,2	25,8	76,6	195,1	289,3	87,7
— 1918	43,6	17,6	93,3	189,8	365,3	67,7
— 1919	82,0	32,6	62,9	187,4	428,5	90,8
— 1920	28,4	36,7	79,1	227,8	541,2	14,2
— 1921	60,7	35,8	80,5	227,6	481,6	45,9

Som denne Oversigt viser, var det Finansministeriets Overtræk og Nationalbankens Optagelse af Statsobligationer sammen med den Stigning i Guldbeholdningen, som skyldtes Tilstrømningen af Betalingsmidler sydfra, der fik Seddelmængden til at stige i Løbet af Bankaaret 1914/15. I det følgende Bankaar begynder Laanene til de fremmede Banker at øve deres Indflydelse, og disse Laan stiger efterhaanden, samtidig med at Statens Overtræk gaar ned. Den 31. Juli 1917 er Overtrækket saaledes kun 2 Mill. Kr., medens Laanene til de fremmede Banker er kommet op paa 77 Mill. Kr. I Bankaaret 1917/18 stiger baade disse Laan og Overtrækkene, men derefter begynder de fremmede Banker at tilbagebetale Gælden, medens Statens Overtræk paany stiger. Den stadige Forøgelse af Guldbeholdningen skyldes den nævnte Tilstrømning af fremmede Betalingsmidler, der delvis fandt Sted gennem Guldsendinger, men tillige den Omstændighed, at Laanene

til de fremmede Banker foruden ved Veksler sikredes i Guld, saaledes som det fremgaar af nedenstaaende Oversigt:

Laanet optaget	Laanets Størrelse	Heraf dækket i Guld	Af Laanet ydede		Laantager
			National- banken	De priv. Hoved- banker	
	Mill. Kr.	Mill. Kr.	Mill. Kr.	Mill. Kr.	
December 1915	30,0	15	30,0	—	Tyske Banker
Juni 1916	20,0	10	10,0	10,0	Tyske Banker
Juli 1916	30,0	—	10,0	20,0	Engelske Banker
August 1916	30,0	—	7,5	22,5	Franske Banker
December 1916	20,0	10	5,0	15,0	Tyske Banker
Februar 1917	30,0	10	7,5	22,5	Tyske Banker
September 1917 ...	40,0	30	8,0	32,0	Tyske Banker
Oktober 1917	4,5	—	0,9	3,6	Tyske Banker
November 1917	30,0	—	6,0	24,0	Engelske Banker
December 1917	22,5	10	4,5	18,0	Tyske Banker
December 1917	6,3	—	1,3	5,0	Østrigske Banker
December 1917	2,7	—	0,5	2,2	Ungarske Banker
Marts 1918	17,5	7,5	3,5	14,0	Tyske Banker
Marts 1918	3,5	—	0,7	2,8	Østrigske Banker
Marts 1918	1,5	—	0,3	1,2	Ungarske Banker
Juli 1918	10,5	4,5	2,1	8,4	Tyske Banker
Tils....	299,0	97,0	97,8	201,2	

Stigningen i Seddelmængden falder dog ikke sammen med Stigningen i Udlaan og Guldbeholdning bl. a. af den Grund, at de private Banker, som den foregaaende Oversigt viser, lod stadig større Beløb indestaa paa deres Konto-Kurant-Konto i Nationalbanken. Iøvrigt viser Oversigterne, at Udlaanene til de fremmede Banker navnlig voksede i Størrelse i de sidste Krigsaar, især fordi Laanene da knyttedes sammen med de kvartaarlige Vareudvekslingsaftaler med Centralmagterne. De 93,3 Mill. Kr., hvortil disse Laan beløb sig den 31. Juli 1918, var endda ikke Maksimum, som nogen Tid forinden naaedes med 118,1 Mill. Kr.

Beregner man nu paa Grundlag af Oversigten S. 306 Stigningen i Nationalbankens Udlaan og i Guldbeholdningen fra 1914 til 1918, finder man en samlet Forøgelse paa 264 Mill. Kr.; samtidig er Seddelmængden steget med 209 Mill. Kr. og Konto-Kurant-Indlaanene med 60 Mill., saaledes at der er næsten fuldstændig Overensstemmelse. Dette skyldes, at de øvrige Udlaan i dette Tidsrum var saa godt som uforandrede. Saaledes var Vekseldudlaanene og Laanene paa Børspapirer endda snarest lavere i Krigsaarene end før, idet den indenlandske Vekselporfeuille den 31. Juli 1914

*Seddel-
mængden*

udgjorde 59,4 Mill. Kr., men i selve Krigsaarene kun 30 à 40 Mill., og den naaede først pr. 31. Juli 1919 op til 73,8 Mill. Kr. Paa lignende Maade var Laan paa Børspapirer praktisk talt uforandret gennem samtlige Krigsaar paa godt en halv Sneg Mill. Kr. og naaede først pr. ult. Juli 1919 op til 25,7 Mill. Kr. Tilsammen udgjorde disse Udlaan ca. 54 Mill. Kr. den 31. Juli 1918 og ca. 99 Mill. Kr. 1919. Det fremgaar heraf, at Nationalbanken ikke vilde have været i Stand til at neutralisere den Stigning i Seddelmængden, som Laanene til Staten og til Udlandet fremkaldte i selve Krigsaarene; thi selv om Laanene til Næringslivet var bleven krævet fuldstændig indfriet, vilde dette kun have medført en ringe Formindskelse i Bankens samlede Udlaan; men her til kommer yderligere, at Bankens Gæld til Konto-Kurant-Kreditorerne i 1918 var ca. 85 og i 1919 ca. 115 Mill. Kr., saaledes at disse Beløb væsentlig oversteg den Gæld, der kunde være Tale om at kræve indfriet. En Begrænsning af Seddelmængden kunde derfor kun have været tilvejebragt ved, at Banken nægtede Staten og de fremmede Banker Laan. Om Betingelserne for en saadan Adfærd fra Nationalbankens Side er der, forsaavidt angaar Laanene til Udlandet, gjort nærmere Rede i de foregaaende Hovedafsnit (jfr. navnlig S. 104). Og det synes lige saa lidt tænkeligt, at Banken selv om den vilde, kunde have nægtet Finansministeren de iøvrigt ikke store Forstrækninger i disse for Finansledelsen saa vanskelige Aar.

Men naar Nationalbanken i de egentlige Krigsaar (fra og med 1919, hvor Banken stærkt udvidede sine Udlaan, ligger Forholdene anderledes) saaledes ikke var i Stand til at begrænse sin Seddelmængde og derigennem de private Bankers Udlaan, formaaede den heller ikke at hindre Prisstigningen i Indlandet og at nedpresse de fremmede Valutakurser. Thi selv om man vilde tænke sig, at de private Banker i Ærbødighed mod Nationalbanken vilde have respekteret en Diskontoforhøjelse — om at gennemtvinge en saadan var der jo ikke Tale, da de private Banker ikke behøvede Nationalbanken — maatte det Spørgsmaal opstaa: Hvor stor skulde Diskontoforhøjelsen have været? En moderat Forhøjelse, der bragte Diskontoen op f. Eks. fra 5 til 10 %, var jo uden større Betydning for Erhvervslivet, aldenstund Engrosprismiveauet, som nedenstaaende Tabel viser, i det første Krigsaar steg 30 %, i det andet 40 %, i det tredje paany 40 % og i det fjerde 20 %. Det vilde altsaa kun være Staten og de fremmede Banker, en Diskontosats paa 10 % kunde tænkes at virke

hæmmende paa; for at bremse Udlaanene til Erhvervslivet skulde Satsen have været meget højere.

	Juli 1914	Juli 1915	Juli 1916	Juli 1917	Juli 1918	Juli 1919	Juli 1920	Juli 1921
Detailpristallet (Det statistiske Departement)								
Fødevarer	100	128	146	166	187	212	253	236
Klæder, Fodtøj og Vask	100	110	160	190	260	310	355	248
Bolig	100	100	102	105	108	113	130	141
Brændsel og Belysning	100	130	175	220	275	292	563	401
Skatter, Kontingenter o. l.	100	100	100	100	100	162	227	301
Andre Udgifter	100	100	121	146	197	224	247	214
Detailpristallet...	100	116	136	155	182	211	262	237
Engrospristallet (Finanstidende)								
Fødevarer	100	120	152	168	212	240	309	257
Andre Varer	100	134	194	299	359	330	429	250
Engrospristallet...	100	127	178	249	302	295	383	253

Spørgsmaalet kom derfor ikke til at ligge for, og de private Banker kunde saaledes uden Hindring udvide deres Udlaan i Overensstemmelse med den Stigning i Priserne, som bestemtes af Prisstigningen paa Verdensmarkedet i Forbindelse med Opgangen i Fragtraterne. Omfanget af denne Kreditudvidelse er søgt belyst gennem Beregningen af et „Kreditindeks“, saaledes som det fremgaar af nedenstaaende Oversigt:

*Samtlige
Bankers
Udlaan*

Medio Aaret	De priv. Bankers Udlaan	Seddel- cirkula- tion	Til- sammen	Kreditindeks		Detailpristal	Engros- pristal (Aars- gennem- snit)	Fragt- indeks
				abs.	reduc. efter Folke- tal			
	Mill. Kr.	Mill. Kr.	Mill. Kr.					
1914.....	1	2	3	4	5	6	7	8
1914.....	863	156	1019	100	100	100	100	100
1915.....	979	204	1183	116	115	116	127	104
1916.....	1343	245	1588	156	153	136	178	284
1917.....	1744	289	2033	200	192	155	247	495
1918.....	2337	365	2702	265	252	182	295	994
1919.....	3135	428	3563	350	310	211	306	1049
1920.....	3523	541	4064	399	347	262	374	920
1921.....	3478	481	3959	389	331	237	250	850

Kreditindekset er beregnet paa Grundlag af de private Bankers Udlaan og Nationalbankens Seddeludstedelse medio Aarene. Disse Beløb er lagt sammen i Tabellens Kolonne 3, hvorved der er taget fornødent Hensyn til de til Udlandet ydede Laan, som anvendtes til Køb af Varer her i Landet, idet disse fremkommer enten paa de private Bankers Udlaan eller som en Forøgelse af Seddeleirkulationen, ligesom de i Betaling modtagne fremmede Valutaer eller Guldsendinger, der omveksledes med danske Kroner, medfører en Stigning af Seddelomløbet. Det er for at faa disse Forhold frem, at Tallene for Seddeludstedelsen og ikke Nationalbankens Udlaan er anvendt. Ganske vist fremkommer der ved denne Beregningsmaade for saa vidt en Dobbelttælling, som Nationalbankens Udlaan til de private Banker medregnes to Gange i Kreditindekset. Men da Seddelomløbet dels er en ringe Del af den hele Kreditmængde, dels en Aarene igennem næsten uforandret Andel, bliver denne Dobbelttælling uden Betydning for Forskydningerne i Kreditindekset. For de private Bankers Vedkommende er Laan til andre Banker saa vidt gør ligt ikke medregnet i Udlaansbeløbene. Det vil iøvrigt ses, at Tilvæksten i Udlaanene i de første Krigsaar er mindre end Stigningen i Engrospriserne, medens Prisregulering m. v. holdt Detailpristallet lavere end Kreditindeks. Efter Krigens Afslutning i 1919 bliver Udlaansstigningen stærkere end Stigningen i Priserne, naar undtages Aaret 1920 med dets uhyre Kulpriser. Disse Talrækker synes da ogsaa at vise, at det i de egentlige Krigsaar var den udefra kommende Prisstigning, der fremkaldte Stigningen i Bankernes Udlaan, og at først efter Krigens Afslutning bliver Bankpolitiken primus motor i Prisstigningen.

*Valuta-
kurserne*

Naar derimod Kurserne paa de fremmede Valutaer, trods Kreditudvidelsen, Krigsaarene igennem stadig sank, skyldtes dette, som tidligere omtalt, de store Beløb i fremmede Betalingsmidler, som Fragtindtægterne, Vareomsætningen med Udlandet og Kapitalflugt m. v. fra de krigsførende Lande tilførte det danske Marked. Virkningerne heraf i Forbindelse med de indskrænkede Muligheder for at anvende de fremmede Penge giver sig Udslag i en stærk Stigning i de danske Bankers udenlandske Tilgodehavender, jfr. omstaaende Oversigt, der omfatter saavel de løsere Tilgodehavender som de ifølge de særlige Aftaler ydede Laan.

Den Stigning, der var i de udenlandske Tilgodehavender fra 1914 til 1918 paa ca. 575 Mill. Kr., skyldes som nævnt for ca. 300 Mill. Kr.s Vedkommende Laanene til de fremmede Banker;

Mill. Kr.	De priv. Bankers udenl. Til- godeh. (i fremm. Mønt)	Nationalbankens		Samtlige Bankers udenl. Til- godeh. direkte i d. Kroner	Tilsamm. Tilgode- havender
		Korresp. i og Veksler paa Udlandet	Guld i Mønt og Metal		
ultimo					
1913	44	31	73	÷ ca. 75	73
1914	79	40	91	÷ ca. 65	145
1915	87	40	111	÷ ca. 50	188
1916	163	52	160	÷ 59	316
1917	113	55	174	114	456
1918	292	128	195	36	651
1919	173	70	227	÷ 239	231
1920	138	46	228	÷ 228	184
1921	74	52	228	÷ 196	158
1922	21	9	228	÷ 178	80

tilbage bliver ca. 275 Mill. Kr. som værende det Beløb, de danske Banker opsamlede af fremmede Betalingsmidler, og som maa synes meget betydeligt. Og det giver en klar Forestilling om det økonomiske Tab, Landet led ved, at Englandspriserne for Landbrugsudforselen, som omtalt S. 59 og 64, laa lavere end Tysklandspriserne, hvis man — ud fra en politisk ganske uvirkelig Forudsætning — tænker sig, at der kunde være opnaaet samme Priser i England som i Tyskland, og sammenstiller det Tal, man herefter kommer til, med de 275 Mill. Kr.; thi under denne Forudsætning vilde Flæsket have hjembragt ca. 235 Mill. Kr. mere, Smørret ca. 80 Mill. Kr. og Æggene ca. 10 Mill. Kr. mere, i alt ca. 325 Mill. Kr. eller ca. 20 Mill. £ med de daværende Kurser, hvilket altsaa vil sige, at det Beløb, de danske Banker kunde tage op, var steget til mere end det dobbelte.

For nu nærmere at belyse Forskydningen i de fremmede Penges Værdi i det danske Marked er i omstaaende Oversigt anført Kurserne paa £ og \$, samt det engelske og amerikanske Engrospristal. Endvidere er i Oversigtens sidste Kolonner beregnet den danske Krones Guldværdi efter \$-Kurs, Kronens indre Værdi efter Detailpristallet samt dens Købekraftsparit overfor \$ efter Forholdet mellem det danske og det amerikanske Engrospristal. Det vil ses, at Engrosprisniveauet navnlig paa Grund af den stærke Stigning i Fragterne laa højere her i Landet end i U. S. A. og England. Endvidere laa Købekraftspariteten i Krigsaarene over de her noterede \$-Kurser paa Grund af den nævnte Tilstømning af fremmede Betalingsmidler og paa Grund af den Vanskelighed,

*Købekrafts-
pariteten*

Aaret gsnrl.	£-Kurs	\$-Kurs	Econo- mists Pristal	Bureau of Labors Pristal	Den danske Krones		
					Guld- værdi	iudre Værdi	Købe- krafts- paritet overfor \$
1913	18.16	3.73	100	100	100	100	3.73
1914	18.35	3.77	99	98	99	100	—
1915	18.56	3.96	123	101	94	86	4.69
1916	16.95	3.61	160	127	104	74	5.23
1917	16.24	3.45	204	177	108	65	5.21
1918	15.73	3.33	225	194	112	55	5.67
1919	18.89	4.20	235	206	89	47	5.54
1920	22.94	6.15	283	226	61	38	6.17
1921	21.45	5.69	185	150	66	42	6.22

der var ved at faa disse omsat i Varer. Under en fri Vareudveksling vilde en saadan Forskel mellem den teoretiske og den faktiske \$-Kurs ikke kunne have holdt sig ret længe ad Gangen.

*Handels-
balancen*

Den følgende Oversigt angiver de nominelle Beløb for Værdien af Vareomsætningen med Udlandet og for den i udenlandsk Fragt-fart af den danske Handelsflaade indsejlede Bruttofragt. Selv naar Hensyn tages til, at maaske imellem Halvdelen og de to Tredjedele af Fragtindtægten medgaar til Udgifter til Kul, til Hyre til fremmede Søfolk, til Skibsafgifter og Proviant i fremmede Havne m. v., bliver der dog et Overskud tilbage, der er langt større end Merindførselen. Denne var i øvrigt overmaade lav paa Grund af de Forskydninger i Priser og Mængder, der nærmere er redegjort for i Oversigtens sidste Kolonner:

Aaret	Ind- førsel	Ud- førsel	Merind- førsel	Brutto- fragt	Pristal for Ind- førsels- varer	Import- mængde- Indeks	Pristal for Udfør- sels- varer	Eks- port- mængde- Indeks
	Mill. Kr.	Mill. Kr.	Mill. Kr.	Mill. Kr.				
	1	2	3	4	5	6	7	8
1913	855	721	134	119	95	100	95	100
1914	795	867	÷72	102	100	88	100	114
1915	1157	1129	28	234	128	100	146	102
1916	1357	1309	48	395	176	86	191	90
1917	1089	1066	23	465	264	46	195	72
1918	946	758	188	563	318	33	299	33
1919	2605	1008	1597	565	325	89	311	43
1920	3243	1962	1281	553	411	88	311	83
1921	1697	1564	133	205	211	89	233	88
1922	1552	1283	269	190	158	109	175	97

I disse er der beregnet Indekstal for Indførsels- og Udførselsmængderne paa den Maade, at Værdierne for Ind- og Udførsel er divideret med de i Kolonnerne 5 og 7 anførte Pristal, hvorved fremkommer to Rækker Tal, der angiver Mængderne. Disse Mængdetal er atter sat i Forhold til de tilsvarende Tal for 1913, og de saaledes udfundne Procenttal angiver Import- og Eksportmængdeindeks.

I 1914 gik Importen stærkt ned, men var atter i 1915 af samme Omfang som i 1913. Men Forholdet var i Virkeligheden det, at en stor Mængde Varer, der blev standsede i fremmede Havne ved Krigsudbrudet, først efterhaanden kom frem, og at en Del af den Import, der ellers vilde have fundet Sted i 1914 og ogsaa var betalt i dette Aar, derfor i Handelsstatistikken optælles for Aaret 1915. Man begaar næppe nogen stor Fejl ved at glatte Tallene i Kolonne 6 ud og antage, at naar Tallet for 1913 er 100, er det for 1914 97, for 1915 92 og som anført for 1916: 86. Der er altsaa allerede i 1915 en ikke ringe Indførselsnedgang samtidig med en Eksport, der endog ligger over 1913, og for hvilke Priserne er høje. Tilsvarende Forhold genfindes for 1916, og da Indførselsvarernes Priser i 1917 gik op over Udførselsvarernes, var Eksportmængderne forholdsvis saa overordentlig meget større end Importmængderne, at den ugunstige Prisforskydning derved ophævedes. I 1918 var Prisforholdet ugunstigst for Importvarerne, og da Mængderne i Ind- og Udførsel var sunket lige stærkt, fremkommer der en Stigning i Merindførselen. I 1919 kommer store Mængder af Varer hjem, og Indførselsværdien nærmer sig 3 Milliarder Kr. Men tilmed er Udførselsmængderne, som Kolonne 8 viser, kun lidet større end i 1918, og selv om en Del af de Varer, der indførtes i 1919, var betalt forud, blev der dog stillet store Krav til Bankerne om Betalingsmidler. Hermed begyndte Faldet i Kronens Værdi, fortsættende sig ind i 1920; i dette Aar steg ganske vist Udførselen stærkt i Mængde, men Priserne paa Indførselsvarerne gik saa meget op over Udførselspriserne, at Aarets Merindførsel blev næsten lige saa stor som i 1919. I det følgende Aar, 1921, sank Værdien af Indførselen stærkt paa Grund af Prisfaldet, og da dette Prisfald ikke paa langt nær ramte Udførselsvarerne i samme Grad, gik Merudførselen helt ned til 133 Mill. Kr., hvilket medførte en betydelig Lettelse paa Valutamarkedet og en ikke ringe Forøgelse af Kronens Værdi.

Den Formindskelse af de disponible Varemængder, for hvilke

Aktie-
og
Obligations-
kurser

der tidligere er gjort Rede, og som ogsaa fremgaar af Tallene i foranstaaende Oversigts 6. og 8. Kolonne, maatte nødvendigvis medføre, at den af den stigende Kreditmængde fremkaldte Efter-spørgsel vendte sig til Aktiemarkedet med stadig større Styrke.

Aktie- og Obligationsindeks (1. Juli 1914 = 100)

	1915	1916	1917	1918	1919	1920	1921
Banker							
Januar	124	143	153	152	180	155	139
Februar	124	137	150	156	181	153	136
Marts	124	134	149	157	178	151	139
April	124	132	145	158	174	145	133
Maj	126	138	144	166	175	143	132
Juni	128	143	146	168	181	144	134
Juli	129	157	145	179	181	145	130
August	129	171	145	179	176	144	130
September	137	164	149	192	172	142	131
Oktober	134	163	151	186	166	138	129
November	132	160	144	176	151	134	128
December	131	158	147	172	158	137	134
Dampskibsselskaber							
Januar	132	261	533	489	463	448	308
Februar	134	269	431	511	459	471	290
Marts	137	331	450	537	460	455	282
April	151	347	444	555	424	378	224
Maj	181	421	438	505	434	367	179
Juni	180	468	472	523	461	377	171
Juli	205	520	462	548	451	367	169
August	225	579	465	589	438	361	169
September	259	630	577	585	435	355	164
Oktober	263	632	625	517	428	338	150
November	256	607	570	472	431	334	161
December	258	593	463	465	431	315	171
Industriselskaber							
Januar	135	177	278	244	248	172	119
Februar	135	175	238	251	244	166	118
Marts	148	182	234	259	225	160	117
April	154	182	236	276	219	156	117
Maj	164	215	231	301	239	151	111
Juni	161	235	227	303	240	145	113
Juli	165	249	209	321	234	144	105
August	170	344	203	321	222	142	105
September	175	334	215	325	201	138	106
Oktober	167	333	211	287	192	132	99
November	163	325	213	259	181	129	99
December	163	299	232	241	161	128	95
Aktieindeks ¹⁾	120	187	183	211	183	151	111
Obligationsindeks ¹⁾	96	96	97	96	95	83	89

¹⁾ Efter Statistisk Aarbog.

I 1918, hvor Værdien af Indførselen paa Grund af Tilførselsstandsningen kun var lidet større end i 1913, medens Bankernes Udlaan var steget til det 3dobbelte, naaede Børshaussen derfor ogsaa sin Kulmination, saaledes som det nærmere vil fremgaa af Tallene i Oversigten S. 314. Denne er beregnet paa Grundlag af de daglige Noteringer for Papirerne i hver af de tre Grupper, men uden at der er tillagt Papirerne Vægt, hvorfor der kommer mindre, men for Belysning af Bevægelsen uvæsentlige Afvigelser fra de Aarskurstal, som findes i Statistisk Aarbog, og som er beregnet med Hensyntagen til Aktiekapitalen i de paagældende Aktieselskaber, jfr. Tabellens to sidste Linier.

Med Hensyn til Kursernes Højde og Bevægelserne paa de enkelte Tidspunkter skal iøvrigt henvises til, hvad derom er anført i de foregaaende Hovedafsnit.

Som Helhed kan det vel siges, at Følgerne af Krigstidens abnorme økonomiske Forhold samlede sig i Børsforretningerne i højere Grad end paa noget andet Omraade. Ikke blot virkede Pengenes forøgede Mængde her saavel som paa Varemarkedet, men den svindende Varemængde, Udtønningen af Lagrene, Kreatur- og navnlig Svinebestandens Forringelse, Mangelen paa tilstrækkelig Gødning m. m. medførte, at Penge, der i vidt Omfang repræsenterede realiserede Kapitalgoder, vendte sig til Handelen med Aktier og Valuta og sammen med Kreditudvidelsen bidrog til de Børsekscesser, der med Rette vakte saa stærk Uvilje. Men ydermere førte dette til, at da Fortjenesterne ved Børsforretningerne i mange Tilfælde spistes op, skete der herigennem et Kapitalforbrug, saaledes at de fornødne Kapitaler ikke var til Stede til at muliggøre Lagrenes Fyldning m. v., da dette efter Krigens Afslutning atter kunde finde Sted; herved fremmedes Inflationen, og dette saa meget mere, som de, der gik ud af deres Deltagelse i Spekulationsforretningerne med Tab, i mange Tilfælde for igen at bringe deres normale Erhvervsvirksomhed i Gang, maatte optage betydelige Laan. Da Priserne siden gik ned, kom disse Laan til at tynde haardt mange Steder, og den hele Børsvirksomhed kom baade derved og paa Grund af, at den i vidt Omfang var Aarsag til Efterkrigsaarenes Bankkrak, til at faa langt-rækkende økonomiske Følger.

Nedgangen i Tilførsler og Produktion og de udenrigspolitiske *Slutningsord* Hensyn, der uomgængeligt bestemte Erhvervenes Vilkaar og Værernes Fordeling mellem Udland og Indland, medførte med lige

saa stor Nødvendighed, at det ikke kunde overlades den fri Konkurrence at fordele de Varer, der herefter blev tilbage til Hjemmemarkedets Raadighed, men at Staten i vid Udstrækning maatte tage denne Fordeling i sin Haand. Dette var her i Landet som i andre Lande nødvendigt af Hensyn til Orden og Ro i Samfundet, og derom var der ikke nogen Uenighed i ansvarlige Kredse. Den Uenighed, der gav sig Udslag i de politiske Meningsudvekslinger, var fremkaldt af Utilfredshed med Enkeltheder i eller Formen for visse Dele af Statens erhvervsmæssige Administration, og saa naturligvis af den altid tilstedeværende Gnidning mellem de politiske Partier. Men af alt det uforudsete, der hændte i Krigens Tid, var det maaske noget af det besynderligste, at da den haarde Nødvendighed ikke længere var over det økonomiske Samfund, formaaede de, der vilde omforme Krigsaarenes økonomiske Statsadministration efter mere sædvanlige Tilstande, trods alt hvad der kunde siges og blev sagt om en saadan „Planøkonomi“ Betydning for Produktion og Fordeling, ikke at ove nogen Modstand mod Kravet om, at Erhvervslivet atter skulde vende tilbage til den frie Konkurrences Vilkaar. Og saa meget stærkere kunde dette Krav fores frem, som de økonomiske Sammenslutninger af Erhvervslivets forskellige Grupper i høj Grad var blevet styrkede under Krigen, fordi de offentlige Myndigheder havde set sin Fordel i at kunne forhandle med Sammenslutningerne og derved træffe Aftaler med bindende Virkning for det størst mulige Antal Borgere i den paagældende Gruppe. Man kan maaske derfor sige, at efter at Krigen var hørt op, var de uheldige Sider ved den frie Konkurrence blevet mere fremtrædende, fordi det i højere Grad end før var Sammenslutningerne og ikke Staten, der kom til at bestemme Grænserne for den frie Konkurrences Virke.

Men hvis det økonomiske Fremskridt og Opnaaelsen af de gunstigste økonomiske Kaar for alle Klasser er betinget af, at der gives den enkelte den størst mulige Frihed til at udnytte sine Kræfter og Evner, og hvis Samfundet ikke paa anden Maade kan erstatte denne Drivkraft, saa synes det at maatte blive en af den økonomiske Politiks væsentligste Opgaver at forene Nyttens af den enkeltes økonomiske Frihed og Friheden til at danne økonomiske Sammenslutninger med Hensynet til, at Almenvellet ikke derved krænkes. Og til Losningen af denne Opgave er det vel sandsynligt, at en og anden Erfaring fra Krigsaarenes Økonomi vil kunne bruges.

EMNELISTE

- Afviklingsloven** 236, 267.
Aktier og Obligationer 32, 74, 86, 167, 191, 192, 242, 295, 314.
Alderdomsunderstøttelse 83.
Arbejdernes Andel i Ledelsen 288.
Arbejdsløn 283, 285.
Arbejdsløshed 27, 74, 83, 164, 174, 239, 284, 292.
Arbejdsoverenskomster 283.
Arbejdsstandsninger 284.
Augustregulering 285.

Bankernes Udlaan 41, 88, 92 ff., 104, 194, 244, 251, 254, 305 ff., 309.
Bedriftsraad 288.
Belysningsrestriktioner 78, 148, 227, 229.
Betalingsbalance 40, 87, 193, 244.
Betalingshenstand 33, 39, 181.
Benzin 156.
Blokadebestemmelser 4, 6, 11, 46, 95.
Boliglovgivning 85, 179, 180, 185, 292.
Bruttofragt, se Fragtraterne.
Brænde 77, 150, 230, 292.
Brændelsolie 67, 101, 144, 153, 179.
Brændelsproduktion 153, 233.
Brød- og Melrationering 116, 121, 127, 211, 213, 281, 292.
 — priser 22, 57, 126, 213.
 — , se ogsaa Korn og Mel.
Byg, se Korn.
Byggeforeninger 185.
Bygningsmatorialer 190.
Børsforhold, se Aktier og Valuta.

Carbid 155
Cement 190.

Danish Trade Office 50.

Disagio 88.
Diskonto 39, 44, 243, 252.
Dyrtidslovgivning 83, 172, 217, 237, 262, 292.

Emissioner 75, 86, 167, 243.
Enkeborn 83.
Erhvervenes Fællesudvalg 99.
Erhvervenes raadg. Udv. 170.
Ernæringsaadet 119.

Fedt 11, 23, 134, 137, 219.
Femte Kvartals Skat 294.
Finanser, se Stats- og Kommune-.
Fiskeordning 65, 143, 226.
Fiskeres Arbejdsløshedsunderstøttelse 179, 226.
Flæsk 59 ff., 130 ff., 133, 216, 218, 220, 278, 292.
Foderstoffer, se Korn, Majs, Oliekager.
Fodringsforbud, se Kornlove.
Formalingsbest., se Mel.
Fragtnævnet 78, 82, 202.
Fragtraterne 30, 79, 110, 192, 203, 309.
Frihavnen 200.
Frø 74, 160.

Geleitscheine 110.
Gryn, se Mel og Gryn.
Guldspærring 90.
Guldsuspension 34, 94, 195, 257.
Gullasj 23, 64.
Gær, se Spiritus.
Godning, se Kunstgodning.

Handelsbalance, se Vareoms. m. Udl.
Handelsoverenskomster 10, 47, 94, 100, 102, 105, 106, 197, 199.

- Havre, se Korn.
 Heste 24, 64, 100, 143.
 Hjelpekasser 83, 290, 292, se ogsaa Dyr-
 tidslovgivning.
 Honning 224.
 Hornkvæg, se Kvæg.
 Huder, Læder og Lædervarer 25, 69,
 139, 225.
 Huslejeregulering, se Boliglovgivning.
 Husvilde 189.
 Hvede, se Korn.
 Hostbindegarn 162.
 Hostudbytte 17, 53, 120, 278.
- Importbegrænsning 247.
 Indførsel, se Vareoms. med Udl.
 Indkaldtes Familier 83.
 Indtægtsfordeling 73, 163, 233, 289, 293,
 300.
 Industrien, Nævn og Udvalg 167, 271.
 — Produktion og Udførsel 27,
 74, 164, 234, 281.
 Interskandinavisk Kongemøde 10.
 — Protestnote 10, 95.
 — Rederkonference 30.
 — Vareudveksling 105,
 199.
- Kaffe 145.
 Kartofler 22, 58, 123, 128.
 Klid, se Korn.
 Kommunale Arbejder 186, 292.
 — Laanekasse 186.
 — Indt. og Udg. 292, 299.
 Kontrabande, se Blokadebestemmelser.
 Konvojering 11, 203.
 Konserves 23, 64.
 Kontrolministre 264.
 Korn-Debat 1915 20, 261.
 — Forbrug af 17, 117, 278, 281.
 — lovene 19, 54, 114, 119, 125, 205,
 210, 292.
 — nævn 121, 271.
 — priser 18 ff., 54, 58, 115, 119, 126,
 128, 206, 211, 212, 277.
 — tilsynsmand 114.
 — til Norge 108, 123, 136, 198.
 — Statens Kob af, 18 ff., 114, 126,
 280, 292.
 — Se ogsaa Brød og Mel.
- Kreditaftaler, se Handelsoverensk.
- Kreditmængde, se Bankernes Udlaan.
 Krigsforlis 13, 80, 111, 204.
 Krigskonjunkturskat 294.
 Krigspresseloven 262, 264.
 Kul og Koks 15, 76, 78, 148, 227, 244.
 Kunstgodning 74, 158.
 Kurser, se Aktier og Valuta.
 Kvæg og Kod 23, 61 ff., 71, 131, 135,
 278, 292.
 Kædehandel 169, 237, 273.
 Kobekraftsparitet 311.
 Kod, se Kvæg.
- Laan til Udlandet, se Bankernes Ud-
 laan.
 Landbruget, Nævn og Udvalg 207, 275,
 se ogsaa de enk. Varer.
 — Produktion og Udførsel
 10, 27, 71, 163, 233, 277.
 — Udførselspriser 59, 61, 64,
 73, 220, 311.
- Landbrugsarealet 278.
 Landbrugsmaskiner 162.
 Landejendomspriser 278.
 Letter of assurance 97.
 London-Deklarationen 4, 51.
 Lukketid, se Belysningsrestriktioner.
 Læder og Lædervarer, se Huder, Læder
 og Lædervarer.
- Majs 18, 21, 58, 128, 206, 207, 211, 292,
 se ogsaa Korn.
 Maksimalpriser, se Prisregulering og
 de enk. Varer.
 Malt 57, 122, 214, se ogsaa Øl og Spi-
 ritus.
 Margarine 135, 218.
 Markkursens Fald, Tab ved, 38, 201,
 220, 246.
 Mel og Gryn 18, 22, 55, 116, 121, 127,
 212, 214, se ogsaa Brød og Korn.
 Merindkomstskat 294.
 Minesprængninger, se Krigsforlis.
 Mineudlægning 5, 13, 259.
 Ministerkriser 265, 268.
 Motorskat 299.
 Mursten 190.
 Mælk 67, 135 ff., 221, 278, 292.
- Nationalbankens Octroi 34, 257.

- Neutralitetserklæringen 7, 259.
 Nævn og Udvalg 99, 117, 118, 170, 191, 207, 237, 271, 275, se ogsaa de enk. Varer.
- Obligationer**, se Aktier og Obligationer.
 Offentlige Finanser 291.
 Offentlige Understøttelser 83, 290.
 Oliekager 14, 19, 23, 57, 73, 129, 207, 292.
 Oplagringsforbud 168.
 Ost 67, 135, 222.
 Otte Timers Dagen 287.
 Overordentlige Kommission, se Prisregulering.
- Petroleum**, se Brændselsolie.
 Prisniveauet 44, 83, 168, 196, 234, 309, 312.
 Prisregulering 12 ff., 15, 113, 169, 171, 236, 271, 273, 290, se ogsaa de enk. Varer.
- Raadgivende Udvalg** 237
 Rationering 274, se ogsaa de enk. Varer.
 Reguleringskassen for Overliggedagspenge 150, 229.
 Ris 147.
 Rug, se Korn.
- Sago** 147.
 Salt 147.
 Seddelmængde, se Bankernes Udlaan.
 Sikringsstyrken 13, 260.
 Sirup 224.
 Skandinavisk, se Interskandinavisk.
 Skattelempelse for Ejendomme 185.
 Skattelove 86, 294.
 Skibsfarten 13, 30, 79, 99, 107, 110, 202.
 Skillemønt 33, 195, 257.
 Skotøj, se Huder, Læder og Lædervarer.
 Smør 64, 134 ff., 218, 278, 292.
 Smøreolie 138.
 Socialisering 288.
 Sommertid 148.
 Sortelister 11, 47, 50.
 Sparekasser (og Banker), Udbetaling af Indlaan 33.
- Spiritus og Øl 20, 22, 57, 118, 121, 127, 215, 296.
 Stats-Boligfonden 188.
 Statsfinanser 291.
 Statslaan 266, 302.
 Statslagre 121, 212.
 Sukker 67, 138, 223, 292.
 Svin, se Flæsk.
 Svinefedt, se Fedt.
 Sæbe 138, 222.
 Sække 162.
 Sokrigsforsikring 13, 98, 203 ff.
- Talg 137, 222.
 The 147.
 Tjære 155.
 Torpederinger, se Krigsforlis.
 Tran 155.
 Trustloven 236.
 Tællelys 155.
 Tømmer 191.
 Tørv 77, 151, 232.
- U**-baadskrigen 6, 95.
 Udførsel, se Vareoms. med Udl.
 Udførselsforbud, alm. Bestemmelser 9, 12, 201, 271, se ogsaa de enk. Varer.
 Udvalg, se Nævn og Udvalg.
 Udvalget af 4. April 1917 118.
 Uld 142.
 Utilborlig Udnyttelse af Konjunkturerne 169, 237, 273.
- Valutaforhold** 31, 37, 87, 193, 244 ff., 310.
 Vareomsætning med Udlandet 52, 113, 244, 251, 312.
 Vareudveksling, se Handelsoverensk.
 Vestindiske Øer 263.
- Æg** 65, 143.
- Øl**, se Spiritus.

GRUNDTRÆK AF PLANEN FOR VERDENSKRIGENS ØKONOMISKE OG SOCIALE HISTORIE.

UDGIVERE OG REDAKTIONSKOMITEER.

STORBRITANNIEN.

Sir *William Beveridge*, K.C.B., Formand.

Professor *H. W. C. Davis*, C.B.E.

Mr. *Thomas Jones*, L.L.D.

Mr. *J. M. Keynes*, C.B.

Mr. *F. W. Hirst*.

Professor *W. R. Scott*, D. Phil., L.L.D.

Professor *James T. Shotwell*, ex officio.

ØSTRIG OG UNGARN.

Den samlede Redaktionskomité:

Professor *James T. Shotwell*, Formand.

Udgivere af den østrigske Serie:

Professor, Dr. *Friedrich Wieser*, Formand (1920—26).

† 26. Juli 1926.

Dr. *Richard Riedl*.

Dr. *Richard Schüller*.

Ungarsk Serie:

Dr. *Gustav Gratz*.

Serie om den offentlige Sundhedstilstand:

Professor Dr. *Clemens Pirquet*.

BELGIEN.

Professor *H. Pirenne*, Udgiver.

Danmark under Den store Krig.

FRANKRIG.

Professor *Charles Gide*, Formand.
M. *Arthur Fontaine*.
Professor *Henri Hauser*.
Professor *Charles Rist*.
Professor *James T. Shotwell*, ex officio.

TYSKLAND.

Dr. *Carl Melchior*, Formand.
Professor Dr. *Albrecht Mendelssohn Bartholdy*, Generalsekretær.
Dr. *Hermann Bücher*.
Professor *Karl Duisberg*.
Professor *Max Sering*.
Professor *James T. Shotwell*, ex officio.

HOLLAND.

Professor *H. B. Greven*, Udgiver.

GRÆKENLAND.

Professor *André Andréades*.

ITALIEN.

Professor *Luigi Einaudi*, Formand.
Professor *Pasquale Jannaccone*.
Professor *Umberto Ricci*.
Professor *James T. Shotwell*, ex officio.

JAPAN.

Baron *J. Sakatani*, Formand.
Mr. *Golaia Ogawa*.

RUMÆNIEN.

Mr. *David Mitrany*, Udgiver.

RUSLAND.

Sir *Paul Vinogradoff*, F. B. A., Udgiver af den første Serie (1921—25). † 19. December 1925.
Mr. *Michael Florinsky*, tilknyttet Udgiver.

SVERIGE, NORGE OG DANMARK.

Professor *Harald Westergaard* (Danmark), Formand.

Professor *Eli F. Heckscher* (Sverige).

Professor *James T. Shotwell*, ex officio.

LISTE OVER MONOGRAFIERNE.

Som paapeget i Udgiverens Forord bestaar „Verdenskrigens økonomiske og sociale Historie“ af Monografier, der er skrevne af Forfattere, som kan udtale sig med Autoritet om de forskellige Emner, Planen omfatter. I den følgende Forfatterliste findes Navne paa over 30 Mænd, som har været Regeringsmedlemmer eller indtaget tilsvarende Stillinger under Krigen. Andre har enten haft betydningsfulde Stillinger eller haft Anledning til paa nært Hold at iagttage de Begivenheder, som har ligget inden for deres Omraade. En fuldstændigere beskrivende Fortegnelse baade over Forfattere og Monografier bliver givet i de aarlige Rapporter fra Direktøren for Carnegiefondets Afdeling for Historie og Økonomi, som vil blive sendt, naar enten Udgiveren eller Afdelingens Kontor, 405 West 117th street, New York City, anmodes derom.

Følgende Fortegnelse omfatter kun Arbejder, som enten er udgivet eller er under Forberedelse. Den ændres derfor stadig. Monografierne falder i 2 Hovedklasser: hele Numre paa 300—500 Sider og „Delnumre“ (paa ca. 100 Sider og derunder), som senere kan samles i Bind med andre, som omhandler beslægtede Emner. Titlerne paa disse sidste er grupperet for at vise Ordningen i Bind; for de større og mere komplicerede Serier kan Grupperingen dog ikke opfattes som endelig.

I Forbindelse med de originale Tekster er et begrænset Antal Værker af den europæiske Fastlandsserie blevet udgivet af den amerikanske Udgiver i en forkortet og noget modificeret Oversættelse. Denne oversatte og forkortede Serie er blevet forberedt med Henblik paa deres Behov, som kun med Vanskelighed kan læse Teksterne paa Originalsproget. I den Liste over Monografier, der følger, er disse Oversættelser anført for sig selv.

Monografier, der allerede er udkommet, vil være mærket med 1 Stjerne, for Delnumrenes Vedkommende med 2 Stjerner.

Skandinavisk Serie.

*Bidrag til Sveriges Ekonomiska och Sociala Historia under och efter Världskriget. Udgivet af Eli F. Heckscher. (Studier af: Heckscher

om Pengevæsenet, Carl Mannerfelt om Lævnedsmiddelpolitiken, Olof Edström om Industrien, Olof Ekblom, Otto Järte og Fabian v. Koch om Arbejdsforholdene, K. G. Tham om Huslejereguleringen og Kurt Bergendahl om den udenrigske Handelspolitik).

*Norge og Verdenskrigen. Af Dr. Wilhelm Keilhau.

*Danmark under Den store Krig. Af Einar Cohn.

*Krigens økonomiske Virkninger i Island. Af Kontorchef Thorsteinn Thorsteinsson.

Amerikansk Serie.

*Guide to American Sources for the Economic History of the War, by Mr. Waldo G. Leland and Dr. Newton D. Mereness.

War-Time Control of Industry in the United States, by Professor Alvin S. Johnson.

War History of American Railways and War Transportation Policies, by Mr. Walker D. Hines.

Financial History of the War: Revenue Aspects of the Problem, War Taxation, etc., by Professor Thomas Sewall Adams.

War Controls in the United States, by Professor Edwin F. Gay.

The Economic Effects of the War upon the United States, by John M. Clark.

(Flere Bind vil følge.)

Britisk Serie.

*Bibliographical Survey, by Miss M. E. Bulkley.

*Manual of Archive Administration, by Mr. Hilary Jenkinson.

*British Archives in Peace and War, by Dr. Hubert Hall.

War Government of Great Britain and Ireland (with special reference to its economic aspects), by Professor W. G. S. Adams, C.B.

*War Government of the British Dominions, by Professor A. B. Keith, D.C.L.

*Prices and Wages in the United Kingdom 1914—1920, by Professor A. L. Bowley.

*British War Budgets and Financial Policy, by Mr. F. W. Hirst and Mr. J. E. Allen.

Taxation and War-Time Incomes, by Sir Josiah C. Stamp, K.B.E.: Taxation during the War.

War-Time Profits and their Distribution.

*The War and Insurance. A series of studies: Life Insurance, by Mr. S. G. Warner; Fire Insurance, by Mr. A. E. Sich and Mr. S. Preston; Shipping Insurance, by Sir Norman Hill; Friendly So-

cieties and Health Insurance, by Sir Alfred Watson; Unemployment Insurance, by Sir William Beveridge; with an additional section of the National Savings Movement, by Sir William Schooling.

*Experiments in State Control at the War Office and the Ministry of Food, by Mr. E. M. H. Lloyd.

British Food Control, by Sir William Beveridge, K.C.B.

*Food Production in War, by Sir Thomas Middleton, K.B.E.

**The Cotton Control Board, by Mr. H. D. Henderson.

*Allied Shipping Control; an Experiment in International Administration, by Sir Arthur Salter, K.C.B.

*The War and the Shipping Industry, by Mr. C. Ernest Fayle.

*The British Coal Industry during the War, by Sir Richard Redmayne, K.C.B.

The British Iron and Steel Industry during the War, by Mr. W. T. Layton, C.H., C.B.E.

British Labour Unions and the War, by Mr. G. D. H. Cole:

**Trade Unionism and Munitions.

**Labour in the Coal Mining Industry.

**Workshop Organization.

*Labour Supply and Regulation, by Humbert Wolfe, C.B.E.

Health of the Returned Soldier, by Dr. E. Cunyngham Brown, C.B.E.

*Industries of the Clyde Valley during the War, by Professor W. R. Scott and Mr. J. Cunnison.

*Rural Scotland during the War. A series of studies under the direction of Professor W. R. Scott. Scottish Fisheries, by Mr. D. T. Jones; Scottish Agriculture, with special reference to Food, by Mr. H. M. Conacher; The Scottish Agricultural Labourer, by Mr. J. S. Duncan; Scottish Land Settlement, by Professor W. R. Scott; Appendix. The Jute Industry, by Mr. J. P. Day; Introduction by Professor W. R. Scott.

Wales in the World War, by Mr. Elias Henry Jones.

Guides to the Study of War-Time Economics, by Dr. N. B. Dearle:

Dictionary of Official War-Time Organizations.

Economic Chronicle of the War.

Studies in British Social History (vil blive ordnet).

Cost of the War to Great Britain (vil blive ordnet).

Fransk Serie.

*Bibliographie générale de la guerre, par M. Camille Bloch.

**Le problème du régionalisme, par Professor Henri Hauser.

*Le Contrôle du ravitaillement de la population civile, par M. Pierre Pinot.

*L'Agriculture pendant la guerre, par M. Michel Augé-Laribé.

*Les Industries Textiles, par M. Albert Aftalion.

*L'Industrie française pendant la guerre, par M. Arthur Fontaine.

**Les Forces hydro-électriques, par M. Raoul Blanchard.

**Les Formes du gouvernement de guerre, par M. Pierre Renouvin.

**La Main-d'œuvre étrangère et coloniale, M. B. Nogaro et Lt.-Col. Weil.

La Santé et le travail des femmes pendant la guerre, par M. Georges Pocard de Kerviler.

Les Finances de guerre de la France, par M. Henri Truchy.

Les Dépenses de guerre de la France, par M. Gaston Jèze.

Le Mouvement des prix et des salaires durant la guerre en France, par M. Lucien March.

Etudes d'histoire locale:

{ Lyon, par M. Edouard Herriot. Marseille, par M. Paul Masson.
 { Rouen, par M. J. Levainville. Bordeaux, par M. Paul Courteault.
 ** { Bourges, par M. Claude-Joseph Gignoux. Tours, par MM. Michel
 { Lhéritier et Camille Chautemps. Paris, par MM. Sellier, Bruggeman
 { et Poëte.

Politique et fonctionnements des transports par chemins de fer, par M. M. Peschaud.

*L'Afrique du Nord, par M. Augustin Bernard.

L'Organisation de la République pour la Paix, par M. Henri Chardon.

La lutte contre la cherté par les organisations privées, par MM. Charles Gide et Daudé-Bancel.

Placement et chômage, par M. A. Crélangé.

Les Bois d'œuvre pendant la guerre, par Général G. Chevalier.

L'Organisation du travail dans les régions envahies de la France pendant l'occupation, par M. Pierre Boulin.

Den franske Serie vil desuden komme til at omfatte Afhandlinger om følgende Emner:

Krigstidens offentlige Organisationer, af A. Boutillier de Retail.

Krigstidens Indvirkning paa Befolkning og Indtægtsforhold, af Michel Huber.

Krigens Indvirkning paa Metallurgi og Ingeniorkunst (skal ordnes).

Krigens Indvirkning paa de kemiske Industrier, af Eugène Maucière.

Brændselsindustrien og Krigen, af Henri de Peyerimhoff.

Organisationen af Krigsindustrierne, af Albert Thomas.

Arbejdsforholdene under Krigen, af William Oualid og M. C.

Picquenard.

Syndikalismen i Krigstiden, af Roger Picard.

Levnedsmiddelforsyningen i de besatte Distrikter, af Paul Collinet og Paul Stahl.
 Skaderne, forvoldt i de besatte Distrikter, af Edmond Michel og Prangey,
 Flygtningene og de internerede civile, af Prof. Pierre Caron.
 Krigsfangerne, af Georges Cahen-Salvador.
 Den franske Handelsflaade i Krigstiden, af Henri Cangardel.
 De franske Havne i Krigstiden, af Georges Hersent.
 Krigens Indvirkning paa den franske Handel, af Prof. Charles Rist.
 Den franske Handelspolitik under Krigen, af Etienne Clementel.
 Franske Banker i Krigstiden, af Albert Aupetit.
 Krigens Indvirkning paa Boligproblemet, af Henri Sellier og Bruggeman.
 Den offentlige Hygiejne i Krigstiden, af Dr. Léon Bernard.
 Krigsinvaliderne, af Cassin og Ville-Chabrolle.
 Skyttegravsdokumenter, udgivet af Prof. J. N. Cru.
 Kolonierne i Krigstiden, af Arthur Girault.
 Frankrigs Krigsomkostninger, af Prof. Charles Gide.

Belgisk Serie.

La Législation et l'Administration allemandes en Belgique, par Marcel Vauthier et Jaques Pirenne.
 *Le Ravitaillement de la Belgique pèndant l'Occupation allemande, par Albert Henry.
 *Le Secours-Chômage en Belgique pendant l'Occupation allemande, par Ernes Mahaim.
 *La Destruction de l'Industrie belge par les Allemands, par Ch. de Kerchove.
 *L'Action du Gouvernement belge en matières économiques pendant la guerre, par F. Y. van Langenhove.

Desuden:

Belgien og Verdenskrigen, af Prof. H. Pirenne.
 Deportationen af belgiske Arbejdere og den civile Befolknings Tvangsarbejde under den tyske Besættelse af Belgien, af Fernand Pas-selecq.
 (De 2 sidste paa Fransk, som de foregaaende).

Græsk Serie (paa Fransk).

Krigens økonomiske og sociale Virkninger i Grækenland, af Prof. A. Andréades.

Italiensk Serie (paa Italiensk).

*The Economic Legislation of the War, by Professor Alberto de Stefani.

Food Supply and Rationing by Professor Bachi; and Food Supply of the Italian Army, by Professor Gaetano Zingali.

*War-Time Finances, by Professor Luigi Einaudi.

*Vital Statistics and Public Health in Italy during and after the War, by Professor Giorgio Mortara.

*Social and Economic Life in Piedmont as affected by the War, by Professor Guiseppe Prato.

Den italienske Serie vil desuden komme til at omfatte Afhandlinger om følgende Emner:

Biografisk Oversigt, af Prof. Vincenzo Porri, med en Indledning om Indsamlingen og Brugen af Dokumenterne fra Krigen, af Eugenio Casanova.

Landbrugsproduktionen i Italien 1914—19, af Prof. Umberto Ricci.

Bønderne i Italien under Krigen, af Prof. Arrigo Serpieri.

Italiens Krigsomkostninger, af Prof. Luigi Einaudi.

Pengeinflationen i Italien, af Prof. Pasquale Jannaccone.

Japansk Serie (paa Engelsk).

Denne vil behandle Emner fra følgende Omraader i Japan:

Raaproduktionen, af Kobayashi.

Industrien, af Ogawa.

Handelen, af Yamazaki.

Transportvæsenet, af Matsuoka.

Finanser og Pengemarked, af Ono.

Det sociale Liv, af Kobayashi.

Hollandsk Serie (paa Engelsk).

The Netherlands and the World War, Studies in the War History of a Neutral:

*War Finances in the Netherlands up to 1918, by Dr. M. C. Van der Flier.

*The Manufacturing Industry, by Mr. C. J. P. Zaalberg; Commerce and Navigation, by Mr. E. P. DeMonchy, Rz.; The Housing Problem, by Dr. H. J. Romeyn; Food Supply and Agriculture, by Dr. F. E. Posthuma; The Cost of Living, Prices and Wages, by Professor Dr. H. W. Methorst.

Den vil desuden komme til at omfatte:

Krigens Virkninger i Kolonierne, af Prof. J. C. Carpentier Alting and Hr. W. de Cock Buning.

Krigens Virkninger paa Bankvæsenet og Pengemarkedet, af Dr. G. Vissering og Dr. J. Westerman Holstyn; Krigstidens Pengevæsen; Krigsomkostningerne, af Dr. H. W. C. Bordewyk.

Rumænsk Serie (paa Fransk).

Bonderevolutionen i Rumænien og Sydosteuropa, af D. Mitrany.

Desuden vil Serien omfatte Afhandlinger om Krigens Virkninger paa følgende Omraader:

De okkuperede Distrikter, af Dr. G. Antipa.

Den offentlige Sundhedstilstand, af Prof. J. Cantacuzino.

Finanserne, af V. Bratianu.

Landbruget, af Innescu Sisesti.

Industrien, af Cezar Popescu.

Næringslivet (vil blive ordnet).

Russisk Serie (paa Engelsk).

Denne Serie vil behandle Krigens Virkninger paa følgende Omraader i Rusland:

Centralregeringen, af Prof. Paul Gronskey.

Statsfinanserne, af Alexander M. Michelson.

Statskrediten, af Paul N. Apostol.

Pengevæsenet, af Prof. Michael V. Bernatsky.

Kommuner og Semstvoer, af Prins J. Lvoff, N. J. Astroff, Prins Vladimir A. Obolensky, Sergius P. Turin, Isaak V. Shklovsky.

Landbrugskooperationen og kooperativ Kredit, af Prof. A. N. Anziferoff.

Hæren, af General Nicholas N. Golovine.

Kooperationsbevægelsen, af Professor Eugen M. Kayden.

Landbrugsekonomien, af Professorerne A. N. Anziferoff, Alexander Bilimovitch og D. N. Ivantsov samt Hr. M. O. Batcheff.

Jordleje forhold og Kolonisation, af Professorerne A. Bilimovitch og V. A. Kossinsky.

Levnetsmiddelforsyningen, af Professor P. B. Struve.

Statskontrollen og Industrien, af Hr. Simon O. Zargorsky.

Kulindustrien, af Boris N. Sokoloff.

Den kemiske Industri, af Mark A. Landau.

Lin- og Uldindustrien, af Sergius N. Tretiakoff.

Petroleum, af Alexander M. Michelson.

Arbejds lønninger, af Frk. Anna G. Eisenstadt.

Arbejds forholdene, af W. T. Braithwaite.

Den indenrigske Handel, af Paul A. Bouryschkine.

Deltagelsen i den økonomiske Krig, af Prof. Boris E. Nolde.

Transportforholdene, af Michael B. Braikevitch.

Undervisningsvæsen og offentlig Sundhedstilstand, af Professorerne D.

M. Odinetz og P. J. Novgorodsoff.

Ukraine, af Nicholas M. Mogilansky.

Fodsels- og Dodsstatistik, af S. S. Kohn.

Desuden vil der blive udarbejdet en synthetisk Fremstilling om Rusland og Verdenskrigen.

Tysk Serie.

Geistliche und sittliche Wirkungen des Krieges im Deutschland:

*Der sittliche Zustand des deutschen Volkes under dem Einflusse des Krieges, von Professor Dr. Otto Baumgarten.

*Die Stellung der evangelischen Kirche, von Professor Dr. Erich Foerster.

*Die Stellung der katholischen Kirche, von Professor Dr. Arnold Rademacher.

*Der Krieg und die Jugend, von Dr. Wilhelm Flitner.

Die Staatsverwaltung der besetzten Gebiete:

*Belgien, von Staatsminister a. D. Professor Ludwig von Köhler.

*Die deutsche Staatsfinanzwirtschaft im Krieg, von Geheimrat, Prof. Dr. Walther Lotz.

*Krigens Virkninger paa Helbredstilstanden blandt Tysklands civile Befolkning, af Dr. Franz Bumm. 2 Bd.

*Krigens Virkninger paa Landbrugsproduktionen, af Professor Dr. Friedrich Aereboe.

*Levnedsmiddelforsyningen under Krigen, af Professor Dr. A. Skalweit.

*Krigen og de tyske Arbejdersammenslutninger, af Paul Umbreit, Adam Stegerwald, Anton Erkelenz; De kvindelige Arbejdere under Krigen, af Dr. Charlotte Lorenz.

Desuden vil den tyske Serie komme til at omfatte Afhandlinger om følgende Emner:

Bibliografisk Oversigt, af Professor Dr. A. Mendelssohn Bartholdy og Dr. Rosenbaum med et Afsnit om de kejserlige tyske Arkiver af Dr. Müsebeck.

Statskontrollen og dens Afvikling, af Prof. Dr. H. Göppert.

Raastofforsyningen, af Dr. A. Koeth.

Det økonomiske Samarbejde med Tysklands Allierede, af Dr. W. Frisch.

Krigen og den tyske Arbejder, af fhv. Minister David.

Krigen og Arbejdslønningerne, af Professor Dr. Waldemar Zimmerman.

Offentligt socialt Arbejde under Krigen, af Dr. Dieckmann.

Krigen og Bønderne, af Dr. Max Sering.

Udnyttelsen af de okkuperede Territorier vil blive behandlet i følgende Arbejder:

Belgien og Nordfrankrig, af Dr. Georg Jahn.

Rumænien og Ukraine, af Dr. Fritz Karl Mann.

Polen og Østersolandene, Dr. W. v. Kries og Friherre W. M. E. v. Gayl.

Den politiske Styrelse af de besatte Omraader:

Balticum, af Friherre v. Gayl.

Warszawa, af Dr. W. v. Kries.

Desuden vil følgende Afhandlinger behandle Krigens Virkninger i Tyskland paa forskellige Omraader:

Regering og Styresæt, af Prof. Dr. A. Mendelssohn Bartholdy.

Kriminaliteten, af Prof. Dr. Moritz Liepmann.

Natalitet og Mortalitet, af Prof. Dr. Rudolf Meervarth.

Indtægterne, af Prof. Dr. Adolf Günther.

Produktionen, af Prof. Dr. Max Sering.

Skibsfarten, af Dr. E. Rosenbaum.

Jernbanevæsenet, af Dr. Sarter.

Industrien, af Dr. Hermann Bücher.

Pengevæsen og Bankvæsen (vil blive ordnet).

Forsyningen med Raamaterialer under Regeringens Kontrol, af

Dr. Otto Goebel.

Krigens Indvirkning paa Inden- og Udenrigshandelen, af Dr. J. Hirsch.

Østrigsk og Ungarsk Serie.

*Bibliographie der Wirtschafts- und Socialgeschichte des Weltkrieges, von Professor Dr. Othmar Spann.

*Das Geldwesen im Kriege, von Dr. Alexander Popovics.

*Die Kohlenversorgung in Österreich während des Krieges, von Ing. Emil Homann-Herimberg.

*Die Regelung der Arbeitsverhältnisse im Kriege, von Ferdinand Hanusch.

*Die äussere Wirtschaftspolitik Österreich-Ungarns, von Dr. Gustav Gratz und Professor Dr. Rich. Schüller.

*Österreichische Regierung und Verwaltung im Kriege, von Professor Joseph Redlich.

*Studien über Volksgesundheit und Krieg; eine Reihe von Monographien, verfasst von den Doktoren J. Bokay, B. Breitner, C. Economo, A. Edelmann, H. Elias, E. Finger, C. Helly, J. Hockauf,

K. Kassowitz, C. Kirchenberger, G. Schacherl, J. Steiner, R. Wagner. Ausgeber: Professor Dr. Clemens Pirquet.

*Krieg und Kriminalität, von Dr. Franz Exner.

*Levnedsmiddelkontrol og Agerbrug, en Serie Studier under Ledelse af Dr. H. Löwenfeld-Russ.

Desuden vil den østrig-ungarske Serie komme til at omfatte Afhandlinger om følgende Emner:

Den militær-økonomiske Historie, en Række Studier under Ledelse af Professor Dr. Friedrich Wieser, Generalerne Krauss og Hoen og Kaptajn Glaise-Horstenau.

Udskrivning o. s. v. af Kapt. Klose; Ammunitions- og andre Forsyninger af Kapt. Pflug. (Flere vil følge efter.)

Udnyttelsen af de besatte Omraader, af Generalerne Kerchnawe, Ludwig Leidl, Felix Sobotka og Alfred Krauss samt Major Rudolf Mitzka.

Særligt om Østrig handler følgende Arbejder:

Habsburgmonarkiets Sammenbrud (vil blive ordnet).

Industriel Kontrol i Krigstiden, en Række Studier under Ledelse af Dr. Richard Riedel.

Jernbanevæsenet under Krigen, af Ingeniør Bruno Enderes og Oberst Ratzenhofer.

Krigens moralske Virkninger paa Østrig, af Kansler Dr. Ignaz Seipel. Østrigs Krigsomkostninger, af Dr. Friedrich Hornik.

Særlig om Ungarn handler følgende Arbejder:

Krigens økonomiske Historie i Ungarn, af Dr. Gustav Gratz.

Krigens Virkninger paa den ungarske Regering og det ungarske Folk, af Grev Albert Apponyi.

Den ungarske Industri i Krigstiden, af Baron Szterenyi.

Ungarns Handel under Krigen, af Dr. Alex. von Matlekovitz.

Ungarns Finanser under Krigen, af Dr. Johan von Teleszky.

Ungarns Landbrug under Krigen, af Dr. Emil von Mutschenbacher.

Sociale Forhold i Ungarn i Krigstiden, af Dr. Desider Pap.

Bulgarsk Serie.

Krigens økonomiske Virkninger i Bulgarien, af Prof. G. T. Danailov.

Czekoslovakisk Serie.

*Financial Policy of Czechoslovakia during the first year of its History, af Dr. A. Rašin.

Desuden:

Krigens Virkning paa det chekoslovakiske Folk; et Bind Studier, ledet af Præsident Masaryk.

Jugoslavisk Serie.

Den økonomiske Situation i Serbien ved Krigsudbruddet og i de første Krigsaar, af Prof. Velimir Bajkitch.

Verdenskrigens økonomiske og sociale Indvirkning paa Serbien, af Prof. Dragoliub Yovanovitch.

Desuden vil der komme et Bind om Jugoslaviens Økonomi.

Oversatte og forkortede Udgaver (paa Engelsk).

*French Industry during the War, by M. Arthur Fontaine.

*Agriculture and Food Supply in France during the War, by M. Michel Augé-Laribé and M. P. Pinot.

*The War Finance of France, by Professor Gaston Jèze and M. Henri Truchy.

*The Forms of War Government in France, by Professor Pierre Renouvin.

The Organization of Labor in the Invaded Territories, by M. Pierre Boulín.

*The Economic Policy of Austria-Hungary during the War, in its External Relations, by Dr. Gustav Gratz and Dr. Richard Schüller.

War Government in Austria, by Dr. Joseph Redlich.

German Public Finance during the War, by Professor Dr. Walter Lotz.

Forlæggere og Forhandlere:

Danmark og Island: G. E. C. Gads Forlag, København.

Norge: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard), Oslo.

Sverige: P. A. Norstedt & Söners Förlag, Stockholm.

Amerika: Yale University Press, New Haven, Connecticut.

Frankrig: Les Presses Universitaires de France, 49 Boulevard Saint-Michel, Paris.

Italien: La Casa Editrice Laterza, Bari.

Storbritannien: Oxford University Press, Amen House, Warwick Square, London E. C. 4.

Tyskland: Deutsche Verlags-Anstalt, Berlin u. Stuttgart.

Østrig-Ungarn: Holder-Pichler-Tempsky A.-G., Wien.

Forespørgsler kan stiles til Forlæggeren i det Land, Forespørgslen kommer fra.

Form 45

940.9 C216sca
Carnegie endow for inter-v.3
nat. peace-Div. of econ.&
hist.-Econ.& soc.hist. of the
world war-Scandinavian series

231402

Form 47

940.9 C216 sca
PENNSYLVANIA STATE LIBRARY v.3

Harrisburg

231402

In case of failure to return the books the borrower agrees to pay the original price of the same, or to replace them with other copies. The last borrower is held responsible for any mutilation.

Return this book on or before the last date stamped below.

